

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XXXVIII.

ÉVKÖNYV.

1914.

BUDAPEST.

1914.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1914.

BUDAPEST.

1914.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ÉS A MAGYAR ZSIDÓSÁG EMANCIPÁCIÓJA.

Felolvasásra került az IMIT 1913. február hóban megtartott
Eötvös-ünnepén.

Ha valamely kiváló emberről folytatunk elmélkedést, úgy rendszerint összehasonlítjuk őt nagy kortársaival. E szokásnak hódolva, vonjunk párhuzamot egyfelől Eötvös József báró, másfelől Széchenyi, Deák és Kossuth között. Széchenyi István gróf körülbelül két évtizeddel Eötvös előtt lép a közélet porondjára és európai látókörrrel, szinte intuitív lángelmével tüzi ki a magyar nemzet céljait, fősúlyt a gazdasági fejlődésre helyezve; az európai látókör és egyetemes műveltség Eötvösnek is legkiemelkedőbb vonásai közé tartozik, azonban egész személyisége inkább az ethikai értékeknek, közszabadság, alkotmányosság, művelődésnek fejlesztése és ápolása irányába tereli. Deák Ferencsel nemcsak az egy eszményért való hevülés és az együttes munkálkodásból támadt nemes barátság füzte egybe, de közös vonás bennük a mély politikai belátás és a történelem logikájának, a magyar állam fennmaradása szükség-

szerűségének józan felismerése; a negyvennyolcas idők államférfiai közül Deák és Eötvös voltak a legkiválóbbak, akiket 1867 újból vezérszerephez juttatott. Legtávolabb áll még tőle Kossuth Lajos személyisége, kinek működését az impulzív és hatalmas akaraterő jellemzi, míg Eötvös inkább volt a nyugodt idők alkotó embere; de e két történelmi alaknak is megvan az egymásközti kapcsolata, hisz Kossuth hathatósan közreműködött azon kormányrendszer megalkotásában, melynek legnagyobb irodalmi hirdetője Magyarországon éppen Eötvös volt, tudniillik a központi, felelős kormányrendszer létesítésében.

I. Már ez összehasonlítások is némi világot vetnek Eötvös személyiségének legkiemelkedőbb vonásaira; államférfiúi szereplése, irodalmi és kulturális működése, egyetemes képzettségű nagy elméje és mindeneket átölelő meleg szíve, mélységes kedélye: együttvéve örök időkre biztosítják számára a magyarság Pantheonjában a legelőkelőbb helyek egyikét. A XIX. századbeli magyar történelem egyik vezető férfiának ez évben, szeptember 13-án lesz a századik születési évfordulója; csak erkölcsi kötelességet teljesít tehát a magyar zsidóság, amikor irodalmi társulata kebelében tesz tanúságot soha meg nem szünő hálájáról azon férfi iránt, kinél többet a honi zsidóság érdekében egyetlen államférfiú nem tett.

Hogy Eötvös idevágó főművének ismertetését és méltatását nyujthassuk, ahhoz múlhatatlanul szükséges közelebbről betekintenünk az író, államférfiú és politikus műhelyébe, hogy megismerhessük azon

nemes motivumokat, melyek tevékenységét és tetteit sarkalták.

Hogy mit tesz az: ártatlanul szenvedni? ezt már gyermekkorában, mint nyolc éves kis diák tanulhatta meg. Ugyanis nagyatyja, mint királyi biztos, 1823-ban a vármegyék ellenállását letörni igyekezett és ezért őt hazaárulónak tekintették; amikor pedig Eötvös Józsefnek, mint nyolc éves diáknak, osztálytársai szemére hányták, hogy a hazaáruló unokája: akkor a gyermek mélyen megrendülve tett fogadalmat, hogy egész életét hazájának fogja szentelni.

Élete munkájának legismertebb részét irodalmi működése teszi. Alkotott a költészet birodalmának minden válfajában; mint lírikus már gyermekkorunkban lép elénk: «A megfagyott gyermek»-ben a mélységesen érző embert, a «Búcsú»-ban a nemzete sorsát rajongva féltő hazafit, a «Vár és kunyhó»-ban az egyenlőség bajnokát tanuljuk megösmerni. Legnagyobb írói sikerei a regényhez fűződnek, amely műfaj különösen alkalmas, hogy a kort mozgató eszmék szolgálatába állittassék. Három nagy regénye jelent meg egy évtized alatt és ezek mindegyike elsőrendű eseménye volt a magyar irodalomnak; regényeiben a nagy célokért küzdő ember nem ritkán gyűri le a költőt, a gondolatokban bővelkedő elme pedig nem ritkán az író.

Az írói munkálkodás egy másik birodalmában, a politikai tudományokban nem kevésbé nagy Eötvös; ebbeli munkálkodásának vezércsillaga szintén a nemzeti átalakulás és az ország előbbre vitele. Legkiválóbb műve e téren «A XIX. század uralkodó eszméi»

című hatalmas, két kötetes munka, mely a szabadságharc leveretése után külföldre telepedett államférfi alkotása és egyben a magyar politikai tudománynak legnagyobb, világirodalmilag is elismert dísze. Az állam célját a század egyik uralkodó eszméjének, a szabadságnak biztosításában látja, magát a szabadságot a legkülönbözőbb vonatkozásokban tárgyalja, megdönthetetlen bizonyítását nyujtva az egyéni szabadság szükséges voltának. E főművét már egy évtizeddel megelőzőleg írta meg nagyhatású dolgozatait, melyekkel a központi felelős kormányrendszer kialakulását készítette elő. A börtönben sanyalódók életét elviselhetőbbé tenni és őket a társadalomnak megjavítva visszaadni: szintén oly probléma, mely sokat foglalkoztatta a fiatal Eötvös érző szívét.

A tudományos író ismertetése átvezet az államférfi méltatására, ki jelentős tényező volt hazánk múlt századbéli történetének legfőbb eseményeiben több, mint egy emberöltőn keresztül. Ebbeli szereplése már a harmincas évek végére esik, amennyiben az 1839/40. évi országgyűlésen nemcsak a zsidók emancipációjának, de a protestánsok vallásos jogait biztosító törvénynek is szószólója. Az államférfi méltatása itt túlságos messzire vezetne, miért is arról csak két vonatkozásban kívánunk szólni; az egyik: Eötvös és a népoktatás, a másik: felfogása az állam és egyház viszonyáról. A népiskolai törvényjavaslat tárgyalása során 1868-ban tartott beszédében Eötvös így nyilatkozott: «Mindazon jogok, melyeket a törvény a nép oly osztályainak ad, melyek az azoknak gyakorlására szükséges műveltséget nélkülözik, illu-

zoriusak maradnak és ép oly bizonyos, hogy politikai jogoknak ilyenek által való gyakorlata az államra nézve veszélyes lehet». Innen ered azon megállapítása, mely az állam feladatait a népoktatás körül a legmagasabbrendűeknek fogja fel, kimondva, hogy amint az államnak egyfelől *kötelessége*, a polgároknak lehetővé tenni a törvény által adott jogok élvezetét, másfelől azonban *joga* is van megkívánni, hogy «akik bizonyos, az államnak jólétére befolyással bíró jogokat gyakorolnak, azon jogok gyakorlására *képesek is legyenek*». Ugyane beszédében jelenti ki, hogy a népjólétre és ezáltal az államoknak hatalmára befolyást gyakorló tényezők között «*nincs egy-egy fontosabb, mint a népnek értelmi műveltsége*». E szavakban benn rejlik Eötvös gazdag kulturprogrammjának veleje, amely program a népiskolai oktatástól a budapesti főiskolák újjászervezéséig és a kolozsvári egyetem létesítéséig mindenre kiterjeszkedett.

Amint látjuk, az oktatásüggyel való foglalkozás Eötvösnél a «*knowledge is power*», «a tudomány: hatalom» elvének felismeréséből eredt. Ugyanerre vezethetők vissza a tudomány államhatalmi kezelését illető elvei is; nevezetesen épen mert tisztában volt vele, hogy tudományos elvek mily döntő kihatással lehetnek a közéletre: ezért tartotta szükségesnek, hogy e hatalom felett az állam rendelkezék, nem pedig más tényező, nevezetesen nem az egyház. Fentemlitett főrendiházi beszédében az egyháznak a tanügy körüli szerepét ugyan mindenképen méltányolja, de egyben megállapítja azt is, hogy

«ahol a népoktatás magasabb fokra emelkedett, ez csak az állam közbenjöttével sikerült». Az állam szempontjából is megvolt Eötvösnek a vallásosságról való véleménye, melyet ugyane beszédében olvasunk, és pedig: «A vallásosság a polgári erények legerősebb támasza és azok, kik saját vallásos kötelességeikhez ragaszkodnak, leghívebben fognak ragaszkodni a hazához és a haza iránti kötelességeikhez is». Szerinte a törvényhozás és kormány feladata nem a különböző vallások irányában alkalmazott közöny, hanem az egyenlő tisztelet minden vallás irányában, mert «oly államban, melynek polgárai különböző vallásokhoz tartoznak, az egyetértés csakis a különböző vallásfelekezetek függetlensége és viszonyossága mellett tartható fenn».

II. Rövid vonásokban ecseteltük Eötvöst, mint író, állambölcselet és kulturpolitikust; vegyük tehát most szemügyre azon dolgot, melynek megírásakor Eötvös alig volt 27 éves. Bámulatot keltő ez már magában véve is, hisz akkortájt azon körökben, hol ő mozgott, nem sok rokonszenveset hallhatott a zsidókról. E dolgozatában is dominál az érzés embere, de érvelésében mindenütt tündöklő éles elméje és nagy műveltsége.

Sajnálkozással tekint Izrael népére, mely «végcsátája után is él» és mely «hazájától megfosztva, mint test nélkül a kísértet bolyg körül». A sötét, halvány arcra nézve, annak pillantásából «elnyomott bosszú és ki nem elégített vágyak» lövelnek feléje. «Gúnyolva mutat reá a gyermekcsapat s az átmenő tekintetet vet arra, kit az utolsó nem vallana hasonlójának.

S ott áll annyi ember között magánosan, elszigetelve egy előítélet által, melyet legyőznie nem lehet; százszorta szerencsétlenebb, mintha rossz tettek által vesztené a közbecsülést, mert ő nem jobbulhat, veleszületett vétkét a kegyetlen világ meg nem bocsájtja, s bármint ragaszkodjék az erényhez, bármint kövesse becsülete utait: szegény maradhat, de zsidó lenni meg nem szünt». Úgy véli az író, hogy ezen szerencsétlen Ahasvérus bolygása közepette is talán épen családjára gondol, melynek «egyetlen reménye ő, a reménytelen», és megrendítően költői képekben gloriifikálja a zsidók egyik legszebb vonását, családias érzésüket.

Felveti a kérdést, vajjon a zsidógyűlölet oka még ma is a vallásosságban rejlik-e? vajjon «ájtatosságunk nem engedi, hogy azokkal, kik Üdvözítőnket kinozák, egyesüljünk?» Tisztában van vele, hogy azon kor, mely inkább a vallási közöny bélyegét hordja magán, nem gyűlöl vallási motivumokból és negyven évvel a tizaeszlári per előtt ő is hirdeti, hogy ma már senki sem hiszi a vérvádat, sem pedig azt, hogy a zsidóknak meg volna engedve, keresztény ellen hamis esküt tenni. A zsidók általános romlottsága az ellenesek első érve; attól tartanak, hogy a romlott zsidók, polgári jogokat nyervén, ezek csak rosszra és a keresztények kárára fognak felhasználtatni; ezért a polgárosítás mellett «csak lágyszívű érzelgés szólhat!» Eötvös igazságérzete tiltakozik az ellen, hogy javíthatatlannak hirdessünk valakit «kinek jobbitására semmit sem tevének»; egyébként pedig az, hogy valaki jogokkal visszaélhet, nem elegendő ok

arra, hogy a polgári jogokból egy egész néposztály kizárassék. Átérezve a zsidó lélek szenvedéseit, kérdi Eötvös, hogy *ha* csakugyan nincs a zsidóknál moralitás, úgy kereshető-e ez olyanoknál, kik ezer évnél tovább nem láttak mást, mint kegyetlenséget és üldözéseket? Végigpillantva a középkori Német-, Francia-, Spanyol- és Angolországbeli zsidóüldözéseken és szörnyű megaláztatásokon, ő kérdi az ellentábortól, várhatók-e magas érzelmek «lábbal tiport, kiűzött és vérpadra hurcolt» emberektől? Ugyancsak a keresztény népekre hull vissza azon vád is, hogy a zsidók fukarak, csalárdak és pénzsóváarak, hisz a zsidók a pénzüzletekre és kufárkodásra egyenesen reászorítottak; nem ősi foglalkozásuk a kereskedés, mert a biblia népe földműves nép volt! Maga a kereskedés pedig, amint Bajorország, Württemberg és Baden példája igazolja, a zsidók emancipációja óta megszűnt direkte zsidó foglalkozásnak lenni, a zsidók pedig más pályákon is érvényesülhettek. A gyűlölködést, ha az a zsidóban megvan, egyenesen természetesnek találja, mondván, hogy «a gyűlölségben, mellyel elnyomójára tekint, lángol a szikra, mely a szabadságot szeretné»! Továbbá utal arra, hogy a keresztények közt is elég fukar és gyűlölködő akad, anélkül, hogy e tulajdonságok a polgári jogokból való kizárásra okul szolgáltak volna. Végül rámutat arra, hogy a zsidónak csak meg kell keresztelkednie, vagyis: *amint ezt Eötvös maga mondja*, egy alávalósággal többet elkövetnie, mire a polgárjogok teljessége rögtön megnyílik előtte.

Miután ezen érvet kellőleg szétboncolta, áttér egy

másikra: arra, hogy a zsidó nem asszimilálódik, hogy «szíve fel nem dobog emlékeinknél, hogy nem vesz részt abban, amit szeretünk». E tekintetben magának Eötvösnek is, minden rokonszenve mellett, az az álláspontja, hogy ellenezné az emancipációt, ha ezáltal a magyarság féltett kincsét veszélyeztetve látná. Erre azonban ok fenn nem forog, mert ép azon tény, hogy a zsidók akkortájt hazánkban a német elemet képviselték, igazolja, hogy igenis megvan bennük az asszimiláció képessége. Hogy ez mind- eddig nem következett be, annak oka csakis a keresztény népek részéről tanusított bánásmód volt, mely semmikép sem kelthetett hazaszeretetet; ily érzések felgerjesztésének igazi és egyedüli módja az, hogy «mindenkit, ki e hon határai közt él, az alkotmány áldásaiban részesítünk». A zsidók honszeretetének és katonai bátorságuknak igazolására a napoleoni idők egyik nagy hadvezérének, Hardenbergnek kijelentését idézi, mely szerint a zsidók «híven küzdöttek keresztény bajtársaik mellett, közöttük is elég hőstett és nemes elszánás példáit láttuk». (A prágai Altneustädter Synagoge-ben látható zászlót, egy mély meghatottságot ébresztő reminiscenciát, a XVII. században III. Ferdinánd császár és király ajándékozta a prágai zsidóknak, emlékül a város hősiek védelmezéseért).

Mint alárendelt jelentőségű, de jellemző érvet említi Eötvös, hogy a zsidók Messiás-hitét is felhánytorgatják ellenükben. Eszerint *nem is érdemes* a zsidókat emancipálni, szemük mindig a Messiás felé lévén irányulva, kinek eljövetelét várják; úgy

hogy azon ország, melyben történetesen élnek, rájuk nézve nem több, mint nyugvópont a hosszas vándorlás közben. Eötvös nemes szíve átérzi, miért keletkezett e hit? Tudja, hogy a sok elnyomatás a zsidók tekintetét önkéntelenül is azon csodára irányította, mely minden szenvedéstől megváltja majd őket; kérdi tehát, vajjon «büntetni kell a zsidót azon gyenge reményéért, mellyel kínjait enyhíti»? Egyébként is tisztában van vele, hogy a modern zsidóság a Messiásban nem lát egyebet, mint allegoriát.

Komoly érv gyanánt Eötvös csak olyat ismerhet el, mely igazolná, hogy a zsidók vallási tanai és elvei az állam szempontjából veszélyesek. A zsidóság ellenségei természetesen ezen térre koncentrálták erejüket és bizonyítékok gyanánt főleg a talmudból kiszakított idézetekkel éltek. Ily mondások pl. hogy az eskü néha kötelező, néha pedig nem; vagy hogy a keresztényeket szóval és tettel megcsalni nem tilos. Amely vallásnak ily elvei vannak, azt az állam nem fogadhatja be, mert nem tűrheti, hogy állampolgárainak egy része ily elveknek hódoljon, így mondják az emancipáció ellenségei. E gondolatmenetet Eötvös élesen analizálja és kifejti, hogy annak súlya csak az esetben volna, ha először is a biblia és a talmud nem egyes kiszakított idézetekben, de egész szellemükben volnának ellentétesek a mai államrenddel és ha azonfelül a zsidók mind ezen elveket ma is a legpontosabban követnék. Azonban a bibliának a keresztény erkölcs alapjává is vált mondásai, — mint pl. «Szeresd az idegent, mint tenmagadat. Ti és az idegen egyenlők vagytok

az Ur előtt», — igazolják, hogy nem lehet oly erkölcs-telen az a nép, melyből a krisztusi tanok eredtek. Nem ismeretlen Eötvös előtt a hitvitákban gyakran szereplő azon szempont, mely szerint Mózes törvényeiben megkülönböztetendők egyfelől az erkölcsileg örökértékű szabályok, másfelől pedig oly előírások, melyek történelmi viszonyok kifolyásai lévén, magukon hordják koruk bélyegét. De nemcsak a bibliáról szól így, hanem a talmudról, melyet természetesen csak fordításban ismerhetett, szintén kiemeli, hogy ez számtalan helyen elismeri az eskü szentségét, hogy kötelességévé teszi a zsidóknak a nem-zsidó vallású szegények támogatását stb.

A továbbiakban kifejti Eötvös azon vád képtelenségét, hogy a zsidók tanai és elvei veszélyesek az államra; mert még ha állana is, hogy ily tanok történelmi események behatása gyanánt keletkeztek volna: ezekből is csak akkor lehetne fegyvert kovácsolni, ha bizonyíttatnék, hogy a zsidók «csak ahhoz ragaszkodnak, ami vallásos könyveikben országunk törvényeivel ellenkezésben áll»; már pedig ezt senkisémm tudja igazolni. A törvényhozónak, ki az emancipáció kérdésében dönteni hivatott, csakis a jelenkori zsidóság vallásos fogalmait kell vizsgálat tárgyává tennie és csak arra lehet tekintettel, vajjon vannak-e ezen tanok közt olyanok, melyek a mai államrenddel össze nem férnek? Eötvös szerint a zsidóság ragaszkodik ugyan tanainak azon lényeges erkölcsi részéhez, melyből maga a kereszténység is eredt; ez azonban nem jelenti azt, hogy minden vallási előírás még ma is hatályban volna; sok avult

már el, pl. a hetedik év, az úgynevezett Jóbél-évhez fűződő vallási előírások ma már csak történeti értékűek, bár a régi zsidó szociálpolitikának ez egyik legkiválóbb alkotása volt.

A tárgyalt vád megsemmisítése után legmegragadóbb érvével áll elő Eötvös, kifejtve a hamisítatlan krisztusi szeretettől áthatott nézetét, hogy *épen a keresztény vallásnak legszentebb kötelességei sértetnek meg*, ha a zsidók jelen jognélküli állapotukban meghagyatnak; a keresztény vallás megalapítója «nem akarható, hogy nevében egy ártatlan nemzet ezredéves elnyomatás alatt szenvedjen»! Teljes meggyőződéssel pillant Eötvös a jövőbe, mely valóra váltja majd azon fenséges célt, hogy a népek vallásos nézetei «egy irányban állanak». Bár zsidó szempontból nem írhatjuk alá, mindamellett hatalmas gondolatnak kell elősmerni, hogy csak akkor, ha a zsidókkal szemben való igaztalanságokat helyre pótoltuk, remélhetjük, hogy «*vallásunk, tetteink által hirdetve*, terjedésében végre e népet is körébe vonja».

Amily aggodalmasan kerültük mindeddig a jelenkorra való vonatkozásokat, annyira elénk tolul itt az összehasonlítás egyfelől Eötvös ideális keresztényi felfogásának magas röpte, másfelől pedig a jelenkort megfertőző, vakbuzgó klerikalizmus között, mely utóbbinak működése mögött nem rejtőzik egyéb, (hogy Eötvös prægánans kifejezésével éljünk) mint «*a gyűlölség az ájtatosság álarca alatt*». Ha az egyik klerikális lap a zsidó orrtípusból úgynevezett «tudományos» következtetéseket von le a zsidók rossz jellembeli sajátságait illetőleg; ha egy másik lap azon

nagy-hangú kijelentést teszi, hogy «Magyarországon otthon csak a katolikusok vannak, a többiek mind vendégek csupán»: az ilyfajta tendenciózus konkolyhintésnek nincs szigorúbb bírálója, mint épen Eötvös. A vallásosságnak tettekben való hirdetése: ez a legnagyobb szerű, mire Eötvös élete megtanít és épen ez az, amitől a magát kereszténynek tartó klerikalizmus mértföldnyi messzeségbe került! Bocsánat e kitérésért, melyre a vázolt ellentét szinte csábított; tárgyunkra nyomban visszatérünk.

Még hagyján mindazon érvek, melyekről eddig szó volt: a zsidók romlottsága, a kereszténység és a magyarság veszélyezettsége; mindez háttérbe szorul azon *egy* érv mellett, hogy a zsidók veszélyeztetik a keresztények anyagi érdekeit, nevezetesen, hogy az általuk gyakorlandó mesterségekben elrontanák a keresztény mesteremberek keresetét. Csodálatos egy érv ez, melynél az igaztalanságot látszólag a szükségesség mentené és annál inkább csodálatos, mert itt a milliók mondják, hogy pár százezer ellenében *nem mernek* igazságosak lenni! Ezért élesen jegyzi meg Eötvös, hogy «ki ne áldozna fel mindent, habár a legfenségesebb elvei volnának is, érdekei fenntartásának»? Azonban még a vélt anyagi érdekeltség érve sem helytálló. Ennek első bizonyítéka, hogy a féltett következmények keresztény kézművesekre nézve sehol sem állottak be, ahol a zsidók már emancipáltattak. Azonkívül, ha valamely mesterség jövedelmezősége a nagyobb kínálat folytán meg is csappanna: e jövedelmezőség mindazonáltal nem szállhat egy bizonyos minimumon alul, hacsak a go-

nosznak és pénzsóvárnak hirdetett zsidóról nem tételezzük fel, hogy mesterségét csupa emberszeretetből, tehát haszon nélkül akarja üzni. Végül arra mutat rá, hogy akik a keresztény mesterembereket a zsidók nagyobb ügyességétől és szorgalmától féltik: nem veszik észre, hogy ezáltal tulajdonkép az ügyetlenség és tudatlanság pártolását tűzik ki a törvényhozás feladatául. De ép e szempontból minden keresztényt is, ki szakmájában a közepesen felül emelkedett, ugyancsak ki kellene zárni. Ha a jelen törvények uralma különféle rossz következményekkel jár, úgy ez csupán azt bizonyítja, hogy a jelen törvények a rosszat megakadályozni nem képesek és így «igaztalanságuknak még azon szegény védelme sem marad meg, hogy hasznosak».

Jól tudja ugyan Eötvös, mint a világtörténelem alapos ismerője, hogy valamely arisztokratikus kiváltságokkal bíró többség a kisebbség ellenében uralkodó pozícióját nem szívesen hagyja el: mindamellett a költő lendületével hirdeti benső meggyőződését, hogy «ami mellett minden szív felszólal, végre győzni fog, habár az egész világ áltudósai küzdenének is ellene szofizmáikkal»!

III. Részletesen ismertettük azon, gondolatokban bővelkedő, érvelésében találó és érző szívtől áthatott dolgot, mellyel a fiatal Eötvös síkra szállott a zsidók emancipációja mellett. Ugyane tárgyról szólt fel a főrendiháznak 1840 március 31-iki ülésén és ekkor tartott beszéde nem egyéb, mint rövid egybefoglalása a röpiratából ismertetett érveknek. A következő évek Eötvöst az állami közigazgatás

egyéb problémái felé vitték, úgy hogy majdnem egy emberöltő múlt el, amikorra Eötvös mint miniszter megvalósíthatta a zsidóság számára azt, amiért ifjúi hévvel szállott sikra.

A zsidóságon belüli, az emancipációt megelőző mozgalmak nem tartozván e dolgozat keretébe, ezekről csak pár szóval kívánunk megemlékezni. Azon ellentétek, melyek a hollandiai zsidóságot már a XVII. században dúlták és többi között minden idők egyik legnagyobb filozofusának, Spinozának kiközösítésére vezettek: a magyar zsidóság körében a XIX. század folyamán szintén éreztetni kezdték hatásukat. Napoleon császár, kinek törvényhozói működése katonai pályájánál nem kevésbé jelentős, megalakította Franciaország számára a központi zsidó egyházi szervezetet, melynek élén a párisi «Grand Rabin» állott. E szervezetnek Magyarországon is voltak hívei; így ez elveken alapuló szervezeti szabályokat dolgoztak ki 1826-ban Rapoch Arje Leb, a veszprémi zsidó hitközség elnöke és Chorin aradi főrabbi. Az 1832. évi országgyűlést megelőzőleg e tárgyú tanácskozás tartatott Pesten, melynél a vallási reform híveinek ellentéte a konzervatív hitközségekkel már nagyon is érezhető volt; 1846-ban Pakson tartatott egy rabbigyűlés, melyen Schwab pesti főrabbi tett a szervezetet illetőleg liberális javaslatokat; azonban e gyűlés is eredménytelenül oszlott szét, mert a rabbik legnagyobb részének nem kellett a reformok. A 48-as szabadságharc vége felé, amikor az országgyűlés már Szegedre menekült, itt kimondatott a zsidók emancipációja 1849

július 28-án, ebből azonban természetesen semmi sem lett, mert két hét múlva következett a világosi fegyverletétel. Azonban az emancipációs törekvések a bekövetkezett osztrák uralom idejében sem szüneteltek és azt a közvélemény attól tette függővé, mennyire alkalmazkodik a zsidóság vallási szertartásaiban és életmódjában az ország egyéb lakosaihoz? Ezért folyton élesbedett az ellentét azok közt, kik minden emancipációról lemondtak, csakhogy a vallást ősi formájában megtartsák, másfelől azok közt, kik az emancipáció elérhetése végett még a leggyökeresebb reformoktól sem riadtak vissza. Az újabb magyar alkotmányos æra hajnalán, 1861-ben a zsidóság képviselői megint egybegyültek és köztük azon hír terjedt el, hogy az országgyűlés csak a zsidóság intelligens részére nézve akarja az emancipációt kimondani, a műveletlenebb elemek számára pedig bizonyos határidő szabott volna. Ezen partiális emancipáció gondolata annyira visszatetszett, hogy határozatba ment, miszerint az emancipációt nem is kérelmezik az országgyűlésnél.

1867-ben megalakult a független felelős magyar miniszterium és ennek ismét Eötvös volt vallás- és közoktatásügyi minisztere. A zsidók emancipációja tárgyában beterjesztett interpellációra, amint ezt a képviselőház régi naplójában olvastuk, Eötvös 1867 június 26-án következőleg válaszolt: «A miniszterium teljes kiterjedésében méltányolja ezen kérdés fontosságát és átlátja annak halaszthatatlanságát; épen ezért a jövő ülészak kezdetén, azonnal az elnapolás után, kapcsolatban a honosítási törvénnyel,

törvényjavaslat fog a Ház elé terjesztetni». Szavát állotta, a törvényjavaslatot 1867 október 25-én be-terjesztette és ez rövid tárgyalás után mint 1867. évi XVII. törvénycikk került be Corpus Juris-unkba. Ez mondja ki, hogy *«az ország izraelita lakosai a keresztény lakósokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottnak nyilvánítatnak»*. Amiért a 27 éves Eötvös síkra szállott, ime azt törvénybe foglalta az 54 éves Eötvös!

Hátra volt még az emancipáció gyakorlati keresztülvitele, amely célból Eötvös sokat tárgyalt Hirschler Ignác doktorral, az akkori pesti zsidó hitközség elnökével, kit régebbi időktől fogva kötött bensőbb ismeretség Eötvöshöz. Neki volt főszerepe azon bizalmi férfiak megválasztásában, kiket Eötvös e kérdések előkészítése céljából 1868 február havában Budára összehívott; ezen bizalmi férfiak között azonban rabbik nem szerepeltek, mert e tanácskozásokból a tulajdonképeni vallási kérdések ki voltak zárva. E kizárás igen nagy ingerültséget idézett elő és heves agitációra vezetett, melynek folyamán a rabbik Eötvöshöz beadványban is fordultak, ő azonban álláspontján nem változtatott. Ily előzmények után ült össze 1868 december 14-én a 220 tagból álló kongresszus, melynek néhány kiváló tagja ma is életben van még. Maga Eötvös, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter nyitotta meg a kongresszust egy oly beszéddel, mely liberalizmusát és ügyszeretetét a legtündöklőbb színekben mutatja be. *«Örömmel üdvözlöm az egész tanácskozó testületet, melyben most legelőször gyűltek egybe Magyaror-*

szág izraelita vallású polgárainak választott képviselői; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita felekezet, mint vallásos társulat is ép oly szabad, oly önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak». Meglátszik Eötvös beszédén, hogy nagyon is tisztában volt a leküzdendő akadályokkal, melyeket a «minden új rendezkedés iránt keletkezni szokott előítéletek és félelmek még növelnek». Másfelől azonban kifejezi meggyőződését, hogy a résztvevők ügyszeretete és kitartása célhoz fog vezetni, mert bár a szertartásokról lehetnek eltérő nézetek, azonban — úgy mond — «nem hiszem, hogy legyen valaki e gyülekezetben, ki mindnyájukkal egyenlő hévvel ne óhajtana az izraelita hitfelekezetnek fennmaradását és biztosítását». Mint első feladatot a hitközségek szervezetének megállapítását jelöli meg, azután pedig a hitközségek autonomiájának tiszteltetés mellett ezek fölé oly hatóságok állítandók, melyekkel az államkormány közvetlenül érintkezhetik és így nem kénytelen az autonomiába beleavatkozni. Külön hangsúlyozza azonban Eötvös, hogy e kongresszus csupán szervezeti és oktatási kérdésekre vonatkozik, miért is «hitelvek és vallás-tanok tanácskozásai tárgyát nem képezhetik». További nagy fontosságú feladat gyanánt az iskolaügy rendezését jelöli meg, miután az 1868:XXXVIII. törvencikk értelmében iskolák felállításához a zsidóknak is joguk van, azonban úgy találja, hogy ehhez még hiányzik a kellő anyagi és szellemi erő. Végül kifejezi reményét, hogy az autonomia nyo-

mán úgy a zsidóság intézményei, mint szellemi élete gyors fejlődésnek fognak indulni és hogy a nyert szabadság lesz a legerősebb kötelék, «mely e hon izraelita polgárait minden körülmények között azon hazához köti, melynek alkotmánya nekik e szabadságot biztosítja». Az ezen kongresszus tanácskozásai folytán alkotott szervezeti szabályzat a hitközségeket teszi meg a szervezet alapjául és ezen szabályzat 1869 június 14-én királyi szentesítést nyert. Különösen két pontja ellen folyt erős agitáció, nevezetesen, hogy a rabbik hatásköre erősen megszorított, úgy hogy a hitközséget kifelé csak különös meghatalmazás alapján képviselhetik, továbbá, hogy a rabbi és hitközségek közötti per esetén az úgynevezett kerületi bíróságok döntsenek. Az orthodoxok szervezete, a Hitór-egylet, a lelkiismereti szabadság megóvása címén kérvénnyel fordult a képviselőházhoz; itt érdekükben főleg Deák Ferenc és Irányi Dániel szólaltak fel, aminek eredményeképp a kormány utasított az összes vonatkozó rendeletek felfüggesztésére. A Hitór-egylet külön szervezeti szabályzatot alkotott, mely az 1871 november 15-iki kormányrendelettel helybenhagyatva, lehetségessé tette az orthodoxok külön szervezkedését. Ha az ügyek ezen stádiumában oly miniszter ült volna a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székben, aki államhatalmilag beavatkozott volna, úgy a szakadás is elmaradt volna. Eötvös azonban kijelentette, hogy mint a lelkiismereti szabadság híve, ily kérdésben kényszerrel nem él.

IV. Megismerkedvén az eddigiekben Eötvösnek a

honi zsidóság emancipációja körüli működésével, egy oly különbségre kell reámutatnunk, mely a zsidóság általános pozíciója tekintetében fennáll egyfelől a harmincas évek, másfelől pedig a jelenkor között. Eötvösnek az emancipáció melletti állásfoglalása — amint már említettük — ugyan kétségtelenül a legmagasabb értelemben vett humanizmuson és krisztusi szereteten alapszik, de belejátszott abba azon különös rokonszeny is, melyet Eötvös minden elnyomottal szemben érzett és melynek röpiratában is kifejezést ad, mondván: «Ifjúságom első éveitől szívem minden elnyomás ellen feldobogott, gyűlöltem a zsarnokságot! . . . Innen van, hogy a zsidók polgárosításának kérdése, még minekelőtte az hazánkban szőnyegre került, már egész figyelmemet magára vonta». A röpirat számos helye mutatja, mennyire szánja Eötvös a megvetett és minden jogból kirekesztett zsidót, kiben még a ghetto szerencsétlen gyermekét látta. Az azóta lefolyt évtizedek alatt a zsidóság szorgalommal, rátermettséggel és becsületes munkával megteremtette a maga pozícióját, úgy hogy ma azon időre, melyben Eötvös dolgozata napvilágot láthatott, már mint történeti multra pillant-hatunk vissza, jóllehet azóta tulajdonkép még három-negyed évszázad sem telt el. Azon idők óta a haza keresztény vallású polgárai a zsidókkal a legkülönfélébb tereken — mint főnök és alkalmazott, mint egy vállalat alkalmazottai, mint üzleti vagy szellemi munkatársak, mint tanár és tanítvány stb. — működtek együtt és tanulták meg a zsidót becsülni. Bármennyire igyekeznek is bizonyos érdekcsoportok a felekezetek össz-

hangját megbontani: célt érni nem fognak; bátran merjük hirdetni, hogy a történelem szekere meg nem állítható és hogy letűnt azon kor, melyben felekezeti kérdések domináltak a közéletet. Az évtizedes együttműködés és összeműködés a legkülönbé-
 lébb munkatereken fokozatosan szüntette meg azon nagy űrt, mely még Eötvös idejében is a zsidóságot az ország többi lakóságaitól elválasztotta.

Végül még egy, Eötvös által is említett aggályt cáfoltak meg a tények az idők folyamán: nevezetesen, hogy a zsidók, magukat egyoldalúlag a gazdasági munkatérre vetve, a keresztényeket el fogják nyomni. Igaz ugyan, hogy a zsidóság munkájának nem csekély része kapcsolatos Magyarország bámulatos gazdasági fejlődésével: mindamellet elég a szellemi élet különféle tereire, irodalom, nyelvészet és történelemre, jogi és társadalmi tudományokra, zene- és képzőművészetre egy pillantást vetnünk és meg fogunk győződni, hogy a zsidók mindenütt értékeset alkottak. De hogy mindezen alkotások keletkezettek, hogy a nemzet szellemi életébe harmonikusan illeszkedhettek bele: abból joggal kér részt azon nagy és nemes ember, azon providenciális államférfiú, kit a történelem Géniusza parancsnoki hidra állított, hogy biztos kézzel vezesse révbe a honi zsidóság sokat hánytatott hajóját.

Pécs.

Dr. Jánosi Engel Róbert.

EÖTVÖS EMLÉKEZETE.

Születésének százados évfordulóján.

Daljas időknek héroszi szülötte,
 Első, igaz európai magyar !
 Te gyújts ma fényt e lomha, téli ködbe,
 Amely egy csüggedt nemzetet takar.
 Idő kohóján megtisztult nagy eszme,
 Lovagi jellem, kristályból kimetszve,
 Te forró szív, te fényes agyvelő :
 A mélységekből hívunk, jőjj elő !

Elszállt *Búcsú*-d lány melankoliája,
 Hisz rég elmentél s ó jaj ! messzire.
 Megrendült akkor «a bátrak hazája»
 S megdobbant fájón egy nemzet szive.
 Öröklét szárnyán mostan visszatérhetsz
 A csalódások fáradt nemzetéhez.
 Tárva előtted a jelen s a múlt :
 Im lássad, néped hogyan «boldogult».

Hol van a kor, mely téged szült fiának,
 A szűz rajongás, hősi tett kora ?
 Hol a nagy álom, melyet álmodának,
 Megejtvén őket eszmék mámore ?
 Hol ég, mutasd meg, az a tiszta oltár,
 Amelynek buzgó áldozója voltál,
 S amelynek lángján, vagy hamú alatt
 Ott izzott mindig a «szent akarat»?

Járd be a hont és megdöbbsent a kétség,
 Mely hinni nem tud s nyugtot nem talál.
 Hallod majd durva csákányok ütését,
 Kik romba döntik, amit alkotál.
 S melyet kítűzél, hogy hazádat ójja:
 Porban az eszme büszke lobogója.
 Önzés, botorság s gög bemocskolák
 Közintézményink szentelt csarnokát.

S meglátod majd az új kor két magyarját,
 E kettős dalt, mely össze sose cseng.
 Ez el nem hagyja ősei ugarját,
 Amaz csupán a Nyugatért eseng.
 Ó bár csitulna e vásári lárma
 A Benned élő összhang bölcs szavára,
 Ki, bár gyötört a lázas honfigond,
 Voltál mégis: *citoyen du monde*.

Te felgyújtád a tudás gyöngé mécsét
 Az ébredés borongó hajnalán.
 Amerre jártál, oszlott a sötétség,
 Résre rés támadt a vakhit falán.
 De mikor szökken dús kalászba végre
 Közoktatásunk nagyszerű vetése?
 Mikor lobog már bércünk fokán,
 Győzelmes zászlód, magyar tudomány?

Te küzdél érte szárnyaló szavakkal,
 Mint antik rétor künn a fórumon,
 S példát mutatván, lelkes akarattal
 Jártál elől a töretlen úton.
 A kor eszméit boncolád merészen,
 Hangod, szemed európai egészen.
 S az igazság, melyért könyved hevül,
 Szivedben lüktet és szemedben ül.

Művész remekje, erkölcs tiszta tükre
 Volt mindenik mű, melyet alkotál.
 Egy élet elvét írtad a betűkbe
 S az ercsi sírig hozzá hű valál.
 Mily dús örökség, ha közkincsre válna,
 Írói tollad szűzi tisztasága !
 Hisz annyi szenny gyűl, annyi gyom terem
 A modern Múza hangos berkiben.

Hol van a dal, melyet megérdemeltél
 S mely méltón zengi költő-nevedet ?
 Ember valál, szived volt és szerettél
 S ezért egy könnyel áldozunk Neked.
 E forró köny : Izráel néma gyásza,
 Egy üldözött faj örök tartozása,
 Kinek hazát ad a testvéri szó :
 «Maradj köztünk szegény, bolygó zsidó !»

És itt maradt s e föld lón Kanaánja,
 Itt műveli most kiseded «szöllejét»,
 Itt borul rá «olajfa» hús homálya,
 Ha pihenőre hajtja le fejét.
 Ó csak szabadság, jólét megszokása
 Az ősi hűség sírját meg ne ássa !
 Legyen a múlt magasztos intelem
 Melytől erőt nyer mindig a jelen.

Búsan köszöntünk, halhatatlan Árnyék,
 Lelkünk a jövő gondjain remeg :
 Ó e nemzetre annyi munka vár még,
 Hisz élte döntő harcát vívja meg.
 Lenni, nem lenni : ez most itt a kérdés !
 Nincs út, csak egy : a munka s egyetértés.
 Ha célra nem tör kéz, szív, agyvelő :
 Dicsőn halni sem lesz bennünk erő.

Gyűjtsd meg nagy Szellem, a vezéri fáklyát
 S lobogtasd büszkén völgyön és hegyen !
 Fúdd meg eszméid harsány trombitáját
 S vezess csatára — győzedelmesen !
 S ha majd a célnál felragyog az orcád
 Mert jó az új, a boldog Magyarország,
 Ez lesz sírod örök emlékjele :
 « Győzött az Eszme s Te győztél vele ! »

Budapest.

Szegő Arnold.

RÉGIBB ÉS ÚJABB ZSIDÓ KÖZÉPISKOLÁK.

Két évvel ezelőtt e helyütt néhány zsidó középiskolának képét vázoltam.¹ Ez a kép- vagy vázletsorozat kezdetől fogva kiegészítésre szorult. Időközben pedig mozgalmasabb élet indult meg a zsidó törekvéseknek ezen a terén is.

Kezdjük itthon. A vágújhelyi reáliskola most ünnepelte félszázados fönnállását s jubileumi ajándékkul megkapta azt, a mire leghöbben áhitozott: megnyitja az V. osztályt s evvel neki indul a teljes főreáliskolává való fejlődésnek. A pesti izr. hitközség alapítványi gymnasiuma épületének már kibontakoznak a körvonalai.

A szent földről még több a jelenteni való. A jaffai gymnasium elérkezett kifejlésének első nyugvó pontjához: a most múlt tanévben állította föl legmagasabb

¹ IMIT Évkönyve 1912, p. 83.

osztályát, 19 ifjúnak és 5 leánynak felsőiskolai tanulmányokra való képzését befejezte. Jaffa mellett most már Jeruzsálemnek is van héber gymnasiuma. Jaffában pedig a gymnasiumon kívül középiskolává fejlődött a Tachkemóni-reáliskola. A mostani tanévre meg akarják nyitni a haifai főreáliskolát, hogy a haifai műegyetemre nevelje Palesztina ifjúságát.

Németországban a fürthi izr. reáliskola ünnepelte ötven évi munkáságának jubileumát. A hamburgi talmudóra reáliskola, kísérve a hamburgi zsidóság gyarapodását, a Kohlhöfen «mocsokbástyájáról» a fölviruló Grindelvidék palotái közé vonúlt. Sőt egy német új reáliskola is keletkezett Lipszéban. Ez a legfiatalabb zsidó középiskola, a mint arról Dr. Fürst Aladárnak ezen Évkönyvbeli dolgozata meggyőző, hamarosan föl is lendült, magánvállalat létére. Sokkal szerencsésebb tehát mint a zsidó gymnasium, melyet Ungarisch-Bródban szintén a volt ottani rabbi (Dr. Jung) ugyancsak a lengyel és orosz fiatalságnak az európai műveltségbe való átvezetésére létesített. Ez volt, tudtommal, Európában az első kísérlet zsidó gymnasium alapítására (nem szólva rabbiképzőkkel kapcsolatos intézményekről).

Ime elég ok indíthat arra, hogy a két évvel ezelőtt megkezdett tárgyhöz visszatérjünk. Ezúttal a külföldi zsidó iskolákat is nem egy-egy országnak egy típusában akarjuk ismertetni, hanem lehető teljességükben. A palesztinai iskolák közül tehát bemutatandó a jeruzsálemi gymnasium és a jaffai Tachkemóni, a németországi reáliskolák közül valamennyi, a régebben vázolt frankfurti Philanthropinumon kívül. Itt oly

megegyezés jött létre, hogy a hamburgi talmud-tóra-reáliskolát, a frankfurti conservatív zsidó iskolát (Realschule der Isr. Religionsgesellschaft in Frankfurt a/M), a fürthi és a lipcsei reáliskolát Dr. Fürst Aladár úr mutatja be az Évkönyv olvasóinak; jelen cikk a németországi iskolák közül kettőt ölel föl; ezek: a wolfenbütteli Samsonschule és a seeseni Jacobsonschule.

A jeruzsálemi héber gymnasium.

Palesztina ezen legújabb középiskolája, melynek eredete 1909-re nyúlik vissza, de mai szervezete csak 1911-ből való, az őt megelőző jaffai gymnasium és a Tachkemóni közül sokkal közelebb áll a gymnasiumhoz. A Tachkemóni szerényebb céltűzéssel vallásos nevelés útján akar a Palesztinában való életre, munkára és boldogulásra képesíteni. A két gymnasium, sajátos nemzeti céljai mellett, mintegy az európai középiskolát akarja pótolni, a Palesztinába került zsidóknak magasabb műveltséget közvetíteni, növendékeit akár a szent földön kifejtendő tevékenységre akár európai főiskolai tanulmányokra előkészíteni. Ezért Jeruzsálemben is a francia nyelvet oly mértékben tanítják, hogy a gymnasiumvégzett ifjak francia egyetemen nyerhessék tudományos kiképeztetésüket. A Tachkemóni irányzata vallási, ellenben a jeruzsálemi gymnasium már munkarendje első mondatában céljául valja, hogy héber nemzeti szellemben közvetíti a középiskolai műveltséget. Hivatalos tervezeteikben mégis erősen árnyalt eltérés észlelhető a jaffai és jeruzsálemi közt. A jaffai gymnasium nem minden

küzdelem nélkül arra az elvi megállapodásra jutott, hogy nem szabja meg növendékeinek vallási irányát; azért némileg elkerüli a vallásgyakorlat kérdéseit. A jeruzsálemi több tekintettel van erre a gyakorlatra s kezdettől fogva a megszokottabb imákra is tanítja növendékeit.

Szintúgy mint a jaffai, a jeruzsálemi gymnasium is coeducatiós; tanári karának egy tanítónő is a tagja, kinek francia a szaktárgya. A jaffai gymnasium internátussal kapcsolatos, a jeruzsálemi elvállalja tanítványainak elhelyezését.

Külső tagoltságában a két palesztinai gymnasium némi eltérést mutat. A jaffai három elemi osztályra egy ötosztályú polgári vagy alsófokú kereskedelmi iskolát alapít s ezt egy négyosztályú középiskolai tagozattal tetőzi be, melyet egy reális (természettudományi) és egy irodalmi (humanistikus) folyamra választ ketté, bár a végzett anyagról szóló részletes beszámolás ezt a tervezett ketté tagolást még nem tünteti föl végrehajtottnak.

A jeruzsálemi gymnasium már munkatervének küszöbén eleve lemond az ily ketté tagolásról. Három egyaránt négy osztályú cyclusra tagolódik: egy népiskolaira (melynek 4. osztálya most nyílik meg), egy polgárra, francia és arab nyelvtanítással s egy egyetemi előkészítőre török és latin tanítással, de görög nélkül. (Az elemire következő 8 osztály közül most kell a 7.-nek megnyílnia.)

A jeruzsálemi gymnasium minden ízében érezteti palesztinai voltát. A beszéd- és értelemgyakorlatok a környezetből indulnak ki, az elemi természetrajzi

oktatás bemutatja Palesztina madarait, vad és házi állatjait, még a középső tanfolyam is Palesztina faunáján kezdi s elrendel rovarantani kirándulásokat Jeruzsálem környékére. Az elemi földrajz a 3. osztályban tisztán Jeruzsálemre szorítkozik s legalább is kéthetenként kíván egy-egy kirándulást. A számtant Palesztina pénznemein gyakorolják. A középiskolai földrajz az első évben Palesztinát öleli föl, a másodikban általános áttekintést ad ily sorrendben: Ázsia, Afrika, Európa, Amerika és Ausztrália. De már a részletezés rendje más: Európa, Ázsia, Afrika (II. oszt.), majd Amerika, Ausztrália és megint tüzetesen Törökország, különös tekintettel Palesztinára.

Országos, helyi szükségletnek felel meg az arabs mint a népnek, a török mint a hatóságoknak a nyelve. Az arabs az I—VI. osztályban folyik, a török az V—VIII-ban. A franciát már az elemi fokon kezdi s folytatják a középiskolai folyam 8 osztályán át. Ellenben a német nyelv nem kötelező s a tanulók jelentkezésétől függ, folyják-e az osztályban német tanítás.

A latin a felső négy osztályra szorúl mint a mi reáliskoláinkon, csakhogy a jeruzsálemi gymnasiumon éppúgy mint a jaffain kötelező; már a tanítás második évében olvasásra van kitűzve Cornelius Nepos, Caesar, Phaedrus és Ovidius. A természettudományok anyagában is körülbelül a mi reáliskoláink mértékének felelnek meg a követelmények. A chemiát tüzetesen kívánják, a természettani terv a Röntgen-sugarakat és a léghajózás problémáit is kitűzi. Az ábrázoló geometria és a gypsből való mintázás kötelező.

A cionizmus fajnevelő törekvései magyarázzák meg azt a jelentőséget, melyet a testgyakorlás a legalsó foktól nyer — Palesztina viszonyai pedig azokat az adminisztratív és tanulmányi intézkedéseket, melyek az egészség biztosítására irányulnak. A Tachkemóni panaszkodik tanítványainak gyakori lázáról, bőrkiütéseiről, szemgyulladásáról, sőt a tanárok gyakori megbetegedéséről. A két palesztinai gymnasium orvosi bizonyítványt követel a belépni óhajtok egészségi állapotáról s bőven gondoskodik növendékeinek egészségügyi oktatásáról. Jeruzsálemben a III. osztályban az emberi test anatómiáját és élettanát tanítják, a VI.-ban pedig tüzetesebb anatómiát, physiologiát és egészségtant.

Annak idején méltattuk azt a rendkívüli munkát, melyet a jaffai gymnasium reá ró tanítóira, tanítványaira egyaránt (ezeknek heti óraszámá eléri a 35, 36-ot, sőt 38, 39-et is). A jeruzsálemi gymnasium némileg könnyebb föladat elé került mint a jaffai, mivel már ennek tervein és tapasztalatain okulhatott. Okult is. Lépten-nyomon látni a két testvérintézet rokonságát, a célban, az irányban, a tantervben, a tankönyvekben. Az arabs tanításban p. szinte lépésről lépésre megegyezik a két tanterv. A jeruzsálemi gymnasium hasznát vette annak az elmélyedő munkának is, melyet a héber irodalom paedagogiai földolgozásában a jaffai végzett. Közös mindkettőben a palesztinai, a héber, a cionista vonások kidomborítása, valamint a természettudományi modern irányzat.

A jaffai Tachkemóni.

A Tachkemónit eredetileg jaffai kereskedők alapították (1906-ban), de 1909-ben egy német bizottság, mely amugy is kivánt Jaffában középiskolát létesíteni, átvette s középiskolává fejleszti. Ez az intéző bizottság máig is Németországból intézkedik, tagjainak túlnyomó része majnamenti Frankfurtban lakik; a bizottság tagja Dr. Berliner is, a berlini rabbiszeminárium tanára és ujabban Struck berlini festő is. De ámbár német bizottság irányítja, a Tachkemóni korántsem német. A német nyelv egyáltalában nem szerepel a tantervben — de igenis, a helyi szükségletnek megfelelően, a francia. A tanítás nyelve még a héber, még pedig nem a német zsidók, hanem a szefardok kiejtése szerint. Itt természetesen nem az iskolaföntartók minemősége döntött, hanem az országé és a tanulóké. Már pedig egymás mellé kerülnek Palesztina szülöttjei, Marokkóból, Perzsiából, a Kaukázus tövéről bevándorolt szülők gyermekei.

A Tachkemóni törekvései és keretei sokkal szerényebbek mint a két palesztinai gymnasiuméi. A gymnasiumok az európai mértéket akarják megütni, európai tudományos főiskolák részére is előkészíteni. A Tachkemóni Palesztina számára akar zsidókat nevelni, még pedig nem tudósokat, hanem kereskedőket, mesterembereket és földmivéseket. Voltaképp inkább polgáriskola mint középiskola. Előkészítő (elemi) tagozata csak két osztályból áll, az előkészítőt hat osztályú tanfolyam egészíti ki. Maga úgy jelöli meg rendeltetését, hogy növendékeit a zsidósággal és

Palesztinával megismertesse s másrészt keresetre képesítse. A jaffai gymnasium tárgyai közül a latin, görög, török és német nyelv egyáltalában nem szerepel a Tachkemóni tantervében, a történelmi és természettudományi tanulmányok pedig jelentékenyen meg vannak benne szorítva.

De nem csak tanulmányi, hanem erkölcsi céljában is lényegesen eltér egymástól a két jaffai középiskola. A héber gymnasium világosan kimondja, ő a szülői házra bizza, hogy az szabja meg a növendék vallásos irányzatát. Ellenben a Tachkemóni első sorban vallási törekvésekből sarjadt ki. A gymnasium irányzata nemzeti és tudományos, a Tachkemónié vallási és haláchikus. Jellemző, hogy a végzett tananyagról szóló jelentésben első helyre kerül a talmud, másodikra a misna és csak harmadikra a biblia. A tulajdonképi tantervben ez a visszásság megszűnik. Első itt a biblia s célul van tűzve teljességében való megismerése, nyelvi, irodalmi, tartalmi, történelmi és vallási mivoltában. A biblia után sorakozik a misna, melynek ugyancsak teljes megismertetésére törekszenek; nagyobb súly esik azokra a szabványokra, melyek ép a szentföldön kötelezők. Harmadik tárgy a talmud; a cél az, hogy a végzett anyag fölötti uralom segítségével önálló további tanulmányra legyen képes a növendék. Rendkívüli jelentőség jut a haláchának; az alsó fokon beérik avval, hogy a gyermek a szertartásokat ismerje és gyakorolja; a felső fokon azt kívánják, hogy magukat a forrásokat értse és tudja. Bár a biblia, misna, talmud és halácha mind héber tantárgy, mégis külön szerepel

a héber nyelv, az érintkezésnek és az előadásoknak nyelve. A történelmi tanítás első sorban a zsidó nép és irodalom megértésére irányul, a nyugati népek történetében a művelődésre veti a súlyt s behatóan kívánja tárgyalni Palesztina történetét.

A többi tárgy: matematika, természetrajz, természettan, chemia, földrajz és rajz. Az arabs és francia nyelvben is a beszédbeli képesség van célul megjelölve, de a végzett anyagról szóló jelentés sejteti, hogy ezt a célt korántsem érték el.

Az intézet élén németországi felügyelő bizottság áll. A közvetlen igazgatás egy jaffai helyi bizottság dolga.

Mint hogy a szentföld iránti tisztelet és hűség az intézmény egyik létesítő ereje — érthető, hogy Palaestinát nem csak a történelmi és földrajzi tanítás segítségével akarják megismertetni, hanem közvetlenül, szemléletből, kirándulások útján. Fölkeresik Rison le Cijjon, Nész Cijjona, Rechoboth, Ekron, Petach Tikva zsidó gyarmatait, — eljutottak Jeruzsálembe, a holt tengerhez, a Jordan mellé Jerichóig. Jeruzsálemben az ottani rabbi, a hazánkból oda származott nem rég elhunyt Dr. Grünhut vezérelte a kivándorlókat. A jelentés kiemeli, hogy 1910-ben egy magyar úti társaság tiszteletére a Tachkemóni üdvözlő ünnepséget rendezett, melyről fölteszi, hogy a magyarokat meggyőzte a szentföldi zsidóság megújulásáról. Egyébként a tanári karnak egyik tagja, Dr. Engel, a honfitársunk.

Hasonlóan mint a héber gymnasium, a Tachkemóni is keres kapcsolatot az iskolán kívüli zsidósággal.

Az iskolavégzett fiatalság részére nyitva tartja olvasótermét. Irodalmi, szavaló, előadó estéket rendeznek, (Racine Athalie-jának egy fölvonását is bemutatták), télen pedig továbbképző tanfolyamokat tartanak fenn, melyeknek tárgya a héberen kívül kivált a kereskedelmi szakoktatás. Rendkívüli figyelemre méltónak tűnik föl a tanári karnak gondoskodása a saját maga kiegészítéséről. Három kiváló képességű tanulót választottak ki, ezeket az igazgató és Dr. Engel tanár az intézet leendő tanítóivá képezik ki.

Ambár tehát a Tachkemóni alacsonyabb rendű műveltséget terjeszt, mint a héber gymnasium, gyakorlati értéke kétségen fölül áll, a teljes biblia tanításával bámulatos példát ad, erkölcsi törekvése pedig becsülésre méltó.

A wolfenbütteli Samson-iskola.

Wolfenbüttel, áhitatkeltő hely! Itt küzdötte Lessing harcait a nemes emberiségért, itt írja meg Nathanját. Az ő eszméit óhajtja szolgálni az-itteni Samson-iskola és a szomszéd Jacobson-iskola.

«A Samson-iskola története kicsinyben a zsidó művelődés története» — így kezdi az iskola multjáról szóló könyvét annak akkori vezetője Dr. Ph. Ehrenberg. Azóta is, 1844 óta, mint más hasonló intézetekben, benne is tükröződnek a művelődési törekvések és áramlatok. Addigi fejlődését az intézet legfényesebb nevű tanítványa, Zunz Lipót, ekkép foglalja össze: «az a tanintézet, mely eredetileg talmud-iskola volt néhány túrt más tárggyal, utóbb tudomá-

nyos iskolává lett túrt talmuddal, majd polgáriskolává talmud nélkül.»

Az iskola onnan vette nevét, hogy a Samson család több tagjától származnak az első alapítványok, melyek «izraelita hitű szegény gyermekek nevelésére» voltak rendelve. Mert a wolfenbütteli iskola is eredetileg szegények iskolája volt, akár a hamburgi talmud-tóra-reáliskola vagy a frankfurti Philanthropinum. 1786-ban alapította Philipp Samson wolfenbütteli udvari bankár. Az iskola Bet-hammidras volt, növendékeit báchuroknak hívták, késő éjjelig talmuddal foglalkoztak. A szentírásnak csak a péntek kurta délutánja jutott, számolásra, német írásra, olvasásra heti 4—5 óra.

1806-ban az iskola német tanintéztette (Samson'sche Freischule) lett s élére Samuel Meyer Ehrenberg került mint felügyelő, aki amellet, hogy a felügyeletet gyakorolta, még a tórát, vallást, németet, hébert, szavalást, történelmet és számtant tanította heti 40 órában, ámbár csak 22-re volt kötelezve. 1813-tól fogva fizető tanulókat is fölvettek. Még S. M. Ehrenberg életében az ő fia lett az intézet igazgatója (1840—1871.) Ezóta az igazgató mellett «a ház atyja» (Hausvater) működik, aki az iskolának és az internátusnak gazdasági ügyeit intézi — hasonlóan mint Seesenben.

1871 óta ismétlődnek a kísérletek az addig három osztályú iskolának magasabb fokú intézetté való fejlesztésére. Csak 1888-ban lett az intézett teljes jogú reáliskolává.

Az iskolával internátus kapcsolatos. Az 1912/13.

tanévben 150 bennlakóval szemben csak 2 bejáró tanulója volt. Az utolsó évek értesítői nem szólnak külön az internátusról. De az előző jelentések igen kedvező benyomást keltenek. A vezetés célul követte, hogy a tanulószágban vidámságot, munkakedvet ébreszsen, hogy a derék kötelességteljesítést szórakozással és változatossággal jutalmazza. Hangversenyekre, szavalatokra, tornaversenyekre sok gondot és időt fordítanak. Erős a törekvés, hogy a tanulókat egyénileg ismerjék, megértsék és vezessék. Az 1886. jelentés kiemeli, hogy hetenkénti értekezleten vitatják meg minden egyes növendék törekvését és magaviseletét.

Neveltjei közül kivált kettőre büszke a Samson-schule: Zunzra és Jostra. Zunzot többszörös szoros kötelék fűzi az iskolához. 1803—1810. a tanítványa, 1810—1815. pedig mint egyik tanítója a németet, franciát, latint, görögöt és mennyiségtant adja elő. Hálás melegséggel írta meg az intézet egyik vezetőjének, Samuel Meyer Ehrenbergnek s így némileg az intézet egyik korszakának történetét. Az intézet viszont hálás volt Zunz hálájáért. 1884-ben megünnepelte nagy tanítványának 90 éves születése napját; temetésekor bucsúztatta, sírjára babérkoszorút tétett. A Samson-schule másik nagynevű tanítványa, Marcus Isaac Jost, a zsidóság történetírója, épen leghíresebb művét (*Geschichte der Israeliten*) ugyan-csak a Zunztól is dicsőített Ehrenbergnek ajánlotta s egy másik művét ezen tanítója 80. születésnapjának szentelte, melyet az azonban már meg nem ért.

Az intézet tanítói közül Zunzon kívül még ki-

emelendő Dr. Jacob Freudenthal, később a boroszlói rabbiszeminárium, majd a boroszlói egyetem tanára.

A XIX. század 70-es és 80-as éveiben a tanári karnak mintegy harmada nem volt zsidó. 1881-ben több felől nyilvánított kívánságnak engedve, az intézet elhatározta, hogy keresztény tanulót is elfogad akár bennlakónak, akár bejárónak. De 1910 óta megint egyetlen keresztény növendéke nincs, 1908/9-ben pedig csak egy. Némi felekezeti jelleg a tanulók pályaválasztásában is mutatkozik: túlnyomó részük kereskedőnek megy. 1886-ban jubileumi alapot létesítettek oly növendékek támogatására, kik mesterségre, iparművészetre, föld- vagy kertművelésre adják magukat. Ennek az alapnak kamatjait sem 1912/13-ban, sem 1910/11, sem 1906/7-ben sem 1905/6-ban nem volt kinek kiadni.

Látogatói tekintetében a Samsonschule ma tehát teljesen zsidó. Ellenben a tanítás dolgában zsidó mivolta halványodik. Első korában csak talmudot tanultak «báchurjai», — de még később is 1834-ig heti 10 órában tanították, 1834—1841-ig heti 5 órában, 1841-ben a tantervből végkép kiszorult a talmud. Még a százados jubileum évében is (1886) heti három hittani óra mellett az első osztályban 3, a másodikban 2, a harmadik és negyedikben 1—1 héber óra volt. Ma a zsidó tárgyaknak összesen az első két osztályban heti 2 óra, a többiben heti 3 óra van szánva. Ime kevésbé biztató tanuság arra a tételre, hogy a Samsoniskola kicsinyben a német zsidóság művelődési alakulatait tükrözteti.

A seeseni Jacobson-iskola.

Seesen maga kis város körülbelül 6000 lakossal, mégis oly iskolai intézményt mutat föl, mely eredete, története és mai kialakulása jogán nevezetes. (A város és a reáliskola viszonyát illetőleg Seesen a mi Vágúj-helyünkre emlékeztet.) Legközelebb a wolfenbütteli Samson-iskolához áll, minthogy a Jacobson családot is a Samson családhoz közel rokonság fűzi. Alapítója céltudóan választotta a kis városkát nevelőintézete helyéül.

Ez az alapító, Israel Jacobson bámulatra és becsü lésreméltó alakja a Mendelssohnra következő kornak. Hibájául rójják föl nyugtalan vágyát a szereplésre; de már Eötvös József int, hova-tovább el kell szoknunk attól, hogy a hiúságot az emberi fogatkozások közé számítjuk — tekintve azt a sokszoros hasznot, melyet a hiúságnak köszönünk. Veje Herz Samsonnak, a wolfenbütteli iskola egyik alapítójának. 1795-ben országos rabbi Braunschweig egy részében, 1806-ban mecklenburg-schwerini titkos pénzügyi tanácsos, 1807-ben a kevéssel utóbb megszűnt helmstedti egyetemnek honoris causa bölcsészettudományok doktora. Mikor Braunschweig Napoleon alatt a westphaliai királyság egy részét alkotja, Jacobson a franciául szervezett kasseli izraelita consistorium elnöke lesz, Jérôme westphaliai királlyal, Napoleon öccsével személyes viszonyba lép. Jérôme király a feleségével és udvarával 1809-ben meglátogatja a Jacobson-iskolát és elégedett voltát nyilvánítja. A Napoleontól 1806-ban Párizsba összehívott synhedriumba Jacob-

sont is meghívják. Ott a Jacobson-iskola első igazgatójával, Benedict (Schott) Schottländerrel képviselteti magát, aki a synhedriumban emlékiratot mutat be, melyben azt vitatja, hogy a zsidóknál a nevelésügy javításra szorul. Jacobson 30,000 tallérnyi évi kiadásából — saját becslése szerint — csak 4000-et fordít magára és házára, 26000-et közcélokra és jótékonyásra.

1801-ben nyílt meg a tőle alapított és vezetett iskola, mint Religions- und Industrieschule, — ő leginkább mesteremberekké és földművelőkké szeretne volna nevelni a növendékeit. Egy-két év múlva már bővítették és tarkították a tantervet, szerepelt benne német, francia, angol, héber, latin, görög, matematika és könyvelés, buzgón művelték a zenét; vallástan mellett külön erkölcsstant tanítottak. Ritter Károly, ki a frankfurti philanthropinumot is lelkesen méltányolja, a Jacobson-iskoláról is dicsérő jelentést tesz, de a tananyag sokféleségét hibáztatja. Csakugyan 1810-ben az iskola szerényebb keretbe húzódik vissza: népiskolává szervezkedik. Jacobson gondolkodására jellemző, hogy már 1808-ban négy napi tanulmányi és testüditő kirándulást végeztet iskolájával. 1839-ben magasabb polgáriskolává szervezik át. 1869-ben hatosztályúvá és evvel reáliskolává lesz, aminek folytán a kancellár fölruházza az egyéves önkéntességre való képesítés jogával. Ezt a jogot megerősítik 1886-ban, amikor a Jacobsonschule teljeséggel vállalja a porosz reáliskolák tantervét. Ugyanekkor a facultativ latin tanítást is megkezdi. Ennek szerves folytatása a bifurcatio: 1903 óta a negyedik

osztállyal (Unter-Tertia) különválnak a reáliskolai és külön a reálprogymnasiumi tanfolyam. 1910 óta a Jacobsonschule coeducatiós, akkor vették föl az első leánytanulót — a múlt tanévben kettő volt.

Az intézetnek több az érdekes sajátsága. Műhelyeiben ragasztanak, gyalulnak, faragnak a tanítványok, gyakorló kertjükben tanítójuk vezetése mellett kerésszkednek. Lakatosműhelyt is terveztek. Különös figyelemreméltó a Jacobsonschule következő intézménye. Csereviszonyban áll a Boulogne-sur-Mer-beli Collège Mariette-tel: 1908 óta a Jacobsonschule néhány jobb növendéke a nyári vakációban az említett francia gymnasiumnak előadásait hallgatja, bennlakóival együtt él, francia ujságot olvas, francia színelőadásokat néz — miután előbb elolvasták a színdarabot. A Jacobsonschule igazgatója vendége volt a collège igazgatójának. Viszont a francia gymnasium is küld francia tanulókat német szóra a Jacobson-iskolába, küldött már angolt is. A francia nyelv művelésére külön francia származású mestert tart a Jacobson-iskola, melynek jelenlegi igazgatója, dr. Friedland öt tanulmányévet töltött Párizsban, sőt a francia iskolákra is érvényes oklevelet szerzett.

Az intézetnek számos kiváló tanítója volt, pl. Karl Möbius zoologus, később Berlinben tanár és a természettudományi múzeum igazgatója; Benno Erdmann; jelenleg a berlini egyetemen a filozófia tanára. De szerényebb pályákon is sok becsülésre méltó törekvés és képesség nyilatkozott meg.

Tanítványai a legkülönbözőbb tereken és országokban tevékenykednek, az 1901-iki százados ünnepen

még Braziliából és Honkongból is érkeztek üdvözlések, sőt a hongkongi tanítvány nagyobb adományt is küldött. Az intézet tanárainak egy része is egykori tanítványainak sorából került ki. Egy volt növendék, a berlini Deutsches Theater tagja, a mostani növendékeknek évenként előadásokat mutat be. Menynyire összeforrott az iskola a növendékeivel és magával Seesen városával, amelynek legnagyobb tanintézete, az fényesen kitünt a százados ünnepen: az egész város ünnepelt.

Az intézet zsidó volta egy kissé megnyilatkozik a tantervében is: a heti rendes két vallástani órán kívül a zsidó tanulók részére van még külön (néhány osztályban egy, másban két) héber óra. Az intézet zsidó jellegét a szervezeti szabályzat következő rendelkezései akarják biztosítani: A három kurátor közül legalább egynek mindig zsidónak kell lennie; az intézet igazgatója zsidó (ideiglenesen egyszer Pastor Lang vezette az iskolát); a háznak gondozói (Hauseltern) okvetlenül zsidók, amit a zsidó házvezetés tesz szükségessé, a tanári karnak legalább részben zsidónak kell lennie.

Eleinte a Jacobsonschule növendékei kizárólag zsidók voltak. Csakhamar keresztény szülők kérték, hogy az ő gyermekeiket is fölvegyék. Már 1805 óta keresztény növendékek is látogatják a Jakobsonschulet, sok éven át csak olyanok, kik a konfirmációt már állották s így katekizmusra nem szorulnak, csak 1839 óta fiatalabbak is, akik részére ezentúl az intézeten belül kell keresztény vallásoktatásról gondoskodni. Már 1834-ben keresztény papjelölt volt az

intézet tanára. Később sokszoros és figyelemreméltó az intézet kapcsolata a keresztény papokkal. C. A. Fr. Th. Schulz Pastor diaconus 1840 óta ingyen végezte az evangélikus hitoktatást, időnként a német irodalmat is tanította. Apfel superintendens, sőt egy General-Superintendent (Schönermark) is volt a Jacobsonschule hitoktatója. Keresztény papok más tárgyakat is tanítottak, legtöbbet Carl Gust. Ferd. Lang: németet, latint, franciát, angolt, történelmet, természettudományokat és tornát. Sőt ideiglenesen az igazgatói teendőket is ő látta el. Fia a Jacobson-iskolát látogatta, majd maga is tanára lett az intézetnek s a százados emlékűnnepen ő mondta az egyik jubileumi beszédet.

Az egész iskolai és internátusi (alumneumi) élet közös, csak a hitoktatást és vallásgyakorlatot választották elvileg külön, nem engedik meg az együttes bibliatanítást, sem a közös iskolai áhítatot. A nagy jubileumon az evangélikus tanulókhoz Pastor Lang külön beszédet intézett.

A felnőttekre ez a tilalom nem oly szigorú. Kivált a közös istentiszteletnek egy kiemelkedő esete emlékeztet: az iskola templomának fölavatása 1810 július 17-én. Ez a Jacobson templom önmagában is nevezetes, már akkor volt orgonája, az első állandó orgona, mely valaha zsidó templomban szólt. Jacobson az orgonával együtt a karéneket, a német imát és a német szent beszédet vitte bele a templomába. A fölavatáson jelen volt az akkori francia (westpháliai) kormány főtitkárja, a város és tartomány előkelőségei — úgy látszik ott volt Meyerbeer is — zsidó

és keresztény papok. Az ünnepség egy keresztény szemtanuja kitörő lelkeséggel szól róla: oly ünnepen vett részt, amelyhez foghatót Krisztus óta nem ünnepeltek, «ismeretes-e a történelemből, hogy zsidók és keresztények együtt tartottak közös istentiszteletet, melyen a két vallás több papja jelen volt, azután együtt ettek, ittak, vigadtak?» Avató beszédében Jacobson kifejtette, hogy zsidó és keresztény tanulók együttes tanulmánya és szórakozása, zsidó és keresztény tanítók együttes munkássága a leghatalmasabb eszköz a balítéletek megdöntésére. Vajjon az iskola későbbi fejlődése valóra váltotta-e alapítójának ezt az óhajtását? Dr. Rülff braunschweigi rabbinak, a neves filozófusnak ünnepi beszéde sejteti, hogy néha hálátlansággal is találkoztak. De az intézet története egészében, úgy látszik, sikerrel szolgálta a testvériességet, a testvéresülést. Másrészt Jacobson hiú, képtelen ábrándnak bélyegezte azt a törekvést, hogy a két vallást összeolvasszák — itt már igen mélyre hatnak a fölfogásbeli ellentétek.

Így tehát Jacobson előtt körülbelül úgy élt az iskola hivatásának és jövőjének képe, mint ahogy az eddig valósággal kialakult. Bármint vélekedjünk is a tőle megindított újításokról, itt egy rendkívüli ember rendkívüli alkotása előtt állunk.

Összefoglalás.

Ha így végig vonulnak előttünk a zsidó középiskolák, sok gondolat, sok kívánság, sok kérdés kél nyomukban. Mi létesítette ezeket az iskolákat? Mi

tartja fönn? Mi a jövődjük? Mi a rendeltetésük? Mi hozta őket létre? Különböző okok, mindnyája tiszteletreméltó. A négy legrégebb: a Samsonschule, Jacobsonschule, a frankfurti Philanthropinum és a hamburgi talmud-tóra reáliskola keletkezése a XIX. század elejére, illetőleg az elsőé még a XVIII. századba esik, tehát a Mendelssohn közvetlen hatása alatti korba, midőn a zsidóságot megragadta, elragadta a művelődési vágy. Szegényiskolák: anyagiakkal megáldott kereskedők gondoskodnak róla, hogy szegényebb hitsorsosaik előtt megnyiljék a boldogulás útja; ezt a boldogulást majd a vallásos okulás, majd a világi műveltség vagy a gyakorlati mesterség útján képzelik. A Samsonschule, Jacobsonschule és a Philanthropinum a mindenkori haladott német zsidóságot tükröztetik; néha tőlük indul ki egy-egy felekezeti vagy mondjuk inkább ritusbeli átalakító kísérlet. A hamburgi talmud-tóra reáliskola ellenben súlyos válságok, az iskola és a község közti, a községi haladó és maradi elemei közti heves küzdelmek után a német orthodoxia bástyája lett, míg a hamburgi versenyiskola (Stiftungsschule von 1815) teljesen kivetkőzött zsidó jellegéből. Harcnak eredménye, sőt harcnak hirdetője a frankfurti Israelitische Religionsgesellschaft intézete, szintúgy a fürthi reáliskola is a községi küzdelmek kohójából került ki. Csak a német orthodox reáliskolák legfiatalabbika, a lipcei lépett föl eleve békés, pozitív szándékkal. De a német konzervatív zsidóságnak mind a négy reáliskolája megegyezik létöknek okában és céljában: létrejöttek, mert a szülők oly iskolát óhajtottak, melyben

gyermeküket a zsidó ünnepek hagyományos megülésében ünnepszegő munka ne gátolja; sajátos rendeltetésükül pedig azt vallják, hogy növendékeiket a hagyományos zsidó életrendre neveljék. Azon vannak, hogy ifjúsági istentiszteletüket, a szentírásból való fölolvasást maguk a tanulók végezzék. Kiemelni valónak hiszem a következő példát. A lipcei reáliskola növendékei kirándulnak a közel Rudelsburgba; uzsona után az egykori rablólovag várának dísztermében együttesen elvégzik a mincha imát. Történelmi elmélkedésre indító jelenet! — De nem csak kapatni akarják növendékeiket a szertartásokra, hanem elvezetik őket a hagyományos irodalom forrásaihoz, hogy azok felől ott okulást merítsenek.

Szép szavakkal tűzte ki Stern főrabbi, mint ephorus — így hívták egy ideig a hamburgi talmudtórára felügyelő rabbit — iskolájának célját: «Iskolánk, talmud-tóra létére, a tórát nem úgy fogta föl, hogy a vallásos tanokra oktasson, sőt inkább céljául az van tűzve, «hogy vallásos, erkölcsös és az emberi társadalom részére értékes egyéneket neveljen». Valóban nem elegendő a tanulókat zsidókká és a polgári közösség hasznos elemeivé nevelni, inkább az hasza át őket, hogy a minél tökéletesebb zsidónak fogalma magába zárja a minél tökéletesebb ember fogalmát . . . Lássák be továbbá, hogy úgy amint a zsidó nevezet magába foglalja az emberét, úgy a tóra is kellően fölfogva arra oktat, hogy az életet megértsük és megszenteljük».

Ugyancsak az orthodox német zsidóság alkotása a Tachkemóni, mely két erkölcsi erőnek eredője, egy-

részt a zsidó hagyományhoz másrészt a szentföldhöz való ragaszkodásnak.

E két erő közül inkább a második teremtette a jaffai és a jeruzsálemi gymnasiumokat, a cionista mozgalomnak nevezetes intézményeit. Művelik ugyan a hagyományos és a haláchikus irodalmat is, de a jaffai gymnasium programmszerűen hirdeti, hogy tanítja ugyan a talmudot, a zsidó imákat, sőt a zsidó hit elveit is, ámte tisztán azért, hogy növendékei megismerkedjenek a nemzeti szellem minden jelentősebb alkotásával. A nemzeti eszmény mellett egy sürgető gyakorlati ok hozta létre a palesztinai héber gymnasiumot: az európai műveltségű odatelepedett zsidók nem zárhatták el gyermekeiket a hasonló színvonalú művelődéstől.

Már most mi a közös valamennyi zsidó középiskolában? Nem állapodhatunk meg annál, hogy megvan bennök bizonyos gyakorlati vonás, valami közvetlenebb kapcsolat az iskola és a növendék várható életpályája közt. Találhatnánk több más rokon elemet, mely azonban nem egyetemes. Kivétel nélküli közös sajátságuk az, ami valóban ismertető, döntő jegye a zsidó iskolának: terjedelmesebb és mélyebb zsidó vallásos (a héber gymnasiumban: zsidó nemzeti) műveltséget igyekeznek adni. A mértékben itt jókora az eltérés. Legalul áll a Samsonschule, mely a két alsóbb osztályban beéri az általános tanterv szabta heti 2 órával, a felsőbb négy osztályban heti 3 órával; második helyen áll a vágújhelyi reáliskola heti 3 órával; a Jacobsonschule 1 illetőleg (a két alsó osztályban) 2 órával toldja meg az állami tan-

terv követelményét; az orthodox fürthi reáliskola és a haladó Philanthropinum heti 4 órát szentel a vallásbeli és héber oktatásnak, a hamburgi talmudóra reáliskola 8 órát; a lipcei iskola osztályainak óraszám 5 és 9 közt hullámzik, a jaffai gymnasiuméi 3 és 10 közt. A Tachkemóni heti zsidó óráinak száma nem tűnik ki az értesítőjéből, de minthogy a vallásos oktatás felöleli a bibliát, misnát, talmudot, szertartást és az újabb héber irodalmat, a heti óraszám valószínűleg meghaladja a tizet.

Nyilván, a terjedelmesebb héber oktatás célja, hogy a vallásos belátást mélyítse s ennek mélyebb alapjaira építse föl az erkölcsi eszményt. Minden zsidó iskolának rendeltetése, hogy a szent iratok forrásához vezesse el növendékeit, onnan fakasszon részükre zsidó műveltséget, zsidó világnézletet.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

ZSIDÓ KÖZÉPISKOLÁK.

Amilyen közhely az iskolát általában a felvilágosodás eszközének mondani, ép olyan elfogadott tény, hogy a mai értelemben vett zsidó iskola a Mendelssohn-féle «Aufklärung» korára és befolyására megy vissza. Nem hiába idézi Heller Bernát dr. a zsidó középiskolákról szóló Évkönyvbéli cikkeinek elején a zsidóság e nagy regenerátorának szellemét: a nagy

Mózes lelkét, ki kivezette népét a szellemi ghekkók középkori szolgáltságából és új Tant, német Bibliát adott neki. Az ő jelszava alatt, a «zsidók művelődésének» szükségétől vezetve indult is a három német tanintézet, melyekkel szakavatott vezetés alatt ime megismerkedtünk: a Samsonschule, mely Bölcs Náthán szülővárosában, a dessai bölcs halála évében egyelőre az ósdi Bét-hammidras formájában alakul meg, a reformatorikus lendülettel már a felekezetek testvéries együttnevelésére törő seeseni iskola és a Philanthropinum, mely a «felvilágosítást» palotája falába véste és hű sáfárként szolgálja.

Am mintha a XIX. század elején túl az Aufklärung mozgalma elveszítette volna Némethonban varázslatos rezonanciáját a köztudatban, vagy legalább is tettekre serkentő nagy ható erejét. A zsidók lasscskán részeseivé válnak a nemzetek közoktatásának, a külön zsidó nevelés szükségessége tehát kevésbé válik érezhetővé, ill. a felekezeti alapon álló elemi iskolára szorítkozik. Azért tapasztaljuk majd, hogy a reformerek későbbi középiskola-alapításai (pl. 1815 Hamburgban, 1862 Fürth) csakhamar beleolvadnak az illető városok közintézeteibe, míg a Jacobson eszméit propagáló újabb felekezetközi magániskolák, (mint az 1875-ben alapított Bärmann-féle reáliskola Bad-Dürkheimban vagy a Lehmann örökébe lépő Gombrich-féle reáliskola Nürnbergben) internátusaikban külön kiszolgálják ugyan a zsidókat és nem zsidókat, de egyebekben lemondanak minden felekezeti jellegről: «a tiszta emberiség,» Goethe szava, ma is az igazgatójuk nevelési ideálja.

Ellenben előtérbe kezd lépni az emancipációs szabadságok általánossá terjedésével egy olyan irányzat, mely a zsidó iskolának zsidó voltára kívánja a főhangsúlyt helyezni, mely a «zsidók művelődése» helyett a «zsidó művelődést» hirdeti és az őszsidó tanházak tartalmát modern formákban akarná közkinccsé tenni. Természetesnek fogjuk találni, hogy ezen elsősorban konzervatív érdekek főleg hagyományhű közösségek és kisebbségek iparkodnak eleget tenni. Alapítóik áldozatkészségének és szívóságának sikerül is a bemutatandó négy intézetet a külső virágzás magas fokára emelni. Kor dolgában a legrégebbszülők gyökérszála mélyen a XVIII. századba nyúlnak vissza, míg a legújabb a mi napjaink gyermeke. Mendelssohn hatása alól ezek sem mentek, hisz Németországban a leghitbuzgóbb orthodoxia is szeret rá hivatkozni,¹ felekezeti pártállásukat tekintve pedig épen úgy találunk köztük árnyalati, tendenciájukban rejlő különbségeket, mint a Heller dr. tárgyalta három középiskola közt.

Amazokkal együtt — midőn t. kartársam dolgozatait íme folytatom és kiegészítem — az Évkönyv olvasója lehető teljes képét kapja tehát a németországi zsidó középiskoláknak. Amint keletkezésük sorrendje a német zsidóság utolsó századbeli történetét, az idők mozgalmas változatát vonultatja el

¹ Dr. L. Löwenstein orthodox irányú: «Geschichte der Juden» (209. l.) pl. ráolvassa az újtókra, hogy «tanítójuk (Mendelssohn) elveinek félreismerésével elhagyták az utat, melyet a nagy Mester nekik mutatott.»

előttünk rövid filmfelvételként, úgy a hét iskola jelenlegi szelleme a mának szivárványszínű síkjára vetítve mutatja be az illető korok és alapítók kulturális eszményeit, melyeket az iskolák gondosan ápoltak napjainkig.

A hamburgi Talmud Tóra reáliskola.

A Philanthropinummal majdnem egy esztendőben Hamburgban is százéves jubileumát ülte egy zsidó középiskola. Csakhogy míg a frankfurti «szegények iskolája» egy Rothschild úri kedvtelésének, nemes, emberszerető gesztusának köszöni létét (1804), addig a másik nagy zsidó centrumban a község tömegszükséglete, a nép tanulni, művelődni vágyása hozta létre a ma is Talmud Tóra jelzővel büszkélkedő reáliskolát. Krónikása, ki az 1905.-iki centennarium alkalmából nagy gonddal és részletességgel kikutatta és megírta az intézet történetét,¹ öt részre osztja monografiáját: 1. Talmud Tóra intézmények 1805 előtt, 2. T. T. Religionsschule 1821-ig, 3. T. T. elemi iskola 1849-ig, 4. T. T. polgári iskola 1868-ig, 5. T. T. reáliskola 1869 óta. Tehát ugyanaz a tipikus fejlődés, melyet a régi intézetek valamennyijénél megfigyelhetünk: a legalsóbb kezdetektől fogva — tantárgyakban, osztályokban, tanulóknak egyre gyarapodva — keresztülmennek a polgári iskolai fokoza-

¹ Dr. J. Goldschmidt: Geschichte der Talmud Tora Realschule in Hamburg, 1805—1905.

ton, míg végre eléri a középiskolai jelleget.¹ Csak a kezdete ennek az intézetnek némileg más és érdekes.

Hamburgban, ill. az érdekes szervezetű, hármas AHU községben, (אח"א) melyhez Altona, Hamburg és Wandsbeck (héber átírásban U-val kezdődik) valamennyi «német» zsidaja tartozott — ellentétben a régebben letelepedett és más ritusu portugál vagy szefárd községgel — a XVIII. század végén 7000-nél több zsidó lakott. Lelki szükségletük, vagy inkább a bibliamegszabta kötelességük kielégítésére, úgyszintén fiaik hasonló szellemben való nevelése céljából már régebben Talmud Tóra-egyleteket létesítettek, melyekben napi munkájuk végeztével a felnőttek bújták a talmudot, reggeltől estig pedig több tanító vezetése alatt a gyermekek tanultak. Minthogy a jobb módú családok külön házitanítót szoktak tartani, ide főleg az alsó néprétegek gyermekei jártak, épen úgy mint a keresztény «Kirchenschulék»-ba. Valóságos iskolává azonban ezen laza összefüggésű egyletek csak akkor tömörültek, mikor a század határán néhány befolyásosabb kereskedő, élükön a község

¹ A német reáliskola — megkülönböztetendő a főreáliskolától — tulajdonképen csak német értelemben véve középiskola; a mi iskolai nomenclaturánk szerint inkább magasabb polgári iskolának volna minősítendő. Első sorban gyakorlati, polgári pályára nevel, de a szélesebb alapon nyújtott általános műveltségénél fogva az egyéves önkéntességi jogot is megadja abiturientseinek. Hat osztálya van, melyek elé sokhelyt egy vele szorosan összefüggő előiskola járul 3 vagy 4 évfolyammal.

későbbi tiszteletbeli rabbihelyettese, Frankfurter M. Mendel a Speyer családból, szükségét látták annak, hogy az ifjúság az írás, olvasás és számolás mesteriségébe is bevezetessék. Nem hiába járt Frankfurter Berlinben, hol Mendelssohnnal is megismerkedett, kinek nevét ő és egész családja mindenkor nagy tisztelettel emlegették.¹ Az egyszerű polgárembernek nélkülözéshez szokott szeme megakadt — akár a frankfurti milliomosé — a még szegényebbek gyermekein, «kikkel senkisémet törődik, azért az utcákon csatangolnak, híjjával minden ruházatnak és híjjával minden tudásnak, ami bizony tanítóikra is árnyékot vet.»² Frankfurter hát házról-házra járván, fillérenként összegyűjtötte a szükséges összeget és 1805, nisszán hó elsején megnyilhatott a «Talmud Tóra szegényiskola», még pedig három alapító tagja jóvoltából a saját házában. Három héber és két profántárgyú tanítót alkalmaztak, a jelentkező 60 tanulót nem osztályokba osztották, hanem azok tudásuk mértéke szerint jártak el az egyes tanítókhöz. Majdnem hetenként vizsgát álltak. Midőn az első félév végén sem a tanulók tudása, sem magaviselete nem elégítette ki a «gabboikat», elhatározták, hogy kellő felügyelet alatt ebédre is ott tartják a fiúkat, gondoskodtak ruházatukról, sőt 3 év múlva egy tekintélyes ala-

¹ Az egyik fia, rajongása jeléül, később a Mendelssohn nevet is felvette, amit abban a korban ugyanavval a joggal megtehetett, mint maga a dessauai «Mendel fia.»

² Így szól a fiatal Frankfurter-Mendelssohn az apjáról írott héber méltatásban. (Pné Tével.)

pítvány annak is megadta a lehetőségét, hogy az eltávozott növendékekről némi gondoskodás történjék. «Hosszas megszakítás után ma ismét visszatérünk ugyanezekre a segélyezési módokra» — mondja Dr. Goldschmidt. Csakhamar azonban megcsappant az érdeklődés; a napoleoni háborúban a zsidó lakosságnak majdnem fele otthagytá a várost, úgy hogy 1814-ben az iskola egész budgetje heti 10 M volt!

Új életet öntött 1821-ben a most már elemivé váló iskolába Hamburg hírneves, chacham Bernays néven ismert főrabbija, ki erős kézzel és nagy pædagogiai hozzáértéssel nemcsak a héber tárgyak avult módszerét küszöbölte ki, hanem a világiakban is rendszeres tantervet állapított meg. Idővel persze ezek a keretek is tágultak, kísérletet tettek pl. az angol nyelvvel, «a jobb fiúk buzdítására és jutalmazására;» az iskola alkalmazkodván a város egyéb tanintézeteihez, 1849-ben polgári iskola lett, melynek általános programját, részleges tantervét is a tevékeny Stern A. Anshel ephorus készítette.¹ Majd a porosz tantervekhez való általános hasonulás idején, Königrätz után, a hamburgi Talmud Tóra az elsők közé tartozott Némethonban, mely az önkéntességre jogosító reáliskolai jelleget felvehetette.

Kisebb mint derék tanítóinak száma, kik közül

¹ Ő állandósította először az osztályrendszert, a tanári konferenciát és az iskolai bizonyítványt, behozta a hazafias ünnepeket, meghonosította a rendszeres kirándulásokat, sőt a tornát is katonai személyek vezetése alatt, noha a felelősséget a szülőknek kellett vállalniok. A nyári vakációt ellenben még nem ismerték.

nem egy — bizony mostoha körülmények közt — 30, 40, sőt 50 évig szolgált, volt kezdetben a jóttevőké. De említést érdemel Hamburg egyik elfogulatlan polgármestere, Chr. Daniel Benecke, kinek hagyatékából felépült az iskola egy új otthona (1851), valamint Heine Salamon, a költő ismeretes nagybátyja, aki pedig az 1812-ben alakult radikális reformpártnak lelkes híve volt. Midőn ugyanez évben az AHU felbomlásával megalakult a hamburgi német-izraelita hitközség, a nagyrészt modernekből álló község vezetősége mind nagyobb befolyást szeretett volna szerezni a Talmud Tóra-ra, melynek akkor már jó híre volt a városban és melyet állandó évi szubvencióval amúgy is támogatott. Csakhogy a T. T. kuratóriuma kezdettől fogva szívósan ragaszkodott a maga autonomiájához és azt a száz év történetén végigvonuló küzdelmek árán mai napig megőrizte. Nem annyira személyes, hatalmi befolyását féltette a társulat, mint inkább az iskola vallásos irányzatának eltolódásáért aggódott. Ezen harcok közepette adhatta le a különben rendkívül türelmes Bernays azt a véleményt, mely a későbbi konzervatív iskolákban majdnem általános elvvé lőn, hogy hithű tanító hiányában inkább keresztény embert kell alkalmazni, mintsem vallását elhanyagoló zsidót. Pedig a jelöltet, kiről szó volt, nem csekélyebb ember, mint Riesser Gábiel, az akkori Németország legnagyobb zsidó férfia, a hamburgi hitközség elnöke, ajánlotta! Igaz, hogy Bernays eme tanácsát egyéb érvekkel is megtámogatta: «hogy az idegen embernek tiszta német kiejtése jó hatással lesz a tanulók elhanyagolt dialek-

tusára, hogy tekintélye is nagyobb lesz, mint a zsidóé és így a fegyelmezésre annál kitünőbbben fog hatni.»

Mindenesetre sikerült az intézetnek megtartania eredeti, egészségesen konzervatív álláspontját, sikerült túlélnie úgy a reformerek 1815-iki alkotását, mely 1852 óta elvesztette felekezeti jellegét,¹ mint a túlbuzgó orthodoxok polgári iskoláját, melynek csak tizéves élet adatott. (1859—69.) A Talmud Tóra mindvégig szem előtt tartotta minden zsidó iskolának főcélját, hogy a rendesnél behatóbb zsidó oktatásban részesítse növendékeit és noha az első tanterveknek jesivaszerű, magas óraszámú — még a Bernays-féle instrukciókban is heti 15, 17, sőt 23 héber óra szerepel — jelenleg osztályonként 6—7 órára «zsugorodott» össze, mégis Hamburgot és környékét mondják ma is a német «lamdan»-ok hazájának.

Tanítványai — büszkén hirdeti az Értesítő — a mai napig osztatlan nagy hamburgi községnek mindenféle rétegéből kerülnek ki, ennél fogva anyagi viszonyai is fényesek. 1912-ben új palotába költöztek, a legutóbbi igazgatói jelentés meg egyebek közt egy új 100,000 márkás alapítványt jelent be — épen öt sort szentelvén neki. A tanulók száma a 3 előkészítő és 6 reálosztályban együtt 500—600 közt váltakozik. Tavaly 27 abiturians hagyta el az intézetet — köztük két magyar fiú is — kik az iskola, de a város jellegénél fogva is túlnyomó számban a

¹ Ma «Stiftungsschule von 1815» néven szimultán-reáliskola jellegével bír, melynek 700 növendékei közt csak 10—11 % a zsidó.

kereskedelmi pályára lépnek. Újabban, mint az igazgató megjegyzi, mind többen keresik fel a tudományos pályákat is, annak jeléül, hogy már itt is boldogul a hithűség.

A frankfurti Religionsgesellschaft iskolája.

A század elején tapasztalt csoportos iskolaalapítások után vagy fél századig pihenés áll be. Míg a zsidófelszabadulás és zsidófelvilágosítás hullámgyűrűi feltartóztathatlanul kanyarognak kelet és dél felé, addig a német zsidóságot egy hatalmas, nemzeti felbuzdulás árja ragadja magával a magasba, ahonnan pl. a véres damaszkuszi napok idején annál csalódottabban tekinthetett alá a mély völgybe, mely polgártársai becsülésétől, szeretetétől még mindig elválasztotta. A Mendelssohn iránya is mind sekélyebbé lett, a hagyománnyal egyre kevesebbet törődött. «A zsidóság a templom négy fala közé akarván szorítkozni, ellaposodott» mondja Grätz. Természetesen vadhajtásokban sem volt hiány. Frankfurtban a Philanthropinum egy hittanára, Creizenach Mihály, Reformfreunde néven 1840 után oly mozgalmat indított meg, mely az egész talmud tekintélyét tagadta, eltörölte a messiási hitet, az étkezési törvényeket és a circumcisiót, mert «a mózesi tan fejleszthető».

Ám minél erősebb az akció, annál hevesebb reakcióra kell elkészülve lennünk. Az 1853-ban alapított frankfurti, sőt a tíz évvel később alakult fürthi izr. réaliskola kifejezetten az «antireformáció» jegyében léptek fel és működnek máig. A megújhódás lelke

Hirsch Sámson Ráfaél, Geiger Ábrahám iskolatársa, Grätz első mestere, majd mindkettejük nagy és méltó ellenfele, ki már az 1836-ban Ben Usiel álnév alatt kiadott «19 Briefe über Judentum» c. vitairatában megmutatta oroszlánkörmeit, de akinek munkásságát nálunk máig nem méltatták eléggé.

A reformerekkel szemben, kik a zsidó hagyományból és ritusból itt is, ott is elcsipegettek valamit, hogy azt több-kevesebb következetességgel a valláson kívül fekvő tekinteteknek feláldozzák, Hirsch a tóra oszthatatlanságát, változhatatlanságát hirdette. A Tan belső, autochton kialakulását elismerte ugyan, jogosultnak, szükségszerűnek is mondta, de bizonyos történelemellenes felfogással úgyszólván megállította a fejlődést a középkor végén, szerinte a hithűség fénykorában, melynek így némi dogmatikus nimbuszt adott. Rajongó szereteténél fogva, mellyel minden meglevő institucióhoz, szokáshoz ragaszkodott és azt védte, kortársai a romantikus nevével szokták illetni. Hirsch szentnek, a természeti törvényekhez hasonlóan «adott»-nak tekint minden bibliai parancsot és minden rabbinikus törvényt, síkra száll a leglényegtelenebb hagyomány, a «pijutok» liturgiai szépségeiért is. Csakhogy az előirt törvényeket meg lehet és meg kell okolni, a mai ember számára megmagyarázni és felfogásához közel vinni: erre iparkodik — sokszor bizony csak elvont, egyéni szimbolizmus útján — a «Chóreb»-ben, a német orthodoxia mai törvénykönyvében. Pentateuch-kommentárjában a Mendelssohn bibliáját ellensúlyozandó, az újítók saját fegyvereit, a tudományt viszi harcba. Igaz, hogy szó-

és gyökfejtései filozófiaiak inkább, mint filológiaiak, magyarázatai épenséggel nem népszerűek, nyelve erőteljes, tömör, magas röptében azonban akárhányszor szfinxszerű, mint Grätz a mesteréét, Bernaysét nevezte. Mégis itt nyilatkozik meg Hirsch mélyenjáró, eredeti és sokoldalú szelleme legtisztábban. Kaufmann Dávid korunk Nachmanidesének nevezte éles judiciumánál, nagy vitázó készségénél fogva, én modern Pázmány- vagy Luthernek mondanám, az egyedül üdvözítő meggyőződésnek ugyanavval a kiméretlen hevével, de Kant-on nevelődött tisztultabb és rendszeresebb etikával.

Világnézetéből, egész egyéniségéből kifolyólag Hirsch az ifjúság nevelését vallotta első és főfeladatának. Alig hogy néhány hívével megalakította a maga frankfurti gyülekezetét, az úgynevezett Religionsgesellschaftot, még a zsinagógája fel sem épült, már az ő buzdítására mindkét nembeli ifjúság számára felsőbb iskolát létesítettek, mely 1853 április 1-én 55 fiú- és 29 leánynövendékkel meg is kezdte működését. Az iskola programját az Atyák szavaival rendesen úgy idézik: «tóra im derech erac», azaz a műveltséggel párosult vallásos érzés ápolása, a gyakorlati ismeretekkel karöltve járó zsidó tudás terjesztése, mely kettő «nemcsak hogy nem zárják ki egymást, hanem egyik feltételezi, kiegészíti a másikat, és csak kettejük legbensőbb egybeolvadása eredményezi azt az üdvöt, mely a földön egyáltalán elérhető». Hirsch azonban mélyebben szántott. Van pädagógiai, vagy legalább is didaktikai rendszere, mely az Értesítőkből közölt értekezéseiből össze,

állítható¹ és amely nem ugyan tartalmát tekintve, de ami a disciplina legapróbb részletéig ható szigorú következetességet és átgondoltságot, valamint erős ethikai alapját illeti, sokban a mi Kármánunk gyakorlógymnasiumi praxisát juttatja eszembe. Benne minden tantárgy és óra az *élet* számára nevel, nem ugyan a kenyérkereseti pálya és mesterség, hanem az isteni kötelességektől átítatott élet számára, melynek megszenségesítése Hirsch egyik kedvenc fogalma. Célja nem jó zsidók és jó állampolgárok nevelése, hanem zsidóké, kik *ennélfogva* derék, hasznavehető polgárok. Mert valamint a tóra felöleli az egész életet, minden szellemi, erkölcsi és testi mozzanatával, úgy a zsidó fogalmában benne van az egész ember: a tökéletes zsidó csak tökéletes ember lehet.

Az intézet külső története, sőt tanulmányi berendezkedésének mikéntje is másodsorba szorul a nevelési principiumnak ezen állandósága mellett, melyet 1877-ig maga Hirsch rabbi képviselt mint igazgató, majd 1900-ig fia Hirsch Mendel. Belső szellemére csak két adat! A héber ill. vallástani órák heti összege a 6 reáosztályban 42+10 fakultatív óra. És valóban nem mindennapi benyomással távozik az ember, ha végighallgathatja pl. a jelenlegi direktor vezetése alatt a felső osztályok talmudtanítását, mely nem kicsinyes szórszálhasogatás többé, nem

¹ Lásd Dr. G. Lange értekezését a Festschrift zur Jubiläumsfeier des 50-jährigen Bestandes der Unterrichtsanstalten der Isr. Religionsgesellschaft in Frankfurt a/M. 1903.

az élelméjűség meddő vívóporondja, hanem célszerű, tudományos kutatás, pædagogiai munka. Viszont az Értesítőkből közölt «Aufsatzthemen», vagyis az írásbeli gyakorlatok tételei közt hiába kerestem bár egyet is, mely csak némileg legalább zsidóvonatkozású volna.

Az iskola új épülete Frankfurt egyik legszebb vidékén, a Thiergarten-on 1881-ben épült Rothschild K. Vilmos báró 300,000 márka adományából. Két szárnyában szigorúan el vannak egymástól választva a nemek, melyeknek csak az átjárókul szolgáló rajz-, torna-, és díszterem közös.¹ Ma az intézet 6 fiú-reálosztályában 229, előiskolájában 129 = 358; leány-lyceumában 155, előosztályaiban 67 = 222 növendék van. Ezekhez járul még egy-egy fakultatív «selecta»-osztály, hol a fiúk a zsidó tudományokban nyernek bővebb kiképeztetést, a lányok pedig részben háztartási és kereskedelmi, részben óvónői (tanítónői) kurzust végeznek. Létszámával, mely így a 600-on felül van, meghaladja immár a hamburgi Talmud Tórát; a Philanthropinumnál pedig háromszor népesebb. Míg utóbbi a liberális német zsidó mozgalomnak egyik szellemi centruma ma is, addig Hirsch iskolája, a harcias, szeparatistikus orthodoxyának erős fészke és vára: régi tanárai névsorát olvasgatva megtaláljuk köztük a mai konzervatív német tan-

¹ Ottlétemkor a neves elisabethgradi anthropologus, Dr. S. Weissenberg, épen koponyaméréseket eszközölt az ifjúságon, mely szerinte az «askenáz-zsidó» típusnak lehető legtisztább képviselője, — már t. i. akiknek apjuk, anyjuk is délnémet.

intézeteknek majdnem valamennyi vezetőjét. Jelentőségét, közkedveltségét a maga táborában igazolja az a körülmény is, hogy minden Értesítőjében legalább nyolc, sűrűn nyomtatott quartoldalra terjed azon évközi kisebb-nagyobb adományoknak jegyzéke, melyek az iskola különféle alapjait gyarapítják.

Az iskola előcsarnokában egy érdekes szemléltető eszköz ötlött a szemembe. Apró sátrakból, zászlókból, kutakból, állatfigurákból össze van állítva a biblia leírása szerint Izrael pusztai táborelhelyezkedésének modellje. Vajjon az intézet önhitten nem magára vonatkoztatja-e, hogy csak az ő táborában van Izraél?!

A fürthi izr. reáliskola.

Hirsch S. R. hatása főleg a szomszédságban, Dél-németországban vált erősen érezhetővé.¹ «Kilépési»

¹ Egy Németországon kívül, de kifejezetten Hirsch szellemében alapított reáliskoláról itt akarok röviden megemlékezni. 1903 okt. 19. megnyílt a belgiumi Antwerpenben (Anvers), az ottani konzervatív hitközség, valamint egy «iskolagyűlés» támogatásával a «Vereinigte Real- und Religionschule», melynek jogosultságát az Értesítője szerint az a körülmény adja meg,² hogy «alig van Európában város, melynek zsidó lakossága az utolsó évtizedekben akkora arányokban gyarapodott volna, mint a Schelde melléki nagy iparvárosunké». Szerény keretek közt kezd, összesen 80 tanulóval, kik 3 előkészítő és 1 reálosztályba járnak, de heti 22—42 órájuk közül 11—27 (1) órában részesülnek héber oktatásban. Dicsekszik is az első jelentés, hogy a tanulók előképzettségénél fogva, (nagy részt keletről bevándorlottak és

politikája ugyan nem talált feltétlen követőkre és épen a würzburgi Dr. Bamberger S., az orthodoxia egyik főtekintélye, heves irodalmi harcot folytatott ellene, de a külön nevelés, a szétválasztott hatáskörök szükségességét ezeken az ősi tradícióktól megszentelt területeken csakhamar belátták. Erre alkalom mutatkozott 1861-ben Fürthben, a Nürnberggel majdnem egybeépített nagy gyárvárosban, mely akkoriban csak kb. 20,000 lelket számlált ugyan, de zsidósága a városban számottevő tényező és a távolban régi tanházáról híres volt. Midőn a hitközség képviselőtestülete nevezett esztendőben két magántanintézet egyesítésével oly magasabb iskolát kívánt létesíteni, melynek több szabad helyével a szubvenció jogán a hitközség rendelkezett volna, de amelynek zsidó, felekezeti jellegét egyenesen perhorreszkálta, egy konzervatív kisebbség nevében néhány előkelőbb kereskedő tiltakozást jelentett be ellene.¹ Egyúttal felhívást bocsátottak ki olyan fiúiskola felállítására, «melyben a korszerű általános ismereteken kívül alapos hitoktatásban részesüljenek a tanulók a Szentírásból és a Rasi-kommentárból, a tehetségesebbek a misnából és talmudból». Az első alapítók 55-en, 3975 frtot jegyeztek — bizony nem nagy összeg! — de az első helyiségért nem is fizettek többet mint

korosabbak) «a felmutatott eredmény a hasonló német iskolákban nem talál analogonra». Az újabb jelentések szerényebb, de biztos haladásról tesznek tanuságot.

¹ Az iskola «magasabb magániskola» címmel 1862-ben mégis életbelépett, de már néhány év múlva beleolvadt a városi réalba.

180 frtot, az első igazgatójuknak pedig, a neves Auerbach rabbi neves fiának, 1000 frtot. 1862 őszén 42 tanulóval megnyílt az iskola, 1868-ban 100 tanítvánnyal saját hajlékába vonult, melyet később egy udvari szárnyal ki is bővítettek. 1880 tól fogva a bajor reáliskolák jellegével és jogosultságával, 1899 óta az izr. reáliskola nevével is bír. A fenntartó egyesület szűkös anyagi körülményeinek következtében az iskola fejlődése nagyobb lendületet nem vehetett: ez az egyetlen a tárgyalt intézetek közt, melynek még nincs tanári nyugdíjintézete; csak most gyűjtik össze első alapjait. Tanítványainak száma a 150 körül ingadozik, az abiturienteké 15—20. Viszont tanárokbán — a kedvezőtlen fizetési viszonyok miatt — ez az intézet fogyasztott aránylag legtöbbet: 50 év óta kerek százat, köztük sok nemzsidót, «mert zsidó némely szakra nem is volt kapható». (Igazgató közlése.) Az iskola irányát már az első vezetője szinte Hirsch szavaival szögezte le, a második egyenesen Hirsch munkatársai közül került ki, míg a jelenlegi, ki kiképeztetését Frankfurtban és Hamburgban szerezte, főleg az intézet szilárdabb anyagi megalapozását tűzte ki feladatául. Ennek az erőgyűjtésnek a jegyében folyt le az intézet 50 éves jubileuma is, melyet tavaly 1912 ben ünnepeltek.¹

¹ L. Festschrift zur Feier des 50-jährigen Bestehens der isr. Realschule zu Fürth. 1862—1912. Vom Direktor Dr. A. Feilchenfeld.

A Höhere Isr. Schule Lipszében.

Ismét kerek 50 esztendőöt kell várnunk, míg a legújabb iskolaalapítással befejezhetjük sorozatunkat. Ugyanabban az évben, melyben a fürthi reáliskola jubiláris irata megjelenik, egy új középfokú intézetnek első Értesítőjét rendezik sajtó alá Lipszében.¹

A direktor első szava tulajdonképen az új «magániskolát» akarja igazolni, mely a jeles lipcsei középiskolák közé lép, valójában azokat az okokat fejtegeti, melyek egy «zsidó» iskola felállításához vezetnek. Szerinte a felekezeti elvnek következetes keresztülviteléről van csak szó, közelebbről pedig annak a lehetővé tételéről, hogy a zsidó tanulók a szombati írás alól felmentessenek, ami Szászországban általában nagy nehézségekkel járt. Ez az iskola is konzervatív célokat szolgál tehát, de sem az 50-es évek különválási tendenciája, sem a reformok elleni visszahatás nem szerepel a motivumok közt, tisztán a modern pædagogía sugallta vallásos érzés és gyakorlat ápolása ill. ébresztése. Megnyilatkozását látom ebben annak a Hildesheimer-féle szellemnek és irányzatnak, melynek az intézet vezetője, a fiatal Dr. Carlebach Efraim, Berlinben hűséges tanítványa volt.

Dr. Hildesheimer Izraél, az egykori kismartoni rabbi nevét nálunk főleg kongresszusi működése

¹ Höhere Isr. Schule zu Leipzig, I. Jahresbericht für das Schuljahr Ostern 1912—Ostern 1913. Von Dr. E. Carlebach.

révén ismerik, ahol 1868-ban mint a művelt ortho-
doxia lelke, majd magára hagyott képviselője, harcos
szerepet vitt. Később a berlini «Adassz Jiszróel»
vallásközségnek és első orth. rabbiszemináriumnak
lett az alapítója és bálványozott vezetője. Noha hit-
hűségben, az obszervanciákhoz való hajthatatlan
ragaszkodásában, sőt az 1876-ban elfogadott porosz
«kilépési törvény» dolgában is Hirsch-sel teljesen
egy állásponton volt, mégis bizonyos antagonizmust
tapasztalni a két irány képviselői közt ma is. Hirsch
a harcot magát is áldásosnak hirdette, Hildesheimer
csak az igazság kiderítéséért küzdött, amannak a
községre irányuló intenzív működését itt extenzív
érdeklődés helyettesítette mindennemű zsidók ügyes-
bajos dolgai iránt — gondoljunk csak a z. ö. Pro
Falasa mozgalmára! — amaz lelkiületénél fogva
kodifikátor, emez agitátor volt, a szigorúelvű, komor
sammaita Hirsch-sel szemben Hildesheimer résztvevő
szíve, mosolygó szeme Hillel tanítványára vallott,
ki «szerette az embereket, hogy közelebb vigye
őket a tórához».

Lipcsében is csak a «közelítés» programja lebeg-
hetett az alapítók szeme előtt, mert hisz az iskola
olyan termőföldből kívánt táplálkozni, melyen az
óriási világkereskedelem tekintélyesszámú zsidókat
összegyűjtött ugyan, de amely zsidó szellemi közép-
pontnak nem volt mondható. A benszülött patricius
családokon kívül egy orosz-litván szörmeárus prole-
tariátus dominál benne, mely külsejére, nyelvére
nézve még sokszor honi ghettóját juttatja ugyan
eszünkbe, de lelke, erkölce, családi élete többnyire

oly messze esik a zsidó hagyománytól, mint Lipcse Lodztól. Honnan mégis a nagy népszerűség és siker, melyet a kifejezetten vallásos intézet mindjárt az első évben elért? Honnan főleg az a belső felkészültség, meglepés és biztonság az iskolai gyakorlatban, mely épenséggel nem kelti a fiatal, fejlődésnek induló, tapogatózó szervezet benyomását? A 10 évre szabott fiúreáliskolából mindjárt az első évben megnyílik 9 osztály 225 tanulóval, a felső leányiskolából is pusztán egy évfolyam hiányzik, növendékeinek száma: 79, tehát összesen 304 tanuló iratkozott be az első alkalomkor.¹ A tanári karban 22 tanerő működik, zsidó és keresztény, férfi és nő; a tanulmányi rendben szerepel a rendszeres játék- és kiránduló délutánokon kívül a tornaverseny, a cserkészlet — rituális főzéssel! — ép úgy, mint egy magas színvonalon álló, teljesen a diákoktól ellátott ifjúsági istentisztelet, önképzőkör stb. Ki vagy mi készítette elő ezt az eredményt?

Valóban: ez iskola sem ugrott elő csuda-Pallasként, harcra készen Lipcse nyers talajából, inkább mint Léthó fiának éveket kellett várnia, míg a kopár szigeten megszülethetett. Amiről az Értesítő ugyan nem szól, de aminek személyes tanuja voltam:² ez az iskola egy 12 év óta sikeresen működő Talmud

¹ Az első meglepő adatokat a tanulók *szülőhelyére* vonatkozó, szokatlan statisztikai táblázatban találjuk: a fiúk közt 81, a lányok közt 21 volt külföldi születésű, ami azt jelenti, hogy a tanulók $\frac{1}{3}$ -a még idegenben, főleg Oroszországban született; szüleik csak ujonnan telepedtek le Lipcsében.

² Részletesebbet a *Múlt és Jövő* 1913 novemberi számában.

Tóra hittani iskolából nőtte ki magát fokról-fokra, mai alakjára. 1900 őszén néhány jobbmódú család meghívta az akkori rabbijelölt Carlebachot, hogy a szász törvénytől megengedett módon, magánúton oktassa fiaikat, leányaikat a héber ismeretekre. Mint a német Religionsschuléknál általában, el kellett vállalnia a legkülönbözőbb intézeteknek legkülönbözőbbkorú tanítványait, ami a kezdetben csekély létszám mellett nem csekély feladat volt. De az ifjú ember ritka türelemmel és kitartással, tetterejével és tapintatával a távolálló köröket is megnyerte a maga eszméjének, megjavította, megnemesítette, a német-zsidó kulturfokra emelte az azelőtt elhanyagolt tanulmányanyagot, mely ezentúl rajongással csüngött mesterén és a zsidóságon.

Az ifjak után csakhamar az öregek is behódoltak neki. A Talmud Tóra-iskolának háromemeletes szép épületet emeltek, benne csinos kis zsinagógát, német ritussal. Az iskola magva köré egy orth. községfélének a jegecei rakódtak le, mely a nagyközségtől való függését azonban mai napig megtartotta. Lassacskán azután beállt a nyilvános középiskolának a lehetősége és — szükségessége. Mikor tavaly végül az igazgató és szűkebb körének¹ biztatására, úgyszólván felelősségére, a kiegészített tanári kar a volt tanítványoknak világi oktatását is felölelte és a reáliskolai nyilvánossági jogot megszerezte, újra győ-

¹ Apjáról, a lübecki Dr. Carlebaehról és családjáról, min a «kulturorthodox» ideálról szép jellemzés olvasható az «Egyenlőség» 1912 szept. 12. számában dr. Rosenak M. tollából.

nyörű palotát építettek az iskolának, melybe az most nyáron be is költözött. Carlebach szándéka, hogy úgy mint Seesenben, a felsőbb osztályokban reál-gymnasiumi kurzust is rendszeresít, idegenből való növendékek számára pedig internátust létesít. Előrelátható, hogy az intézet, mely egyelőre tisztán magánhozzájárulásokból él, nemcsak a zsidó műveltség terjesztése szempontjából fog áldásosan működni, hanem nevelő tekintetben a lipcsei «keleti zsidóság» asszimilációjával szép kulturmissziót is fog teljesíteni.

Dr. Jung iskolái.

Illik itt megemlékeznünk egy érdemes férfiúról, ki igaz hildesheimeri tűztől és szeretettől, mondhatni apostoli szenvedélytől vezettetve, monarchiánkban igyekezett a konzervatív zsidó középiskolát meghonosítani, de kevés visszhangra találván, kevés sikereket ért. Dr. Jung M., hazánkfia, 1893-ban létesítette az első zsidó gymnasiumot Ung. Bródban (Morvaország), melynek akkor fiatal rabbija volt. Csekély alapítványokkal és egy szerény iskolaegylet támogatásával 20 morva tanuló számára megnyitotta az intézetet, melynek első Értesítőjébe Kaufmann D. tanár írta a programmértekezést.¹ Belső községi viszályoknál fogva az iskola már a második esztendőben megszűnt, de 1903-ban ismét megnyílt, most

¹ «Ung. Bród pusztulása a kurucok által, 1683.» Érdekes, hogy lakói nagyrészt épen Vág-Újhelyre menekültek, hol a hazkarában ma is emlegetik az akkori vértanukat.

már nagyobb vonzóerővel, mert Kelet-Európából és hazánkból évente átlag 60—80 tanuló kereste fel egyre szaporodó osztályait. Noha a bécsi hitközség és a frankfurti Hilfsverein rendesen szubvencionálták, a kellő segédforrások hiányában az iskolának meg kellett szünnie, mikor Dr. Jungot tavaly Londonban megválasztották rabbinak. Hisz a deficitnek nagy részét eddig az önzetlen igazgató maga viselte!

Szerencsésebb keze volt Storozynetz-ben, Bukovina egy nagyobb városkájában, hol az 1906/7-ben alapított reálgymnasium csakhamar saját palotájába költözött, nyilvánossági jogot szerzett és eddig megnyílt hat osztályával, 137 tanulóval és 11 tanítóval az állandó fejlődés képét mutatja. A szombat hivatalos szünetnek szerepel, a héber nyelv a latinnal egyenjogú heti 6—8 órában taníttatik. Ezen sikerén felbuzdulva Jung a következő évben Krakkóban kísérletezett egy főreáliskolával, melyet lelkesen felkaroltak, de a chasszideus rabbik ellentállásán és isszurján megtört a mozgalom; úgyszintén a Lembergben és Stanislauban tervezett középiskolák ügye. 1911/12-ben Bécsben megalakította a «Jüd. Mittelschule» c. egyletet, csakhogy a vezér távozta óta ez is tengődik.

★

Iparkodtunk az előbbieken — lehető tárgyilagossággal — kimutatni, hogy a külsőleg hasonló-szervezetű német zsidó középiskolák belső szelleme épenséggel nem egyforma: külső körülmények, milieujük, történeti multjuk és nem utolsó sorban

alapítóik intenciója más-más utat és irányt jelöl meg számukra. De láthattuk, hogy valamennyiük oltárán *egy* ideálnak a tüze ég: a zsidó középoktatásé, ha ez a nemzetgazdaságilag oly fejlett Németországban elsősorban gyakorlati is.¹ Országos jelentőségre, vagy a felekezeten belül elismert vezető szerepre természetesen egyik iskola sem emelkedett, hisz egyeseknek, pártsoportoknak vagy töredékeknek a művei, azoknak eszméit és érdekeit képviselik. Tantervi eltéréseik — miknek fejtegetése különben e cikk kereteit meghaladná — nagyon csekélyek, mert valamennyien híven követik az illető tartományuk tanulmányi rendjét, sehol semmi eredeti koncepció, vagy csak kísérlet arra nézve, hogy az általános tantervtől eltérően, külön pædagogiai feladatra vállalkozzanak, sajátos szint adjanak tantervüknek. Legfőlebb a héber órák számát illetőleg látni itt-ott némi küzdelmet iskolavezetés és kormányhatóság közt.

Ha befejezésül most egyenként áttekinteni és röviden jellemezni akarnám a teljességükben bemutatott hét német iskolát, a legrégibbet, a wolfenbütteli Samsoniskolát szelídlelkű, hivatását betöltött, megelégedett matronának nevezném; mellette az elvekért hevülő, életvidor, kissé csillogó, kápráztató színű seeseni intézet tán a kedves agglegény-bácsihoz hasonlatos. A hamburgi Talmud Tóra a tapasztala-

¹ Nékünk is volna néhány zsidó polgári iskolánk, de ki törődik velük?

tokban megőszült, nyugodtan böles nagyapa, kortársa a Philanthropinum a derült világnézetű, felvilágosodott szellemű, előkelő nagyasszony szerepét viszi. A harc hevében tüzelő férfiúnak látom a frankfurti Adassz Jesurun iskoláját, a fürthi real ugyanazokon a nyomokon haladó, szerényigényű, csendes életepárja, míg Lipcsében egy sokat ígérő ifjú bontogatja szárnyait. Im a különböző érzések és hangulatok, a meggyőzések és temperamentumok lelki harmoniája egy eszményi családon belül, mely békében megfér, tisztelettől és elismeréstől környezve, Németország gazdagváltozatú iskolaállamában.

Nemsokára mi is új, teljes fegyverzetű munkatárssal állítunk be a magyar középoktatásügy békés harcosai közé. A létesülő budapesti zsidó gymnasiumnak, igaz más lesz a hivatása, más a jelentősége, mint akár a szentföldi vagy németországi zsidó középiskoláké, akár a hazai egyéb felekezeti iskolák bármelyikéé. A Freystädtlertől elnevezett intézet a világ egyik legnagyobb zsidó községének lesz féltett büszkesége, sőt az egész felekezetnek kormányhatóságilag is elismert első autonom alkotása. Kármán mester szelleme pedig pædagógiailag is mesterművet fog benne teremteni a magyar kultúra szolgálatára. Ki nem kívánná, hogy az új művelődési centrum befelé is vonzó központjává, felekezeti áldásává váljék a sokfelé húzó, mégis egységes magyar zsidóságnak! Valamint a tudományt jelképező frigysátori szent lámpásnak hét mécsese egyfelé, egy irányban, előre világított, úgy ez új iskola is hivatott papok kezén olyan lánggá legyen, mely az emberszerető felvilágosodás

fényét, vele együtt a zsidó meggyőződés melegét
 árassza és terjessze majd ami köz- és felekezeti vi-
 szonyaink egyre erjedő kháoszába!

Székesfehérvár.

Dr. Fürst Aladár.

MÁSODIK KELETI SZIMFÓNIA.

I. tétel. Andante.

Nyolc gyöngye gyertya ég az asztalon
 S egy régi ünnep árnya rám világol.
 Bábel legendás, titkos mondata
 Az asztalomra lép a kék homályból.

Vágyon, szerelmen dőzsölő szívem,
 Pogány királyom gőgje belesáppad,
 Piros borát a földre önti szét
 S elejti mind a lázzal telt kupákat.

S szemembe néz egy elveszett tekintet
 S ajkamhoz ér egy elrepült lehellet —
 A fények édes, zengő mámorában
 Rég ültem én a nyolc kis gyertya mellett.

Azóta régen elszáradt a kéz is,
 Mely ünnepelve gyujtogatta őket —
 Csenden, homályon mégis átcikázik
 És megvilágít elborult időket.

És megterül az asztalom fehérre,
 És mosolyokból rózsató fakad fel,
 És régi csókok omlanak fejemre,
 És megcsendül egy hur, mely nem szakadt el.

Az imakönyvem csendesen kinyilik,
 Egy régi áldás megsuhan felettem,
 S mint egy százéves áloé, felébred
 Egy zsoltár, amit régen elfeledtem.

II. tétel. Adagio.

Gyenge tavasszal, leveles nyárban
 Ezeregy éjen meséket jártam.
 Aladin-fénnyel, ülve a lesben
 Tarka haraszton csodákra lestem,
 Gangeszi parton, lótusz ölében
 Ringattam a lelkem. Rám borult ében
 Hajával a tündér — s álomra takartan
 Éltem, s ma sem értem, hogy mit is akartam.

Kanaán völgyén bort szüreteltek,
 Lobogtak a csókok, ragyogtak a kelyhek,
 Sáronban regénél szebb volt a valóság,
 Omló piros tüzből pattantak a rózsák.
 Drága Keletről kincseket hoztak,
 Örömet loptak, vágyat oroztak —
 Én is ott jártam, én is ott éltem,
 Vártam, de nem jött senkise értem.

Volt dalom : szerte szórtam a mélybe.
 Kisért egy csillag : beveszett az éjbe.
 Volt egy nefelejcsem : eltűnt az avarban,
 Hivott egy vitorlás : széthullt a viharban.
 Szárnyas rohanások, lázas lobogások,
 Gangesz vize mellett egy sirt még megások.
 Apátok, a nagy nap, ott áll meg egy délben :
 Kérdjétek meg tőle, hogy én minek égtem.

III. tétel. Scherzo.

Kék erdőben, zöld mezőben
Lakik egy madár.

Kék erdőben, zöld mezőben,
Volt egy hajnal felkelőben.
Ködök tűntek, fények keltek,
Ébredő fák énekeltek,
Lágy ölen a bibor utnak
Pásti füvek kivirultak
S tul az erdőn, tul a réten
Csodahangon, csodaszépen
Szólt egy szép madár,
Gyönyörű madár,
Kék a tolla, zöld a lába.

Rózsamezbe, fényövezve
Elmentem a rengetegbe
És töretlen, szakadatlan
Rohantam a virradatban.
Törpe cserje utam állta,
Gyep marasztott, de hiába,
Csak előre, csak nyomába !
Fenn a lombok magassába
Szólt a szép madár —
Micsoda madár !
Kék a tolla, zöld a lába.

Tul a sziklán, át az éren
Csak nyomába ! Majd elérem !
Már az árnya nő a napnak,
Már az indák rám szakadnak,

Lomb ritkul az erdőháton,
 Mégis hallom — mégse látom.
 Mégis üzöm, mégis hajtom —
 Megfogom a patakparton,
 Holnap, nem ma. Állj meg, állj,
 Madár el ne szállj —
 És te szívem várj.

S túl a mélyen, túl a délen
 Már kiserdül, hull a vérem,
 Már a testem majd ledobban,
 És pihegve, egyre jobban
 Hallom, látom, várom, vágyom —
 És a réti selymes ágyon
 Fű lebágyad, árnyak nyulnak,
 Fények, színek, megfakulnak
 S mind messzebbre jár,
 Alig hallik már,
 Az a szép madár.

És az alkony széjjelomlik,
 És az erdő összeomlik.
 Hang elalszik, csend felébred
 Kőd suhanja át a rétet,
 S összetörve, elpihelve
 Megállok a rengetegbe.
 Mint egy emlék visszaszárnyal
 S rám borul a holdsugárral
 Az a szép madár —
 De nem hallom már,
 Néha látom, s néha várom
 Enyém lesz-e már?
 Megvirrad-e már?

Kék erdőben, zöld mezőben
 Most van a nap lemenőben.
 Hang elalszik, csend felébred,
 Köd suhanja át a rétet.
 Boruláson, csendességen
 Más madár száll át az égen,
 Azt rikoltja : kár —
 Sohse virrad már.

Kék erdőben, zöld mezőben
 Lakott egy madár,
 Kék a tolla, zöld a lába . . .

IV. tétel. Finale.

Te légy a szobrom ott, amerre jöttem,
 Te légy a hang, mely itt marad mögöttem,
 Mint egy torony a messze ocean
 Vizén : te szórj világot én reám.
 Te légy a könyv, amelyben meg van irva,
 Amit akartam. Légy virágzó sirja
 Szivemnek, melyben annyi, annyi fény volt,
 S beléd merült minden, mi benne szép volt.

Emléke légy a legforróbb tüzeknek,
 Kik májusok kohóiban születtek,
 A dobbanásnak, melynek tiszta hangja
 Ugy zengett, mint a vad vihar harangja.
 Te benned éljek én tovább, ki néked
 Életre hivatam százszorszép meséket —
 Szent ködvilágok terméketlen ácsa,
 Én, selymes álmok halk kezü takácsa.

ZSIDÓ MŰVÉSZET — ZSIDÓ MŰVÉSZEK.

Az ifju zsidó művészet őseit nem látjuk oly világosan, mint más művészetekét. A zsidó művészet nem trecentók és quattrocentók százados lépcsőfokain haladva fejlődik, hanem hirtelen, a felhalmozott energiák dús erejével szökken virágzásba és semmiféle múzeum falain semmiféle műemlékek primitív formáin nem lehet bizonyítani, hogy csodálatos eredményei éppúgy a zsidó múltban, a zsidó nép faji sajátosságáiban gyökeredzenek, mint más népek művészete azok múltjában és faji sajátosságáiban. De bizonyos, hogy a ghetto fénytelen, szűk utcáin senki sem keres fehérlő márványkutakat, nagyszerű szoborcsoportokat, a piszkos, szürke házfalakba pókhálós, homályos üvegszemek illenek, nem pedig pompázó, festett ablakok.

Ha a zsidó nép művészi érzékéről szólunk, ki kell kapcsolnunk a ghettoóban töltött évszázadokat, mikor az élet nyomorúságos, fojtó sötétségéből csak a sárga folt izzó, szégyenteljes színe virít elő. A ghetto élete távol áll minden képzőművészeti alkotástól — sőt akkor is, ha a kis, szegényes házak ezer vérző sebét betakarja egy csillagos tavaszi éjszaka, ha nyíló hársfák illata surran be a szűk, köves utcákon — mindez a szépség nem energiákat ébreszt, nem vésőt és ecsetet ad az emberek kezébe, hanem ősi fájdalmakat hív életre, lágy rímeket és szerelmes, kelet felé sóvárgó dalokat. A szépség perceiben elhangzik egy-egy ének, szavakba ömlik egy-egy kínzó,

lűktető vágy, de anyaghoz kötött művészi alkotásra sem idő, sem energia.

Gazdagság, szabad fejlődés kell a művészetnek, magas paloták márványloggiái, amelyek árnyékos háttéréből ragyogóan emelkednek ki a fehérlő szoborkepek; templomok, amelyek hatalmas testüket szinte oda kínálják a nagy művész freskói számára — és II. Gyula pápák, a fiknek lelkében titáni erő él és nagy, minden áldozatra kész rajongása a szépnek.

Pedig a zsidó nép, a könyvnek népe predestinálva van a művészi alkotásra, hisz nincs a művészetnek egyetlen ága, mely meg nem termékenyülhetne a biblia sárgás lapjain. Van itt tárgy, amelyhez finom rézkarcoló tűvel illik nyulni, van, amely puhán omló, sötétlő szenet kíván, más meg színekben pompázó ecsetet. A véső keménysége, a márvány fehérsége is megtalálja a reá vágyakozót. És mégis egészen a legújabb korig csak idegeneknek volt megadva, hogy merítsenek a biblia mélységes forrásából. Michel Angelók, Rembrandtok nőttek nagyra a biblia megihlető erejében — a zsidóságban elhaltak a művészi vágyak, még mielőtt megszülettek volna.

Mindez természetesen előmozdította annak a felfogásnak az elterjedését, hogy a zsidókban nincs művészi érzék. Talán Wagner Richárd volt az első, aki határozott formába öntötte ezt a felfogást, de ma, alig három évtizeddel a nagy germán mester halála után, nemcsak zsidó művészekről, de egy fejlődő, zsidó művészi stílusról is szólhatunk.

A zsidó művészet problémája ma már rég nem az, hogy van-e a zsidókban művészi érzék, hanem hogy

művészi érzékük át van-e hatva a zsidó faj sajátos bélyegével, hogy ténylegesen zsidó műalkotások szülőjévé válik-e?

Mert ahhoz, hogy a zsidó művész ténylegesen zsidó műalkotójává legyen, nem elég a zsidó születés, nem elég a zsidó tárgy sem. — Szenvedni kell a fajért a zsidó művésznak, odahajolni a saját lelkéhez és tisztelni vérének sajátos ritmusát. Minden halk ösztönszerű megnyilatkozás értékkel bír, színt, illatot ad a művész alkotásának — keleti nap-sütések, sötétlő árnyékok színét és ősi levegő illatát. Hollandi képek ködébe, a német ég világos kékségébe távolról hozott színek, megálmodott hangok vegyülnek, és ime, a nagy Israels művészete akkor is zsidó, mikor a homályos holland szoba párás levegőjében a halott feleség ágyánál ülő megtört férfit festi, vagy a tenger sekélyes partján fürdő gyermekeket, vagy a hollandi parasztok primitív alakjait, egyszerű életük egy-egy elsuhanó, semmivel sem kiemelkedő pillanatában. Mert Israels zsidósága nem a zsidó témánál kezdődik, nem kívülről járul alkotásaihoz, hanem belülről, a művészi lélek legmélyebb kohójából. Ez a zsidó sajátosság mindent áthat és megtermékenyít, nélküle egyetlen hatás sem érvényesül. Talán ezért van, hogy Israels minden alakja csodálatosan fáradt nyugalmat lehel. Hosszú évszázadok tülekedő rohanása, üzött futása után való megpihenést. A testük szinte beleolvad a levegő szürkés páráiba, oda simúlnak a környezethez egész lényükkel és minden érzésükkel. Az életük tartalmát nem energia képezi, hanem a vágy, amely

évszázados, éppúgy mint szenvedéseik emléke. Hol marad Israels képeiből a holland parasztok friss, egészséges arcszine, a tenger üde, csipős levegője? Az emlékek súlya, a zsidóság súlya eltemeti ezeket és Israels a hollandi ködöt festi, a párázó rezgést, a megtörő sugarakat, mert ezek amúgy is élnek benne, ezek a külső és belső hatás ritka ölelkezésében találkoznak.

Mikor Israels Spanyolországban jár, nem a mór emlékek csodálatos, meseszerű pompája ragadja meg képzeletét, hanem Spanyolországról írott könyvében útjának legkimagaslóbb élményeként említi egy nagyszerűen kifejező arcu zsidóval való találkozását, aki egy kis ház derengő világosságában, az ócska asztal felé hajolva, ezüst szakálának glóriájában ül és másolja a tórát. Ennek a gyönyörűen leírt találkozásnak az eredménye a «Tóráiró» című kép, a melyet azóta számtalan reprodukcióban ismernek, és a mely ott lóg nagyapáink kedves, öreg szobáinak falán.

Lilien is zsidó, művészete szinte kizárólagosan a zsidó eszmét szolgálja — bár életmódban teljesen asszimilálódott és a nyugati kulturember típusát képviseli, úgy látszik, a modern németség óriási kulturhatását művészetében legyőzi gyermekkorának emléke és hatalmas faji sajátossága. A zsidó fajnak a nyugati kulturába való harmónikus beleilleszkedése Liliennél nem egyedülvaló jelenség. Struck a világot járó, hangulatokat kereső művész típusa, lelkében velencei tájak csillogó vize világol, hollandiai ködök páráznak éppúgy, mint palesztinai napsütések, éveket

tölt Amerikában, Olaszországban, de e mellett egész életét áthatja zsidósága, művészete telve van zsidó reminiscenciákkal, és elmélyedésre hajló, egy-egy arcban egész történeteket, szenvedéseket és örömöket oda álmodó és kifejező talentuma — határozottan zsidó.

De már Liebermann teljesen és tökéletesen germanizálódott, ő a modern német iskola vezére, az elismert nagyság, akihez csak ajánló levelekkel lehet bejutni, akinek szava, pártfogása áhitott kincs, a zsidóságát azonban hiába keressük. Az angol Solomont, dacára hogy itt-ott zsidó, azaz bibliai témához nyúl, szintén nem számíthatjuk a mieink közé.

A kik mindent készen kapnak, a kiknek lelkét nem veri béklyóba a ghettó és a szenvedés emléke, akik nem élik át a nagy, megtermékenyítő forrongást, nem válhatnak zsidó művészekké, sőt vannak közöttük, akik még az exotikumot sem keresik a zsidó témában.

Ezt az utóbbi tipust természetesen a nyugati államok asszimilálódó zsidósága teremtette meg; a kis orosz és lengyel ghettók szülőttei sokkal többet szenvednek zsidóságukért, semhogy abból valaha kivetközhessenek. Ime, az orosz Antokolszki a cári kegy fényében, zsidóktól irtozó orosz arisztokraták barátsága közepette is zsidó maradt. — Soha művész pályája nagyobb ellentéteket nem egyesített magában. Ma még pogromok martalékának látszik, holnap egy előkelő hölgy felfedezi benne a tehetséget és beajánlja a pétervári művésziskolába, mely egyébként szigorúan el van zárva a zsidók elől. És a művészet

óriási, minden időben élő hatalma előtt meghajlik az orosz barbarizmus. Az üldözött, agyongyötört népnek egy fia a cári udvar kegyence, pártfogoltja lesz — mert művész. A sárga folt fölé cári kitüntetések, orosz rendjelek kerülnek és Antokolszki híre bejárja Európát. Mikor néhány évre Párisban letelepszik, a francia arisztokraták szalonjai örömmel nyílnak meg az orosz művész előtt, Sándor cár meglátogatja műtermében és megilletődve nézi alkotásait, melyeken az orosz történelem nagy alakjait örökíti meg. De ezeken az orosz szobrokon, amelyekről néha a rettenetes Iván kegyetlen profilja néz ránk, valahol elrejtve két zsidó betű húzódik meg: a művész nevének kezdőbetűi. Az orosz Antokolszki, aki népe elnyomóinak dicsőségét faragja kőbe, aki kegyetlen zsarnokok tornyos városának adja diszül szellemének gyermekeit — halkan eszébe juttatja a világnak: Zsidó vagyok!

De ő is, mintha ott adná erejének legjavát, ahol teljesen zsidó lehet. Spinozája egyik legcsodásabb alkotása. A fehér márvány, amely többi szobrán a kemény felületek, a szilárd és biztos formák harmóniáját nyújtja, itt lággyá és hajlékonyá válik, hogy megérzékítse a beteg Spinoza veszendő testében az örökkön élő szellemet.

Egy kis orosz gheztó szülötte Hirszenberg is, akinek lelkében a gheztó-zsidó és a modern művész szinte tragikus harcot vívtak. Sorsa tipikus zsidó művészsors. Élete magába öleli mindazt, a mit egy igazi zsidó és egy igazi művész átélhet. Vágyakat és megtermékenyítő fájdalmakat hoz neki zsidósága. Az

első babért egy zsidó forróságoktól, meleg emlékektől termékeny óra ihlete szerezte meg számára, de minden mélységes fájdalma, vergődése azért volt, mert bármerre járt, a világ ezer ragyogó szépsége közepette lelke betegen, sápadtan és vergődve tapad a ghettó rögéhez. Mindenfelől zsidó szenvedések emléke kél a nyomába; a tavaszi München viruló fáik közül orosz testvéreinek halavány, fájdalmas arca néz felé, a római kolosszeum szürke kövein régi zsidó martirok vércseppjeinek a nyomát keresi. Nem tud beleilleszkedni korába, mely pedig a zsidóság szellemi és anyagi felszabadulásának kora volt. Lelkének legbensőbb sajátossága tette idegenné a földön, amelyen született és azokon a tájakon, a hová szépségeket keresni hajtotta a művész vágyódása.

Képeiből többnyire mély és fájdalmas hangok szólnak felénk, az örök zsidó rohanó alakját a szenvedés sötét levegője veszi körül, a gólusz tragikus csapata áthágva a kép kereteit, végtelen hosszú sorban folytatódik az orosz zsidók északi alakjaihoz spanyol, német és holland testvéreik sorát láncolva.

A szenvedő, sápadt Hirszenberg mintha két ellentétes kornak lett volna határköve, mikor a ghettó élete beleáramlott a nyugat modern kulturéletébe. Akik utána jöttek, azok az egészséges fiatal művésznemzedékhez tartoznak, azok nemcsak művészetükben, hanem saját lelkükben is összhangba hozzák a zsidót és a modern művészt. Idegenben tanulnak, idegen szépségeket szívnek fel magukba, pogány szobrok isteni, de üres harmóniaját, Rubens képeinek tobzódó színeit, Böcklin panteisztikus filozófiájú táj-

képeinek misztikus hangulatát — de mikor elsajátították a technika minden fogását, a meglátás minden erejét, hirtelen egy régi dallam, egy kis falusi ház, egy megmagyarázhatatlan hangulat, vagy egy régi szombat délutánra való hirtelen visszaemlékezés megindítja lelkükben azt a folyamatot, amely visszavezeti őket gyermekkori emlékeikhez, népükhöz, a zsidóságukhoz. Idegenben nézni tanult művészi látással látják a ghattót, a zsidóságot és csak most tanulják igazán szeretni, a művész mindent megértő, mindent megszépítő lelkével. Ekkor aztán eloszlik a ghattó iránt táplált keserűség, felszabadulva és szabadon térnek vissza ahhoz a fajhoz, amelyhez tartozni ezelőtt súlyos bilincs volt a kezükön, a lelkükön, és látni vágyó szemükön.

A ghattó sokat köszönhet az új zsidó művészeknek, és az ő szerető meglátásuknak. — De a ghattó sem marad adósuk. Nyomorúságos, kicsinyes élete feltárja nekik rejtett kincseit, melegen buzgó forrásait és a csodás, illatos virágokat, melyek sugárzó fehérségben, ragyogva nőnek ki mindennapi élete sötét, küzdelmes talajából.

Budapest.

Patai Edith.

HEINE ÉS A ZSIDÓSÁG.

Heine a zsidóságnak tékozló fia, hűtlen gyermeke. Nem a bibliabeli tékozló fiú, aki megtér rongyosan, beesett arccal és bűnbánó szívvel szülői házába. Hanem az anya kebléről elszakadt gyermek, aki elindul

a nagyvilágba, messze elragyogó dicsőséget és hírnevet szerez, s míg szavát áhítattal figyelik, fejét koronás fők koszorúzzák, sötétben maradt édesanyja csak azt lesi: hagyott-e rajta valami nyomot a ház, amelyben született és nevelkedett? Ragyog-e lelkében a péntek esti gyertya visszfénye? Hangzanak-e még fülében a zsoltárok és imádságok? Fölzokog-e, mikor testvérei siratják Jeruzsálem vesztét? Megrezdül-e benne egy bármily halk és félénk öröm, mikor anyja a zöld lombbal ékes sátorban lakozik az Úr tiszteletére?

Az ember bizonyára tele volt sok gyengeséggel és gyarlósággal, mint ki nem közülünk? És a hithez, amelyet megtagadott kényszerűségből, belső indítás nélkül, nem tért meg soha. De a költő a miénk maradt, mialatt az egész világé lett. És még hanyatló korszakában is, amikor rég elszakadt a családi élet emlékeitől, amikor idegen környezetben, idegen emberek közt, mondhatatlan kínoktól gyötörve egészen új, egészen más emberré lett: akkor is megcsendült lantján Izraél örök szenvedése, keserű hontalansága, fájó, befelé vérző szatirája.

A zsidóság Heine ifjúkorában hosszú és viszontagságos történetének új fejezetéhez jutott. Mendelssohn nagyszerű egyéniségének hatása gyakorlatilag abban mutatkozott meg, hogy a ghettóból fölszabadította ha nem is az egész zsidóságot, legalább elite-jét, azt a gazdag és fényes műveltségű csoportot, amely aztán évtizedek kitartó és céltudatos munkájával lassan, de szívélyesen dolgozva, megteremtette a zsidók emancipációját. A zsidó nő volt ennek a szellemi lendületnek

igazi irányítója, az elmés, hódító szépségű, tartalmas képzettségű asszonyok körükbe vonták nemcsak kiváló hitfeleiket, hanem a keresztény tudósokat, írókat, művészeket, státusférfiakat, katonatiszteket is. A zsidó szalónok Berlinben ízlést diktáltak és irodalmat csináltak.

Rahel Levin, aki később Varnhagen felesége lett, Henriette Herz, «a tragikus Múza», maguk köré gyűjtötték az akkori egész szellemi életet. A német romanticizmus végtelenül sokat köszönhetett ezeknek a szalónoknak. Viszont a zsidó nők is meg lehettek elégedve azzal a hódolattal, amelynek adóját pazar bőkezűséggel hordozta a poézis apró lábacska-jukhoz. Hogy e hódolat nem volt mindig jóízlésű s benne egyáltalán nem volt köszönet, azt Friedrich von Schlegel szomorú Lucinde-je igazolja.

Az átmenet e korában került Berlinbe Heine. Hazulról zsidó nevelést és inkább francia, mint német műveltségre való hajlamot hozott. Zsenge lelkének irányítására a legnagyobb hatással anyja volt, akinek ősei, a Van Geldern-ek 1700 táján költöztek Hollandiából a rajnamelléki Düsseldorfba. Heine anyja racionálisan gondolkodó, csaknem tudományosan képzett asszony volt, sokat foglalkozott filozófiával, de a költészetben nem sok kedvét találta. Vallás dolgában nagyon türelmes volt, de a formákat megtartotta tiszteletből családja iránt, melynek ősi zsidóságára nagy mértékben büszke volt. A Rintelsohn-féle zsidó iskolában aztán a gyermek Heinét szigorúan rászorították a héber nyelv tanulására, a szombati tilalom megőrzésére, a forma szerint is merev és rideg zsi-

dóságra. A tudásán ez a túlzott dresszura látható nyomot hagyott, az érzésén annál kevésbbé.

A fiatal tehetség már korán kibontakozott és nem annyira a szülei ház vagy az iskolai nevelés, mint inkább egy nagy és elragadó költői lángelme hatása alatt mindjárt a kezdetben zsidó tárgy felé fordult. Byron héber melódiái, amelyeket később egy egész ciklusban utánozott, ihlették Heinét a Belsazar megírására.

A nyugtalan szellemű angol főúr 1814-ben írta a Hebrew Melodies-t, mátkasága mámoros hónapjaiban. Ifjú szerelme tisztaságának kívánt áldozni a bibliai tárgyú költeményekkel, amelyek első termékei megérett és tisztességtudó Múzsájának.

Byron Belsazar-ja annyira hatott Heine fantáziájára, hogy az egészen fiatal költőt szintén egy rokontárgyú ballada megírására ösztökélte, amelynek nemcsak színhelye, cselekménye, hanem elrendezése és drámaisága is mutatja a byroni nyomokat. De amit a brit főúr csak erős esztétikai szimpátiája segítségével érezhetett meg, a zsidó nép elnyomottságát, hontalanságát, örök búbánatát, szomorú jövőbe tekintését: az mint közvetlen érzés, mint kitörő szenvedély jelentkezett a fogékony zsidó fiú szívében.

Heine 1821-ben Berlinbe költözött és itt az előkelő, akkor még jó módú, kitünő modorú, művelt és sokat ígérő tehetségű fiatalember hamar bejutott a szalónokba. Rahel Levin, aki elhagyta vallását, hogy Varnhagen felesége lehessen, de megtartotta ragaszkodását ősei nagyszerű történetéhez és fájának erényeihez, nagyon jótékony hatással volt a kiáradó temperamentumú, fék-

telen ifjúra. Ebben az időben keletkezett *Almansor* című tragédiája, amelyben a spanyol földről kiüldözött mórok szimbólikus elleplezői a zsidóság nagy tragikumának. Ő maga írja Friedrich Steinmannhoz intézett levelében (Göttingen, 1820 okt. 29):

«Ha nem is fog tetszeni a darab, nagy feltűnést fog kelteni. Mert ebbe a drámába belévetettem egész éneket, paradoxonjaimmal, bölcseséggel, szeretettel és gyűlölettel, egész örültséggel együtt. Mihelyt elkészült, sajtó alá adom. Majd bejut a színházhoz is. Hogy mikor, az mindegy. Elég megerősítésembe került. Őszintén szólva, magam is csaknem azt kezdem hinni, hogy nehezebb jó tragédiát írni, mint jól verekedni.»

A *Lyrical Intermezzo* csodálatosan egyszerű, mélységes dalaiban egy mélabús szentimentalizmus zendül meg, epedő honvágy Kelet tündöklő pompája, misztikus félhomálya, mesés gazdagsága után. Akik értetlenül közeledtek e dalokhoz, nem láttak bennük többet, mint a romantikusok keleti színpompáját. Valójában e színekhez és érzésekhez az akkori német romanticizmusnak kevés köze van: a zsidó szív dalai ezek, az *Énekek éneke* forró érzékisége, természetimádata, közvetetlensége szólal meg bennük, mint ezt már első francia fordítójuk, Gerard de Nerval észrevette. A zsidó honvágy égeti az északon magánosan álló fenyőt, amely a forró Délszak pálmájáról álmadozik. És a dal szárnyain messze Kelet felé szeretne szállani kedvesével együtt, ahová egy örök szomjúság vonja tikkadó lelkét. Ott a lótoszfa virágzik, lángol, világít s némán magasba mered;

és illatoz és sír és reszket szerelmében, szerelme fáj-
dalmában.

★

Azok a bölcs és előrelátó férfiak, akik a zsidóságot úgy akarták kivezetni az évezreces sötétség és elnyomás rabszolgaságának házából, hogy ne semmisítsék meg egyúttal hitét, hagyományait és ősi történetéhez való ragaszkodását is, 1821-ben megalapították a zsidó kultur- és tudományos egyesületet Berlinben. Az egyesület célja az 1822-ben közzétett alapszabályok szerint az volt, hogy megszüntesse a zsidóság belső helyzete és külső műveltsége közti aránytalanságot; hogy harmóniába hozza a zsidókat a művelődés eszközei által a korrallal és azokkal az államokkal, amelyekben élnek. Eszközei: iskolák, szemináriumok, akadémiák föllállítása, mindennemű szellemi munka gyámolítása, a kereskedésre való egyoldalú hajlam megszüntetése, zsidó ifjaknak iparra, művészetre, földművelésre és tudós pályákra nevelése. Az egyesület vezérszelleme Eduard Gans volt, akinek nevével még találkozni fogunk. A hivatalos folyóiratot, a *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums* címmel Zunz Lipót szerkesztette, a modern zsidóság egyik legnagyobb, legmélyebb hatású és leggazdagabb érdemű hőroza.

Heine fiatalos lelkesedésének egész hevével csatlakozott az új mozgalomhoz. Az egyesületnek voltak nálánál tekintélyesebb és előkelőbb tagjai: lelkesebb egy sem. Szívvel, lélekkel zsidónak érezte és vallotta magát, együtt érzett fajával és testvérül köszöntött minden szolgaságban sínylődőt. Merészen szállott

szembe a túlnyomó többséggel, amelynek részén nemcsak a számbeli túlsúly volt, hanem az erkölcsi és gazdasági erő, az állami hatalom, a zsarnokság joga és a megvetés hosszas gyakorlata. Senki nem hitte volna, hogy a lelkes ifjú valaha hitehagyottá lesz; hogy meghurcolja a sárban azt a lobogót, amelyre fölesküdt. És hogy árulása oly hamar el fog következni. Ha a néma tőrökhöz, a szótlan szenvedőkhöz tartozott volna, ha folyton kikacsint azokra, akik örömmel fogadnak be minden tőlünk elszakadt tehetséget: akkor a többivel együtt feleink elhallgatták, elviselték volna az ő árulását is. Ha ki tudott volna gyökeresen szakadni a talajból, amelyből kinőtt; ha el tudja feledni, meg tudja tagadni a vérét, a fáját, a népe történetét és évezredes mártiromságát, és egész szívvel, igaz hitvallással átpártol a kereszténységhez: akkor szeretettel ölelték volna keblükre amazok. Így sem élni, sem meghalni nem tudott, miután 1824-ben Heiligenstadtban kitért. A föllengő, fiatalos álmok véget értek, az élet egyre sürgetőbben követelte rajta tartozását, a komoly munkát, a pályaválasztást, az anyagi sikereket. És Heine azt hitte, a legfő nehézséget elgördíti útjából, ha cserbenhagyja ősei hitét. Keservesen megcsalatkozott. Egész életén keresztül hordozta a keresztet. Nem azt a keresztet, amely új felekezetének látható szimbóluma, hanem azt a láthatatlan keresztet, amelyet az önvád, a szégyenkezés, lelkének áruba bocsátása rótt reá. A zsidók rettentő haraggal támadtak az árulóra, a zsidó kulturális és tudományos egyesület egykori buzgó tagjára, a zászlaját el-

hagyott katonára, aki velük egy sorban küzdött volt az elnyomottak fölszabadításáért, nyomorúságban és sötétségben sínlődő testvéreik megváltásáért. És azok, akik táborába a heiligenstadti szertartás útján be akart jutni, világéletében üldözték, gyanúsították, soha a magukénak el nem ismerték.

De sem egykori feleinek haragja, sem keresztény testvéreinek hideg ölelése nem fájt neki annyira, mint saját lelkiismeretének skorpiói. Meghitt barátai előtt több ízben nyilatkozott a kitérésről általában és a maga kitéréséről. Nagyon jellemző, amit Moses Mosernek, legintimebb hívének ír ebben a válságos időben.

«A Rabbi (von Bacharach) nagy könyv lesz, vaskos kötet. Kimondhatatlan szeretettel hordom e művet szívemben. Hiszen egészen szeretetből fogantatott, nem a hiú dicsőségvágyból. Ellenkezőleg, ha a külső okosság hangjára hallgatnék, meg sem írnám. Előre látom, mennyit elvesztesztek vele s mennyi ellenségeskedést idézek föl. De épen mert a szeretetből fakadt, halhatatlan könyv lesz belőle, örök lámpa Isten dómjában, nem könnyen elhunyo színházi fény.»

És Moser volt az, a kinek Rabbi von Bacharach-példányára Heine amaz örökéletű tizenhat sort írta:

Brich aus in lauten Klagen,
 Du düstres Märtyrerlied,
 Das ich so lang getragen
 Im flammenstillen Gemüt!

Es dringt in alle Ohren,
 Und durch die Ohren ins Herz,

Ich habe gewaltig beschworen
Den tausendjährigen Schmerz.

Es weinen die Grossen und Kleinen,
Sogar die kalten Herrn,
Die Frauen und Blumen weinen,
Es weinen am Himmel die Stern'.

Und alle die Tränen fliessen
Nach Süden im stillen Verein,
Sie fliessen und ergiessen
Sich all' in den Jordan hinein.

Így vezekelt azért a lépésért, a mely egyetlen nyomnyival nem vitte előbbre, sőt hátravetette. Barátja keblén elzokogja panaszát. Hevesen kikel a magafajta zsidók ellen, a kik a haszonért megválnak hitüktől; a kik a keresztséggel nemcsak nehézségeket akarnak útjokból elhárítani, hanem még el is akarnak érni, ki is akarnak csikarni valamit.

Heine leveleinek első kötete lépten-nyomon föltárja a költő végtelenül levert, a kétségbeesés közélébe sodort lelkének állapotját nyomban kitérése után. Különösen a Moserhez írott levelek vannak tele az önvád legőszintebb kitöréseivel. «Sokat foglalkozom krónika-tanulmányokkal, írja Göttingából 1824 június 25-én, különösen *historia judaica* val; ezzel a *Rabbi von Bacharach* miatt és talán benső szükségből is. Egészen sajátos érzések mozgatnak, ha e szomorú évkönyveket átlapozom: okulás és fájdalom. A zsidó történelem szelleme mindjobban föltáruul előttem és ez a szellemi készség ezentúl bizonyára hasznomra lesz. A Rabbinak csak egyharmadrészét írhattam meg

eddig; kínjaim gyalázatosan megzavartak benne, és Isten tudja, hamarosan és jól be fogom-e fejezni.»

Gans, a zsidó kulturális és tudományos egyesület éltető lelke, ebben az időben szintén megkeresztelkedett. De ezzel nem érte be: prédikálta a kereszténységet s igyekezett egykori hitsorsosait is áttéríteni. Heine erre a hírre Hamburgból a következőket írja szeretett Moserjének: «Nem is tudom, mit szólnak, Cohn azt beszéli nekem, hogy Gans a kereszténységet prédikálja és Izraél fiait igyekszik megtéríteni. Ha ezt meggyőződésből teszi, akkor bolond; ha álnokságból, akkor hitvány. Én azért tovább is szeretem, de megvallom, szívesebben fogadtam volna a hírt, hogy Gans ezüstkanalat lopott. Hogy te is úgy gondolkodol, mint Gans, azt én nem hihetem, noha Cohn állítja, sőt állítólag tőled magadtól hallotta. Nagyon sajnálnám, ha az én kitérésemről kedvezően gondolkodnál. Biztosítalak, ha a törvény megengedte volna, hogy ezüstkanalat lopjak, nem keresztelkedtem volna meg... A mult szombaton a templomban voltam és megvolt az az örömöm, hogy saját fülemmel hallottam, hogy kelt ki Salomon dr. a kitért zsidók ellen és különösen hangsúlyozta: hogy attól a reménytől, hogy valami állást kapnak, elcsábítatják magukat arra, hogy hűtlenekké váljanak őseik hitéhez. Biztosítalak, hogy a prédikáció jó volt. És nekem az a szándékom, hogy a napokban meglátogatom ezt az embert.»

Mint fájdalmas emlék jár hozzá éjjelenként kísérteni az az idő, amikor «április 23-án sokkal melegebb volt, mint most (1826). Ha nem csalódom, akkor

még Gans nem tért ki, hosszú beszédekert írt az egyesületnek, és az volt a jelszava: *Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni*». Emlékezteti barátját, milyen szépen szavalta a 137. zsoltárt (Babylon vizénél ültünk mi zokogva, stb.). Akkor Mosernek egyikét kitünő gondolata volt a zsidóságról, a keresztény prozelitafogdosás alávalóságáról, azoknak a zsidóknak aljasságáról, a kik a megkeresztelkedéssel anyagi hasznot akarnak kicsikarni. «Solon azt mondta, senkiről sem lehet halála előtt elmondani, hogy boldog; én azt mondhatnám, senkiről sem lehet halála előtt elmondani, hogy becsületes ember.» «Gyakran fölkelek éjjel, a tükör elé állok és gyalázom magamat. Talán most barátom lelkét néztem ily tükörnek.»

Érdekes, hogy két évvel kitérése után Heine megküldi legújabb könyvének egy példányát Zunznak a zsidó kulturegyesület számára. És hozzáteszi, hogy könyvének nagy része *forrás*, tehát nélkülözhetetlen a zsidók története részére. Ez a látszólagos kicsiség is mutatja, mily kevéssé érezte és vallotta magát elszakadottnak fajától.

Csak hogy ez keveset használt neki. Egy 1836 november 8-áról kelt levelében, a mely rettentő anyagi válságáról és erkölcsi értelemben való nyomorúságáról panaszkodik, kifakad Mosernek: «Üldöznek és rágalmaznak keresztények és zsidók. Emezek dühösekre rám, amiért nem rántok kardot Badenben, Nassauban vagy más zugállamban való jogegyenlőségükért. Micsoda rövidlátás! Csak Róma falai előtt lehet megvédeni Karthagót.»

Még utolsó verseiből is kihangzik az önvád ifjúsága meggondolatlan és végzetessé vált lépése miatt:

O du heiligen Jugendmutes!
O wie schnell bist du gebändigt!
Und du hast dich kühlern Blutes
Mit dem lieben Herrn verständigt.

Und du bist zu Kreuz gekrochen,
Zu dem Kreuz, das du verachtetest,
Das du noch vor wenig Wochen
In den Staub zu treten dachtetest.

O das tut das viele Lesen
Jener Schlegel, Haller, Burke,
Gestern noch ein Held gewesen,
Ist man heute schon ein Schurke.

És a matrác-sír égető gyötrelmei közt, amikor epedve várja a megváltó halált, amely le fogja törölni arcáról a hideg verejtéket és kivágja szívéből a szenvedélyt: szomorú képzetek jelennek meg elhomályosult szeme előtt egy mindenünnen kitaszított szerencsétlennek temetéséről:

Keine Messe wird man singen,
Keinen Kadosch wird man sagen,
Nichts gesagt und nichts gesungen
Wird an meinen Sterbetagen.

És ez a jóslata is teljesült, épen úgy, mint föllengő látomásai, mint ragyogó jövőt jósló próféciái, amelyek a nagyságában vetett hitnek enyhületes pillanataiból sarjadzottak. Azon a szomorú téli reggelen, 1856 február 20-án, amikor a kiszenvedett a

Montmartre temetőjébe vitték, a hívek és barátok maroknyi serege követte a koporsót, köztük Théophile Gautier, Mignet, Dumas fils. De a Requiem æternam dona ei, Domine ép oly kevésbé hangzott el fölötte, mint a zsidó temetés megrázó szertartásos imádásai.

A világfájdalom Heine költeményeiben zsidófájdalommá lesz, és ezzel a halvány érzés megteljesedik étellel, pirossá lesz a vér, sajtóvá a fájdalom és megszólal a zsidó önirónia, a mindig éber elmésség, az a furcsa szeméremérzet, amely a könnyeket szégyelvén, torz nevetésre vonja el az arcot. A Donna Clara ennek a fájdalomnak szülötte, a pompás románc az alkád büszke lányáról, aki loppal elhagyja útott lovagjai csillogó udvarát, leszökik a kert lugasába, ahol egy titokzatos, elragadóan szép ifjú vár rá. S míg édes kettesben enyelegnek, a leány beszédjének minden fordulatából kivillan a zsidógyűlölet. Erőszakosan, a hajánál fogva húzza bele a zsidót a társalgásba: szava élesen, bántó diskanttal válik ki a természet ezernyi búbájós, megejtő csodájának merész és káprázatos színeiből és halkra tompított hangjából, érzéki csöndjéből. S a végén a misztikus idegen bizonyára gúnyos mosolygással fedí föl, hogy ő a világhíres saragossai rabbi fia. Heine a költeményt szatirává hegyezte, de komolynak tervezte. Moserhez írott levelében ezt vallja:

«A költemény nem jól fejezi ki, amit mondani akartam. Sőt talán egészen mást mond. Nem akartam vele nevetésre ingerelni, még kevésbé bántó tendenciát belevinni. Egyéni élményemet és általá-

nos, világtörténelmi érvényű igazságot akartam egyszerűen, szándékosság nélkül, eposzi pártatlansággal visszaadni. Az egészket komolyan, sőt fájdalmasan fogtam föl, nem nevetségesen.»

A haldokló Heine aztán érzésben megtért nem a zsidósághoz, amelytől sohasem szakadt el, hanem Isten deisztikus fölfogásához, amely ellen egykor merész homlokkal föllázadott. «Békét kötöttem a teremtvél, legnagyobb bosszúságára fölvilágosult barátaimnak, akik szemrehányást tettek nekem a régi babonába való visszaesésem miatt, ahogy Istenhez való megtérésemet nevezték. Valóban visszatértem hozzá, mint a tékozló fiú». Ebből a végső időből való a *Romancero* és benne a *Historien* mélyen megindító, majd fölháborítóan cinikus strófái. Köztük van *Der Asra* keletiesen melancholikus motivumaival. A *König David* és a *Vitzliputzli* furcsa, gúnyoros sorai. Itt zokog föl a költő rettentő testi és lelki szenvedése a *Lazarusban*. És itt találjuk a *Hebräische Melodien* három versét. A *Prinzessin Sabbath* Izraélről énekel, az elátkozott hercegről, akit a boszorkány varázslata kutyává változtatott.

Ámde minden péntek este
Hirtelen az alkonyórán
Tűn a bűvölet s az ebből
Emberi lény léssen ismét.

Ember emberérzetekkel,
Emelt fővel, büszke szívvvel,
Tiszta ünneplő díszet öltve
Lép be atyja csarnokába.

«Üdvözlégy, te drága csarnok,
Háza a királyi ősnak,
Jákob sátra, szent ajtódat
Hadd csókolja ajakam!»

Vigaszt kínáló aranyos lángok csillognak, föllobognak a gyertyák, a szekrény előtt, amely a Tórárt őrzi, áll a kántor és fölujjongva énekl: *Lecho daudi likrasz källo . . .* A menyasszony, akit az ének szólít, Szombat hercegnő, a szemérmes, erkölcsös hajadon.

Hogy a költeménybe itt-ott belévegyül a heinei cinizmus hangja is, az természetes. Hisz a ciklus második darabja, *Jehuda ben Halevy*, amely a királyi költőt siratja, szintén nem maradt ment ettől a cinikus élcelődéstől, amely oly fájón érint, ha a fenségnek, az ihletett páthosznak, a költői nagyságnak élvezetében zavar bennünket. Egészen másként hat a harmadik, a *Disputation*. Itt az első akkordtól kezdve tudjuk, mit várjunk és várakozásunkban nem is csalatkozunk. A toledói aulában lefolyó furcsa lovagi torna két hőse a franciskánus gvardián és a navarrai Rabbi Juda. Ha nem volna gyermekded szörszálhasogatás vizsgálni azt, hogy a nemes versengésben költőnk szubjektív hajlandósága melyik párton van, könnyen eldönthetnők, hogy Heine a franciskánust még ennél a rabbinál is utálatosabbnak mutatja be. A középkor és a szerzetesség egyesült a gvárdiánban, hogy beszédjét trágárrá, képzeletét romlottá, hitét vaksággá, ékesszólását piszko káromlássá torzítsa. Heine a szatirája méregbe mártott nyilait lövöldözi a dogmákra, a misztériumokra, a szent hittételekre, amelyek egy túlzott és éles meg-

világításban csakugyan *ad absurdum* vezetve, könnyű prédául szolgálnak a rabbi talmudon edzett dialektikájának. És miután a pap az ellenfél faját lovagias hevében elnevezte hiénának, farkasnak, sakálnak, disznónak, páviánnak, szarvorrúnak, krokodilusnak, vámpirnak, hollónak, bagolynak, halálmadárnak, denevérnek és fölruházta még néhány undok állat címevel s megfenyegette őket az ég és a föld minden átkával: kenetesen elnevezi az ő istenét a szeretet istenének: a mi istenünk a szeretet, Jézus Krisztus az ő neve, az ő türelmét és alázatát igyekszünk mi állandóan utánozni. Azért vagyunk olyan szelidek és békességesek. De meg is lesz jutalmunk: egykor följutunk a mennybe és részünk lesz minden gyönyörűségéből.

A zsidó válasza méltó a kihívásra. Itt-ott fölemelkedik a zsoltár áhítatos magaslatára, aztán megint alászáll ellenfele nyomorúságos, sárban fetregő gondolkodásához. A költő azt beszéli, hogy tizenkét órai szóharc után kifárad a közönség. Az olvasó is. Örömmel és megváltásként fogadjuk el a szépséges Donna Blanca királynői itéletét: *Welcher Recht hat, weiss ich nicht, Doch es will mich schier bedünken, Dass der Rabbi und der Mönch . . .*

Heine sohasem tért vissza a zsidósághoz, mint némelyek állították. A zsidó hithez sem, amelynek pozitív tartalma, szigorú erkölce, félre nem érthető etikája nem egyezett meg a Heine lelkében lakozó szkepszissel, féktelen szabadossággal, örökös tagadással. A matrác-sír ép oly kevésbé tette zsidóvá, mint a keresztség keresztényé. De hogy még élete utolsó

szakában is foglalkoztatta népének története, dicsőséges és szenvedésekkel teljes multja, ragyogó költészete, életének sok hányatása és ünneplő szombati csöndje, az azt bizonyítja, hogy a vérség kötelékeit mind a végig érezte, csaknem azt mondanók: tiszteletben tartotta, ha a tisztelet Heine egész lényével annyira ellentétes nem volna. Hiszen halála előtt egy nappal még egy barátjának, aki aggódva katechizálta, miként áll ügye Istennel, azt felelte: «Soyez tranquille! Dieu me pardonnera, c'est son métier!»

A visszatérés tehát ép oly mese — hol naivul jóindulatú, hol gonosz szándékkal kiszínezett, aszerint, honnan ered — mint a megtérés az egy kinyilatkoztatott Istenhez. De az élete legvégső szakából kelt *Vallomások* (1853—54 telén) tisztázzák utoljára félre nem érthető módon Heine viszonyát a zsidósághoz is:

«Különös! miután egész életemen keresztül a filozófia mindenfajta csárdájában hanyódtam, a szellem minden orgiájának odavettem magamat, minden lehetséges és lehetetlen rendszerrel szeretkeztem, anélkül hogy megelégtültem volna, most hirtelen ugyanazon az állásponton vagyok, amelyen Tamás bácsi, a biblia álláspontján és letérdelek a fekete ájtatoskodó mellé egyazon buzgalommal. Milyen megalázkodás! egész tudományommal nem vittem többre, mint az a szegény tudatlan néger, aki alig tanult meg sillabizálni. Persze a szegény Tom még mélyebb dolgokat lát a szent könyvben, mint én, aki különösen az utolsó résszel még nem jöttem egészen tisztába. Viszont azt hiszem, hogy a könyv első

részében Mózes jellemét én értem jobban. Ez a hatalmas alak nem kevésbé imponált nekem. Micsoda óriás! Nem tudom elképzelni, hogy Og, Bázán királya nagyobb lehetett volna. Milyen kicsinynek tűnik föl a Szináj, ha Mózes rajta áll! Ez a hegy csak a talapzat, melyen e férfi lába áll, a feje fölemelkedik az égbe, ahol istennel beszél. Az isten bocsássa meg bűnömet, néha úgy tetszett, mintha ez a mózesi isten magának Mózesnek ragyogó visszfénye volna, akihez annyira hasonlít, haragjában és szeretetében. Nagy bűn volna, igazi antropomorfizmus, ha hinnék az istennek és prófétájának ilyen azonosságában — de a hasonlat meglepett.

Azelőtt nem nagyon szerettem Mózeszt, valószínűleg azért, mert a hellén szellem uralkodott bennem és a zsidók törvényhozójának nem tudtam megbocsátani a képies és a plasztika elleni gyűlöletét. Nem láttam, hogy Mózes, noha üldözte a művészetet, mégis maga nagy művész volt és az igazi művészszellemmel volt eltelve. Csakhogy az ő művészszelleme, ép úgy, mint egyiptomi földieie, csak a koloszszálist, az elpusztíthatatlant kereste. De ő nem alkotott téglából és gránitból, mint az egyiptomiak, hanem emberpiramisokat épített, emberobeliszkeket vésett ki, kezébe vett egy szegény pásztortörzset és abból megteremtett egy népet, amely évszázadokkal fog dacolni, egy nagy, örök szent népet, isten népét, amely minden népeknek mintául, az egész emberiségnek prototípusául szolgálhat: megteremtette Izraélt!

Amint a mesterről, azonképen a műről, a zsidókról sem beszéltem soha kellő tisztelettel, és pedig

bizonyára szintén hellén természetem folytán, amely nem szívelhette a zsidó aszketizmust. Azóta Hellasz iránt való nagy szeretetem megapadt. Most már látom, hogy a görögök szép fiúk voltak, de a zsidók mindig férfiak voltak, hatalmas, törhetetlen férfiak, nemcsak valamikor, hanem mind e mai napig a tizennyolcszázados üldözés és nyomorúság ellenére. Azóta jobban tanultam méltatni őket és ha a forradalom harcosaiban demokratikus elveik mellett nem volna mindenfajta büszkeség a születésre hiú ellentmondás, akkor e sorok írója büszke lehetne rá, hogy ősei Izrael nemes házához tartoztak, hogy ő is sardéka ama mártiroknak, akik e világnak Istent és erkölcsöt adtak és a gondolat minden csatamezején harcoltak és szenvedtek.»

Hosszan időzhetnénk még Heine gyönyörű vallo-
másainál, amelyekből most már egészen megtisztul-
tan, a történeti érzék és faji öntudat világosságában
megfürösztve jelentkezik egy sokat tanult, sokat
szenvedett, sokat vergődött lélek. De az idő sietésre
int. S nekünk elég az is, amit hallottunk, annak a
megállapítására, hogy Heinrich Heinet sohasem vesz-
tettük el egészen. E lángoló elme, amely rányomta
különös, bizarr, izgató, nyugtalanító egyéniségének
pecsétjét a mult század szellemi képére, e csodálatos
költő, akinek mind csodálói vagyunk, e tündöklő
prózaíró, akinek mind tanítványai vagyunk, a miénk
volt és a miénk maradt. És én meg vagyok szentül
győződve róla, hogy sohase vált volna belőle az a
Heine, akit ismerünk, szeretünk és bámulunk, ha
nem lett volna a miénk, ha nem abból a kezdetből

indul ki, amely a szülei ház, az első olvasmányok, a berlini évek benyomásaival megtermékenyítette. És soha nem emelkedett volna föl a legnagyobbak közé, egy Goethe közvetlen szomszédságába, ha egészen és mereven megtagadja övéit, cserbenhagyja Istenét és hátat fordít annak a közösségnek, amelynek örömben és bánatban, szabadságban és szolgaságban mind tagjai vagyunk és maradunk.

Budapest.

Sebestyén Károly.

A TENGER A BIBLIA KÖLTÉSZEKÉBEN.

Midőn legutóbb a tengermelléken jártam, gondolataim (lelkemnek e kósza álmái) valami csodálatos eszmetársulás útján elvezettek a tengertől a bibliához. Az a kérdés támadt föl bennem: vajjon mit mond a könyvek könyve a vizek vizeiről, a magasság a mélységről? hogyan jelenik meg a nagy vizek gyüleménye a nagy gondolatok és érzések tükrében? Annál inkább érdekelt a kérdés, mivel mindkettőt, a bibliát és a tengert, régtől fogva nagyon szeretem. Hajlamom és hivatásom egyaránt mindennapos olvasmányommá tevék a szentírást és ebből a sűrű érintkezésből mélységes szeretet fakadt szívemben a könyvek könyve iránt, amely azontúl híven kísért el mindenüvé, térben és időben egyaránt. Másrészt a tenger is, minél ritkábban láthattam viszont, annál erősebben vonzott magához, mert már első látásra megejtette lelkemet, mert mióta csak megismertem,

megszerettem, soha nem feledtem. Így történt, hogy szorosan egymásba kapcsolódott tudatomban a kettő és erős vágy fogott el, hogy fölfejtsem magamban az összekötő szálakat.

Azonban teljesen kimeríteni a fölvetett kérdést ez alkalommal nem szándékozom. Lelkem akkori szerkezetéhez is, mikor a tengernek nem feledő hálás emlékezéssel szentelt ez emlékezést róttam, legfőlebb az illett, hogy utána eszméljek, miképpen tükröződik *a tenger a biblia költészetében*, amelyhez itt — úgy hiszem, teljes joggal — hozzáveszem a próféták magasan szárnyaló beszédeit is.

★

A nyugalmas és a mozgalmas tenger egyaránt nagyszerű monotonijában rejlő poézis minden időben ellenállhatlan erővel ragadta meg a költők lelkét és örök szépségű leírásokra, hangulatfestésekre és gondolat kifejtésekre ihlette őket. Klasszikus példa erre a görögök közt Homérosz, «a tompa morajlatos tenger» szépségeinek kifogyhatatlan vénájú, bűvös erejű énekese az ókorban. Hogy azzá válhatott, megvolt minden előfeltétel nála. A görög nép fia volt s a görögök nemcsak művészi éleslátással megáldott, hanem izig-tövíg hajósnemzet, úgyszólván habokszülte nép valának, akiknek életük eleme volt a tenger, úgyszólván eredendő sajátosságuk a tenger ismerete és szeretete. Termékeny hatással volt gazdag, sőt szertelen képzeletű mythológiájuk is, mely a természetben megnyilvánuló nagy egységet számtalan elemre bontva, bőséges anyagot szolgáltatott a köl-

tészetnek. És végül a gazdag anyag költői földolgozására bő alkalom nyílt a Homérosz műfajában, mely az epikus hosszúságú természeti leírásokat és általában a részletekbe való elmerülést nemcsak megtűri, hanem kedvez is nekik.

A biblia mindezeknek a feltételeknek többé-kevésbé híjával van. A biblia hazája, Palesztina, földrajzi értelemben ugyan tengermellék, mert egész nyugati határszegélyét a Földközi tenger hajai mossák, délen pedig a Vörös tengerig nyúlik el; de a biblia népe, Izraél, mégsem volt tengerjáró nép soha, mivel politikai határvonala ritkán és csak rövid időre terjedt a tengerig és mivel — éppen emiatt — nem volt kalmárkodó nemzet. Legnagyobb virágzása idején, a királyság fénykorában, volt ugyan flottája, amelyet Salamon király szereltetett föl a Vörös tenger egyik kikötőjében, hogy Ófírba menjen aranyat hozni. De akkor is, úgy értesülünk, nyilván a saját hajós népének hiányos tapasztalata és gyakorlatlansága miatt és bizonyára Salamon kértére, Hiram, Tyrus királya elküldi kíséretül a maga hajóit és embereit, akik «gyakorlott hajóslegények és a tengeren járatos emberek» valának.¹ Nem csoda: hiszen Tyrus «a tenger bejárójánál lakik s a népek kalmárja» (Ézék. 27, 3) és «Sidon kereskedője a tenger utazója» (Ézs. 23, 2).

¹ Kir. I. 9, 27. — Hogy a zsidóknál később is ez volt a helyzet, kifejezett szóval bizonyítja Josephus, midőn azt írja: «Mi zsidók nem vagyunk tengermenti lakosok és nem is kedveljük a kereskedést... hisz városaink messzire esnek a tengertől.» (Contra Apionem 1, 12.)

Izraél tehát nem volt hajózó nép soha: hiszen azon egyetlen alkalommal is, hogy mégis tengeri útnak indult, száraz lábbal vonult át — a Vörös tengeren. Nem volt tehát alkalma a tenger közelebbi és beható megismerésére. Ezért nem is találkozunk a bibliában a tengernek és a tengeri életnek részletes leírásával. A biblia kéklő messzeségből, mintegy madártávlatból, csupán körvonalalaiban látja a «messzeség tengerét», úgy mint a «föld széleit» (Zsolt. 65, 6). A körvonalakat azután eszmei tartalommal, szárnyaló gondolatokkal, álomlátásos képekkel tölti ki, de objektív leírást nem nyújt. Erre különben módja se volna, mivel hiányzik belőle az a műfaj, mely a részletező előadásra leginkább ad alkalmat, az éposz. És végül a tenger mythológiájának nyomai áttetszenek ugyan még a biblia költészetén, de oly gazdagságot, mint a görög mythologia, ezek nem jelentenek.

És mégis, Izraél gondolatvilágában, amint a biblia tükrözteti, nagyon jelentős helyet foglal el a tenger. Külső bizonyítéka ennek, hogy a tengert jelentő szó a szentírás legtöbbször emlegetett szavai közé tartozik (hozzávetőleg 500-szor fordul elő, ide nem véve a rokonértelmű és körülíró kifejezések tetemes számát). Igaz, hogy a tengert jelentő szóval jelöli a héber nyelv egyúttal nemcsak a belvizeket és a költőknél a nagy folyókat, hanem a nyugati égtájat is, éppen mivel a szentföld nyugati határát a tenger alkotja; de mindezeket összevéve is, a szónak efféle használata aránylag ritka. Másrészt szembetűnő, hogy éppen a költők és próféták ajakán, a néplelek e legérzékenyebb hurozatú hárfáján, milyen sokszor csen-

dülnek föl a tengert egyszerű szóval vagy képletes beszéddel jelölő nagy változatosságú kifejezések, meggyőző-belső bizonyítékaul annak, hogy a természetnek ez a hatalmas, majd megkapó, majd megrázó szépségű tüneménye milyen mély és maradandó hatással foglalkoztatta az izraéli néplelek hivatott tolmácsainak képzeletét és érdeklődését.

Ezt a feltűnő jelenséget kettős ok magyarázza, amelyben egy-egy történelmi és népszichológiai mozzanat kapcsolódik egybe. Izraél életében az első nagy történelmi fordulat az egyiptomi kivonulás, amelynek befejező és döntő aktusa a Vörös tengeren való átkelés: hiszen ott hullottak le Izraél népéről az évszázados szolgaság rabbilincsei, ott foszlott le róla a magára hagyott árvaság gyászleple, ott öltötte magára a diadalmas szabadság ragyogó palástját. És ennek a történelmi csodának ámuló tanuja, ennek az Izraél egész jövőjére kiható fontosságú eseménynek maga a színtere éppen a tenger. Hogyan ne véste volna tehát be nevét a tenger kitörülhetetlen írással, örök időkre Izraél tudatába? Hiszen a tenger kiszáradt medréből kelt életre, örök életre Izraél és a tenger visszaáramló hullámai lönek szomorú, jeletlen sírjává az üldöző egyiptomiaknak. Innen van, hogy az első dal, mely Izraél ajakán fakad, éppen a tenger partján szakad föl a megmenekültek fölindult szivéből.

Ha pedig ezt a mély drámai erejű dalt figyelemmel olvassuk, rögtön szembetűnik benne az a népszichológiai vonás, amely a biblia tengerköltészetének, mint általában természetpoézisének megadja a

maga félre nem ismerhető jellegét. Abban a tengerparti énekben nem is a tengert énekli voltaképpen a költő, hanem az Istent, aki oly fenségesnek bizonyult, midőn a tengerben utat hasított népének és sirt ásott ellenségeinek. Őt illeti tehát méltán minden hála és minden csodálat, aki eredő forrása minden létezőnek és végső oka minden történőnek, akinek kezében eszköz csupán a nagy természet, amelyet kényére használ föl ember- és világboldogító céljai szolgálatára. Ime Izraélnek kezdettől fogva megnyilatkozó vallásos genieje, amelynél fogva a természetben fölismeri a természetfölöttit, az alkotásban az alkotót, az anyagban az erőt, a mulandóban az örökkévalót, a végesben a végetlent, a mindenségben az egyetlent. És ebben a fölismerésben nem gátolja őt a természetnek látszat szerint önmagának törvényt adó autonomiája, fölfoghatatlan nagyságú ereje, emberi szóval le sem írható szépsége, változatossága és sokszerűsége, mert mindezekben és mindezek fölött intuitív meglátással észreveszi a legfelsőbb törvényhozót és mindent összefoglaló egységet, az Istent. Ebben nyilatkozik meg a lényegbe vágó különbség a két nagy néplélek, a zsidó és a hellén között: a görög költő megbűvölve a természet erejétől és szépségétől, melyet szenvedélyes kedvvel és congeniális művészettel fest le, bálványozva borul le előtte; a zsoltáros vagy próféta ellenben, midőn nem kisebb művészi készséggel, de valami szemérmes elfogódással szól a természetről, megihletve az Isten mindenhatóságának érzetétől, átszellemülten emelkedett föl a természet urához.

Innen van, hogy a tengerpoézis oly tökéletesen illeszkedik bele a biblia egyetemes világlátásába, vallásos szellemű életfelfogásába, hogy azt mondhatjuk: ez nem is természetköltészet többé, hanem merőben vallásos költészet. Mert midőn a biblia a tengert énekli, voltaképpen az alkotónak zeng hozsannát. A tenger költészete a bibliában végig szimbolikus költészet, amely Isten nagyságát és jóságát érzékelteti. A tenger pusztá létezésében, végtelen nagyságában és mégis elhatároltságában, valamint minden szépségében, teremtő és pusztító erejében, hullámainak zúgásában és tornyosodásában, majd elcsöndesülésében, a felületén és a mélyében lüktető élet minden jelenségében a biblia költészete az isteni akarat megnyilvánulását látja. A zsoltárköltő pl. a hullámverés megbojzasztó szépségét irván le, ekképpen szól:

«Hallatják a vízárak, oh Örökkévaló,
Hallatják a vízárak hangjukat.
Hadd hallassák a vízárak harsogásukat:
A temérdek vizek hangjánál hatalmasb,
A tenger zúgó hullámainál hatalmasb a magasságos Isten!»
(Zsolt. 93, 3. 4.)

És ezt a gondolatot szebbnél-szebb változatokban ismétlik a költők és próféták, az elsőtől az utolsóig.

Ezen a gondolaton épül föl s benne csúcsosodik ki már az első héber nemzeti dal is, a Mózes és Izraél tengerparti éneke. Miközben a tenger borzalmas emberpusztító erejét ecseteli az énekes:

«A vízárak elboríták őket,
Elmerültek, mint kő, a hullámokban» —

mintegy magára eszmélve így kiált föl:

«A Te jobbod, oh Örökkévaló, a dicsőséges erejű,
A Te jobbod az, mely összetöri az ellenséget.»

Majd folytatva a leírást:

«Szeleddel fúttál, elborítá őket a tenger,
Lezuhantak, mint ólom, a hatalmas vizekbe» —

újra az Istenre eszmélő fölkiáltással szakítja félbe önmagát:

«Ki hasonló Hozzád a hatalmasok közt, oh Örökkévaló,
Ki hasonló Hozzád, dicsőséges, a szentségben!»

(Móz. II. 15, 5. 6. 10. 11.)

Ettől fogva mint untalan visszatérő reminiscenciával találkozunk a tengeri átkelés motivumával a későbbi korok költőinél. Az egyik zsoltár pl. sűrű személyesítéssel, drámai szerkezetű merész képben és célzással a Jordánnál később megisméltődött csodára így írja le a tenger és a természet ámuló megrendülését:

«A tenger látta s megfutott,
A Jordán hátra kanyarult,
A hegyek szökdeltek, mint kosok,
A halmok, mint bárányok.
Mi lelt, oh tenger, hogy megfutsz,
Oh Jordán, hogy hátra kanyarodsz,
Ti hegyek, hogy szökdeltek mint kosok,
Ti halmok, mint bárányok?» (Zsolt. 114, 3—6.)

És a felelet, mit a költő ad: a csodatevő Isten előtt reszket a természet. Vagy amint egy másik zsoltár magyarázza:

«Láttak Téged a vizek, oh Isten,
Láttak a vizek, megremegtek,
Megreszkettek a vízárak.» (Zsolt. 77, 17.)

Egyáltalán a Vörös tengeren való átkelés Isten csodatetteinek tipikus bizonyságául szerepel az egész bibliai költészetben.

Így zengi az egyik zsoltár:

«Nagyokat mívelt az Isten Egyiptomban,
Csodás tetteket Chám földjén,
Félelmeteseket a nádistengernél.»
(Zsolt. 106, 21. 22. 78, 13. 66, 6.)

A nagy névtelen próféta szerint Isten karja az,

«amely kiszárította a tengert,
a nagy mélység vizeit,
s úttá tévé a tenger fenekét,
hogy átvonuljanak a megváltottak.»
(Ézs. 51, 10.)

Mindig kiújuló hála jár azért egy zsoltárköltő szerint

«annak, ki szakaszokra szakítá a tengert,
mivel örökké tartó a kegyelme.» (Zsolt. 136, 13.)

★

De ha a nádistenger úgyszólván kezes báránynak mutatkozik Istennel szemben, akinek fuvallatára «föltorlódtak vizei, megálltak, mint gát, a hullámai» (Móz. II. 15, 8. Zsolt. 33, 7), egy más gondolatkörben, amely még az ősmýthusból táplálkozik, mint az Istennel örökös ellenkezésben levő hatalom szerepel a tenger, helyesebben a tengernek óriás lakója, a mythologikus képzelet szülte összörnyeteg, mely a

b. b. l. i. a költészetében többféle néven (Ráháb, Leviatán, Náhás, Tannin, Tehóm, a babyloni Tiámat) fordul elő. Mivel az ősi népies felfogás szerint a föld a semmiség fölött lebegve (Jób 26, 17) úszik a nagy világtengeren (Zsolt. 24, 2), az óceánnak ez a szörnyeteg lakója folytonos, gonosz szándékú hánykolódásával állandó veszedelme az emberek hazájának, a földnek, amelyet szívesen boritana fel, hogy mindentől elmerüljön. De Isten harcra kél vele s a költők kedvteléssel időznek a harc leírásánál, amelynek kimenetele végül sem lehet kétséges: a jóság örök eszménye, az Isten, legyőzi a gonoszság principiumának ezt a megtestesülését. A részletekben eltérnek egymástól az írók. Ámosz próféta egy vízióban látja, amint Isten a tüzet szólítja harcba és az fölemészti a nagy Tehómot (7, 4). A babyloni névtelen próféta Isten karját aposztrofálja:

«Nemde, te vagy az, ki levágta Ráhábot,

Leszúrta a sárkányt.»

(Ézs. 51, 9.)

E képzet szerint, úgy látszik, csak ezután, a szörnyeteg ellenállásának megszűntével vált lehetségessé, hogy ugyancsak Isten karja kiszáríthatta a tengert, melyen aztán Izraél átvonult (u. o. 10. vers). Ézsajás szerint Izraél boldog jövődjé csak ama napon következik be, mikor Isten kardjával kivégzi a Leviatánt, megöli a tengeri szörnyet (27, 1). Ez szükségszerű előzménye az eljövendő örök békességnek, amely nélkül nem lehet boldog Izraél sem. De hogy addig is ne árthasson, Isten kemény őrizet alatt tartja; azért panaszkodik a kegyetlen fájdalmak bilincseiben vergődő Jób e merész szerkezetű képben:

«Tenger vagyok-e avagy szörnyeteg,
Hogy őrizet alá vetettél?» (Jób 7, 12.)

A *tenger* itt már maga az ellenség. De hiába!
A zsoltáros méltán ujjongat ekképpen:

«Te uralkodol a gőgös tengeren:
Mikor hullámai tornyosulnak,
Te lecsendesíted őket.
Te sebezted halálra Ráhábot,
Erős karoddal szerteszórtad ellenségidet.»
(89, 10. 11.)

A szörnyetegnek több feje van, talán többen is
vannak:

«Hatalmaddal szétmorzsolta a tengert,
Összetörted a szörnyek fejeit a vizeken.
Te zúztad szét a Leviatán fejeit,
Adván eledelül pusztalakó népnek.»
(Zsolt. 74, 13. 14.)

És habár segítőtársai is vannak Ráháb-Leviatánnak,
Isten azokat is legyőzi. Ekképpen bizakodik Jób:

«Isten nem fordítja el haragját tőlük,
Alatta leroskadnak Ráháb segítői.» (Jób 9, 13.)

A sötétség hatalmai ezek, mint Jób egy más be-
szédében mondja:

«— — a nap átkozói,
Kik felkészülve uszítják a Leviatánt.» (3, 8.)

★

Sokkal nagyobb és jelentősebb szerepe van a ten-
gernek a biblia ideológiájában mint a termékenység
és gazdagság ősforrásának, tehát áldás jelképének, a

jó principiumának. A tengerből jő a földnek minden vize, tehát éltető eleme. A tenger tehát áldás forrása az ember számára. Azért kívánja búcsúzó áldásában Jákob az ő legkedvesebb fiának, Józsefnek — s kívánságát József törzsére vonatkozással megismétli hatyúdalában Mózes is (Móz. V. 33, 13) — hogy nyugodjon rajta

«az égnek áldása felülről,
a tenger áldása, mely alant nyugszik,
az emlők és az anyaméh áldása,» (Móz. I. 49, 25.)

vagyis a gyermekáldás, más szóval: termékenység áldása a gazdaságban és a családban.

A zsoltárköltő szerint Izraél venyigéjét, melyet Egyiptom földjéből kiszakított, Isten úgy ültette el a szárazföldön, hogy

«tengerig ereszti ki indáit
s folyóig a hajtásait,» (Zsolt. 80, 12.)

azaz termékeny, áldott földre plántálta. De magának Egyiptomnak is élet forrása és büszkeség jogcíme az ő tengernyi folyója, a páratlan Nilus. Assúrt pedig hatalmas cédrus képében látja a próféta, amelyet «vizek tettek naggyá, vizár növelt magasra» (Ezék. 31, 4).

A tengernek, mint minden földi gazdagság eredő forrásának dicséretétől hangos a bibliai költészet. De nem az az igazi gazdagság, amit a tenger magában rejt (halak, gyöngyök nem jelentenek épen sokat), hanem amit a tengeren hoznak-visznek a «tenger kormányosai», a hajósok: távol földek, «a tenger szigeteinek» termékei és árúcíkkéi, melyek a parti

városokban halomra gyűlvén, azoknak bőséget és jólétet biztosítanak. Ezért a tenger közelében élni már kész áldás. Jákobnak nincs is egyéb áldó szava Zebúlún fia számára, minthogy a tengerparton fog lakni (Móz. I. 49, 13), aminek jelentőségét a Mózes áldása magyarázza olyképpen, hogy Jisszakhárral együtt

«tengerek bőségét szívják
s a fővény rejtette kincseket.» (Móz. V. 33, 19.)

A próféta Izraél jövődjéről festvén ragyogó képet, alapvonásául megrajzolja, amint

«feléd fordíttatik a tenger gazdagsága
és a szigetek bősége hozzád jut.» (Ézs. 60, 5.)

A tengernek ezt a nagy jelentőségét az adja meg, hogy a kereskedelemnek az országútja, amelyen a világ termékei áramlanak a kikötővárosokba, melyek a forgalmat közvetítik. A próféták ezt a fölismerést a föníciai kikötővárosok, Tyrus és Sidon virágzó állapotának szemléletéből merítik; a tengeri kereskedelem szerzette gazdagságukat élénk színekkel ecsetelik s az annak nyomában járó fennhéjázást keményen megróva, eljövendő bukásuk okául jelölik meg azt. Már Ézsajas próféta beszél «a koronákat osztó Tyrusról, amelynek kereskedői fejedelmek, kalmárai a földnek előkelői» (23, 8). Ezékiel pedig, aki különös figyelemben részesíti ezt a várost és hosszasan időzik hatalmának és bukásának leírásánál: hogy mint szállott át a «népek kapuja» elnevezés, mely a forgalmas világpiacot jelenti, Jeruzsálemről Tyrusra, amely mindinkább megtellett, mialatt amaz elnépte-

lenedett és romba dőlt — Ezékiel Tyrus bukására költött egyik siralmas énekében mesterien keresztül-vitt képben írja le a városnak mindenünnen felhalmozott gazdagságát. Tengeri gályának rajzolja Tyrust, amelynek bordáit Szenir ciprusaiból, árbocait libáni cédrusból, evezőit Básán terebinthusaiból, padozatát ciprusi fenyőből, vitorláit egyiptomi szövetből, ponyváját Elisa szigeteiről való biborból készítették. Tarka népsokadalom, az egész akkor ismert világ lakóiból sorakoztatott egyveleg, gyülekezik a gályán, hogy vásárt csapjon, kiki a hazája termelte különbnél különb árukkal: a világkereskedelem gócpontja Tyrus, ahol halomra gyűl minden gazdagság.

Csoda-e tehát, ha Tyrus királya (akiben maga a város van megszemélyesítve) azt képzeli magáról: «Isten vagyok, istenek székhelyén lakom tengerek szívében!» (Ezék. 28, 2.) És még Ezékiel sirató dala is, amellyel a fejedelem bukását gyászolja el, ekként aposztrofálja őt:

«Tökéletesség pecsétje te, teli okossággal, szépségnek tökélye!
Istennek Éden-kertjében lakoztál, minden drágakőből való volt
[mennyezeted.

De szíved fenhéjazó lett szépségednek miatta,

Bölcseségedet elrontottad ragyogásoddal:

Földre vetlek, királyok elé doblak, szemnek legeltetéseül!»

(Ezék. 28, 12—17.)

Valamint a tengernek köszöni Tyrus minden gazdagságát és hatalmát, azonképen a tenger lesz bukásának eszköze és színhelye. Nagyon megtelt a galya, túl van terhelve áruval és emberrel, zátonyra fut, megdől, maga szárazra kerül, rakománya és népes-

sége a tengerbe fordul, «jajkiáltásuktól megrendülnek a hullámok,» elcsöndesülve, némán terül el a város; amely egykor oly élénk s mozgalmas volt, most «hálók kiterítő helyévé,» elhagyott, magányos, pusztasziklává lesz.

Ebben a megrendítő tragédiában a tengernek természetesen már csak szimbolikus szerepe van, amelyet valósággal az ellenséges népek töltenek be, amelyeket Isten úgy vezet föl a város ellen, «amint a tenger fölveti a hullámait» (Ezék. 26, 3). A tenger pusztító áradata a bibliai költészetben sokszor jelképezi a rombolást, ott is, ahol valamely hely földrajzi fekvésénél fogva szó sem lehet tengeráradásról. «Föl szállt Babel ellen a tenger, hullámainak zúgó tömegével elborított» (Jerem. 51, 42). De büntetés eszközül szerepel gyakran a tenger, olyképpen is, hogy Isten kiszárítja s ezzel elzárja a termékenység öskútfejét. «Kezét kinyújtotta a tengerre (s ezzel kiszárítván azt), megreszketett királyságokat.» (Ézs. 23, 11.) Még világosabb példák:

«Ime, haragomban kiszárítom a tengert,
Sivataggá teszek folyókat:
Halaik bűzlenek víz híján
És elhalnak szomjuságtól.» (Ézs. 50, 2.)

Egyiptomot Isten egyebek közt azzal fogja sújtani, hogy

«kiapadnak a vizek a tengerből
s a folyam kiszárad, elszikkad.» (Ézs. 19, 5.)

Ugyancsak Egyiptomról és Assúrról mondván baljóslatot, egy más próféta ezt jövendöli:

«Szorongatással megyen rá a tengerre
S megcsapja a tengerben a hullámokat,
Hogy kiszáradnak a folyó mélységei mind:
Így dől meg Assúr büszkesége
S Egyiptom hatalmi vesszeje eltávozik tőle.»

(Zech. 10, 11.)

Isten kezében eszköz a tenger, amellyel egyaránt büntet és jutalmaz, gazdaggá vagy szegénnyé tesz, életet vagy megöl, kinek-kinek érdeme szerint: ez a bibliai költészetnek egyetemes világlátásával egyező felfogása a tenger rendeltetéséről.

★

Bármily látószögből nézi a biblia embere a tengert, Istenre eszmélteti. Nézi, mint a nagy természet egyik alkotó részét: eszébe juttatja alkotóját. Mert hogy Isten alkotta a tengert és az egész mindenséget, egy pillanatig sem kétséges előtte. Mikor Jóna próféta vallást tesz hitéről, csupán ennyit mond: «Héber vagyok és félem az ég Istenét, aki alkotta a tengert és a szárazföldet.» (Jóna 1, 17.)

Nézi végtelen kiterjedésében: eszébe jut Isten mindenütt jelenvalósága, amelynél fogva vele van az ő szeretete az emberrel mindenütt.

«Ha fölszállnék az égbe — ott vagy Te!
Ha lebecsátkoznám az alvilágba — ime ott vagy!
Ha fölkapnék a hajnal szárnyaira,
Ha lagnám a végső tengeren —
Ott is a Te kezéd kalauzolna,
Kézen fogva tartana jobbod.» (Zsolt. 139, 8—10.)

De épúgy nem menekülhetnek a bűnösök sem Isten igazságszolgáltatása elől:

«Ha belefúrnák magukat az alvilágba,
 Onnan is felhozná őket kezem.
 Ha fölszállnának az égbe,
 Onnan is lehoznám őket.
 Ha elbujnának a Karmel tetején,
 Ott is fölkatatnám s kihoznám őket.
 S ha elrejtőznének előlem a tenger fenekén, [őket.]
 Ott is rájuk bocsátanám a szörnyet, hogy megmarja
 (Ámosz 9, 2, 3.)

Nem, ez nem is lehet máskép. Aki örök törvények szerint alkotta a természet világát, megmásíthatlan törvényt szabott az erkölcsiség világának is.

«Ki alkotta a fiastyúkot és az Óriónt;
 Ki reggellé deríti a homályt
 És éjjellé sötétíti a nappalt;
 Ki fölhívta a tenger vizeit
 És kiöntötte a föld színére
 — Örökkévaló az ő neve —
 Az zúdít romlást a merészre,
 Hogy rombadól az erősség.» (Ámosz 5, 8. 9. 9, 6.)

«Ki alkotta az eget és a földet,
 A tengert és mindent, mi bennük van:
 Hűséget tart örökké,
 Jogot szerez az elnyomottaknak,
 Kenyeret ad az éhezőknek.» (Zsolt. 146, 6. 7.)

Ebből a lélekből szól a babyloni Névtelen is ekként:

«Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened,
 Ki fölkaivarom a tengert, hogy zúgnak hullámai
 — Seregek Istene a neve —

Én teszem igéimet ajkaidra

És befedezelek a kezem vetette árnyékkal.

(Ézs. 51, 15. 16. Jer. 31, 34. 35.)

Minő mély bölcseséget és határtalan erőt működte-
tett Isten, «midőn törvényt szabott a tengernek, hogy
meg ne szegjék parancsát a vizek!» (Példabesz. 8, 29.)
Erről az örök törvényről, melynek alá van vetve a
tenger, súlyos szavakkal, hatalmas és eredeti képben
szól a Jób költője:

«Ajtókkal rekesztém el a tengert,

Midőn kitört az ősméhből.

Felhőt tettem ruhájává

És sűrű köddel pólyáztam be.

Rászabtam a törvényemet,

Retesszel és ajtókkal zártam el.

És szóltam: idáig jöjj s ne tovább!

Itt legyen határa szabva hullámaid gögjének!»

(Jób 38, 8—11.)

A zsoltárköltő is bámulattal adózik a bölcs és ha-
talmas Istennek:

«Megalapítá a földet oszlopaira,

Hogy meg ne inogjon sohasem.

Vízárral mint ruhával borítád be;

A hegyeken álltak a vizek,

Kiáltásod elől megfutottak,

Dörgő hangod elől sietve húzódtak vissza.

Határt szabtál, hogy át ne hágják,

Hogy újra el ne borítsák a földet.»

(Zsolt. 104, 5—9.)

Amely így tudja fékezni az öserejű tengert, az em-
berfölötti hatalom: félelmet gerjeszt Jeremiás próféta
szívében, kinek ajkán ezért így szólal meg:

«Vajjon engem ne félnétek, mond az Örökkévaló,
 Vagy tőlem ne rettegnétek,
 Ki a fövényt szabta határul a tengernek,
 Örök törvényül, melyet meg nem szeghet.
 Megmozognak, de meg nem győzik,»
 Zúgnak hullámai, de meg nem szeghetik. (5, 22.)

A zsoltárköltő ellenben megfigyeli a tengert, mikor
 lágyan fodrozza felületét a halk szellő, hogy habjai
 szeliden elfutó vonalakat rajzolnak a vízbe, és erről
 a képről ráeszmél Isten útjára, amely gyakran látha-
 tatlanul húzódik keresztül a történelem tengerfelületén.

«Tengeren át visz utad,
 Ösvényed nagy vizeken,
 Nyomdokaid föl nem ismerhetők.» (77, 20.)

Hasonló értelemben szól a Jób költője is:

«Ki hegyeket mozdít el s nem is tudják,
 Ki szól a napnak s nem ragyog,
 Ki egymaga kiterjeszti az eget
 S a tenger magaslatain lépdél,
 Ki nagyokat mível, hogy nem lehet föl kutatni,
 És csodatetteket szám nélkül:
 Lám, elvonul mellettem s nem látom,
 Elhalad s nem veszem észre.» (Jób 9, 5—11.)

«Mily halk nesz az, mit róla hallunk,
 De hatalmának dörgő zaját is ki foghatja föl!»
 (26, 14.)

Megfoghatatlanok Istennek útjai a természetben és
 a történelemben egyaránt. «Mind a vizerek a tengerbe
 jutnak s a tenger mégsem telik meg», így tűnődik
 Kohélet (1, 7). Hová lesz az a «tengersok» víz? —

«Három dolog megfoghatatlan előttem s egy negyedik, amit nem értek — így révedez magában egy szellemes példázatíró: — a sas röpülése az égen, a kígyó csúszása a sziklákon, a hajó járása a tengeren és a férfi útja, amely elvezeti a nőhöz.» (Példabesz. 30, 18. 19). — Lelki életünknek csodája, hogy a gyarló ember törékeny hajón nekiindul a viharokkal népes tengernek. Csodája-e? A zsoltárköltő szemében nem az, csak az isteni kegyelemnek egy ténye. Az elbeszélhetetlenül nagy Isten a véghetetlen kicsiny embert szinte egészen magához emelte föl, dicsőséggel s disszel koszorúzta meg, midőn alája rendelte az embernek az egész nagy természetet. Ime:

«Urrá tettetted őt kezéd művein,
Mindent lábai elé raktál:
Juhot s tulkokat mind
S a mezőnek állatait,
Az ég madarait s a tenger halait —
Neki, aki járja tengerek utait. [földön!]
Örökkévaló mi Urunk, mily dicső a Te neved az egész
(Zsolt. 8, 7—10.)

A biblia emberének ceterum censeo-ja ez, mikor maga előtt látja vagy csak maga elé képzei is a határtalanul nagy tengert az élők milliárdjaival, amik benne, rajta és fölötte nyüzsögnek, úsznak vagy röpösnek s mind reménykedve Isten elé repésnek, aki nek kezébe van letéve életük és haláluk:

«Mily számosak műveid, Örökkévaló:
Mindnyáját bölcseséggel alkotád,
Tele van a föld teremtményeiddel.
Im a tenger, mily nagy és messze elterülő!

Benne nyüzsgés, szám nélkül,
 Kicsiny és nagy állatok.
 Rajta hajók járnak,
 A Leviatán, melyet alkottál, hogy játsszék benne.
 Mindnyájan Feléd repesnek,
 Hogy idején adj nekik eledelt.
 Te adsz nekik, ők fölszedik,
 Megnyitod kezedet, ők jóval élnek.
 Elrejtéd arcodat, megrettennek,
 Elfojtod lélekzetüket, kimulnak.»

(Zsolt. 104, 24—29.)

Hát még az ember — mily merőben Isten kegyelmének fonalán függ élete, mikor hajójával rámerészkedik a csattogó fergetegtől fölszántott felületű tengerre, hogy az óceán világtalan fenekéről villogó gyöngyöt és korált, a sejtelmesen távoli partokról ófiri aranyat és tarsisi nemesfémeket szedjen össze. Szembeszállva a vihar haragjával, meggyötörve tengeri nyavalyától és tántorogva tőle mint a részeg,* meredt szemmel és elakadó lélekzettel bámulva a fölfreccsenő habok hófehér csipkézett tarajára, megolvadott szívvel és magába omlott lélekkel, az ember, «a tenger kormányosa,» égnek emeli sugárafoszlott

* A részegségnek és a tengeri betegségnek rokon tüneteinek alapul, ha a részegesnek elriasztó képét festve, a Példabeszédek költője így aposztrofálja őt:

«Olyan vagy, mint ki tenger közepén fekszik,
 Mint ki árbocon csúcsán hever.» (Példab. 23, 34.)

A viharos hullámjárás és a részeg ember támolygása közti hasonlóság igazolja a **התגעש** igének használatát mindkettő kifejezésére Jeremiásnál (25, 16. 46, 7. 8).

szemét s keresztül a fellegeken, a levegő leányainak kusza, sötét hajzatán, derengve látja a reménység fénysugárzó ősforrását, az Istent. Egy zsoltárköltő nagy művészi készséggel, megrázó erővel festi a vihar-érte hajósok testi-lelki hányattatását és végül Istenben való megkönnyebbülését:

«Kik hajókon járnak a tengert,
Dolguk végezve a nagy vizeken,
Szemmel látják Isten műveit,
Csodatetteit a habok közepette.
Szól és támaszt szélvihart,
Mely fölkorbácsolja a hullámokat,
Hogy égisz emelkednek és örvénybe zuhannak.
Vesztük érezve csügged lelkük,
Körben forognak, tántorognak mint részeg,
Oda minden bölcseségük.
Akkor fölkiáltanak Istenhez a szükségben
S az megmenti őket a szorultságból:
Szellővé szelidíti a vihart,
Hogy lecsöndesednek a hullámok.
Ők pedig ujjonganak, hogy elcsitultak:
Így vezérli őket a vágyott révbe!»

(Zsolt. 107, 23—30.)

★

Az egész bibliai költészet tele van a tenger szemléletköréből vett képekkel és hasonlatokkal. Valóságos tenger-szimbolizmus az, amivel a bibliában lépten-nyomon találkozunk. Mindenekelőtt a határtalan nagyság jelképe a tenger és az éggel, földdel s olykor az alvilággal együtt alkotja a végtelen világegyetemet. Így szerepel a tenger különösen gyakran a zsoltárokban, de egyéb költőknél is. Jób könyve például az

isteni bölcseséget méri a világegyetem említett alkatrészeihez, de természetesen még ezeknél is mértéktelenebbnek találja azt:

«Magasabb az égnél — mit tehetsz?

Mélyebb az alvilágnál — mit tudhatsz?

Hosszabb a földnél mérete

És szélesebb mint a tenger.» (Jób 11, 8. 9.)

«Im a tenger mily nagy és határtalan terjedelmű!» — így tünődik egy zsoltárköltő (104, 25). Máskor a végtelen távolságnak jelképe s mint «messzeség tengere» párhuzamban áll a «föld széleivel» (Zsolt. 65, 6). De még sokkal gyakoribb a nagy távolságok költői jelölésére a «tenger szigetei» vagy csak a «szigetek» kifejezés, amiben szintén a tenger beláthatatlan nagysága az irányító képzet.

Belső érzelmek mértékének és erejének is kedvelt szimboluma a tenger végtelensége. A Siralmak költője például nem talál vigaszt Cion elesett leánya számára, mert fájdalmâ oly végtelen, mint a tenger (Sir. 2, 13). Jóbnak az élet elszállta a testből oly megdöbbentőnek tünik föl, mint hogyha a tengerből elszikkadna minden víz. (Jób 14, 11. V. ö. Ézs. 19, 5.) Ugyancsak Jób a maga gyötrelmét megmérhetetlennek mondja, mert «nehezebb az, mint a tenger fövénye» (Jób 6, 3). A tenger fövénye egyébként is gyakran példázza a megszámlálhatatlant, éppen úgy, mint az ég csillagai: Izraél népe számosabb lesz, mint a tenger fövénye — ezt az ókori embernek üdvösséggel teli képet látják az ósatyák Istentől sugalmazott álmaikban, látják a próféták is lelki szemükkel (Ézs. 10, 22. Jer. 33, 22).

Van-e határa vagy mértéke a megismerésnek, melyet az emberiség eljövendő boldog korszakában remél a próféta? Nincsen más, mint a tenger: «Megtelik a föld az Isten megismerésével, mint ahogy a vizek megtöltik a tengert» úgymond Ézsaiás (11, 9.) és az ő nyomában indulva Habakuk (2, 14). Másutt az igazság győzedelmes térfoglalását látja a próféta abban a képben, amint a tenger hullámai föltartóztathatlan erővel nyomulnak előre (Ézs. 48, 18). Hasonlóképpen kívánja Amosz is, hogy «hömpölygjön mint víz a jogosság s az igazság mint el nem apadó vizár.» (Ám. 5, 24.) A zsoltáros lelkesülten kiált föl: «Törvényeid olyanok, mint hatalmas vizár, amelyekkel üdvözítesz embert s állatot.» (Zsolt. 36, 7.) De az erőszak is hatalmas áramlással tör kitüzött célja felé és ezért az egymásra támadó ellenséges seregeket a próféták előszeretettel és sűrűn jelenítik meg abban a megdöbbentő képben, mikor a tenger hullámai zúgva és bömbölve csapnak egymásra. (Ézs. 5, 30. Jer. 6, 23. Ezék. 26, 3. 19.) Mikor a zsoltárköltő zúzott szívét, összetört lelkét keserves panaszban mutatja föl Istenének, ekképen sóhajt föl: «Minden hullámaid és habjaid átcsaptak rajtam.» (Zsolt. 42, 8. Jóna 2, 4.) De a tengernek mindent nyom nélkül magával sodró árja magába fogad és magába temet minden szennyet és vétket is s azért a népe számára bünfeledésért könyörgő próféta így fohászkodik: «Oh vesd a tenger hullámaiba minden ő vétküket!» (Micha 7, 19.)

Gondolataink láthatatlan szövőműhelyébe, érzelmeink rejtett kohójába a bibliai költészetben gyakran

esik fénysugár a tenger felől. Hiszen szinte egészen oly szabással alkotta meg Isten az emberi lelket is, akár a tengert. Mint az óceán, olyan végére járhatatlan és olyan végebeláthatatlan az emberi lélek is, olyan kiszámíthatatlanok a lehetőségei, olyan rejtelmesekek a mélységei, olyan nyugtalanok a mozgásai, olyan sokszerűek és változatosak az életnyilvánulásai. Lelkünket is fölkavarják olykor dúló viharok és üli meg máskor hallgatag nyugalom, áhitatos csönd. Vagy néha nyugtalanság szakad belé nagy hirtelen, nem tudni, honnan s miért, csak érezni a nagy belső felindulást, mint mikor «hegyek omlanak össze a tengerek szivében és vizei zúgnak, forrnak» (Zsolt. 46, 3. 4.); érezünk mondhatlan vágyódást, epedő sóvárgást, valami éhes kívánczozást: a szív rejtelmes megrendülései ezek, hasonlóak a tenger rengéséhez. Lelki folyamatok szemléltetésére a bibliai költészet szívesen merít képeket a tenger sokféle életnyilvánulásából. A próféta pl. látja, amint a hullámok győzhetetlen erővel ostromolják a dűnék homokját s azt iszappal vegyest fölkavarják. Hát a szenvedélyek vad viharja nem vet-e föl sűrűn szennyet az emberi szív mélyében? «A gonoszok olyanok, mint a fölkavart tenger, mikor nem tud elpihenni s vizei iszapot és sarat hánynak föl.» (Ézs. 57, 20.) Viszont a megelégedett szív fönséges nyugalomát is méltán hasonlítja a zsoltárköltő az elcsöndesült tenger tükörsima felületéhez.

*

A bibliai költészet e belső értékekkel való gazdagodásán felül a nyelv- és stílusművészet formai szép-

ségeinek is egész sorát köszöni a tengernek. A bibliának különösen finom hallása van a tenger csodálatosan polyphonikus muzsikája iránt, melyet annyi szerető elmélyedéssel, mint meglepő hozzáértéssel reprodukál. Ezenközben pedig a szent nyelvnek oly gazdagságát tárja föl a tenger zenéjét visszaadó, sőt utánzó képességben, amely egy nem-hajós népnél egyenesen meglepő.¹ Pl. a próféta a közeledő ellenséges hadsereg félelmetes moráját akarva festeni, azt a tenger morajlásához hasonlítja, de ennek kifejezésére azzal a szóval él, amellyel az oroszlán távoli, elfojtott morgását is visszaadja (Ézs. 5, 23), ami igen finom megfigyelésre vall. Más helyütt is a támadó ellenség zúgó lármáját a tenger zajongásához hasonlítva, kifejezéseit úgy válogatja meg, hogy valósággal festi a hangokat, amit fordításban alig lehet visszaadni:

Hój hamón ammím rabbím
 Kahamón jammím jehemáún
 Useón leummím
 Kiseón majim kabbírím jissáún.

«Haj, számos népek zúgása!
 Mint tenger zúgása, úgy zúgnak.
 Haj, nemzetek zajongása!
 Mint temérdek víz zajgása, úgy zajganak.»

(Ézs. 17, 12. Zsolt. 65, 8. Jer. 51, 55.)

Annál feltünőbb, hogy a tenger polychromatikus színhatásainak leírását a bibliában hiába keressük, elannyira, hogy a tenger színéről csak egyetlenyszer találunk benne említést; igaz, hogy ez rendkívül

¹ Idetartozó igetövek: חמר, זעה, סער, רעם, נהם, שאה, המה

éles és művészi meglátásra vall. Jób könyvében van a hely, ahol a költő tökéletes természetrajzi hűséggel és hatalmas művészi erővel írva le a tenger óriásának a szörnyállat hánykódásának nyomában keletkező tüneményt így festi:

«Fölforrálja mint fazekat a habokat,
Keverő üstté teszi a tengert;
Mögötte ösvény világít,
Őszhajnak lehet gondolni a vizárt.»

(Jób 41, 23. 24.)

A fölkavart hullámok ezüstös-fehér csillogását aligha lehetne szemléltetőbb képben visszaadni, mint ezzel a homéroszi *πολιὴ θάλασσα*-ra emlékeztető kifejezéssel.

Miért áll ez a megkapóan szép és meghatóan igaz kép a maga nemében egyedül, társtalan az egész szentírásban? A bibliai íróknak nincs-e színlátó képességük? A keleti ember szemének olyanforma szerkezeti hibája van e, hogy a színhatásokat nem tudja appercipiálni? A szóbanforgó kép nem erre vall. Ha tehát nem merő véletlennel van dolgunk, egyebütt kell keresnünk a hiány okát s talán megtalálhatjuk a következőkben.

A tenger színhatásai csak a gyakori és közvetlen, elmélyedő, intim szemléletnek tárulnak föl a maguk sokrétű, szemérmes és azért nem könnyen kifejthető szépségében. Ily szemléletre nem mindenkinek van képessége és kedve, de lehetősége is csak annak van, aki megjárta a tengert, főképen, ha ismételten járta meg. A bibliai írók pedig bizonyára nem voltak tengerjáró emberek (csak egyről, Jóna prófétáról tudjuk, hogy tengeren utazott, ha ugyan az ő uta-

zása is nem csupán allegóriának tekintendő); honnan volna hát érzékük a szóbanforgó hatások iránt? Mert a divinatorius ihlet, a belső meglátás is csak reális tapasztalaton épülhet föl, valamint elmúlt korok életét is csak úgy tudjuk megjeleníteni magunkban, ha ismerjük az alapul szolgáló történelmi tényeket. Jób költőjéről azért kell föltennünk, hogy világot járt férfiú volt, mert természetrajzi leírásainak hűsége és szabatossága mély erudíción és széleskörű műveltségen kívül a közvetlen szemléletet is logikai kényszerűséggel föltételezi.

Másképen vagyunk a fülhöz ütköző hatásokkal. Ezek mindenekelőtt bárkinek akaratlanul is felötlenek, már a tengerpartról is. De aki sohasem is hallotta, el tudja képzelni őket, mert a tenger hanghatásainak elegendő analógiája van a szárazföldön is. Itt tehát tökéletesen elégséges a művészi ihlet és intuitív meglátás, hogy nem pusztá reprodukciók, hanem bő változatosságú és finoman stilizált képek jöjjenek létre, aminőket a tengerről és általában a természetről oly pazar művészettel festettek a bibliai költők és próféták.

De minden művészi tehetségük mellett is, amelynek egyik legjellegzetesebb vonása képzeletük hatalmas szárnyalása, a bibliai írók nem érhetnének el oly szívhez szóló hatást, ha külső művészi eszközeikkel nem párosulna a lelkük mélyében gyökerező vallásos odaadás és imádságos hódolat az Isten, mint a mindenség alkotója iránt. Mert az már nem csupán művészi invenció, hanem annál több: mély utánaérzése az isteni alkotás megdöbbenítő fenségének, ami például abban a már idézett képben jelentkezik

amelyben a Jób költője leírja a tenger teremtését. Gyermeknek állítja elénk a költő teremtő erejű képzelete a tengert, mely az idők kezdetén úgy bukkant fel az anyaföld rejtelmes mélyéből, mint az anyaméh sejtelmes homályából a magzat. És a gyöngéd szülő — az isteni alkotó — pólyával takarja be a kisdedet — a tengert — ruhával, melyet sűrű ködfelhőből szövött. Mily búbajos kép! És most mily félelmesen fenségesre fordul! A szilaj tengeráradat pusztító erővel akarná elborítani a földet, de alkotója a rakoncátlan, szenvedélyes óriásra rázárja az ajtót és szigorú szóval inti: «Idáig s ne tovább!» S a félelmes óriás némán engedelmeskedik. Gyermeki báj és titáni erő egyszerre hívja ki csodálatunkat e képben.

De a szépséghez és erőhöz harmadikul társul a biblia tengerköltészetében a változatosság. Minő érdekes pl., hogy míg a Jób költője a tengert öltözteti felhőruhába, a már szintén idézett 104. zsoltár költőjénél viszont a tenger szolgál ruhául a földnek, de már nem a gyöngéd gondosság értelmében mint amott, hanem ellenkezőleg, a lélekzetfojtó szorosság gondolatával, amiért is Isten elparancsolja a földről a vizeket, hogy medrükbe takarodjanak. A tenger megfélekezésének képzelete ez is, amellyel oly gyakran találkozunk a bibliában, mint az isteni bölcsesség és jóság egyik mindig emlékezetes tényének megdicsőítésével.

Rég ismert és kedvelt költői alakzat a természet egyes jelenségeinek megszemélyesítése, függetlenül a mythologikus képzetektől. A bibliában is gyakran találkozunk a természeti tüneményeknek personifikáció-

jával, amiben a költők azoknak megszólaltatásáig is elmennek. Ebben is a szárnyaló képzelet és a változatosságra való művészi törekvés mellett a bibliai íróknak mély tűzű vallásos érzése nyilatkozik meg. Mintha imádságos dicsérettel teli ajkuk nem győzne egymagában elegendő zsolozsmát zengeni, mert képtelen a maga tökéletlen szavával kifejezni a szív érzésének túlaradó gazdagságát, a zsoltárköltők lelkük egy-egy szikrájával életet gyujtanak a természet alkotó részeiben, hogy azok is velük versenyt hódoljanak dicsérettel az Úrnak:

«Magasztaljátok Őt, ég s föld,

Tengerek s mind, ami nyüzsög bennük!»

(Zsolt. 69, 35. 148, 7.)

«Örvendjenek az egek s vigadjon a föld,

Dörögjön a tenger s ami betölti!»

(Zsolt. 96, 11. 98, 7.)

A maga érző és elmélkedő lelkének egy-egy sugarát a bibliai költő rávetíti a tengerre, hogy az érzéki élet erejével tükröződjék benne a saját belső élménye. A 114. zsoltár például leírja, hogy Isten csodatettein mint ámul el a tenger s ámultában mint húzódik el helyéről, hogy a költő egyenes kérdéssel fordul hozzá: «Mi lelt tenger, hogy megfutsz?» Vagy saját szívének fájdalmas vonaglását érezteti át a tengerrel a költő, hogy azt képzelettel, mintha az egymás lebírhatatlan erején megtörő hullámok zúgása panaszos párbeszéd volna, melyben az ő fájdalmát zokogják el egymásnak:

«Vízár szól vízárnak, zuhatagjaid zajában :

Mind a habjaid és hullámaid rajtam csaptak át!»

(Zsolt. 42, 8.)

A költői megszemélyesítésnek még magasabb foka, mikor az isteni igazságszolgáltatásnak szenvedő tárgyává (valójában persze eszközévé!) lesz a természet, melyet az Isten azzal büntet, hogy elvonja rendeltetésétől vagy megmásítja azt. Például :

«Ráförmed a tengerre és kiszáritja,

A folyókat mind kiszikkasztja.» (Nah. 1, 4.)

«Láthatóvá lesznek a tenger medrei,

Föltárulnak a világ pillérei

Az Örökkévaló dorgáló szavára.»

(Sám. II. 22, 16.)

Nagyon érthető tehát, hogy a haragvó Istentől megfélemedik a tenger és félelmében «hangját hallatja a vízár» (Hab. 3, 10).

A zsoltárköltő (06, 9) ellenkező értelemben, mert a Vörös tengeren való átkelésre vonatkozással és így Isten kegyelmének bizonyítékául száríttatja ki a tengert Isten dorgáló szava által. Hasonlóképen népe iránt való kedvezésből Isten

«rászól a tengermélységre : száradj ki! —

és minden folyódat kiszikkasztom.» (Ézs. 44, 27.)

De még inkább fölmagosítja a tengert a bibliai költő, midőn értelemmel és beszélőképességgel fölruházott, tehát az embert kitüntető legfőbb tulajdonságokkal fölkészített lényé varázsolja képzelete, úgy hogy a bölcsesség eredő helyét kutató örök, nagy keresésben hozzája forduló emberhez

«a vízár szól: én bennem nincs,
s a tenger mond: velem sincsen.»

(Jób 28, 14.)

A merész és termékeny képzelet, mely a tengernek illetően megszólaltatásában nyilvánul, jelentkezik ama fordultatos és eredeti képekben is, amelyekkel a tengerrel kapcsolatosan élni szoktak a bibliai írók. Már méltattuk az oly képek erejét és szépségét, minők a «tenger ajtóí és reteszei,» a «tenger ruhája» (a felhők) és «pólyája» (a köd). Mint további merész és többé-kevésbé eredeti képeket említjük még a következőket. A «tenger magaslatain», mint egyébként «a hegyek vagy a felhők magaslatain» lépdelteti Istent a költő (Jób 9, 8) — és a kép teljesebbé, de merészebbé is válik a próféta ajakán, aki szerint «lépdeltél a tengeren lovaiddal» (Hab. 3, 15) — annak a gondolatnak szemléltetéseül, hogy Isten a hódító jogával uralkodik a tengeren s általában a természetben. Nem kevésbé érdekes képekben szól a költő a «tenger gyökereiről» (Jób 36, 30) és «forrásairól» (Jób 38, 16), amik a tenger elérhetetlen mélységeit jelölik meg plasztikusan, mint egyszerűbb szóval a «tenger fenéke» (Ám. 9, 3) vagy a «tenger medrei» (Sám. II. 22, 16). Hasonlóan plasztikus és igen gyakori kép a «tenger szíve», de eredetien nem hat, mivel a «szív» egészen megszokott kifejezés a bibliában annak megjelölésére, ami valaminek a kellő közepében van. Találó kép a «tenger nyelve» a száraz földbe belenyúló öböl megjelölésére, amelyet mint a tengeri utazás kiindulópontját jól jellemez a «tenger bejárója» (Ezék. 27, 3) kifejezés. És

végül a «tenger sivatagja» (Ézs. 21, 1) pompásan érzékelteti az áradó vizek beláthatlan, siváran egyhangú tömegét.

Fordulatos, jellemző és széphangzású szavakkal és kifejezésekkel bővelkedik a bibliai költészet a tengernek és életjelenségeinek megnevezésében is. Már méltányoltuk a héber nyelv érdemét abban, hogy a tenger zúgását mily változatos és érzékítő szavakkal tudja megjeleníteni. Maga a tengert jelentő szó (ים) is jellemző módon a vizet jelentő szóból (מי) lett, csupán a két betű helycseréje útján. Így, igaz, a szónak hangzása nem éppen kifejező és távolról sem oly zengzetesen szép, mint pl. a görög θάλαττα vagy akár a magyar «tenger». Talán ezért is van, hogy a költők gyakran használják a sokkal kifejezőbb és hangzatosabb תהום szót, mely a tenger vizének nyugtalan és hangos mozgását érzékelteti, de egyúttal nagy tömegét is jelzi. Ezenkívül oly körülírásokkal élnek, mint «sok vagy temérdek vizek», «hatalmas vagy erős vizek.» Jellemző továbbá, hogy a tenger legszembetűnőbb életnyilvánulására, a hullámzásra, annak különböző természetéhez simuló mennyi speciális szava van a szent nyelvnek. Így a hullámok általános elnevezése: גלים, azoknak legáltalánosabb, görgő mozgásáról van véve; amikor pedig a hullámok megtörnek: משברים, amikor egymásba ütköznek: רכי, amikor forrnak: חמר a nevük.

★

Megértő művészi lélek és vallásos áhitattal teli szív megragadó erővel és elbájoló szépséggel szól

hozzánk a biblia tengerpoéziséből, mint általában természetköltészetéből. Ezekben alig van lényegbe vágó különbség a bibliai költők és próféták közt, de különösen abban tökéletesen egyek ők, hogy szívük minden rostjával oda vannak növe az isteneszméhez. Ezért ihleti meg őket úgy az Isten alkotásának, a természetnek fönsége és szépsége, hogy leírásaik, képeik és hasonlataik, valamint hozzája fűzött gondolataik művészi gyönyörűségnek és vallásos föl-magosulásnak egyaránt forrásává válhattak számunkra. Mint valami sugárfogó tükröt, úgy tartják szemünk elé a természetet, hogy egész glóriájában tündöklök előttünk az isteni jelenés. Így látjuk meg a tenger kristálytükrében is annak alkotóját és jobban értjük, amit a teremtés története mond, hogy «az Isten szelleme lebeg a vizek felett».

Kolozsvár.

Dr. Eisler Mátyás.

A HOLT-TENGEREN.

Estére járt, hogy a hajóra ültünk,
 Az öreg révész és melléje én ;
 A bárkán busan lógott a vitorla,
 Sötét vitorla az est tengerén.
 Egy roskadt lámpa pirosan virasztott
 Egyik szegletben és a szél elállt ;
 Hajó, öreg hajó az éjszakában,
 Vigy minket messze, minden vizen át . . .

A vén kormányos összekuporodva
 A köteleknél ült és énekelt ;
 Aludt a tenger és fekete habján
 A lámpánknak álmos visszfénye kelt.
 Ó reggelek, hol vagytok ? lesz-e hajnal,
 Ó látok-e még fényes delet én ?
 Vagy itt kell, hogy rám hulljon örök álom,
 A tengeren, a halál tengerén ?

S a vén hajós bólintott a fejével :
 Keletre vágytál . . . Mondtam én, ne jöjj,
 Itt nem nyílnak már liliomos kertek,
 Jeges szél fú a sirboltok felől.
 Kelet . . . Hova lett szép Sulamit álma,
 S hova a szőlők napos tavasza ?
 A gerlék, ó, elszálltak ezer éve
 És azóta még nem jöttek haza . . .

Mondtam neked, hogy késő a szerelmed,
 Ősszel érkeztél s nincs többé remény,
 Figyelj . . . nem hallod már a trombitákat,
 Magad hajózol a csend tengerén.
 Ó, trombiták, ti kürtök riadói,
 S ti lovagok napfényes hegyeken !
 Ó hol vagytok ti napkeleti hősök ?
 Keletre vágytál . . . S nem hittél nekem.

Nincsen hajó, csak ez az éjszakában
 És nincsen fény, csak a lámpánk szeme,
 Sötét felhőkben gyászol itt felettünk
 Éjfélben a seregek istene.
 Iszonytató csend pusztákon keresztül,
 Csak néha sir egy hang . . . ki tudja hol ?
 Mint elhagyott szerelmes jajveszékel
 És aztán elhal a sivatagon.

... És az öreg az arcát eltakarta
 S nem szólt egy szót sem ezután velem,
 Csillag nélkül, egy őszi lámpa fényén
 Mentünk tovább a halott tengeren.
 Köröskörül ősrégi hallgatás ült,
 S egy köny szállt le a kormányos szemén ;
 Így hajóztunk belé az éjszakába,
 Az öreg révész és mellette ... én.

Budapest.

Szabolcsi Lajos.

SÜTEMÉNYEK A ZSIDÓ SZERTARTÁSBAN.

Adatok a zsidó néprajzhoz.

«Gäbe es keine Juden mehr und man wüsste, es befände sich irgendwo ein Exemplar von diesem Volke, man würde hundert Stunden reisen, um es zu sehen...» *Heine.*

Zsidó, az van még, de zsidó intézmények, szokások és babonák kivesznek; pedig ami az ősrégészetben a dán «Kjökkenmödding» (= konyhahulladék-halmok), az a néprajzban jogosan lehetne a zsidóság. Hiszen alig van olyan lakott hely, ahová a zsidó el nem jutott volna mint néptöredék és környezetétől kölcsön nem vett volna anyagi és szellemi javakat, vallásához tartozó lényeges elemeket úgy, mint a mindennapi élet józanságában kellemesen ható képzeti és titokzatos szertartásokat és formákat.

Csakhogy mi igen gyakran elhaladunk olyan jelen-

ségek és dolgok mellett, amelyeknek multja és története az emberiség őskorában gyökerezik, mert parányi voltak vagy gyakoriságuk miatt fel sem tűnnek nekünk. Úgy vagyunk velük, mint mikor nyári délután künn a szabadban sétálgatunk és gyönyörködve nézzük rengő kalászmilliók között a kék búzavirágot, a lila konkolyt, a piros pipacsot, az ibolyaszínű szarkalábot, a fehér margarétát, de nem igen a mesgye szélén tenyésző surlót, amely pedig egyik utolsó és azért satnya képviselője az őskori óriás pteridophytáknak (páfrányok, surlók stb.)

Bizony a nép közé elvegyülve szemünkbe ötlük a tarka ruha, a fejdísz, a cipője, megkérdezzük, hová való a viselője, de nem igen figyeljük meg, hogy a cipó, a kalács, a kenyér, amelyből ott előttünk falatozik, milyen alakú. Vesszük és esszük a zsemlyét, a kiflit, a peracet stb., nem kutatjuk különös alakjának eredetét, pedig valamikor szimbolumok voltak ezek mind, ábrázolói az ember érzelmi világának. Nincs meg az ünnepi keret, amelybe az egyik vagy másik sütemény beleilleszkednék, mint pl. a laska, amely csakis az ú. n. szédertálon hívja ki az érdeklődést: «maccâ zû seonó ôchlin al sum má?»

A zsidóságban, amennyire én tudom, nem oly változatos a sütemény alakja, mint Németországnak és Ausztriának alpesi vidékein, de elég érdekes, hogy róla beszámoljunk.

I. A kenyér-pár szertartása. (Lêchem misne.)

«S lón a hatodik napon, két adag eledelt szedtek, két ómert egy-egy ember részére... Hat napon át szedhetitek (a mannát), a hetedik napon azonban sabbath van; ezen nincsen (manna).»

Móz. II. k. 16., 22. és 26. v.

A manna kettős adagjából fejlődött a zsidó család asztalán a szombat és ünnep jellegzetes «lêchem misne»-je, a *hajfonat*-alakú sütemény. A talmud külön alakú kenyérről említést nem tesz; «R. Abba így szól: szombaton köteles az ember két kenyeret megszegni (לִבְצוֹעַ עַל שְׁתֵּי כִבְרוֹת), mert írva vagyon: lêchem misne (= kettős adag). Sabbath 117. b. A Sulchan Árûch sem nyújt bővebb felvilágosítást; egy rövid, négy szakaszos fejezetben (Órach chajjim 274. §.) számol be a szombati kenyér szegéséről és egy előző pontban (271. §. 9.) megkívánja, hogy a kenyér (pasz) alatt legyen abrosz és fölötte is valami takaró (mappah). Fordultam a Zóharhoz: talán ez bearanyozza szárnyaló képzelete alkotta meséinek sugarával e szokást; de a Zóhar tetszeleg magának a három szombati lakoma kiszínezésében, szól a «lêchem happônim», a szentélyben kitett tizenkét kalács «pônim» kifejezését magyarázva, hogy a szombati kalács alakra nézve négyféle legyen, misztikusan utalva Ezekhiel 1, 6. versére. Különben pedig nagyon prózai: «Kötelesség» — úgymond — «tizenkét kenyeret a szombati asztalra kitenni», négyet-négyet egy-egy lakomára.¹

¹ Sohar, Edit. Lublin. 1894. III. k. 489. l.

Bezzeg másképen fest a szombati kalács a zsidó nő képzetkörében!

Már csütörtök este készíti elő a «barchesz» tésztáját; büszkesége a két nagyobb hajfonat-alakú, mákkal behintett kalács és mellettük mint harmadik az apró «salesszûdes-barchesz»; ezeket elkészíti péntek délelőtt és már délután kirakja a fehér abrosszal letakart asztalfőn.

Barchesz!

Különös szó; héber szónak hangzik; zsargon többese a «berâcha» (= áldás)-nak; még az sem bánt, hogy másutt «berchesz»-nek mondják. Gyorsan elkészülünk a népetymológiával. Nos hát oly kenyér, amely fölött sok áldást mondanak. Tetszetős, ha mindjárt hamis is az alapja: egyetlen *egy* áldó mondatot mondunk el, mielőtt megszegjük. «Dicsértessel örökkévaló istenünk, világ ura, aki a földből kelted a kenyeret!» oly mondást tehát, amely annyiszor kötelező, ahányszor csak egy falat kenyeret eszünk; semmi ünnepi. Sokkal fontosabb a szertartásban a bor; a Kiddus liturgiája szinesebb; az áldómondatot közrefogja bevezetés és befejezés.

Hallom, hogy a szefárd zsidóknál közönséges kenyér szerepel «lêchem misne» helyett (Faitlovich); a szaloniki főrabbi, Jákób Mêir, meg arról értesít engem, hogy a szombati kalácsnak nincsen külön neve, olyan kerek, mint a többi kenyér. «Csak az előkelők házában készítik finom lisztből, bekenik tojással és telehintik mákkal s a liszt finomsága folytán dagad, úgy hogy belül üres; nagyon jóízű.» A perzsa zsidóknál is csak «challa» (= lepény) a neve, amint

E. N. Adler, *Jews in many lands* (179. l.) c. művében olvassuk és különös: régen szláv-porosz területen, így Königsbergben és Graudenzben is «challa» a neve.¹

A «barchesz» szó magyarázatát a sváb «berchis» = Perchtenbrod, Berchta istennő kenyere szolgáltatja; ezt röviden érinti Grünbaum a *Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft* XXXI. köt. (348. l.); erről szól az ú. n. *Gebildbrote* legalaposabb ismerője; *Höfler* Max dr.² a *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* számos helyén.

E magyarázatok ellenére a szombati sütemény bibliai eredete, t. i. mint «léchem misne» (Mózes II. k. 16, 22.) elfogulttá tett a pogány eredetű alakja és nevével szemben, különösen, hogy sem Berchtesgaden környékén, sem pedig Salzburgban a nép száján e nevet: «berchis», vagy hozzá hasonlót nem hallottam. Több hetet töltöttem e vidéken, ahol a «Percht» még ma is dívik, de ily nevű sütemény nincsen. A müncheni kir. néprajzi múzeum igazgatójához, dr. Scherman egyetemi tanárhoz fordultam:

¹ Dr. M. Höfler, *Archiv für Anthropologie Neue*, Folge 4. köt. pag. 130. tévesen «Kalle»-t (=Braut) olvas és a menyasszony áldozatának veszi. Frisch Ármin dr. arról értesít, hogy Zemplén vm. is sok helyt szintén a «challa» név dívik.

² *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* Berlin: IX. 444., XI. 193—201., XII. 88—89., 198—203., 430—442., XIII. 391—398., XIV. 257—278., 434., XV. 312—321., XVII. 65—76., v. ö. *Archiv für Anthropologie* i. h. és *Globus* 80. Köt. 6. szám.

«Ihre Angaben sind durchaus zutreffend. Obwohl ich von vornherein an keinen Zusammenhang mit dem Prechtakult glaube, habe ich eigens noch Frau Prof. Marie Andree befragt und mir von ihr bestätigen lassen, dass dieser Kult keinerlei Zopf-Backwerk kenne.»

Ebben a zűrzavarban egy tény van: a német-cseh-lengyel-magyar zsidóságban a l chem misne népies neve: barchesz;¹ a szefárd zsidóság e nevet nem ismeri; *e név tehát nem héber*; de a szláv eredetű vidék zsidóságánál sem általános e név.

N zz k mármost a mell kk r lm nyeket!

A szefárd zsidóság a piren i félszigeten lakott évszázadokig; környezete részint moszlim, részint évszázadok óta keresztény; a XV. század vége óta mint t r k zsidó megint mohammedánok között  l. Sem a román kereszt nyseg, sem az iszlám nem ismerte az emberáldozatot, még pedig a n  ldozat megv lt sak nt a hajfonatok bemutatását. A szláv is régóta keresztény; a haj ldozat náluk nem divott.

Nem  gy az askenáz zsidóság. Ez már akkor  lt Germania római telepein, amikor a legfőbb germán törzs m g pogány volt és a germán nők a termékenység istennőjének m g feláldozták hajfonataikat, később a kereszt nyseg korában az ezen áldozatokat

¹ A «birchath adonaj hi t  sir» (isten áldása gazdagít) (Példabeszédek k. 10, 22.) alapján a fonatos kalácsot «*tacser*»-nek is nevezik. Majnai Frankfurt környékén «Judentartscher». Höfler, Das Haaropfer in Teigform. Archiv für Anthropologie, Neue Folge, 4, 130.

helyettesítő *hajfonat-alakú* süteményeket. A zsidó nő, aki esküvője előtt tényleg levágta hajfonatait, valószínűleg græco-germán hatás alatt mint szimbolumát az odaadásnak és alárendelésnek, de már sokkal előbb mint Istennek kedves áldozatot, átvette a német nő-áldozat alakját és a sütemény formájával együtt a nevét is.

Bizonyára érzelmi mozzanat is játszott közbe, hogy annyi szeretettel és türelemmel fonta és díszítette a zsidó asszony kedves «barchesz»-eit. Amit az ünnep tiszteletére saját hajával nem végezhetett, mert rövidre nyírt haját a főkötő takarta volt, azt megtette a tésztából gyúrt fonatokkal, különösen purim-, szimchath-tórákor, a lakodalmi, paszítás és az elsőszülött kiváltásakor (pidjôn habbên) sütött kaláccsal. A legszebb frizurákat komponálta; «die ausgezeichnetesten Zopfformen stellen die jüdischen Backformen auf. Diese haben die *eigentliche* Zopfform — Haar-Zopf-typus — am meisten zum Ausdruck gebracht». (Höfler).

S a saját frizuráját helyettesítő ezen süteményhez annyira ragaszkodott volna az inkább női erényére, mint a külsejére hiú zsidó matróna, hogy a germán pogányság adta nevet a sütemény alakjával együtt átvette volna?

Csak felelevenedett a germán Perchta- vagy talán Borkelt-tisztelet útján egy réges-régen gyakorolt szokás, amely még Kisázsiában a zsidó családban meghonosodott volt, azonban feledésbe ment, de amelynek a nyomát ott őrizte a szájhagyomány letéteményese, a misna. *Három mulasztás miatt hal-*

nak meg a nők a gyermekágyban: mert nem ügyelnek szigorúan a menstruációra, a challára és a gyertya-gyújtásra (t. i. péntek este. Misna Sabbath II. 16. és Sabbath 22 a.).

A menstruáció (nidda) és az evvel járó megszorítások az orvostudomány körébe tartoznak; hogy visszaélések e téren mily veszedelmesek, azt itt fejtegetni fölösleges.

A péntek-esti gyertya meggyújtásáról már ugyan-ezen misna alapján értekeztem.¹ Ugyan a régi pogánykorba és a pogányoktól átvett eszmekörbe, de talán az őshéber *teráfim*-kultuszba is² bevisz a termékenység istennőjének és szellemeinek bemutatandó nőáldozat, az ezt megváltó hajáldozat — *pars pro toto* — az «*in sacris simulata pro veris accipi*» elve alapján meg az evvel egyenértékű, a szentelt vagy szent tárgyat ábrázoló vagy mintázó sütemény (hostia) a zsidó családban: a *challa*.

A nő tartozott hajfonata áldozatával a szülés démonjának; levágta hajfonatait esküvője előtt, hogy kiérdemelje a démon irgalmát a szülés idejében. A görög anyák lebetegedésük előtt levágták hajukat és feláldozták azt Hygieiának, Aeskulap leányának, *gyermekük* üdvére; a görög hajadonok az esküvő előtt Júnónak és Diánának áldozták fel homlokfürt-

¹ V. ö. Kohlbach, Tűz és Fény. IMIT. Évkönyve, 1912. 251. l.

² Dr. S. Rubin, Kabbala und Agada in mythologischer, symbolischer und mystischer Personification der Fruchbarkeit in der Natur. Wien 1895. 32. l. és köv.

jeiket; a Dea Syriaca- és az Adonis-kultuszban is szerepelt a haj levágása; különösen ez utóbbi honosíthatta meg azt a konzervatív köreinkben még ma is rendkívül fontos hajlevágást az esküvő előtt: «Beim syrischen Adonifeste mussten die Weiber entweder ihre Haare abschneiden, oder den Fremden sich preisgeben»¹, tehát a női castitas (cenîuth, szemérmesség) szimbóluma lett a hajfonataitól megfosztott főkötős, népiesen: bekötött fej.

E rövid kitérés után még röviden megemlítem, hogy a szentírás is ismeri a gyerekágyas nő áldozatát, de post factum. (Mózes III. k. 12. fej.) Feltűnő, hogy ezen áldozat a vagyoni viszonyoktól függött, de még feltűnőbb, hogy a harmadik kategória, a liszt-áldozat hiányzik. (A progreszív áldozatra nézve v. ö. Mózes III. K. 5, 1—13.) Másrészt megvilágítja az áldozat eredetét a megváltás kifejezése: וּכְפַר עֲלֶיהָ הַכֹּהֵן és váltsa meg őt a kôhên, vagy amint Nachmâni magyarázza: mutassa be (a nő) váltságdíját (כֹּפֶר נַפְשָׁה) . . . mert isten meggyógyítja a testet és csodákat mivel.

Az áldozatnélküli kultusz korában a nő magára vállalta a challa, a lêchem misnê helyettesének elkészítését és ezen challa-tésztából (Mózes IV. k. 15, 19—21.)² adott dézsmát, a mózesi törvényhozás

¹ Höfler, Archiv für Anthropologie. Neue Folge 4, 141. l. és köv.

² A «challa» szót «ariszóthêchem» appozíciójának veszem és akkor párhuzamos a 19. verssel: «S lészen amikor esztek a föld kenyeréből, dézsmáljátok meg az Örökkévaló javára. Kalácstésztátok végét dézsmáljátok meg! . . .» Nem veszem a

korában: *isten*-nek; a jeruzsálemi szentély pusztulása után a — *pars pro toto* — challát, a fonatos kalács végét tűzbe dobják a nők, azaz áldozatul hozzák, hogy ne haljanak meg mint gyermekágyasok.

De nemcsak a gyermekágyas életét, hanem gyermekeiét is veszélyeztetheti a megsértett démon. A zsidó nő évszázadok óta haját levágatta; nem követhette a görög nő példáját, hogy lebetegedés előtt újra és újra levágatta volna hajfonatait. Szívesen vette át a kevésbé művelt németországi és a vele szomszédos keleti országbeli zsidónő germán bajtársának áldozati szertartását; a challa elvesztette egyszerű cipó alakját és lett belőle «*barchesz*», *fonatoskalács*, úgy a *péntek* esti és szombati lakománál, mint — ami még fontosabb — a lakodalom, circumcisio (*brith*) és az elsőszülött kiváltása (*pidjôn habbên*) lakomáin; de itt már nem kell két darab (*lêchem misne*), hanem elegendő *egy* darab.

Az anya tehát minden ünnepen, különösen *péntek* estén — a *péntek* összefügg a Venusz-kultusszal — és a gyermekkel összefüggő családi lakomán *híven* bemutatja áldozatát — és mi érte a hála?

A különben oly rideg döntvénytáraink szerkesztői

challát a közismert értelemben, mert 1. a *férfit* illeti e kötelezettség, nem a nőt; ez a gazda beleegyezésével megteheti. (Sulchan Áruch, *Jórê dea* 328. §. 1. és 2.) 2. Újabban nem oly fontos szertartás, mert a cseléd is végezheti (r. Mose Isserles 2. jegyz. 328. §. 3.-hoz). 3. A challa terumája csak Palesztina földjén kötelező. (Sulchan Áruch *Jórê dea* 322. §. 2. és 3.) Magam a challa-t kalácsnak veszem, mert azt jelenti pl. Móz. III. k. 24, 5. stb.

és magyarázói közt is megszólal egy gyöngéd hang. Ott, ahol legkevésbé várnók, a lêchem misne megszegeése paragrafusai előtt (דיני בציעת הפת בשבת) r. Gumbiner Ábrahám megjegyzi: טוב לנשק ידי אמו בליל שבת «*Illik péntek este megcsókolni az édes anya kezét!*» (Sulchan Áruç Orach chajjim 274. §. Mâgên Avráhâm.) A gyermek hálája a kézcsók.

A zsidó asszony már nem is sejti, hogy miért készíti el a «barchesz»-t, miért takarja le a Kiddusig¹ — bold. nagyanyám szokta mondani: «sie schämen sich, die lichtigen barchesl» = szégyenkeznek ők, a kedves kalácsok; megszemélyesítette őket; miként nem láttuk az ő rövidre nyírt ősz haját, úgy gondolta, a hajfonatos kalács is szemérmatosan rejtőzik; — a legszentebb is köznapivá lesz, ha rendszeres, miként iskolai ünnepélyeink; bezzeg a költő kiérezte, hogy a zsidó anya gyermeke életét annak születése előtt hajfonatai feláldozásával megválthatja:

«Simon Judit haja kincsarannyal ér fel,
Sírva simogatja mind a két kezével.
Ráfogja az ollót — jaj be nagy kár érte!
Nagy titokban úgy ment a szent pap elébe.
Hét országra híres szép hajam lenyírtam,
Hét országra híres szépségem elsírtam,
Te szent pap, te szent pap! m onddmeg azt az egyet.
Hát én már gyermeket fel ne nevelhessek?»

Kiss József, Simon Judit.

★

¹ V. ö. Orach chajjim 180. §. 9-hez: Mâgêm Avráhâm: a Kiddus alatt be kell takarni a kenyeret, hogy ne lássa szégyenét (שלא יראה בושתה).

Ami a challa és barchesz alakját illeti, a challa téglányalakú, mint amilyen volt a szentélynek oltári kenyere, az ú. n. lêchem happônim.¹ A szentírás maga a sütemények nevén: challôth, uggôth, lêchem stb. kívül az alakra nem utal; csak a «kikkar» névben rejlik a forma is: a kerek cipó. A barchesz rendszeren hosszukás; csak Ujévtől Hósanna rabbâ-ig kerek; ezen alakja valószínűleg szimboluma amaz óhajnak, bár az újesztendő oly él-és kiszögellés nélküli legyen, mint a köralak.

Mindkét alakú barcheszt tojással kenik és mákkal hintik be; ez utóbbiról is sokat értekeznek. Azt tudjuk, hogy nem eredetileg zsidó szokás, mert a mák a görög-római szertartásban szereplő növény. (Höfler, *Das Haaropfer in Teigform*, *Archiv für Anthropologie* i. h. 139. l.)

Különösen cifra a szimchâth-tóra, pûrim, lakodalmom, circumcisió és pidjôn lakomáira elkészített barchesz; a fonatos kalácsot díszítik még egy keskeny fonat a kalács hátán (amolyan Mignon-féle), a fonaton magán rozetták és csigák, a kalácson magán stilizált kezek stb.

A szefárd zsidóknál, akik a barcheszt nem ismerik, mindez természetesen ismeretlen. Pêszach főünnepein és az ünnepi octava szombatjain a laska (macca) szorítja ki a barcheszt. A közönséges, vala-

¹ A lêchem happonim különös ábrázolását láttam a padovai Justina-templomban; a karszékek egyikén téglány-alaku sütemény domborműve van; rajta hét szem; a felső síklapon három, az elülsőn négy.

mint az ú. n. maccôth semûrôth (népiesen: «smüremaccesz»), a szefárdoknál népiesen «bojûsz» nevű laskáról talán egyik legközelebbi értekezésben szólok.

II. Ünnepi és alkalmi sütemények.

אָנְכִי הַחֹלֵם, הַבוֹדֵד בְּמַרְתָּקִים,
הַמְּשִׁיב גַּרְדָּמִים לְבָקָרִים לְתַחֲתָהּ:

Álmodozom, messze elkalandozom,
Hogy alvókat ébresszek nappali
fényre . . .

Kova (Feuerstein): Anôchi harôe.

1. Ünnepi sütemények.

Messzire elkalandozom, eltűnt és letűnő világokba és csodálkozva látom, hogy a «kérlelhetetlen szigorú . . . és fenségesen egyszerű, minden babonával szemben ellenséges zsidóság»-ba mennyi pogány elem vegyült el az évezredes diasporában. Idővel elvesztették ez en elemek pogány vonásukat és helyet találtak a vallásos zsidó család asztalán, amely — a talmud szerint — a jeruzsálemi templom pusztulása óta Izraél oltárává lett.

A tavaszi termékenység istensége, a szülők és gyerekágyasok Lucinája, az alvilági szellemek vagy egybeolvadtak a mindenható isten fogalmában, vagy ugyan idegen hatáskörben, de csak istennek alárendeltjeiként zavarhatják meg a család boldogságát. A különösen Európában több mint ezer esztendő óta monogám, Ezra óta (458 K. e.) rendkívül szigorú erkölcsű zsidóságban úton-útfélen oly süteményeket

készít a szemérmes hitves, amelynek alakja visszamegy a termékenység megszemélyesítőire. Minderről ma már a zsidó ép oly keveset tud, mint pl. a bajor vagy alföldi asszony.

Szerette a zsidó a gyermekáldást; találni különösen a «*dies Veneris*», a pénteki étlapban — természetesen a műveletlenebb és kritikai érzék nélküli tömegnél — fokhagymát, borssal és sóval behintett félig főtt borsót és *tojásos lepényt*, de a szombati és ünnepi reggelinek legkedvesebb süteménye, a *mákos szarvacska* (kifli) és a *túrós béles* (delkl) tisztán gourmandise, nyalánkság.

Épúgy kiveszett a tudatból, hogy a különösen a *pészach*-ünnep reggelijének kedvelt *karika*-alakú süteménye (Kränzl) a termékenység numenjének a szimboluma.¹

A *hetek ünnepén* hazánkban különös süteményt nem ismerek. A szefárdoknál még néhány évvel ezelőtt — így írja a szaloniki főrabbi — *létra*-alakú kalácsot sütöttek m. p. annak emlékére, hogy Mózes a mennyekbe szállt a tórának átvételére. Gudemann (Geschichte des Erziehungs- und Bildungswesen bei den abendländischen Juden, 1880. II. 134. l.) megemlíti, hogy Mainzban béles lepényt sütöttek, amelynek neve Szinaj volt; kár, hogy e béles alakja ismeretlen.

Nem sütemény, hanem főtt tészta a széles szalag-

¹ V. ö. Höfler, Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde XII. 201. és «zur Osterzeit» u. o. 432. l. és Archiv für Anthropologie, Neue Folge IV. 43. és 44. ábra.

alakú metélt (jargonban: brâte loksen) Jeruzsálem pusztulása előnapján (*Áb hó 9-én*) és a hosszú maccaróni alakú metélt *Semini acéreth*-kor. Az előbbi eredetéről fogalmam sincs; az utóbbira nézve édes anyámtól azt hallottam, hogy összefügg a semíni acereith ritusával, az esőért való könyörgéssel (gêsem-bensen); a fonatos metélt a földi giliszta (Regenwurm) ábrázolása. (Mintegy szeretné látni a templomból hazatérő gazda az országos esőkor csúszómászó gilisztákat.)

Egész sütemény-sorozata van *pûrim*-nak: 1. az ú. n. «*Kindl*», amely engem némileg a germán újév (március havában) Weckings (= Wittenkinds)-spende alakjára emlékeztet. Még *rovátkás* felülete is megerősít e nézetemben, mert a rovátka *közös* áldozati kalácsok (Sippen-Opferbrot) jellemzője. «Der Wecken und der längsgespaltene Stollen sind eben Fruchtbarkeitssymbole, die als frühere Opferbrote den die Fruchtbarkeit beeinflussenden Seelengeistern oder Gottheiten bei Beginn eines neuen Jahres dargebracht wurden.» (Höfler, Sankt Michaelsbrot az i. Ztschr. XI. 199. l.) Ezen hosszúkás sütemények vagy a hosszmetszetben hasított kalácsok a termékenység szimbolumai, amiket mint régi áldozati kenyereket újesztendő elején a termékenységet befolyásoló lelkeknek vagy istenségeknek hoztak volt.

Hogy a «*Kindl*» eredetileg ilyen újévi sütemény volt, azt támogatja Frazer, aki szerint a *pûrim* nem egyéb, mint a babilóni Újév.¹

¹ The golden bough. London 1900. III. k. 155. l. — Nem

Munkácson — mint hallom — a Kindlhez hasonló sütemény a Hámán-táska (Humentaschen); nem láttam, le nem írhatom.

2. Az évi termés bőségének előjele (omon) lehet a többretű lepény (*Fladen*); épúgy szimboluma ez a termékenységnek, mint az a szokás, hogy Sebat hó 15-én, a fák újévén, különféle gyümölcs (*giardinetto*) kerül az asztalra.

3. Sok helyen a mézeskalács (*Lebkuchen*, jargonban: lêkech) járja. A méz az édesség prototypje és ugyan része van az ujévi szertartásban, amennyiben roshassónótól kezdve hósanna-rabbáig mézbe mártogatják a megszegett fonatos kalácsot (az ú. n. môcit). Újév előestéjén szokás *mézbe mártott almaszeletet* is elfogyasztani a következő imádság mellett: «Legyen meg szent akaratom, örökkévaló istenünk és őseink istene, hogy reánk boldog és édes (kellemes) esztendőt hozz!»

2. Alkalmi sütemények.

A körülmetelés lakomáján (*szëûda*) és az elsőszülött kiváltása (*pidjôn habbên*) ünnepélyén szokásos barchesről már szóltam.

A fiút mindig kitüntette a zsidóság. Nagy esemény

állítom, de rámutatok az «in sacris simulata pro veris accipi» szertartást alakító egyházi elvre és nem tartom lehetetlennék, hogy a Kindl = gyermek az elsőszülött fiú tavasszal dívott feláldozásával függ össze. — Azt a népies értelmezést, hogy «Kindl» Hámán fiait szimbolizálja, el nem fogadom.

volt, amidőn a fiút az iskolába (cheder) adták; ünnepték is az első vizsgáját, ha a kis abécés legényke egy-egy tanulmányi egységet befejezett volt. A szülők meghívták a rokonokat és gyermekük iskolatársait. Miután a fiú — szombat délután — beszámolt szerzett ismereteiről, a gyermekeket «*resegrüten*» nevű süteménnyel traktálták. Magam kis gyermekkoromban még hallottam e szót; most hogy szükségem volt rá, egyik liptószentmiklósi agg barátomhoz fordultam: «*Wenn der Schüler*» — így írja a nyolcvan éven felüli Stark Mór — *seinen Abschnitt, den er gelernt hat im Cheder, im Elternhause vor den geladenen Gästen, natürlich auch seine Mitschüler, hergesagt hatte, so verehrte man ihnen die gebackenen Ruten, die folgendermassen fabriziert worden sind: der Teig war gut gewürzt und am Stock gewickelt und stehend gebacken; natürlich war die Unterlage im neszech-Kuchen und Stäbchen hineingesteckt und so gebacken . . .*» Jól fűszerezett tészta-ba csavartak vesszőket, amiket ú. n. nészech (borral dagasztott, mazsolás és diós tészta)-kalácsba betűztek és együttesen megsütöttek. (Resegrüten tehát ropogósan sütött vesszők.)

Lehetséges, hogy egy ma már kivesző pedagógiai elv szemléltetése volt e sütemény: borsos verés útján jut a gyerek a tudás *édes* gyümölcséhez. De talán szellemeskedő szóvicc volt: «*lêkach*» = tanítás és «*lêkech*» (recte Leb Kuchen) mézeskalács és ekkor a Példabeszédek 4, 2. variációja: jó «*mézeskalácsot*» adtam nektek, tanomat el ne hagyjátok; a Kalauer nem szokatlan a jargonban.

Hogy hazánkban divott-e az ú. n. abécés kalács, azt nem tudom.¹

A *lakodalmi* barcheszt már érintettem. E szokásnál sokkal régibb — már a talmud korában is ismeretes — hogy a menyasszonyt búzaszemekkel teleszórják. Höfler szerint (Ztschr. f. Volkskunde XIV. 273.) «Das Früchteopfer an die Vegetationsgeister in den Lüften durch Auswurf von Reiskörnern, Haselnüssen u. s. w. über das Brautpaar ist eine urindogermanische Sitte.» Güdemann i. m. (II. k. 133. l.) e szertartást következőképen írja le: a vőlegényt menyasszonyához vezetik; mihelyt a vőlegény arája kezét megfogja, a jelenlévők mind búzaszemeket szórnak a menyasszonyra és szólnak: «Szaporodjatok és sokasodjatok meg!» (Móz. I. k. 1, 22.)²

De nem a búzaszemek és diók miatt emlitem e szokást. Évekkel ezelőtt Belgrádban láttam, hogy szefárd esküvőn apró süteményt (*mezonôth*) szórnak a menyasszonyra és a nép közé. E szokásról a szaloniki főrabbi azt írja: A Szentföldön még ma is szokás, hogy a vőlegény, mihelyt háza küszöbét menyasszonya átlépi, az ara feje fölött fánk-alakú süteményt (גלוסקא עגולה ויפה) széttör és a haját teleszórja búzaszemekkel, aprópénzzel és cukorkával,

¹ Az ABC-kalácsokra nézve v. ö. Richard Andree cikkét az említett Ztsch. f. Volkskunde XV. 94—96. és 181—182., ahol Heinrich Lewy, Güdemann, Erziehungswesen I. k 56. l. és idézve, a zsidó abécés süteményekről szól; a resegrütent nem említi.

² V. ö. Samuel Spitzer, Das Mahl bei den Hebräern, Pressburg 1877. 53. l.

mintegy jó tómennek, hogy a fiatal nő nyomában áldás fakadjon; de itt (t. i. Szalonikiban) és Törökország többi városaiban a vőlegény csak cukorkákat (bonbons) szór arájára.

Hogy végre a szómorú alkalom-hozta süteményt is belevonjam ezen értekezésbe, megmaradt a zsidóságban is a halotti tornak csökevénye, az ú. n. *széudath* havrôoh: a temetésről visszatérő gyászoló elé *zsemlyét*, tojást és bort (kôsz tanchûmim) tesznek; ez utóbbit már a talmud is említi, így pl. Baba bathra 100, Moêd kâton 5 stb., ez utóbbiról inkább a decisorok pl. Sulchan-Áruch Jorê dea 378. §.

Ami azt a szokást illeti, hogy szombaton elhaltra *barcheszt* vagy *zsemlyét* tesznek, annak semmiféle vonatkozása sincsen a halott ellátására, etetésére, hanem tisztán reservatio mentalis, amennyiben életelent szombaton csak úgy tehetünk, vihetünk vagy emelhetünk egyik helyről a másikra, ha étellel, vagy valami elevennel együtt tesszük. (V. ö. Sulchan-Áruch, Orach chajjim 311. §. 1. Sok helyt, így pl. Szalonikiben e reservatióval nem élnek; halotthoz szombat estig nem nyúlnak.)

Budapest.

Dr. Kohlbach Bertalan.

A CSÁSZÁRVÁROS ZSIDÓSÁGA.

Európa jelenlegi fővárosai közül Róma mellett a zsidó történetben a legváltozatosabb lap Bécsnek jutott. Az örök város hitközsége ugyan hosszabb multra tekinthet vissza, élénkebb szellemi életet fejtett ki, de a császárváros zsidósága nagyobb viszonytalanságokon s viharokon ment át. Kétszeri kiűzetés a vallás nevében s Isten dicsőségére, majd több mint másfél századig tartó teljes jogtalanság, végül a klerikális és rendőri szellem egyesüléséből előállott helyzet, hogy 4000 zsidó nem alakíthatott hitközséget — ez a bécsi zsidók történetének rövid összefoglalása a múlt század közepéig. E történet egyik részét alaposan s színesen feldolgozta Kaufmann Dávid budapesti rabbiképzői tanár három munkában¹ s már csak ezért is tarthat érdeklődésünkre számot. A bécsi hitközség átérezve azt, hogy az elődök küzdelmeinek legalább azzal tartozik, hogy emléküket a feledés homályából kiemelje, kiadatja mindazokat az írásbeli emlékeket, amelyek e történet tudományos feldolgozását lehetővé teszik. Így látott napvilágot a XIV. századbéli zsidó adósságbkönyv,² a zsidó ghetto telekkönyve³ s legújabban a

¹ Samson Wertheimer, der Oberhoffactor und Landesrabbiner (Bécs, 1888.). A zsidók utolsó kiűzetése Bécsből (Bpest, 1889.). Okmányok Wertheimer Sámson életéhez (Bpest, 1891.).

² Goldmann: Das Judenbuch in der Scheffstrasse 1398 — 1420. (Bécs, 1908.)

³ Schwarz Ignaz: Das Wiener Ghetto (Bécs, 1909.).

régi zsidó temető sírkőfeliratainak pazar kiállítása.¹ E sírkőfeliratok egy részét a bécsi tudományos akadémia is kiadta s ezzel tanuságot tett azon álláspontjáról, hogy a zsidóság története is szerves része az általános történettudománynak. Bécs város monografiájában pedig, amelyet a bécsi régészeti egyesület ad ki, két nagy dolgozat foglalkozik a bécsi zsidók sorsával.²

I.

A zsidók Bécsbe való letelepedésének ideje a középkori keresztény krónikások szerint mindjárt az özönvíz utánra esik. Ábrahám Theomanaria országából ez időtájt kivándorolt és Ausztriáig jutott, ahol letelepedett s megalapította az osztrák örgrófságot. Ez a mese annak köszöni eredetét, hogy a középkorban szokásos volt minden országnak történetét a bibliai korig felvinni. Sok város dicsekedett azzal, hogy zsidók alapították a bibliai korban. Toledóról s több spanyol városról regéltek ilyesmiket. Az erdélyi Talmátsról, Decebalus dák király fővárosáról azt zengi egy XVI. századbeli költő, hogy egy Dan törzséből való zsidó férfiú alapította s a Talmudra való emlékeztetésül az új város Thalmus nevet nyerte. A zsidók is terjesztették e mondákat védekezési célzattól.

¹ Wachstein: Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien (Bécs, 1912.).

² Schwarz Ignaz: Geschichte der Juden in Wien bis zum Jahre 1625, Grunwald Max, Geschichte der Juden in Wien 1625—1740, a későbbi eseményeket Wolf Gerson dolgozta fel több iratban.

Mikor a keresztes hadjáratok alkalmából a háborúba indulók azt kezdték hangoztatni, hogy a szent sír elfoglalása előtt álljanak boszút Jézus keresztre feszítése miatt a zsidókon, Worms, Regensburg s több német város zsidósága hivatkozott arra, hogy ők már az első templom idejében telepedtek le s így nem lehetnek felelősek azért, hogy a többi zsidó elkövette az említett vétket. Hogy ez a védekezés nem használt sokat, bizonyítják a zsidó vértanúk ezrei, akik a Rajna vidékén elhullottak a keresztesek kardcsapásai alatt.

A régi rajnamenti községek megszűntek, életben maradt tagjaik menekültek mindenfelé. Ilyen menekülők telepedhettek le a XII. század elején Ausztriába és ebbe az időbe esik a bécsi hitközség alakulása, bár az sincs kizárva, hogy a római korszakban is laktak zsidók Bécsben. Mikor Barbarossa Frigyes német császár 1156-ban Ausztria örgrófjait a tiroldalmi hercegek rangjába helyezi, megengedi nekik a privilégiumában, hogy «tarthatnak zsidókat s gavercsineknek nevezett nyilvános uzsorásokat». Amint ebből láthatjuk, a nyilvános uzsorát, azaz a bankügyeket akkor leginkább olasz kalmárok láttak el (gavercsin = carocini). A század végén az osztrák herceg pénzverője egy Schlom nevezetű zsidó. Ez perben állott egy kolostorral. Amint az erre vonatkozó okiratból látjuk, jómódú ember volt, ingantlant is szerzett, keresztyén szolgákat is tartott. A pert elvesztette, mert a krónikás szerint a herceg jámborsága nem engedte, hogy a kolostor pervesztes legyen egy zsidóval szemben. A XIII. század har-

mincas éveiben Hohenstaufi Frigyes német császár ellentétbe jutott Babenbergi Frigyessel, az osztrák herceggel s a német császár birtokba vette Ausztriát. 1237-ben megerősíti a bécsi polgárok jogait s megígéri nekik, hogy nem fog köztisztségekre zsidót alkalmazni, de egy évre rá a zsidóknak helyzetét is rendezi elég kedvezően egy nekik adott privilégiumban. Amikor Babenbergi Frigyes visszanyerte uralmát, új privilégiumot bocsát ki 1244-ben, amelynek intézkedéseit IV. Béla magyar király is átvette. Mind a két privilégiumban a zsidók úgy szerepelnek, mint a kamara szolgái, azaz a kincstár tulajdonai. Oltalomba kell venni őket, hogy sok adót fizethessenek s olyan foglalkozásra kell szorítani őket, mellyel sok pénzt szerezhessenek, amilyen első sorban a pénzkölcsönzés, amitől a keresztény ember egyházi rendelkezés következtében el van tiltva. A császár oltalomlevele elsősorban vallásszabadságot biztosít nekik. Erőszakkal nem szabad senkit keresztény hitre téríteni, az önkéntes áttérőnek három napi meggondolási időt kell adni. Különös rendelkezés, hogy a kitért elvesztette örökösödési jogát, mert amint elhagyta — úgymond — atyái törvényét, úgy hagyja ott örökségét is. Mivel a zsidó a kincstár tulajdona, 12 font aranyat fizet kárpótlásul az, aki zsidót öl. Peres ügyben a fejedelem dönt s nem szabad őket kínozni, sem tűz- vagy vízpróbára tenni. Babenbergi Frigyes privilégiumában már kimondottan mint kölcsönzők szerepelnek s azért megállapítja a kamatlábat. 1 font után 8 fillért szedhetnek hetenként, ami 173 százaléknak felel meg. Mivel a kölcsönzés

zálogra történik, rendezzi a zálogügyet is. Hogy pénzügyi szempont döntötte el a zsidó ügyet, mutatja az, hogy a zsidónak a lopásból származó zálogot is csak akkor kellett visszaadni, ha megfizették neki az összeget. A fejedelemnek érdekében állott, hogy a zsidó ne veszítse el a pénzét, de az ilyen oltalom gyűlöletessé tette a nép előtt, mely az uralkodótól szabadalmazott uzsorást látta benne.

Az osztrák hercegek a zsidó ügyek elintézésére zsidó-mestert neveztek ki (Judenmeister), aki a zsidók egymás elleni pöreiben döntött s gondoskodott arról, hogy a zsidókra kivetett adó befolyjon. Az adót ugyanis együttesen vetették ki s a községnek kötelessége volt tagjai között felosztani a teherviselést. Ez a repartíció állandó ok volt a viszálykodásra, az árulkodásra, a nagy elnyomás alatt felburjánzott rossz tulajdonságoknak kitörésére, a legrútabb kenyérküzdelmi eszközök alkalmazására. Egyes zsidók kijárták a fejedelemnél, hogy egy bizonyos összeg fejében felmentse őket az adó fizetése alól s így az ő részük is a szegények nyakába szakadt. Mivel védekezhetek ez ellen? Templomi átokkal sujtották. Hogy a zsidók zöme nagyon szegény volt, az természetes. Nagy kamatot szedhettek, de még nagyobb adót fizettek. A fejedelem kényszerítette őket, hogy kölcsönt adjanak neki, majd adósságleveleiket kénye szerint érvénytelenítette. Olyan kevés volt a pénz, hogy a legnagyobb kamat mellett sem lehetett nagy tőkére szert tenni. Minden egyes kölcsönügyletet bejegyezték egy hivatalos könyvbe. A XIV. századbéli «zsidókönyv»-ben szó van 70 filléres összegekről. A zsidó-

könyvben nők is szerepelnek mint hitelezők, mert sok esetben a nő volt a családfenntartó. Sőt két rabbi is helyet foglal a bankárok között, ami nem arra mutat, hogy gazdagok voltak, hanem arra, hogy rabbi hivataluk nem volt elég jövedelmező az életfenntartásukra.

A pénzkölcsönzés annál gyűlöletesebb foglalkozás, minél több a megszorult ember. Ez napjainkban is tapasztalható, annál inkább volt igaz a középkorban. Gyűlöltek a zsidót, de a gyűlölet előidézői, a hercegek felhasználták a nép érületét önző céljaikra. 1371-ben a két osztrák herceg III. Albert és III. Lipót elfogatták a zsidókat, elszedték készpénzüket s szabadonbocsátás után megengedték nekik, hogy adósságleveleiket érvényesíthessék s követeléseik behajtása után tovább kellett adóikat megfizetniök. Mikor egész Alsó-Ausztriában azzal vádolták őket, hogy belopózkodnak a keresztény templomokba s ott átfúrják az ostyát azzal a célzattal, hogy a benne levő Krisztus testét megvérezzék s minden helyről kergették őket, a menekülők Albert hercegnél találtak menedéket. «Propter pecuniam», «pénzért», mondja a krónikás és ez a két szó legjobban fejezi ki a középkori zsidó politikát. 1397-ben szárazság volt Alsó-Ausztriában. A krónikás szerint ez Isten büntetése azért, mert a zsidóknak olyan jó dolguk van az osztrák hercegségben, mint sehol a világon. Az ostyaátfúrás vádját használja fel V. Albert herceg, a későbbi magyar király arra, hogy a zsidókat kikergesse Bécsből, hogy egy részüket elégettesse s pénzüket elszedje.

Uralkodása elején 16,000 forintért idegenből letelepülő zsidóknak ad oltalmat azzal a kijelentéssel, hogy hetediziglen kiirtatik az, aki nekik kárt fog okozni, de azért folytonos gyötrellem volt a zsidók élete ő alatta húsz esztendőn át. 1406-ban tűz ütött ki a zsidó templomban, mely elhamvasztotta a zsidótelep egy nagy részét. A csöcselék berontott s fosztogatott három napig s volt több olyan szegény ember, aki e három nap alatt gazdaggá lett. Később azzal vádolták őket, hogy a huszitákkal egyetértenek. Pedig egész biztosra mondhatjuk, hogy sejtelmük sem volt arról, milyen eretnekségeket tanított Husz János. Albert pénzügyi viszonyait rendezni akarta s ezt a zsidók kiűzetésével s vagyonuk lefoglalásával akarta elérni. Előbb az egyetem theologiai fakultását kérdezte meg, amely véleményadásában megemlíti, hogy nagyon sok a zsidó Bécsben, nagyon kellemesen élnek s olyan könyveik vannak, amelyekben a keresztény vallást ócsárolják. Ehhez hozzájárult, hogy pár évvel ezelőtt azt rebesgették, hogy Bécs környékén a zsidók egy sekrestyestől ostyát vásároltak meggyalázás céljából. Erre gyors tette határozta el magát. 1420 május havában összefogdostatja az egész községet, lefoglalja az ingó vagyont, kínzásokkal kényszeríti a foglyokat, hogy egyéb vagyonukat vallják be, júniusban az egészen szegényeket kiűzi örök időkre a városból és az adósságleveleket birtokba veszi. A hitközség többi tagjait 1421 március 12-én elégeti. A halalos ítéletben a büntett gyanánt az van megjelölve «der handlung wegen die sich laider an dem heiligen Sacrament vor ettlichen

jarn das Enns vergangen hat», tehát olyasvalamit torol meg, ami évekkal ezelőtt történt, ami már magában véve is azt mutatja, hogy koholt okkal van dolgunk.

Nagyon tragikus, hogy egy kis zsidó-német irat «die Wiener Geserah» (a bécsi ítélet) nem is tudja, mi volt a zsidóüldözés oka. A szerző, aki az eseményeknek kortársa volt, csak annyit tud, hogy a fejedelem azt akarta, hogy térjenek át. Az egész községet három napig éhezették. A megkínzottak elhatározták, hogy inkább megölik magukat. Összegyűlekeztek a templomban — sátoros ünnep volt — a rabbi a tóraszekrény elé állt, az egész község bűnvalló imát mondott, mint engesztelés napján s kölcsönösen levágták egymást. Akiket pedig már előbb börtönre vetettek, azok közül egy sem akart elpártolni vallásától, hanem örömmel, a Semá hangoztatásával mentek a máglyára. «Ha a talmud bölcsei szerint a jámboroknak természetes halála olyan gyászos, mint a jeruzsálemi szentély elpusztítása, mennyivel gyászosabb azoknak halála, akik leölették magukat Istenért. Hadd mondjuk el jámborságukat, hogy érdemeik folytán megszabaduljunk a gólusz szenvedéseitől.» E szavakkal kezdi a szomorú eset elbeszélését a névtelen krónikás, aki gyermekies egyszerűséggel s megkapóan mondja el a nagy zsidó-ölést. V. Albertről azt mondja egy cseh krónikás: «jó, bátor, könyörületes» volt (Huber, Ausztria története, II. 480. l.). A zsidó történet szempontjából e hizelgő jelzők alapos revízióra szorulnak. Albert a kiűzetés után a zsidó adósságleveleket behajtotta, sőt amikor

a Magyarországra menekültek egy része be akarta követelését hajtani, ő ez ellen tiltakozott, mert jogot formált a követelésekre. A zsidók Zsigmond magyar királyhoz fordultak, aki közbenjárt. Természetesen «propter pecuniam», mert Zsigmond zsidó-politikájában is ez volt a döntő. A bécsi zsidóknak a mai belváros területén 69 házból álló telepük volt, amelyet a kiűzetés után Albert felosztogatott hívei között vagy részben eladott. A templomuk kőből volt építve. Ezt lerombolták s köveiből építették a bécsi egyetem egy részét. «Csodálatos — jegyzi meg az egykori író — hogy az ó-szövetség zsinagógája az új szövetség erényeinek iskolájává változott át.» A temetőt is lerombolták s sírköveit házakba építették be, a telket pedig szerzetesek kapták. Érdekes, hogy a chevra azt a nevet viseli: Judenzeche s az mondatik róla, hogy szegény embereknek segílyt nyujt az összegyűjtött pénzből s azonkívül gyertyákat készített.

A bécsi zsidótelepen működő tudósok között a legkiválóbb volt a XIII. században Izsák b. Móse, kinek nagy talmudi munkája (Ór Zarua) becses művelődéstörténeti adatokat is tartalmaz. Egy századdal később Méir halévi azt az intézkedést léptette életbe, hogy csak az lehet rabbi, kinek erre formális képesítése, «morenu» azaz doktori oklevele van. Ez az intézkedés azért vált szükségessé, mert az üldözések következtében a községekben oly nagy volt a szellemi élet hanyatlása, hogy tudatlanok is betöltötték rabbi székeket. Ugyanebben az időben a bécsi egyetem behozta a doktori címet. Hogy e két intézkedés között valami összefüggés van, az nem valószínű. A hit-

községek feloszlására vezetendő vissza az a törekvés, hogy vallási szokásaikat (minhag) meg akarták menteni a feledéstől s ezért feljegyezték. Ilyen minhag-könyvet állított össze Klausner Ábrahám is, aki Meir halévi után a bécsi hitközség rabbija volt.

II.

Mikor Albert kiüzte Bécsből és Alsó-Ausztriából a zsidókat, meg kellett esküdniök, hogy többet nem mennek vissza. De Albert utódai nem nélkülözhatték őket s így történt, hogy V. Miklós pápa megengedi III. Frigyes császárnak, hogy «a keresztények kényelmére» zsidókat telepíthessen le Ausztriába. Jogállapotuk egészen bizonytalan. I. Ferdinánd 1573-ban ismét kiüzi őket, de elrendeli, hogy azoknak, akik «zsidó tévelygésükről lemondanak, császári kegyelem s keresztény szeretet jusson» s az osztrák rendekkel szemben hangsúlyozza, hogy neki joga van azt tenni a zsidókkal, amit akar. A XVII. század elején már Bécsben is vannak tekintélyes számban. Minden egyesnek külön engedélyre van szüksége, amelyet pénzzel lehet megszerezni. Az udvari kancellária nem akar betelepülésük elé akadályokat gördíteni, mert nagyon ügyesek s hasznos elemet alkotnak, sőt «a keresztény uzorások nagyobb nyúzóik» (Schinder). 1608-ban Mátyás elé vonúl a bécsi zsidóság abból az alkalomból, hogy megkoronázták. A krónikás szerint «szép papi ornátusban, a talmudjukkal s tizparancsolatjukkal jelentek meg mennyezet alatt». 1615-ben a halott zsidóknak egyenrangúság jutott a

halott polgárokkal, amit úgy kell érteni, hogy abban az évben Bécsben járvány volt s a csapás méreteinek megismerése céljából megengedték, hogy a zsidó halottak neveit is felvegyék a járvány áldozatairól készített jegyzékbe. Minel nagyobb lett a község, annál nagyobb kölcsönadásra kényszerítik őket. 1619-ben 10,000 forintnyi kölcsönt vetnek ki rájuk s a következő évben 17,000 forintot kötelesek kölcsön adni zálogra. Az e korbeli községi életre fényt vetnek azok a zsidó-német magánlevelek, amelyeket prágai zsidók írtak bécsi ismerőseikhez.¹ E leveleket a háborús idők szokása szerint felfogták, így kerültek a bécsi császári irattárba.

A levelek legnagyobb részén átvonul a tudás, a tóra iránti szeretet. A pénzszerzést, mely pedig a városban való maradásuknak egyetlen feltétele volt, megvetendő foglalkozásnak tartják a tóra tanulmányozásával szemben. A külvilág természetesen a tudományszomjukkal nem törődött, hanem pénzt követel. Kedvelt s gyakran alkalmazott zsarolási eszköz volt a kiüzetésnek kilátásba helyezése, a templomok bezárása, sőt az azzal való fenyegetés, hogy kényszeríteni fogják őket a sárga jel viselésére. A zsidók fizetnek, miközben hangoztatják: «alig van kenyerünk feleségünk s gyermekeink eltartására» egy más alkalommal pedig azt: «szegénységünk köveket megingathatna». A súlyos adóteher mellett rájuk nehezedett a polgárok gyűlölete. 1623-ban a városi tanács elrendelte, hogy

¹ Landau-Wachstein: Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619 (Bécs, 1911.).

minden polgár mondjon fel zsidó albérlőjének. A hajléktalanság veszélye fenyegette őket, amikor oltalmazójuk támadt II. Ferdinándban, aki elrendelte, hogy a zsidókat telepítsék a Duna másik partján, az ú. n. alsó Werd-ben, a mai Lipótváros helyén. A császár a ghettó lakóinak oltalomlevelet is adott, mely elég jóindulatú volt az akkori viszonyokhoz képest. A hitközség virágozni kezdett. Rabbinak Heller Lippmant hívták meg, ki népszerűvé lett a misnához írt magyarázatával, a «Tauszfausz Jomtov» által, amelyet Heine is idéz Disputation című költeményében. Heller egy év után Prágába ment, ahol az adó felosztásánál magára vonta egyes gazdagok haragját, akik azzal vádolták be, hogy irataiban gyalázza a kereszténységet, amiért Bécsbe vitték, ahol a hitközség buzgólkodása következtében ugyan megmenekült a haláltól, de kiutasítottak Ausztriából. Utána Dr. Lucerna Leo vezette a hitközséget, aki a páduai egyetemen három fakultás doktorátusát nyerte el. A hitközség békés életének végét vetett Klesl bíboros, aki ekkor Bécs püspöke lett, aki elrendelte, hogy a zsidóknak szombatoként térítő prédikációkat kell hallgatniok, amelyeken mindenkinek meg kellett jelennie s hogy senki el ne aludjék, arra örök vigyáztak. A polgárság pedig kiüzetésüket sürgeti s egyik beadványában a zsidók templomát s iskoláját «viehische Synagogische spelunken»-nek nevezi. Fáj nekik, hogy a zsidók nagyon gazdagok, amit azzal bizonyítanak, hogy nem koldulnak s szegényeiket ők maguk tartják el. A század negyvenes évei igen küzdelmesek voltak. 1642-ben egy Engelberger nevű kitért zsidó miatt

volt zsidóüldözés. Ő egy lopás következményeitől való félelemében katolikus lett, amikor is új hitében igen buzgónak mutatkozott és «Katholischer Wegweiser» címen térítő könyvecskét is írt. Mikor keresztény pártfogói ráuntak, megint lopott, amire halálra ítélték. Mikor látta, hogy nincs számára kegyelem, földre dobta az akasztófa alatt a feléje nyújtott feszületet s legközönségesebb módon becsmérelte új vallását. A tömeg ennek hallatára rávetette magát a nagy számmal jelenlevő zsidókra.

Az ötvenes években a ghettónak gyakori vendége volt Wagenseil Kristóf, aki keresztény létére tekintélyes zsidó ismeretre tett szert, amint ez több művéből látható. A ghettó akkori orvosához, Dr. Winkler Leóhoz baráti kötelékek fűzték. Hogy milyen volt némely szegény zsidónak helyzete, ezt Wagenseil írja meg egy helyen. «Húsvétkor kényszerítik arra, hogy mondja: «Krisztus feltámad», ha kimegy az utcára, megdobálják vagy disznózsírral bekenik a száját, a zsidó templom előtt lármáznak, a szertartásaikat megzavarják, meglopják s megcsalják őket s zsidót megcsalni dicsőség számba megy . . . meggyújtják szakállukat s általában rosszabbul bánnak velük, mint a kutyákkal.»

1657-ben Lipót kezdett uralkodni, aki szerzetesnek készült s mintegy erőszakkal kellett a trónba ültetni. Uralkodása harmadik évében megerősíti a ghettó privilégiumát. A ghettó élénk belső életet folytat. Levi Zacharias templomot építtet a község számára s oly iskolát, ahol 24 tanuló teljes ellátást kap. A község rabbija Askenázi Gerson, aki elsőrangú szaktekintély

a halachikus tudomány terén. A polgárok gyűlése azonban nem lankadt, amihez hozzájárult az is, hogy Kollonics Lipót bíboros, a császár legbizalmasabb embere szította. Az udvarnál a jezsuiták irányították a politikát. A császár felesége Spanyolországból hozta magával a vallási türelmetlenséget. Mikor 1668-ban a trónörökös három hónapos korában meghalt, a jezsuiták azt hirdették, hogy ez Isten büntetése a zsidók megtűréseért. Mikor a császári palota kigyulladt, ugyanezt hangoztatták. A császár ezért elhatározta kiűzésüket. Mindjárt akadt egy közgazdasági tekintély is, Becher, aki azt fejtegette, hogy a zsidók veszedelmes konkurrensei a keresztény kereskedőknek, olcsón adhatnak, hisz alig vezetnek otthon háztartást. Ahol elszaporodnak, monopolizálják a kereskedelmet. Velencében például az ő kezükben van — az egész tubák-kereskedés. Igaz, hogy hitelt adnak zálogra, de ez csak olyan, amikor az ördög jót tesz azzal, aki eladja neki a lelkét. «Közgazdasági érdek» tehát tőlük szabadulni. 1670-ben március elsején megjelent a császár rendelete, mely kiűzi a zsidókat Bécsből és Alsó-Ausztriából. Ugyanaz a sors érte tehát őket, mint 250 évvel ezelőtt. De V. Alberthez képest Lipót kiméletezen járt el. Legelőször kiutasították az adót nem fizető koldusokat és tudósokat s útlevelükbe beírták, hogy kiutasításuk egyedüli oka a császár akarata. Egy hónapra elzártak a ghettót s ez idő alatt összeírták a zsidók összes követeléseit s adósságait. A zsidók még mindig reménykedtek s beadvánnyal próbálkoztak, melyben hivatkoznak arra, hogy az utolsó évtized alatt 600,000 forinttal járultak az állami terhekhez.

Nem tudják, mivel szolgáltattak okot a kiűzetésre, csak nem tételezhetik föl, hogy bűn zsidónak lenni. Mikor ez nem használt, pénzbeli ajánlatokat tesznek, száz ezreket ajánlanak a császárnak s az udvarnak, pedig szegények voltak, mert kiderült az összeírásnál, hogy ép annyi követelésük van, mint adósságuk. Több európai udvarnál mozgósították magasrangú pártfogóikat, de eredménytelenül. A császár nem akarta visszavonni a rendeletét, melyről a bécsi polgárok azt írták, «hatalmas, sőt majdnem isteni» (grossmächtig ja gleichsamb Göttliche Resolution).

A bécsi zsidók tántoríthatatlan hithűségről tettek tanubizonyságot. A svéd követ dicsőítőleg említi, hogy egy sem tagadta meg hitét, amivel pedig megszerezhetette volna a városban való maradás lehetőségét. Egy keresztény rímfaragó, Abele Mátyás, aki leírta rossz verseiben az akkori eseményeket, elmondja, hogy egyszer ebédre volt meghíva egy jobbmódú zsidóhoz. Mikor elbúcsúzott tőlük, a kiűzetés is szóba került, amire a jelenlevő [nők sírva fakadtak. Ő mint a család jó barátja azt ajánlotta nekik, hogy térjenek a keresztény hitre, mire ők kijelentették, hogy még akkor sem követnének el hűtlenséget, ha elevenen megsütnék őket. Elgondolkodtam — mondja erre — hogy az ördögnek e vértanui gonoszságukban s makacságukban kitartanak s inkább szeretnék egy szerecsent fehérre mosni, mint egy ilyen zsidót tévelygésétől megtisztítani. A nehéz időkben nagy jellemekre emlékeztetően viselkedtek Fränkl Koppel fiai. Moldvaország elűzött vajdájának koronaékszerei náluk voltak zálogba letéve. Ezeket odaadták a tanácsnak, azonkívül 20,000

forintot a hitközség adósságainak rendezésére. Mivel attól féltek és pedig jogosan, hogy a zsidó temetőt lerombolják, a nemrég eltemetett apjuk tetemeinek békében hagyására s a temető fentartására szerződést kötöttek a várossal s így a zsidó községből nem maradt más fenn, mint a zsidó temetőnek keresztény öre. A ghe ttót elnevezték Lipótvárosnak. Lakói szétszéledtek mindenfelé. A zsinagógát katolikus templommá alakították, az átalakítási munkákat még a zsidók otlléte alkalmával kezdték meg.

A felavatásra a pápát akarták meghívni, végre megelégedtek Kollonicsal, aki prédikációjában dicsőítette a császárt, mint Ábrahámot, aki magánál tartja Sárát, az egyházat s elüzi Hágárt, a zsinagógát.

III.

A polgárság megszabadult az üzleti versenytársaktól, de nem következett be a várva-várt aranykorszak. A ghe ttó házeit nem lehetett sem eladni, sem bérbeadni, az arany-, ékszer-, szövet-kereskedelem megbénult, a pénzviszonyok még nehezebbek lettek. A lelkesedés hevében a polgárok magukra vállalták, hogy a zsidó türelmi adóban befolyt összeget évenként beszolgáltatják a császárnak, de csakhamar könyörögniök kellett adó-elengedésért, de azért fizetniök kellett 1815-ig, úgy hogy a zsidók kiűzetése egészben véve egy milliójába került a városnak. A török, olasz, lengyel kereskedelmi összeköttetés megszakadt. A kincstárnak lovakra volt szüksége, de nem volt, aki szállítsa. Ausztria háborúba keveredett, amihez pénz

kellett s ekkor a mértékadó körök visszaemlékeztek arra, hogy a zsidók «egy kis borra valóért» pár nap alatt százezrekre menő hitelt tudtak szerezni. A kamara pedig már azt is meri hangoztatni, hogy egy kormánynak sem lehet az a célja, hogy az országot elnéptelenítse. Elhatározták tehát, hogy újból beengedik őket. A visszaletelepülés nem történt tömegesen, mert a jog igen drága volt, ezenkívül a letelepülők teljesen a császár kényének voltak kiszolgáltatva. A kiűzetés után hat évre már Bécsben találjuk Oppenheimer Sámuelét.

Oppenheimer, valamint unokaöccse Wertheimer Sámson igen nagy szerepet játszottak, mert évtizedeken át az állam hitele az ő hitelképességükkel szoros összefüggésben állott. A török háborúban megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek Ausztriának. Az egyik híres hadvezér, Badeni Lajos be is ismerte, hogy a hadsereg nem lett volna képes eredményeket elérni az ő támogatásuk nélkül. 1682-ben Oppenheimer a hadsereg egész ellátását veszi át. «Mintegy varázsvessző birtokában feltárt aranytartalmú tárnákat, megnyitotta a hitel forrását ott, ahol a többi a végtől s az elmerüléstől félt. Magyarország és Németország összes utain látjuk társzekereit . . . Ausztria hitele nem kis mértékben azon bizalmon nyugodott, melyet Oppenheimer élvezett» (Kaufmann). E nagystílű tevékenységet rendkívüli módon nehezítette a rossz közigazgatás, a birodalom szomorú pénzügyi helyzete s a gyűlölet, mely a zsidó háború-intézőt (Kriegsfaktor) — mert ez volt a címe — körülvette. A szállításokért nem kapott készpénzt, hanem utalványokat, melyeket

nem akart senki se beváltani. Ha volt készpénz, azt a nemzsidó szállítók kapták. Ellenőrzés nem volt, minden parancsnok saját felelősségére rendelt hadi szükségleteket. Ebből azután az elszámolásoknál nagy ellentétek támadtak. Kollonics sem nézte jó szemmel a zsidó szállító térhódításait s azért ajánlatot tett arra, hogy ő maga, valamint a püspöki kar tagjai fogják a hadsereget ellátni. Ajánlatát elfogadták s nem törődtek azzal, hogy tönkreteszik Oppenheimert, de öt nap múlva Kollonics és társai kijelentették, hogy csak készpénzért szállítanak, tehát ismét Oppenheimerre szorultak. 1694-ben az állam három millióval tartozik neki. Hogy szabaduljanak tőle, belékeverték egy gyilkossági históriába, melynek valóságos középkori vadregényessége van. Egy brandenburgi lézengő ritter Gomperz clevei zsidó adósa volt s egyszerre azt kezdte mondogatni, hogy Gomperz őt Oppenheimer nevében felbérelte, hogy gyilkolja le Wertheimert. Ez kapóra jött a bíborosnak. Levelezést folytatott ez ügyben a brandenburgi fejedelemmel, területátengedéssel biztatja, az elkobzott vagyon harmadrészét odaigéri neki, ha elfogátja Gomperzet, ő meg elfogatta Oppenheimert s fiát. A vád ugyan hazugnak bizonyult, de Oppenheimer hitele megingott egy időre. 1700-ban egy kéményseprő legény gúnyolta Oppenheimerék háza előtt a zsidókat, amire összecsődült a nép, megrohanták házáat, pénzt s okmányokat loptak. A csődületet véresen elnyomták, de mikor az ellenőrző bizottság a Kriegsfaktor számláit vizsgálta, megint nagy hiányok voltak s követelésének egy nagy részét nem akarták elismerni.

A császár Oberkriegsfaktor címmel kedveskedett neki s ez volt tulajdonképen egy küzdelmes élet eredménye, mert vagyoniilag gyengén állott. Fia Emánuel 1739-ben tíz forint vagyon hátrahagyásával halt meg. Oppenheimer maga azt szokta mondani, hogy a császár iránti szeretetből sok olyat is vállalt, aminél előre látta a veszteséget. Vallásos, jótékony, tudománypártoló volt. Jövedelmének tizedrészét zsidó szokás szerint jótékony célra használta fel. 72 éves korában a talmudnak 72 példányát osztotta szét a zsidó tudósok között.

Szerencsésebb volt élete külső viszonyaiban Wertheimer Sámson, aki az államnak s a császári családnak udvari bankárja volt. Természetbeli szállításokkal nem akart foglalkozni s így meg lett kímélve az ezzel járó izgalmaktól s kellemetlenségektől. Lipót, József, III. Károly alatt tevékenykedett s mindegyik nagyon kedvelte. 1693-ban Lipót az összes birodalmi zsidók főrabbiává nevezi ki. III. Károly frankfurti koronázásának napján tüntetőleg fogadta. Engedélyt nyert arra, hogy frankfurti házának kapujára kitéhesse a kétfejű sast. Magyarországon, Sziléziában, Németországban voltak házai. Fejedelmi háztartást vezetett. Fia nagy vadászatokat rendezett, melyeken az angol követ és Savoyai Jenő is részt vettek. Bizonyára élénk feltűnést kelthetett, hogy a főrabbi fia az újév és az engesztelőnap közötti bűnbánó napokon se mondott le erről az úri szórakozásról. Wertheimert Lipót és III. Károly egyaránt kitüntették ajándékokkal. 1713-ban huszonnégyszáz esztendei hasznos szolgálatai fejében privilégiumot nyer arra, hogy bár-

hová letelepedhetik az országban — nagy jog egy zsidó számára az akkori időkben. Ahol a zsidóságnak igaztalanul szenvedni kellett, mindenünnen ő hozzá fordultak s ő befolyásos összeköttetései által segített. Mikor Eisenmenger János «Entdecktes Judentum» című könyvét megírta, melyben azt akarja bizonyítani, hogy a zsidók káromolják a szent háromságot s azonkívül telve vannak babonákkal s a talmudi irodalomból az összefüggésből kiszakított idézetek alapján a leggyűlöletesebb képet festi a zsidóságról, attól lehetett félni, hogy zsidóellenes zavargásokra fog ürügyet szolgáltatni. Előbb pénzt ajánlottak a szerzőnek könyve visszavonására, de mivel nem bírtak meggyezni Eisenmenger magas követelése miatt, Wertheimer közbenjárására Lipót zár alá tétette a könyvet.

Oppenheimer és Wertheimer engedélyt nyertek arra, hogy a szolgálatukhoz szükséges háznépet letelepítsék Bécsbe. Ennek következtében sok zsidó család költözködött be névleges protektorátusok alatt. Az ő körükhöz tartoztak az Arnsteiner, Eskeles, Liebenberg családok, kik közigazdasági tevékenységükért később nemességet kaptak s hogy a társadalomba bejuthassanak, gyermekeiket kitérítették. Többen a pozsonyi ghettóból kerültek Bécsbe s ott nagykereskedést folytattak. Jogi helyzetük azonban teljesen bizonytalan volt. Károly az adóprés különféle nemeivel kísérletezett. Többször kényszerítették őket önkéntes adományokra. Egymást érik a rendeletek, melyek lehetetlenné akarják tenni a társadalomhoz való közeledésüket. 1718-ban eltiltatik az, hogy zsidók keresztény családi ünnepeken jelen legyenek. Keresztény irodai alkal-

mazott nem étkezhetik s nem hálhat zsidónak házában. Ha processzió jön, a zsidónak el kell bujnia. Ha igaz — amint a rendelet elpanaszolja 1724-ből — hogy a zsidók rózsafüzérrel kezükben besompolyognak Bécsbe, vagy pedig azzal az ürüggyel, hogy ki akarnak térni: akkor vétkeztek az ellen, amit a középkori zsidó erkölcstanítók oly nyomatékosan eltiltanak. Az akkori szellem mellett természetesen fogjuk találni, hogy bár nagyobb összeget ajánlanak föl arra az esetre, ha megengedik nekik egy templom építését, Károly a gyóntatójának rábeszélésére lemondott a pénzről, melyre pedig mindenkor olyan nagy szüksége volt.

IV.

Mária Teréziától, aki Prágából és Budából kiutasította a zsidókat, s aki a türelmi adót hozta be s egyik aktára ráírta a zsidóságra vonatkozólag «ich kenne keine ärgere Pest vor den staat als diese Nation», a bécsi zsidók jót nem várhattak. Idegen zsidónak letelepedési engedélyt nem adott, csak kivételes esetben s akkor sem volt benne köszönet. 1777-ben Götzl három évi tartozkodásra engedélyt nyer, mert bérlti a kávé és tea fogyasztási adót, ezenkívül 100,000 forintot szerzett az államnak. Utóbbi érdeme kétes fényt vet rá, mert valószínűleg új zsidó-adók kigondolásával, vagy besugásokkal érte ezt el. A dohány-üzlet fellendítésében kiváló szerep jutott a Hönigsberg néven nemességet nyert Hönignek. Mikor ez egyszer előadást tartott, a királynő spanyolfal mögött hallgatta, mert nem akarta, hogy zsidó láthassa az arcát.

Ellenben nagyon kedvelte a portugál származású Diego d'Aguilar-t, kit még III. Károly bízott meg a dohánytermelés rendszeresítésével. 1724-től 1739-ig több mint 7 millió forintot fizetett be az állampénztárba dohánybérlet fejében. Mikor a schönbrunni kastélyt építették, ő tőle is nagyobb kölcsönt vettek föl. Báróságot is szereztek neki, de annyi türelmi adót róttak rá, hogy megunta a folytonos adófelelőlést s Londonba költözködött. A gazdag bárónak bizonyosan nem esett oly nehezére megfizetni a reá kivetett ezresek, mint a szegény zsidónak a napi 30 krajcárt a bécsi tartózkodásáért; a vásáron való megjelenést külön meg kellett fizetnie. De azért a tolerált zsidók között igen nagy volt a törekvés az általános műveltség elsajátítására, amely törekvést a francia szabadelvű eszmék elterjedése is elősegítette. Mária Terézia uralkodásának vége felé az a panasz, hogy a bécsi zsidók a színházakban a legjobb helyeket bérlik, fényűzéssel öltözködnek, sőt Königsberger udvari faktor kardot visel állandóan. II. József emelni akarta a zsidók szellemi s társadalmi helyzetét, de nem akarta megengedni, hogy hitközséget alkossanak, mert ez szerinte csak megerősítené őket babonáikban. A testi vámot beszüntette, de a belőle folyó jövedelmet más alakban rótták ki a zsidókra.

A hitközség alakulása felé az első lépés 1792-ben történt meg, amikor megengedték, hogy a zsidók három képviselőt választhatnak, kik ügyeikben eljárhatnak a hatóságnál. A képviselők első dolga volt folyamodványt intézni a kormányhoz, melyben több a kort jellemző kérést terjesztenek elő. Többek között

azt kérik, hogy állami szolgálatba bocsássák őket, hogy ne címezzék leveleiket «Jud» jelzéssel s az esküvőknél ne legyen rendőrbiztos jelen. Feleletül biztató ígéreteket kaptak.

Ferenc uralkodása alatt egymást érik a kicsinyeskedő és atyáskodó abszolútizmust jellemző intézkedések. Mikor 1807-ben Napoleon a francia zsidókat kongresszusra hívta össze, a bécsi zsidók rendőri megfigyelés alatt állanak. Egyik rendőri jelentés felsorolja azon zsidó családokat, kik nem élnek rituálisan. Közöttök Dr. Oesterreicher, Balatonfüred első orvosa is helyet foglal. Különösen a gazdag zsidókat tartották szem előtt, akik a zsidó vallás gyakorlati törvényeit nem tartják. Igen nagy szerepet játszott ezek között Arnstein bárónő, akinek szalonja a bécsi kongresszus idején gyülekező helye volt az idegen előkelőségeknek. Mennél gazdagabbak voltak, annál lealázóbbaknak tündek fel nekik a némelykor nevetségesen kicsinyes rendszabályozások. A francia háborúk befejezése után igen sürgősnek találja Ferenc Párisból azt a rendeletet kiadni, hogy ne engedjenek zsidóknak házat vásárolni Bécsben. 1820-ban pedig ő maga tiltja el azt, hogy a keresztények ne táncoljanak purimbálokön.

A tolerált zsidónak joga volt zsidó személyzetet is tartani. Hogy mi tartozik a személyzet fogalma alá, azt a rendőrség döntötte el, természetesen a megvesztegetés nagysága szerint. Egy bécsi zsidó nős nevelőt tartott gyermekei mellett, a felesége nevelőnként szerepelt. Amikor a gyermekek felnőttek, a nevelőből «mezuzo-felszegező», a feleségéből «húskiszó» lett s mint ilyen türetett meg.

Az idegen zsidó rendszerint csak 48 óráig tartózkodhatott a városban, de egy kis baksis segítségével két havi tartózkodást is el lehetett érni. Két hónap után el kellett utaznia. E kötelezettségének eleget tett akkor is, ha kiment Bécsnek az egyik oldalán s bejött a másik oldalán. Ezt az eljárást egymás között a zsidók «kóserolás»-nak nevezték.

A műveltebb s gazdag bécsi zsidók az istentiszteleti formák megnemesítésével, a nevelésügy megjavításával remélték polgári állásukat megjavíthatni. A hamburgi templomi reformok hatása alatt a huszas években kulturegylet alakult «a jó előmozdítói» név alatt, mely célul tűzte a hittaniskola megszervezését s az istentisztelet modernizálását. A hittaniskola fölötti felügyeletet a Szent István-templom egyik lelkésze látta el azért, hogy a tanítás «ne fajuljon el a rabbinusok szörszálhasogatásává». Egyrésztől nem akartak újításokat engedni, másrésztől féltették a zsidókat a túlságosan alapos vallásoktatástól. A politika az volt, hogy megutáltassák a jobbmódúakkal a zsidóságot s áttérésre bírják. A hittaniskola vezetőjének 1825-ben Mannheimer Izsák Noét hívták meg, aki valóban gondviselésszerű szerepet töltött be. Rothschild közbenjárására a kormány megerősítette mint iskolavezetőt, de arra intette, hogy a hagyományokhoz ragaszkodjék s újításokat ne hozzon be. A bécsi zsidóknak volt már akkor rabbijuk is, Horovitz Lázár, aki «kóserhús-felügyelő» néven szerepelt. Ő mellette működött Mannheimer minden dologra kiterjedő buzgalommal. Szervezte a hitközséget, behozta az anyakönyvvezetést, jótékonyági s egyéb közhasznú intézményeket hívott

életre. Hitszónoklataival s élete példájával egyaránt mély hatást ért el. Az istentiszteletbe szebb formákat hozott be a hagyományos alap teljes megkímélésével. Ugyanabban az irányban buzgólkodott Sulzer Salamon kántor, aki a régi hagyományos templomi melódiákat új, művészi formába öntötte. A bécsi istentisztelet iskolát csinált s a monarchia több városában hasonló törekvésekre indított. A negyvenes években a bécsi zsidók a politikai, irodalmi s tudományos élet minden terén tevékeny részt vesznek. 1848-ban négyezren vannak, de hitközséggé nem tömörülhetnek. A márciusi esetek között egy Spitzer nevű zsidó ifju is volt s a többi lelkészek sorában Mannheimer fennkölt beszédet tartott. Az újonnan összeülő képviselőházba Brody városa képviselőnek választotta s a képviselőházban felszólalt a zsidó türelmi adó ellen s a halálbüntetés eltörlése mellett. Mikor I. Ferenc József a trónra lépett, Olmützben fogadja a bécsi zsidók küldöttségét s az ő ajkain hangzik legelőször: «Ihre Gemeinde».

Tebát a bécsi zsidóknak hitközségi jellegét tulajdonképen Ő Felsége adta meg közvetlenül.

A jogi helyzet megjavulása rohamosan megnövesztette a hitközségi tagok számát. Az ötvenes években Európa legtekintélyesebb községe s a zsidó szellemi élet egyik középpontja lett. Jellinek Adolf, a kiváló zsidó tudós s kitünő hitszónok s a köréje csoportosuló tudósok, mint Weisz Izsák Hirsch, a zsidó hagyomány történetének megírója, Friedmann Méir, jeles midráskutató, Szmolenski Péter újhéber regényíró, Szántó Simon lapszerkesztő, valamint a közélet egyéb terén

nagy hírnévre szert tett férfiak, mint Frankl Ludwig August, a híres német költő, Kuranda Ignác osztrák politikus, Wertheimer József, a bécsi Alliance elnöke nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a hitközség, melynek nagy multja van, biztató jövőnek nézzen elébe.

Budapest.

Dr. Richtmann Mózes.

SAUL KIRÁLY ENDORBAN.

I.

Ma megőrültek a felhők talán ?
 Vad, eszelős haraggal
 Mindnyája végig nyargal
 A vihar-verte ég boltozatán :
 Megbomlott éji horda,
 Amely rohantában kioltja
 Virrasztó lámpáit a csillagoknak . . .

S mig fönn a felhők sergei robognak,
 Haduruktól, a vihartól üzelve,
 Kinek mindig csak korbácsolni kedve
 Rabszolga felhő-katonáit
 Egy ismeretlen végtelenbe,
 Mig ott fönn csatára kiszáll
 A zivatar fekete serge,
 S hallatja dühödt harsonáit,
 Lenn az országút bús sarába' sántit,
 Fáradságtól bénára verve,
 Szomjtotl gyötörve, kínozott-étlen,
 Két szolgájával Saul király.

S hogy vánszorgón baktat az éjben,
 — Szolgáinál is sokkal szolgább —
 Rongyos paraszti ál-ruhában,
 A felhőknek irigyli dolgát,
 Kik céljuk felé törve bátran,
 A messzeségben vesznek el,
 Mig őneki bujkálni kell
 Az ellenséges éjszakában,
 Amely baljós árnyakkal fenyeget
 S szivére uszít falánk rémeket.

De mikor alig birja már,
 S úgy érzi, nem viszi tovább a lába
 S ledől az esőverte út sarába,
 Egyszerre csak derül a szemhatár.
 Itt-ott egy nyájas mécsnek enyhe fénye
 Vigasztalón száll szét az éjbe,
 Hirdetve, hogy Endorba értek íme
 A fáradt vándorok.

Saulnak halálra vált a színe,
 Roskadtan vánszorog,
 És ajka megremegve súgja :
 — Mutassátok meg, hol lakik a néember,
 Kinek szeme, az örök-éber,
 A multba visszaszállva
 Ellát a zűrös ős-ködig,
 Mikor még senkisem volt, ki király ma ;
 És azt is látja, hol a jövő útja,
 Melyen semmivé zülhet újra.
 Ki most még dölyffel hősködik . . .
 Sorsom rejtélyeit megoldva,
 Még mielőtt letűnt ez éjjel,

Hadd lássam én is a boszorka
 Multat s jövőt felidéző szemével
 Mezetlenül a végzetet :
 Vezessetek, hozzá vezessetek !

II.

— «Éjszaka jöttem, reggelig se várhat
 Az én beteg lelkem,
 A halálra fáradt :
 Ments meg, válts meg engem !
 Sok száz uton jártam,
 Annyi szép határban
 Búsan tévelyegtem.
 Görnyesztő volt álltom,
 Lankasztó volt ültöm,
 Poshasztó volt fektem,
 Sorvasztó volt jártom . . .
 Mindenütt körültem
 Orvlesben halál van . . .
 Hozzád menekültem,
 Reménységeim mind
 Tenöledbe búttak ;
 Mutasd meg egy szóval,
 Derítsd föl egy jellel
 A menekvő útat ! » —

S halkán válaszolván,
 Kérdi a boszorkány :
 — «Ki vagy esdeklő te,
 Aki arra vágyol,
 Hogy az én kezemtől hulljon le a fátyol,

Mely titokból szöve
 Ráborul jövődre,
 S mik rég sírba hulltak,
 Elenyészett multak,
 Orozva uj éltet,
 Lépjenek elébed . . . » —

És Saul király megadóan válaszolja :
 — «Mi lehetnék? Szolga vagyok, szegény szolga.
 Mondhatatlan nagy tehertől
 Boskadozik az én lelkem,
 Mindenkinek jobb a dolga,
 Énnálamnál nincs szegényebb Izraelben!» —

Fölsüvít a boszorkának hangja. Mint a
 Nyílvessző száll Saul szívébe :

— «Csalafinta,

Ravasz beszéd a beszéded, mégsem áltat.
 Nem vagyok én kicsi gyermek,
 Kit rászedhetsz. Rég ismerlek.
 Csal a gúnyád, nem vagy szolga,
 Sötétlelkű Saul király vagy.» —

— «Nincs igazad, hogyha korholsz, zord boszorka.
 Az én szavam mégse hamis ;
 Saul királynak ha hívnak is,
 Jogarral és koronával
 Megvert lelkem csak reá vall :
 Szolga vagyok, szegény szolga,
 Megvetett szolgája a legnagyobb úrnak,
 Jó szava nincs hozzám, csak ütlegi hullnak
 A lelkemre folyvást.
 Imával, fohással mindhiába kérdem,
 Mitől felém fordul, mi volna az érdem,

Az álomfejtőknél sincsen magyarázat,
 Papok-, prófétáknál nem lelek megoldást:
 Végső menedékem
 Te vagy immár nékem,
 Ahol lelkem ezerjőfüvet találhat,
 Titkot széjjel fosztó,
 Szent tanácsot osztó,
 Istentől megáldott nagy asszonyi állat! —

Feleli az asszony megvetőn, keményen:
 — «Hogy énhozzám jöttél, balgatag reményen
 Táncoltattad lelked;
 Minek bűvös nyitját másutt meg nem lelted,
 Mindhiába várod,
 Hogy nálam találod,
 Nem adhatom néked, bárhogy kérnéd, én sem.
 Üresség fölötted,
 Sivárság alattam.
 Máshol kell kikötned,
 Máshol kell kutatnod,
 Csakis tenmagadban.
 Multad tenlelkedben,
 Mélyibe temetve,
 Jövőd tenszivedben,
 Életért epedve.
 Ahol összeolvad
 A tegnap s a holnap,
 A dél meg az éjfél:
 Csak magadba nézzél.
 Senkit föl nem támaszthatok,
 Akit lelked föl nem támaszt,
 Valódból kél minden halott,
 S jövődre fényt lelked áraszt.

Multat és jövőt kutatva,
 Szállj alá csoda-kutadra,
 Melynek mélységes vizébe'
 Benn reng multad, jövőd képe:
 Merülj, törj le önmagadba . . .» —

III.

Miként a boszorkány parancsa
 Reája róttá,
 Már éjfél óta
 A nyirkos pince-bolt
 Sötétségében böjtöl Saul király;
 Nyomorultabb, koldúsabb sohse volt;
 Magára hagyva, bús-magába száll,
 S lelkének mélyén csak rémet talál.
 Akik ellen valaha vétkezett,
 Kiket megrontott durvasággal, csellel,
 Mindet fölhozza vad emlékezet,
 Mindnyája vádoló szitokra kel fel.
 Valamennyin reája rontanak,
 Kacagva, sírva, visitozó jajjal,
 S hiába kérdi vonagló ajakkal,
 Ki megváltaná, hol késik a hajnal?
 E pince-boltban sohse virrad hajnal,
 Mely visszaúzná lelke mélyibe
 A multak vétek-szülte rémeit . . .

De lám csak, vajj' ki bukkan fel ime:
 Aggastyán-arcát, mely örök-szelíd,
 A borongást hatalmas homlokán,
 De sokszor is bámulta hajdanán,

S ki egyszer látta, nem felejtí el,
 Ó jaj, ez ő, a Bíró, Sámuel . . .
 Ki fénybe vitte volna, s a sötétet
 Hogyan kerülhetné el, megmutatta,
 S ki ellen annyiszor tévelygve vétett,
 Kit gonoszsággal meggyalázva sértett,
 Kinek szavát hitványul kikacagta,
 Ki pellengérré bukott őmiatta,
 Ki hasztalan kérlelte, Isten útját
 Hadd járja jámborságban népivel;
 S mi volt jutalma Saultól: durva csúfság . . .
 Jaj, mit akar most tőle Sámuel?

— «Hivtál onnan, ahol örök a csend;
 Minek zavartál, háborgatva engem?» —

— «Ki szól?» — riad föl Saul vad rémületben,
 Sámuel szólott vagy csak füle cseng?

És újra kong a szó, a számonkérő:
 — «Mit akarsz tőlem, gőgös Saul király,
 Most, amikor már minden úgyis késő,
 Még egyszer nem lehet dél, ha már a nap leszáll!
 Az Urat elhagyád, im elhagy ő is;
 Szived dacos volt, lázadón kevély.
 Az Ur szavának hogy nem engedél,
 Ő sem hallgat imádra, akármily esdeklő is!
 Az Urat elveszítetted; azért
 Elveszt ő téged is most. Csupa vért
 Látok Izrael megvert táborában.
 Te és a fiaid, jaj, mindahányan,
 Mire a holnap zord életre kel,
 Filiszteus szablyától vesztek el . . .» —

A hang elnémult. Eltűnt Sámuel.
 Nem tudja Saul, hogy ki beszélt hozzája?
 Sirjából szállt-e ki Sámuel árnya,
 Vagy vezeklésnek vágyával betelve,
 Multat idézett föl a maga lelke,
 Amelynek gyötrőn kínzó büntudatja
 A jövőnek rémképét is mutatta . . .

De a szörnyű intő akárki volt,
 Való, káprázat, élő, siri holt,
 És gyász-szava másnak is hallható,
 Vagy hangja csak a belső rémületnek:
 Miként hóhér, lesujtá Sault e szó,
 Tagjai iszonyattól megmeredtek.
 — «Én Istenem, mért nem hagysz egyedül?» —
 A rémektől féltében ezt sikoltja,
 S éles jajjal, hörögve elterül . . .

Reggelre, hogy belép a pince-boltba
 Borongó lélekkal a bús boszorka,
 Hadd lássa, a zsidók gonosz királya
 A vezeklésnek éjét hogy' töltötte:
 A legnyomorúbb szolga,
 A Sors legyűrt szolgája
 Magával tehetetlen,
 Béklyózó rettenetben,
 Földön hever előtte . . .

Budapest.

Szilágyi Géza.

HORN EDE EMLÉKEZETE.

Felolvasásra került az IMIT felolvasó estéjén.

Hölgyeim és Uraim!

A hála és köszönet szavaival kezdem felolvasásomat. Hálás köszönetet mondok az IMIT vezetőségének, amely módot nyújtott nekem arra, hogy e díszes társaság előtt felidézhetem egy kiváló, érdekekben gazdag zsidó testvérünk immár feledésbe ment emlékét és ennek kapcsán beszámolhatok arról az akcióról, amely kezdeményezésem folytán egy felvidéki kis városban megindult nagy hitsorsosunk emlékének megörökítésére.

Horn Edéről van szó, a harminchét év előtt elhunyt zsidóhitű államtitkárról.

Tisztelt hallgatóim, Önök valószínűleg már tudomást szereztek a Horn emlékét megörökítő akcióról azokból a hírlapi közleményekből, amelyek e tárgyban a sajtóban napvilágot láttak.

Mielőtt azonban e mozgalomról bővebben megemlékezném, engedjék meg, hogy főbb vonásokban vázoljam Horn Ede életének folyását és a marandó becsű tevékenységét, amelyet hazája érdekében itthon és a külföldön kifejtett.

Horn Ede, akinek tulajdonképeni neve Einhorn Ignác volt, kiváló volt mint ember, mint hazafi, mint publicista, mint tudós, mint politikus, mint nemzetgazdász, mint statisztikus és financier, mint a munkásmozgalom lelkes vezetője egyaránt; oly ember volt,

akinek élete minden jelenségre rávilágított a hármasláng: a bölcsesség, a szépség és az erő.

Horn Ede kronológikus sorrendben volt: chéder-tanuló, talmud-ifju, házi tanító, ujságíró, rabbinus, publicista, a zsidók emancipációjának és magyarosodásának ékesszavú harcosa, tábori lelkész a szabadságharc alatt és a nemzet nagy küzdelmének leverése után az osztrák szoldateszka üldözöttje. Mint ilyen hagyta el hazáját, és huszonnégy éves korától életének negyvennegyedik évéig, tehát teljes húsztendőn át, számkivetésben élt. Előbb Prágában, ahol szépirodalommal és ujságírással foglalkozott, aztán Lipszében, hol az egyetemen nemzetgazdaságtant, történelmet és filozófiát hallgatott — mialatt természetesen tollával tartotta fenn magát — majd Brüsszelben, ahol nemzetgazdasági és pénzügytani tanulmányokba merült és ezenkívül a statisztika tudományát művelte, végül Párisban, hol már mint kész tudós a nemzetgazdaság és pénzügy terén európai jelentőségű és hírnevű szaktekintély lett s ahol kitüntetésekkel, dicsőséggel halmozták el. Ezek közepe tette fogta el a honvágy és haza is tért. Itthon egyszerre a politikai élet hullámainak forgatagába került. Rövid idei működése után már a legnagyobb állások egyikéhez jutott, amelyekre a nemzet és a király kiváló polgárt meghívhat: államtitkár lett, még pedig az akkori földművelésügy-, ipar- és kereskedelmi minisztériumban. A sors nem sokáig engedte őt tovább működni: — egy alattomos betegsége elvitte az élők sorából férfikora delén, ötvenéves korában.

Horn Ede változatos életének főbb momentumai

ezek: született 1825 szeptember 25-én Vágújhelyen, mint Einhorn Gerson gyapjúkereskedő fia. Igazi neve — mint említém — Einhorn Ignác volt. Apja, aki már az akkori időkben felvilágosodott ember volt, nem érte be azzal, hogy fiait a zsidó népiskola antediluviális szurrogátumába: a chéderbe járassa, házitanítókat fogadott melléjük — és így Horn Ede mellé is — azzal a szándékkal, hogy gyermekeit a világi tudományoknak akkoriban még miszteriózus hajlékaiba bevezessék. Horn Ede tizenhárom éves koráig a szülei házban nagy mohosággal szívta magába mindazt a tudományt, mihez hivatalos és házitanítója és magánolvasmánya révén juthatott. Ekkor a házitanító kijelentette, hogy tudományának tarisznyája már teljesen kiürült és nem tud további táplálékot juttatni a mohó étvágyú Ignácnak.

A szülők tehát Nyitrára, majd Pozsonyba és Prágába küldték a tudományszomjas fiut theológiai és középiskolai tanulmányokra. Pozsonyban 1841—1844. között élt Horn Ede. A tizenhét éves ifjut itt Neustadt Adolf, a Pressburger Zeitung szerkesztője, vezette be az ujságírásba. Írásai az elnyomott zsidóság életének körülményeivel foglalkoztak és az emancipációt sürgették. Cikkei részben külföldi lapokban, részben magyar lapokban, jelesül a Pesti Naplóban, a Jelenkorban jelentek meg. 1847-ben már önálló művel állott a közönség elé: A zsidókérdés Magyarországon című röpiratával, amelyet a zsidó emancipáció nagy hírű előharcosának: Eötvös József bárónak ajánlott. Ugyanabban az időben tartotta első szónoklatát mint prédikátor, Budán egyúttal a Magyarító Egylet

könyvtárosa volt és szerkesztette annak Magyar Zsidók Évkönyvét, amelyet értékes közleményekkel gazdagított.

1848-ban, a szabadság esztendejének április havában, alapította Horn Ede heti folyóiratát, amelynek címe volt: *Der ungarische Israelit*, amely lapban a zsidóság reformmozgalmaival foglalkozott. Horn a zsidó rituálé legmesszebbmenő reformjáért, a cerimóniák teljes átalakításáért küzdött e lapban, amely csakhamar a főváros és az ország szabadon gondolkodó zsidóinak organuma lett. A fővárosban élő hívei a pest-budai reformhitközségben tömörültek, amelynek Horn lett a feje. Ez a község, amelyet az akkori kultuszminiszter, Horváth Mihály püspök, elismert, 1852-ig tartott istentiszteleteket.

Horn Ede azonban nem elégedett meg vallásfilozófiai reformeszméinek hirdetésével; a napi politikába is beleszólt, természetesen liberális értelemben. 1849-ben, rövid idővel azután, hogy Windischgrätz bevonult Pest városába, elnyomták lapját és ő maga is kénytelen volt menekülni, minthogy komolyan tarthatott attól, hogy fogságba vetik. Először a magyar kormánnyal együtt Szegedre ment, ahol egy magyar politikai lap kiadásánál működött közre. Augusztus havában sikerült neki, az osztrák részről proskribáltak, Komáromba jutnia és Klapka tábornok a magyar szabadságmozgalmak érdemes támogatóját táborig lelkésszé nevezte ki századosi ranggal. A tiszti rang az 1849 október 3-án bekövetkezett komáromi kapituláció alkalmával biztosította neki a szabad elvonulást és a teljes személybiztonságot. De megtiltották neki,

hogy előbbi foglalkozásához visszatérjen és a fővárosban letelepedjék.

Horn Ede Vágújhelyre, az apai házba vonult, hogy ott meghúzódva, tanulmányok között várja be a jobb idők elkövetkezését. Azonban nagyon kellemetlen meglepetés érte. Haynau elfogató parancsot adott ki ellene. Horn szülei idejekorán értesültek erről és nyomban kicsempészték fiukat a városból. Horn Ede elmenekült és meg sem állott Prágáig, ahol 1849 decemberétől 1850 elejéig rejtőzött. Prágából a cikkek egész sorozatát írta. Irodalmi tevékenysége, amelyet az elbukott magyar ügynek szentelte, azonban nem kerülte el az éber rendőrség figyelmét és Horn Edének ismét csak meg kellett fognia a vándorbotot.

Természetes, hogy a külföldre igyekezett. Majdnem három havi vándorlás után, 1850 márciusában, Lipszébe érkezett. Harminc krajcárral a zsebében tartotta bevonulását a szász fővárosba Szent István birodalmának jövődöbeli államtitkárja. Szerencsére a hetekig tartó vándorlás alatt egy jellemrajzot dolgozott ki Görgey Arthurról, amely munkáért a Hertig könyvkiadócégtől 70 tallér honoráriumot kapott. A művecske révén Horn újabb megbízásokat kapott a kiadótól, majd alkalma nyílt a Gegenwartba több cikket írni a magyar szabadságharcról és a Brockhaus-féle Konversationslexikon tizedik kiadása számára megírni a Magyarországról szóló közleményeket.

Lipszében Horn nagy buzgalommal vetette magát a nemzetgazdaságtan, a történelem és a filozófia tanulmányozására, amely tárgyakat az egyetemen hallgatta. Mint egyetemi hallgató egy művet adott ki

Spinoza államtanáról, amely munka később Brüsszelben francia nyelven is megjelent. Ugyanakkor egy «Magyarország március előtt» című könyvét, majd 1851-ben első nagyobb művét adta ki Kossuth Lajosról. Irodalmi munkássága révén a német közvéleményben élénk érdeklődés támadt a magyar viszonyok iránt, de sajnos az államhatóság, bár hivatalosan, szintén Horn olvasói közé tartozott. Az osztrák kormány beavatkozása folytán a könyvet konfiskálták és az ügy, miután a rendőrségnek a szerzőre nem sikerült rátennie kezét — mert Horn idejében megugrott — a kiadónak tizennyolc hónapi fogságot hozott, amelytől 600 tallér árán váltotta meg magát. Három évvel később a Kossuth Lajosról írt könyv Londonban angolul is megjelent.

Lipcséből Horn Brüsszel felé vette útját, ahol 1851 decemberében érkezett meg. Kemény megpróbáltatások, kimondhatatlan nélkülözések között töltött itt egy teljes esztendőt, míg sikerült lábát megvetnie. Lassan-lassan azonban mégis belejött a belga viszonyokba, kiprobált tollának ismét működési tere nyílt; cikkeket írhatott számos lapba.

Belgiumban akkor virágjában volt a statisztika tudománya. Horn, aki a szükséges előtanulmányokkal, a pénzügytannal, nemzetgazdaságtannal és történelemmel, már Lipcsében elkészült s akinek mozgékony szellemében a napi aktualitások iránt erős érzék lakozott, nagy buzgalommal és energiával fordult a statisztika felé. Alig másfél esztendővel azután, hogy Brüsszelbe jött, 1853-ban, már egy nagy negyedrészt munkát adott ki ezzel a címmel: A belga királyság

statisztikai képe; egy munkát, amely Fallati tübingeni professzor egyetemi előadásainak alapját képezte. Felbuzdulva a nem remélt sikertől, a következő esztendőben egy még nagyobb munkát tett közzé e címmel: Nemzetgazdasági tanulmányok Belgiumból, Ausztria, Szászország, Poroszország, Franciaország, Anglia, Hollandia, stb. megfelelő viszonyainak összehasonlító feldolgozásával. Ez a munka a tudományos körökben szinte szenzációs hatást keltett.

A számkivetett tudósnek működését a művelt Belgium és Németország a legteljesebb mértékben méltányolta. Az elismerés azonban nem némitotta el Horn hazafias bánatát és gondjait. Most is cikkeket irogatott sűrű egymásutánban Magyarországról és a magyar szabadságtörekvések érdekében. 1854-ben egy monográfiát bocsátott közre II. Rákóczi Ferencről, amely monográfiához a Brüsszelben élő báró Jósika Miklós, akivel Horn gyakori, belső érintkezésben állott, szolgáltatta az öntözést, nemkülömben a szükséges anyagot is.

Két esztendei Brüsszelben való tartózkodás elegendő volt, hogy Horn Ede mestere legyen a francia stílusnak is. Oly magvasan és elegánsan írt franciául, hogy 1855-ben az Indépendance Belgenél felkínáltak neki egy főmunkatársi állást. De Horn, sarkalva a leküzdhetetlen vágytól, hogy megismerje a világ fővárosát, Párisba ment, ahová őt Michel Chevalier, a hírneves nemzetgazdász és későbbi szenátor, a Journal des Débats-hoz szerződtette.

Európai vándorútjában tehát az egykori vágújhelyi zsidó fiu harmincéves korában már európai

hírű tudós, Párisba jutott. Párisi működése egy irodalmi Fregoliéhoz volt hasonló. Alig lehetne még csak fel is sorolni azokat a publicisztikai organumokat, amelyeket soha nem nyugvó és fáradhatatlanul teremtő szellemének kincseivel német, francia és magyar nyelven gazdagított. A napisajtónak és szaklapoknak szánt cikkein kívül egész sereg önálló, a legfontosabb pénzügyi, nemzetgazdasági kérdésekkel foglalkozó műve tett tanuságot a véghetetlen szorgalomról, a túláradó alkotási vágyról és bámulatraméltó könnyedségről, amelylyel Horn az ő gondolatait és tanulmányainak eredményeit kifejezésre juttatta. Nem meglepő ezek után az sem, hogy Horn egyidejűleg a párisi kereskedelmi akadémia, az Association Politechnique-on mint tanár működött, konferanszokat és nyivános előadásokat tartott, továbbá résztvett fontos parlamenti és kormányankéteken mint meghívott szaktekintély.

Kiváló francia és külföldi tudományos egyesületek siettek megadni Horn Edének minden megtiszteltetést. A hatvanas évek elején forrón szeretett hazája érdekében a számüzöttnek egy csomó politikai és pénzügyi vonatkozású közleménye jelent meg Párisban és e cikkek Magyarországnak sok szimpátiát és barátot szereztek. Természetes, hogy művei elismeréssel teljes figyelmet keltettek idehaza is. 1862. novemberében Viktor Emánuel olasz király Horn Edének, a «francia nemzetgazdásznak» kiváló szolgálatai elismerésül a Szent Móric- és Szent Lázár-rend lovagkeresztjét adományozta.

Ilyen körülmények között valósággal feltűnő,

hogy mikor 1864-ben Hornt a stuttgarti statisztikai kongresszusra meghívták, tudakozódására azt a választ kapta a württembergi kormánytól, hogy megjelenése nem kívánatos, mert kénytelenek volnának őt Ausztriának kiadni.

Horn könnyen vigasztalódhatott ezért a mellőzésért. Páris teljesen méltányolta őt. Ugyanabban az évben mint a 25 millió frankkal megalapított Société agricole et industrielle d'Égypte igazgató tanácsosa Egyiptomba utazott, ahol nagy megbecsülésben volt része s ahol az alkirályal gyakran állt érintkezésben. Amikor Egyiptom egy 125 millió frankos államkölcsönt akart felvenni, meghívás folytán még egyszer Egyiptomba ment és tevékeny közreműködésének eredménye az lett, hogy a kölcsönügyletet Londonban meg is kötötték.

Egyiptomból Horn egy cikksorozatot írt a párisi Journal des Débats számára, e cím alatt: «Lettres du Delta». Az Institut Égyptien 1864-ben tagjává választotta. Székfoglaló értekezésében, amelynek címe volt: «Le progrès économique en Égypte» óriási fellendülést jósolt ennek az országnak, amelynek földjén minden nemzet és minden vallás teljes türelmességet élvezett.

Félek, hogy terjengős lennék, ha nyomról-nyomra követném azt a grandiózus munkálkodást, amelyet Horn politikai és pénzügyi téren, nemkülömben a francia munkásmozgalom terén kifejtett és ha felsorolnám a kitüntetések, amelyekben kimagasló tevékenységeért része volt. Csupán azt említem tehát még, hogy 1866-ban megjelent «La liberté des banques» című

munkája Hornnak, mint államgazdasági és közgazdasági írónak európai hírnevét még szélesebb körökbe vitte széjjel és hogy «L'Économie politique avant les Physiocrates» című pályaművét az Institut az összes francia pályázók között háromezer frankos akadémiai jutalommal tüntette ki.

1866 augusztusában illusztris honfitársunkat a legnagyobb kitüntetés érte, amelyet idegen ember egyáltalán kaphatott: a francia kormány kivételesen a «grande naturalisation»-t, a nagy állampolgárságot, adományozta neki, amellyel a teljes francia polgárjog járt együtt. Horn tehát ettől kezdve véglegesen installált francia lett. A büszkeség, amely a régi Róma szülöttét annyira eltöltötte, hogy önérzettel ütött mellére, mondván: Civis Romanus sum, nos e büszkeség még jogosabb lehetett Vágújhely szülöttének lelkében, aki nem örökölt jog alapján, hanem szelleme és jelleme kiválóságaiért, közhasznú tevékenységéért ajándékuul nyerte a grande nation polgárjogát.

De mind ezek után sem érezte magát soha franciának, amint Prágában nem érezte magát osztráknak, Németországban németnek, Brüsszelben belgának. Volt és maradt egész életében magyar és semmi más, csak magyar. Lényének minden idegszálával a magyar rögön csüngött és közepette párisi sikereinek, amelyek minden kevésbé ideálisan gondolkodó férfit elszakítottak volna hazájától, egyetlen pillanatra sem feledkezett el az országról, amelynek szabadságáért írásaiban küzdött s amelynek politikai törekvéseit tollával a külföldi sajtóban propagálva, helyes világításba helyezte.

Az imént több röpiratról tettem említést, amelyet Horn Párisban Magyarországról, ennek politikájáról és pénzügyeiről gyors egymásutánban adott közre. Felemlítendő még, hogy honfitársaival szünet nélkül kereste az érintkezést. Éveken keresztül elnöke volt a párisi Magyar Egyletnek és cikkeket írt a Pompéry-féle Magyarországra és egyéb magyar lapokba.

A meggyőződéséhez való ragaszkodás, a jellemzőségi-
lárdság, az intranzigens egyéniség, az igazi demokrata
gondolkodás és érzés Hornt 1867—68-ban Párisban
mozgalmas politikai és pénzügyi harcokba sodorta,
amelyek ismét nagy sikert szereztek neki. Egy «Bilence
de l'Empire» című röpiratát, amelyben a francia
császárság visszaszám helyzete ellen fordult s amely
20,000 példányban jelent meg, egy-kettőre elkapkodták.
Különösen eredményes volt Horn működése a demo-
krácia és az egyesületi intézmények szolgálatában,
népszerűsége pedig oly nagy, hogy 1869 tavaszán,
az általános parlamenti választások idején, Páris III.
kerületének egyik legkomolyabb képviselőjelöltje volt.

★

Magyarország kiegyezése az uralkodóval, az alkot-
mány visszaállítása éppúgy, mint a legtöbb emigráns-
nál, Horn Edénél is élénk visszhangra talált. Ferenc
József megkoronázása után a hazájáért való sóvár-
gását nem bírta többé leküzdeni. Így hát 1867 júni-
usában hazajött — látogatóba. Hisz az amnesztia
neki is szabad jövetelt biztosított. Pesten kitüntető
megbecsüléssel fogadták.

Tisztelői és hívei felhasználták látogatását, hogy

rábeszéljék: maradjon végleg Magyarországon. Rámutatva arra, hogy az új életre keltett haza a világlátott és tapasztalt pénzügyi szakférfit és politikust nem nélkülözheti, appelláltak rá, hogy szentelje erőit ezután kizárólag Magyarországnak. És Horn engedett. Szerették volna biztosítani publicisztikai tevékenységét is, amennyiben a Pester Lloyd szerkesztésével bízták volna meg 1868 január 1-től kezdve. Horn az erre vonatkozó szerződést alá is írta. Azonban Párisba visszatérve, éppúgy járt, mint itthon. Párisi barátai és tisztelői kérelték, hogy maradjon a francia fővárosban. De ezenkívül főleg családi és vagyoni természetű ügyei, nemkülömben az a körülmény is, hogy a Pester Lloyd politikai irányával nem volt egy véleményen, arra az elhatározásra birták, hogy a hazaköltözés tervéről egyelőre mondjon le és hogy felbontsa a Lloyd-társulattal kötött szerződést.

De habár Párisban maradt, a kötelékek, amelyek Pesthez fűzték, nem lazultak meg. A magyar közvéleményt foglalkoztató fontosabb kérdésekben mindig kikérték Horn véleményét is. Az országgyűlési ellenzékkel, amelynek vezérei az ő politikai barátai voltak, állandó érintkezésben állt és személyes barátai: Jókai Mór, Ludwigh János, stb. egyre sűrűbben unszolták, hogy lásson kozzá komolyan a hazatéréshez.

És Horn hazajött. 1869 nyarán ismét itthon volt. (Családja csak később, a porosz-francia háboru befejezése után követte őt.) Az első, amibe Horn itthon belefogott, egy lap alapítása volt. Mindenekelőtt szükségét érezte egy arénának, ahol küzdhessen

politikai és pénzügyi eszményeiért. Megteremtette a Neuer Freier Lloydot, amely elsősorban azt tette feladatává, hogy az ország német nyelvű lakosságában híveket szerezzen a mérsékelt baloldalnak, amelynek programja Horn elveivel egyezett. Két és fél évig szerkesztette ezt a lapot, amelyért tekintélyes anyagi áldozatokat is hozott.

Nem tartott sokáig és képviselő lett, amint ezt már előbb ígérték neki. 1870-ben Pozsonyban választották meg.

Mint publicista, úgyszintén mint képviselő is főleg a kormány pénzügyi politikája fölött gyakorolt éles, maró kritikát; intett a takarékosagra és sorompóba lépett a magyar pénz- és hitelügynek Ausztria gyám-sága alól való felszabadítása mellett. A kereskedelem és ipar emelésének szentelte munkálkodását úgy szóval, mint írásban. Ezzel az kérdéssel egyébként gyakorlatilag is foglalkozott, mint az Országos Ipar-egyesület szakosztály-elnöke, továbbá az ipartörvény és a kereskedelmi törvény megalkotásánál, amelyeknél az ő közreműködésének előkelő helyet biztosítottak.

Mint politikus Tisza Kálmán oldalán küzdött és hathatósan szállt síkra a gravaminális politika kikapcsolása, valamint a fuzió mellett. Amikor a fuzió megtörtént és az államügyek vezetését a Tisza-kabinet vette át, 1875-ben ő lett a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium államtitkára. A szabadelvű kormány ezt a magas, felelősséggel teljes állást örömmel ruházta rá, mert alkalmat akart neki adni, hogy az egész világ által elismert praktikus tapaszt-

talásait, mély tudását és szervező talentumát a haza javára érvényesíthesse.

Ugyanebben az évben Budapesten a Terézváros, az ország legnagyobb kerülete választotta meg képviselőjévé.

Csak rövid pár hónapig örvendhetett Horn az elismerésnek, mellyel úgy a kormány, mint a közönség adózott neki. A várakozást, amelyet hozzáfűztek, már nem elégíthette ki.

Alattomos, halálhozó, lappangó betegség erőt vett rajta, szárnyait szegte és elrabolta életét a férfinak, aki megindult, hogy tudásával, erejével utakat vágjon, amelyek Magyarországot a nagy és gazdag nemzetek sorába vezessék.

Az égi hatalmak nem engedték, hogy a nagyszerűnek megálmodott életművet befejezhesse. Hornt, még mielőtt államtitkár lett, emésztési bántalmak gyötörték és betegsége nyugtalanító jelleget kezdett ölteni. Háziórvosa megfelelő diéta mellett nyugalmat és karlsbadi kúrát ajánlott neki. Horn mindakettőt mosolyogva utasította el magától. Nem volt ideje, hogy testét gondozza.

Habár heteken át szünet nélkül, éjjel és nappal a legkínzóbb fájdalmakat kellett elszenvednie, a humor és a reménység sohasem hagyta el. Még tizennégy nappal halála előtt is hivatalából ágyához hozatta az ügyiratokat és elintézte azokat azzal a lelkiismeretességgel és alapossággal, amely őt mindenkor jellemezte. Heteken keresztül semmiféle más táplálékot nem adtak neki, mint aludttejjet. Később még ezt sem bírta el többé, mire jeget és jeges

pezsgőt töltöttek gyomrába és a táplálékot közvetett úton juttatták oda.

Valamint egész életében, úgy utolsó napjaiban sem adta fel a reménységet. Halála napjának reggelén — 1875 november 2. — még egész nyugodtan beszélgetett testvéreivel, akik hetek óta ágya mellett voltak, sőt sógorával, Glücklichhel, arról tanácskozott, hogyan lehetne, sajnos, nagyon zilált pénzügyi viszonyait évekre rendezni. Fájdalmas szívvel tette hozzá: Ha ugyan élek addig. Amikor sógora megjegyezte, hogy egyáltalán nem bizonyos, kettőjük közül ki fog élni tovább, az ő szelid mosolyával felelt: Te kívül vagy az ágyon és én benne vagyok, du bist Glücklich, ich nicht.

Ettől kezdve hanyatlani kezdett bizakodása és minduntalan megborzongatták a közeli halál sejtései. Egyszer így szólt: Én a végét járom, már nem érzem a lábaimat. Fázom, fázom . . . El vagyok veszve. Mindazáltal még mindig fogadta egy barátjának látogatását, akivel eltársalgott. Rövid időre ezután, háromnegyed ötkor még hallatta szavát. Utolsó szava ez volt: Perdu. Aztán eszméletét veszítette és agoniába esett. A voltaképeni halálküzdelem alig tartott negyed órát.

Két nap múlva adták át tetemét az anyaföldnek nagy gyászpompával, a főváros lakosságának és a magyar közélet kiválóságainak impozáns részvétele mellett.

★

A kerepesi-úti zsidó temetőben, a főút mentén hatalmas granitobeliszk tűnik a látogató szemébe.

Kíváncsian közelebb lépsz az emlékkövhöz, amelyen a következő felírást olvasod: Horn Ede, m. kir. államtitkár, született 1825 szeptember 25-én; meghalt 1875 november 2-án. Ime, a lapidáris nekrológ. De felesleges, talán izléstelenség is lett volna, bő szavakkal megemlékezni az elhunyt érdemeiről, amelyek örökkön élni fognak mindazok szívében, akik közel álltak e fenkölt gondolkodású és a szó legnemesebb értelmében altruista szellemben működő emberhez, avagy akik életének folyásával és működésével a kulturtörténelem lapjaiból ismerkedtek meg.

★

Hölgyeim és Uraim — a sikerült munka jóleső tudatával jelentem önöknek, hogy a mozgalom, amelyet néhány hónap előtt megindítottam e nagy férfiú emlékének a feledés homályából való kiragadására, fényes eredménnyel járt. Felhívásom országunk társadalmának minden rétegében élénk visszhangot keltett: hatóságok, egyesületek és magánosok lelkesen ajánlották fel adományaikat az emlékműre, amelyet a nagytehetségű zsidó szobrász, Sámuel Kornél, már el is készített. A képviselőház, a kereskedelmi, a földművelési miniszterium, a székesfőváros tanácsa, Nyitra vármegye törvényhatósága, Vágújhely városának előljárósága, a pesti izr. hitközség, a pesti Chevra Kadisa, az országos iparegyesület, az országos magyar kereskedelmi egyesülés, a magyar közgazdasági társaság, számos hitközsége az országnak tetemes pénzüsszegeket ajánlottak fel e célra és örömmel

jelenthetem, hogy a szobormű leleplezésének ünnepségét még ez esztendőben fogjuk megülni.¹

Horn Ede emléke az országban maradandó lesz időtlen-időkig.

Budapest.

Dr. Bodor Zsigmond.

A SZENICZEI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.²

Nyitravármegyében, a Kis-Kárpátok északi részében, ott ahol az e hegységet szelő Verbócz patak szűk völgyéből a Morva-síkságra kezd lépni, fekszik az ezidőszerint körülbelül 3000 lakót számláló Szenicze³ nagyközség, mely már vagy 200 év óta a járásnak legnagyobb ipari és kereskedelmi gócpontja.

Fejlettebb iparát és kereskedelmét nemcsak a helységben és a környéken már régóta letelepedett nemesek és polgárok nagyobb igényeinek köszönheti, hanem az évszázadok óta ezen vidéken lakó zsidók-

¹ A szobormű leleplezése országos ünnepség keretében 1912 december 29-én folyt le Vágújhelyen. A fővárosi közmunkák Tanácsa, Horn Ede emlékének adóztván, a VI. Dávid-utcát Horn Ede-utcának nevezte el.

² A tavalyi — 1903-iki — Évkönyvben, 145—167. lapon közölt, dr. Markus Mózesről szóló cikkemben egy sajtóhiba csúszott, melyet ezennel helyesbíteni óhajtanék. A címe után zárójelben kitett számok így olvasandók: (1763—1786). M. B.

³ E helységnek még röviddel ezelőtt Szenicz volt hivatalos és ismertebb neve. A zsidók között szóban is, írásban is mindig «Szemnicz» neve alatt szerepel.

nak is, kik agilis kalmárszellemükkel mindig, de kivált a XVIII. században messzire terjedő kereskedelmet űztek be- és kiviteli cikkekkel. A szomszédos Morva- és Csehországgal űzött kereskedelem különben már nagyon régi időben nagyrészen Szeniczén át fluctuált.

Már egy 1336-ban Róbert Károly és János cseh király közötti szerződés tudatja velünk, hogy a Cseh- és Magyarország közti kereskedelemnek útja egyrészt Sasváron és Pozsonyon át, másrészt pedig Holicson, Szeniczén és Jablánczon át vezetett és leginkább a Szeniczén átmenő kereskedelmi útnak iránya volt oka annak, hogy e városka már 1498-ban harmincad-hivatalt kapott, mely eleinte a pozsonyi fővámhivatalhoz tartozott, de 1715-ben, mikor zsidók e tájon már tömegesen letelepedtek, önálló fővámhivatal lett.¹

Zsidók kezében volt már a XVII. század elején az ezen úton húzódó jelentékeny marhakereskedelem. Ezt tanúsítja a kir. kamarából 1616-ban Nagyszombat városához intézett felszólítás, mely szerint a király a nagyszombatiaknak meghagyja, hogy a zsidókat át kell engedni területükön, mivel azok Morvaországból behozott sok marhát eladnak, az érte kapott pénzen sok barmot vesznek, mit megint Morvaországba szállítanak és ezáltal a királyi jövedelmet öregbítik.

Hogy mikor telepedtek le Szeniczén az első zsidók, az talán mindig nyílt kérdés lesz, de hogy a városka és annak vidéke már a XVII. században zsidóknak

¹ Kovachich, Indices Reales Historici etc. Tomus I. 360. l.

lakóhelye és kereskedelmüknek színhelye volt, arról az említett forráson kívül több történeti adatunk szól.

Első sorban kell említenünk a שער אפרים-nak 103. reszponsumát, melyben egy asszonyról (סנונה) van szó, kinek Ung.-Bródból származó házaló férjét Szeniczétől vagy 8 kilométernyi távolságban délnyugatra fekvő *Lieszló* falu mellett 1664-ben állítólag meggyilkolták. Az ezen ügyben kihallgatott tanuk között említettetik egy zsidó ifjú, ki a Szenicze melletti *Kováló* nevű faluba való volt, הבחור יצחק מקאבלא.

Szeniczétől nem messze, a holicsei országúton fekvő Radosóczon is laktak már ezidőtájtban zsidók; erről tanuskodik a bécsi régi zsidó temetőben nyugvó Chaim Raspitznek¹ sírköve, ki a nyitramegyei *Radosóczon* született és a XVII. század közepetáján a bécsi zsidó község jegyzője (סופר ונאמן) volt.²

Sasvárrott (= Schoszberg) is laktak már a XVII. század első felében zsidók, a mint ez egy 1651-ben Amsterdamban megjelent és פתח תשובה című művecskéből kitetszik, melynek szerzője egy rabbi Gabriel bar Józua Hesel *Schoszburg* volt.³

De vannak oly források is, melyek arról adhatnak nekünk hírt, hogy magában Szeniczén is laktak már a XVII. században zsidók.

Az Oczar Haszifruth évkönyv második (תרמה)

¹ חיים ראשפיי.

² Wachstein, Inschriften d. alten Judenfriedhofes in Wien, 182. lap.

³ Landshuth, Amudé Hoavodah, 57. lap.

kötetének 102. lapján közlött, 1715-ben Bécsben kelt rabbisági döntvénynek aláírói közt egy Hirs nevű ülnök szerepel, ki aláírása szerint a szemniczi Jákobnak fia volt. Szemnicz Jakabnak tehát nyilván már a XVII. századnak legkésőbbben második felében kellett már szemniczei lakosnak lennie.

A nyitrai levéltár is minden kétséget kizáró módon dokumentálhatja, hogy hittestvérek már e század második felében laktak Szeniczén. Az 1677 december 10-ikéről kelt megyei összeírás *szeniczei zsidó lakosokról is szól*, kik ekkor összesen 2 forintot fizettek megyei adó fejében. Nevüket vagy foglalkozásukat ezen jegyzék ugyan nem említi, de annyit mégis feljegyzett, hogy köztük egy vámos (teloniator) volt. Nyitra megyében ekkor — ezt érdekes tényként akarjuk itt kiemelni — még a következő helyeken voltak zsidó vámbérlők: Sasvárrott, Holicson, Strázsán, Vágújhelyen, Csejthén, Kosztolányon és Galgócson. Legtöbbet fizettek ekkor megyei adóként a sasvári és holicsi zsidók: 4 - 4 forintot, utánuk következtek a vágújhelyiek: 3 forinttal és a szemniczeiek; 2 forinttal.

Zsidó vámbérlőről, ki már 1660-ban lakott Szeniczén és ki valószínűleg azonos a fent említettel, tesz említést Szenicze városának régi jegyzőkönyve is, melyben oly panaszcsoportról van szó, melyet egy sándorfi lakos a XVII. század közepe táján jogtalanul szedett vámdíj miatt ellene emelt.¹

Ez időben Szeniczén és a nyugatra elterülő Morva-

¹ Ezen adatot dr. Marmorstein Ártur rabbi úrnak köszönhetem, ki jelenleg a londoni rabbiszeminárium tanára.

völgy jobbpartján, mely Pozsony megye hegyentúli járását (processus transmontanus) képezte, zsidók már igen sűrűn fordulhattak meg. Erről mintegy panaszképen szól Philarik István, volt szeniczei evangélikus lelkész Currus Jehovæ mirabilis című munkájában, mely 1687-ben Lipcsében megjelent. E protestans lelkész kénytelen volt a katolikusok és evangélikusok közt 1772-ben Szeniczén kitört véres zavargások miatt onnan Stomfára menekülni és midőn további üldözések elől innen is távoznia kellett és Malaczkán és Nagy-Lévárdon át Lipcsébe akart menni, álruhába bújt, hogy — amint említett művének 12. fejezetében írja — a Kis Kárpátokon túli síkságban, Malaczka táján sűrűn megforduló zsidók fel ne ismerjék; azonban mégis sikerült neki épen két azonvidéki zsidó kocsijain bántatlanul Szokolczáig eljutnia.

Budavár visszavívása után a török hódoltság területe mindinkább az ország délibb határára visszaszorítottván, Magyarország gazdasági viszonyai egyre javultak és csakhamar tetemes lendületet vettek. Földmívelés, ipar, kereskedelem nagyobb tért hódított és ennek folytán Morva- és Csehországból nagy bevándorlás indult meg. Ekkor kezdtek a Kis Kárpátok zsidó telepei is gyarapodni és Vágújhelyen, Szeniczén, Szobotiszton, Holicson és Sasvárrott nemcsak a tagok számára nézve, hanem intézményesen is főképen ekkor kezdtek községi alapon tömörülni.

Az országos levéltárban egy 1751 január 7-ikén adóügyben keletkezett oly hivatalos iratot őriznek, melyből néhány, azon időben bevándorolt szeniczei

zsidónak neveit iktathatjuk ide. Egynek kivételével a többi mind a közelfekvő morva zsidó községekből kerültek oda. Ezek közül legkorábban jöttek Szeniczére:

1680 körül Hirschl, *Straszniczból.*

1700 körül Mózes és József testvérek *Nikolsburgból.*

1700 körül Ábrahám *Straszniczból.*

1700 körül József *Straszniczból.*

1700 körül Izsák *Straszniczból.*

1700 körül Marek (=Márkus) *Gödingből.*

1700 körül Ábrahám *Gödingből.*

1700 körül Salamon Jakob Petersalka *Ruszniczból.*

(v. Losiczból?).

1700 körül Ábrahám *Ung.-Bródból.*

Több mint valószínű, hogy Ung.-Bródból már 1683-ban, Thököly fegyelmezetlen és vad csapatai által az ottani zsidók közt rendezett vérfürdő után, úgy mint Vágújhelyre és Verbóra, Szeniczére is menekült egynéhány zsidó.

Az 1700 körül lényegesen emelkedő zsidó bevándorlás a helységnek anyagi kárára nem lehetett. 1701-ben I. Lipót Szeniczének oly privilégiumot adott, mely szerint joga volt országos vásárokat tartani és mint már fent említettük, 1715-ben főharmincadhivatalt kapott. Ezen időközben a zsidók bevándorlása csak egyszer akadt meg rövid időre, amidőn Ocskay László brigadéros, «Rákóczi villáma» Szeniczen tartózkodott és onnan intézte csapatainak portyázó meneteléseit Morvaországba, és midőn nem sokára azután Heister generális is az egész vidéket Szakolczától Búr-Szt.-Györgyig kegyetlenül pusztította.

Sok jel mutat arra, hogy *ekkortájt* létesítették a szeniczei zsidók a még most is használatban levő régi temetőjüket, mely a szomszédos Szotina kisközség határában fekszik és melyet az ottani Vietorisz nemesi családtól eleinte csekély bérösszeg lefizetése ellenében kaptak. Addig halottaikat valószínűleg azon morva zsidó községek sírkertjeibe szállították, ahonnan bevándoroltak és ahova évenként rendes községi adót kellett fizetniök, noha már régen elkerültek onnan.

A döghalál pusztítása alatt (1711—1713) azonban a hatóság már nem akarta a zsidó halottak szokásos elszállítását megengedni és mindenütt, hol őseink nagyobb számban laktak, temetőhelyeket jelöltek ki nekik. Eleink e hatósági nyomásnak annál szívesebben engedtek, mivel a külön temetők létesítésével oly eszközzel rendelkezhetek, mely őket a gyakran irgalmatlanul megsarcoló morva anyaközségektől függetleníthette. E hatósági parancs iránti engedelmességre nem utóljára azon ok is bírta, hogy a pestis idejében hatványosan fokozódott köztük a gemilasz cheszed, a humanitás, melyet egy-egy haláleset alkalmával mindig oly örömetst gyakoroltak.

A régi temető keletkezésének idejére vonatkozólag itt kifejezett feltevésünket nemcsak az említett körülmény igazolhatja, hanem még azon tény is, hogy a hitközség birtokában levő, 1755-ben (תקטו) keletkezett Chevrakönyv 10 ik lapján az alapszabályok szerzője *az előbbi, 1713-ban szerkesztett alapszabályokra* hivatkozik. De még azon tény is, hogy eddig még nem sikerült a régi temetőben előbbi időből szár-

mazó sírkövet felfedezni, megerősíteni látszik fent kifejezett véleményünket, mely szerint szeniczei eleink első temetőhelyüket a pestis idejében szerezték meg. Már egy évvel később, *1713-ban fogtak hozzá*, hogy a Chevra-Kadisát, a minden önálló zsidó községben elengedhetetlenül szükséges első emberbaráti egyletet megteremtsék.

A pestis pusztításaival járó ipari és kereskedelmi pangás súlyosan nehezedett bizonyára a szeniczei zsidókra is. Sok hittestvér lakott ekkor már az egész szakolczai járásban, melyhez Szenicze is tartozott, de alig tudták életüket tengetni. Ezt érezte a hatóság is, mely sajnálattal és szánalommal látta, hogy a három forintot kitevő megyei adójukat, melyre kötelesek voltak, alig bírták lefizetni. Az 1713 november 17-ikén Szakolczán tartott megyei összeírás alkalmával azt jegyezték be a protokollumba: «Iudaei vero siquidem nimis multiplicati essent in processu eodem et taxa similiter florenos tres habuissent nuncque penes eandem subsistere possent.»¹

Bármily csekélynek is látszik előttünk a fentemlített 3 forint, mit akkor a szakolczai járás zsidósága megyei adó gyanánt fizetett, nagy összeg volt az mégis oly időben, midőn a szomszédos Szobotisztban lakó összes jómódú anabaptisták sem fizettek többet 3 forintnál, és Jeszenák Ferenc, a későbben bárósított Jeszenák családnak Szeniczen lakó gazdag öse, *csak 10 denárral* adózott évenként.

A két évvel később tartott *országos* összeírás

¹ Nyitra megyei levéltár. Megyei összeírások.

a zsidókat alig említi és ahol mégis említés történik róluk, csak számszerint teszi. A szeniczei lakosok között 3 zsidó boltosról tesz említést, kik közül az egyiket jelentékenyebbnek, a másik kettőt csak kisebbeknek (viliores) mondja. A többi zsidó lakos valószínűleg nyers terményekkel (gabona, gubacs, bőr stb.) kereskedett, vagy házaló vagy iparos lehetett.

Annál feltűnőbb és a szeniczei Kaufmann családra nem közömbös, hogy az ezen conscriptióban névtelesen előforduló zsidók közt egy Kaufmann Sámuel nevű zsidó szabó említettik, *ki D. Colonelli Conkenbergnek provisorjaként szerepel*. Ezen ezredes nem volt más, mint báró Zungenberg, vagy Schunkenberg Ferenc, a Buda visszavívásánál elfogott Mehemed Csonkabeg fia, ki 1696-ban Bécsújhelyen családotul a keresztény hitre tért, mire nemsokára azután keresztapjától, I. József uralkodótól nemességet és donatiót kapott. E neophita időnként Szobotiszton lakott, az ottani kastélyban, mely elzálogosítás folytán kezébe került¹ és ennek volt Szeniczén provisorja az 1715. évi országos összeírásban névszerint említett Kaufmann Sámuel zsidó.

Azon arányban, amelyben az ország a pusztító járvány csapásait gazdaságilag kiheverte, azon arányban indult meg újra a zsidók bevándorlása Magyarországra a sokkal nagyobb számban beözönlő más vallásuakkal együtt, kiket akkor a magyar földesurak termékeny, de parlagon heverő földjeink megművelésére és

¹ Bél Mátyás. Not. nov. hung. I. k. Nyitra megye s. v. Szobotisztt.

ezek terményeinek értékesítésére behívogattak. Különösen morva parasztok siettek, néha szökve is, magyar mágnások jószágaira letelepedni, kik miatt, ép úgy mint az átvándorolt zsidók miatt is, hosszadalmas pörök támadtak morva és magyar mágnások között.

Igen nagy mértékben szaporodott megint Szenicze zsidó lakossága 1720—1740-ig, kivált pedig 1726 után, miután ez évi október 16-ikán ama híres pátens megjelent, mely szerint III. Károly szigorúan meghagyta, hogy Morva örgrófságában minden zsidó családból csak egy-egy férfitag vehető pro incola, és csak annak engedhető meg, hogy megnősüljön, ha a vagyonához mértén rája kivetett taksát lefizette; az engedelem nélkül nősülők pedig nyilvánosan megvesszőzendők és az örökös tartományokból kiutasítandók. Ezen pharaói embertelenséggel és drákói szigorúsággal alkotott rendeletnek természetes következménye az lett, hogy ez időtől kedve morvai zsidó ifjú, ki családalapításra vágyott, a közeli Magyarországra vándorolt ki, hol e lelketlen rendelet érvénytelen volt. És minthogy azon esetben, ha itt megnősültek, a visszatérés nekik lehetetlenné vált, nagyobbára csak jómódú, az itt megélhetés biztos alapjával bíró fiatal emberek vándorolhattak be hazánkba. De átjött sok jómódú családfő is, kik itt a magyar földesurak támogatása mellett telepedtek le. Sokszor a főnemesek saját jól felfogott anyagi érdekükben nyíltan és egyenesen be is hívogattak vagyonosabb, vagy a szesz- és söriparban jártas zsidókat, hogy területükön való letelepedésük által állati és növényi termékeiket jobban értékesíthessék.

Ezek a zsidók majdnem mind Trencsén, Nyitra, Pozsony-, Moson-, Sopron-, Vas- és Pestmegyében találtak új hazát. 1726—1740 a hradischi, olmützi, prerai, brünni és nikolsburgi kerületekből vagy 2000 vagyonos zsidó vándorolt így hazánkba és ezek közül csakis az ung.-bródi zsidó község határából vagy 130-an Nyitramegyében alapítottak maguknak új otthont.

Szenicze városkában — lévén ott is úgy mint Holicson, Sasvárrott, Szobotiszton és Vágújhelyen egynéhány nemesi kúria — rövid pár év alatt tekintélyes zsidó község képződött, melynek tagjai, egyet-kettőt kivéve mind Morvaországból bevándorolt, vagy már ott született intelligens és élénk kereskedelmi szellemmel bíró férfiak voltak.

Az 1736-ban foganatosított és 1738-ig tartott zsidó conscriptio szerint, melyben a családfők már névszerint, családi, származási, foglalkozási és adózási adatokkal szerepelnek, Nyitramegye összes zsidó lakossága 440 családból, 1800 lélekkel állott. Foglalkozás szerint volt köztük 61 boltos, 16 korcsmáros, 14 árendás, 34 pálinkafőző, 25 szabó, 10 üveges, 7 takács, 6 tímár, 7 mészáros, 1 borbély, 1 fuvaros, 1 kékfestő, 13 más foglalkozású iparos és 162 házaló. Mindezek földesúri jog címén fizettek a régi földesuraknak 619 frt 87 denárt, az új földesuraknak 3284 f. 28 denárt.¹

Vágújhelynek azon időben 80 zsidó családja volt, Szeniczenek 50, Holicnak 40, Sasvárnak 38.

¹ Borovszky, Nyitra vármegye Monografiája 611. l.

Nomina Judæorum et viduarum.	Sub cuius ratione aut in lo est		Conditione sua est seu exercet quæstum aut opificium.
	Quæ in valore con- stituerent		
	fl.	ſ	
Franciscus Izak	—	—	Cremator.
Izak David Rimp	—	—	Cum ligulis exercet quæstum. Crematarius.
David Jacob	—	—	Miser.
Jacob Abraham	—	—	Habet fornicem pellibus vulpinis agninis item linteo materiis variis, pipere, zinzibere et aliis rebus minutioribus instructum, quibus exercet quæstum.
Lebl Moyses	—	—	Crematarius.
Benjamin una matr et sorore	—	—	Habet fornicem panno linteo, ac diversis materiis nec non ferro instructum, quibus exercet quæ- stum.
Hersl Moyses	—	—	Chirurgus.
Petrus Mendl	—	—	Chirurgus.
Joseph Abraham	—	—	Habet fornicem, panno linteo, pi- pere. Zinzibere et aliis rebus re- fertum, quibus exercet quæstum.
Benjamin Polak	—	—	Mercat cum pertinibus.
Hersl David	—	—	Exercet quæstum pagatum cum bajulo.
Salamon Lebl	—	—	Pariter pagatum pergit cum ba- julo.
Jacob Lebl	—	—	Miser.
Joseph Jacob	—	—	Pagatim exercet quæstum cum ba- julo.
Moyses Izak	—	—	Exercet quæstum cum farina.
In Kunó: Nátán	—	—	Crematarius cum exiguo alieno.

* Grof Hersan g

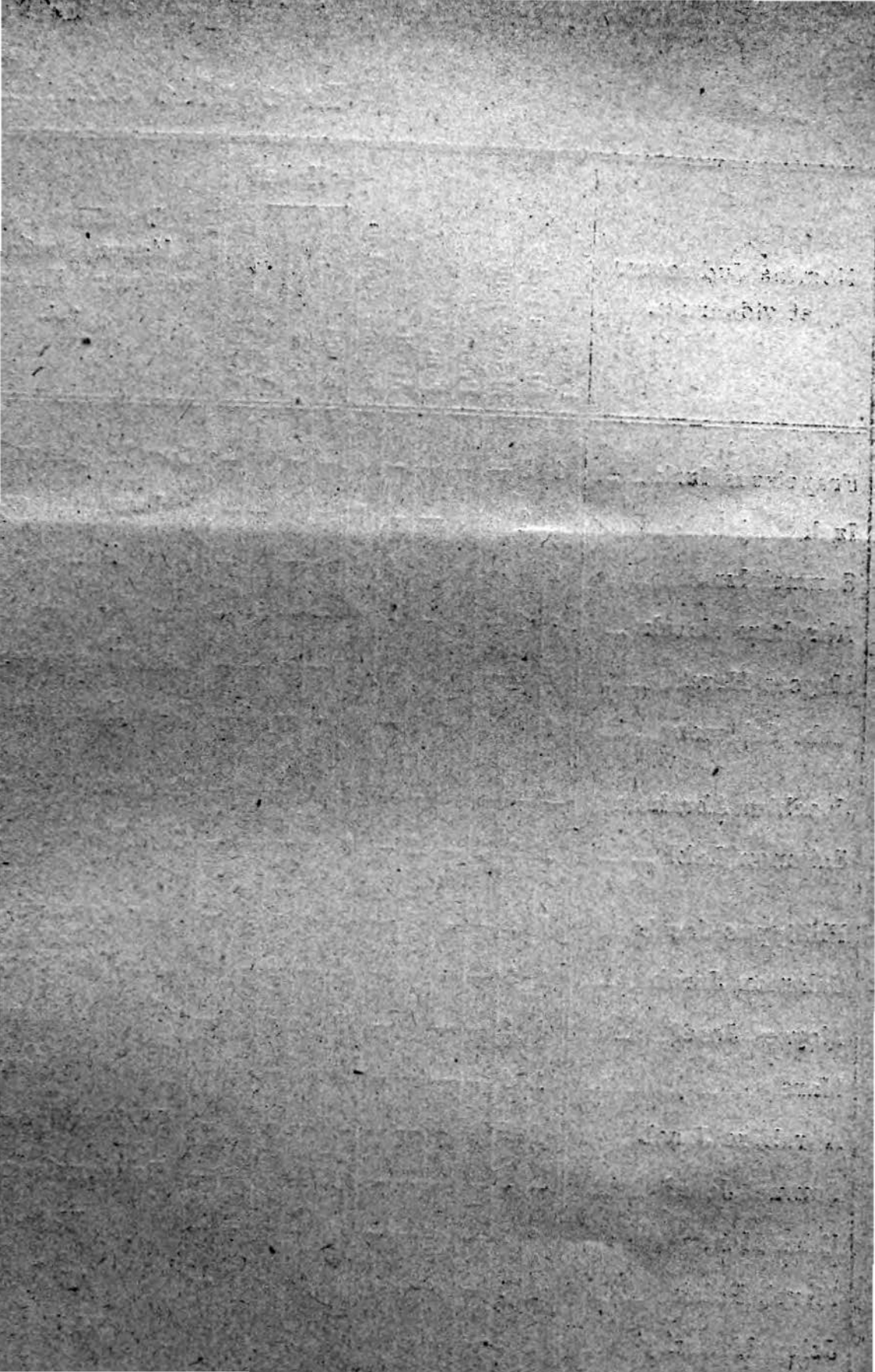
** Grof Magne fö

Conscriptio Judaeorum

In oppido Szenicze in processu Szkolcensis Cottul Nitriensi.

Nomina Judaeorum et viduarum.	Heres.	Miseris quibus Majoris proles Praesens	Frustrata	Aveilla	Sennas capitum	Habet			Dominus illius Haereditarius in vel extra Hungariam est.	In presenti est in curia aut fundo vel sub jurisdictione et actuali protectione	Annus solvet						Conditione sua est seu exeret questum aut officium.	
						Ejus	Hores	Venas			Haereditario dominio		Alteri duo sub ejus actuali protectione aut in ejus fundo est					
											In pa- rate	In par- tibus	Quae in partem effecerunt	In pa- rate	In par- tibus	Quae in valere con- tinuerunt		
fl.	s.	fl.	s.	fl.	s.	fl.	s.	fl.	s.	fl.	s.							
Franciscus Izak	1	0			6				Com. Magne ex Moravia	D. Caspar Zgurich				21				Cremator.
Izak	1	2			3				Podivieniensis ex Moravia	ejusdem				4				Cum ligulis exeret questum.
Samuel Izak	1		1	1	4				Podivieniensis	D. Stephani Gulik				40				Crematorius.
Abraham Marek	1	1			3					Dne Havorianae				12				Lanio.
Moyes Hersl	1	2			4				Com. Hersan* ex Moravia	Dominus Havorianae			6					Lanio.
Lebl Salamon	1	3	1		6		6		Com. Kautitz ex Moravia	Dne Havorianae			16			40		Crematorius, praeterea habet for- nicem, in quo reperitur ma- teria vulgo Kromach dicitur.
Joachim Abraham					1				Trebniciensis ex Moravia				10					Sartor.
Salamon Lebl	1	2	1		6				Com. Magne** ex Moravia	D. Caspar Gzingely			12			30		Habet fornicem varis materis in- structum praeterea questum cum ligulis agnitis.
Philippus Jacob	1	2			5				Lichtensteinianus ex Moravia	D. Johannes Novotha			2			8		Tabacum conliti etiamque vendit.
Salamon Jacob	1	3			6				Com. Magne ex Moravia	Illi D. Maxi Horetzky			4			15		Cerdonarius.
Moyes Josef	1	1			3				idem	Dne Havorianae			4			3		Miser.
Marek	1	1			4		8		idem	D. Stephani Demkovich			3			20		Crematorius.
Abraham Jacob	1	2			5				Co. Kautitz ex Moravia	ejusdem			2			10		Cerdonarius.
Samuel Josef					1				Brunensis ex Moravia	ejusdem								Miser.
Elias Marek	1	3			4				Velkensis	Do. Pauli Zimány						10		Exeret questum cum pipere Zin- zibere et aliis mineralibus rebus. Pauper, nihil habet.
Marek Polak	1	1			3				ex Polonia	D. ejusdem								Pauper, nihil habet.
Jelen Holiczky	1	2			4				Hollasiensis	D. Pauli Benyovsky						6		Exeret questum cum ligulis et pipere.
Moyes Jacob	1	1			3		10		Ditrichsteinicus ex Moravia	D. C. Josephi Nyáry								Communitatis hebraicae Schachter.
Moyes Jacob	1	1	1		1		6		Ex Rurisan in Moravia	Ill. D. B. Max Horeczky						35		Crematorius.
Bernardus Lebel	1	2			6				Ex Bohemia	Illi Ladislai Schlossberg						6		Tabacum etiam communitatis habet.
Jacobus Lebel	1	3			5				Volssteinianus ex Moravia	I. D. Gontis Nyáry			2			6		Joena communis.
Lebl Salamon	1	1			3				Com. Magne ex Moravia	I. D. B. Max Horeczky			3			6		Exeret questum cum ligulis, pi- pere et Zinzibere. Sartor.
Isak Wolf	1	1			3					Ejusdem						6		Sartor.
Isak Klenar	1				2					Ejusdem						6		Vitriarius.
Isak Abraham	1				2				Com. Magne	D. Ladislai Schlossbergh			2	20		4		Exeret questum cum ligulis et Lanio.
Isak Abraham	1	2			4				Idem	Ejusdem						4		Schachter communialis.
Joseph Samuel	1	2			4		1		Nicolspurgensis	D. Nabaetzki			1			6	50	Crematorius.
Marek Lebl	1	2			1	7		8	Godingensis Com. Hersan	Illi Josephi Pestvinyegy			4					Crematorius, praeterea habet Braxa- toriam in aranda, a quo solvit fl. 160.
Michael Salamon	1	1			3				Nicolspurgensis	D. Steph. Gulik			4			20		Habet fornicem, in quo reperitur Tabacum, Lintum et Materia vulgo Kromach dicitur, praeterea res mi- nutoria.
Lebl Marek	1	4			1	7			Godingensis Com. Hersan	Ejusdem			4			10		Crematorius.
Marek Abraham	1	4	1		1	8			Huno-Brunensis ex Moravia	Dominus Graiczariana			10			23		Habet fornicem, panno linteo ac diversis materis nec non ferro instructo, quibus exeret questum.
Abraham Salamon una cum Matre	1	4			1	8			Dnus Comes Magne ex Moravia	Ill. D. Co. Sigismundi Nyáry			15			32		Habet fornicem varis rebus et ma- teris referent, quibus exeret questum.
Izak Salamon	1	2			1	5			Ex Bohemia	D. Joannes Novotha						12		Sartor.
Franciscus Salamon	1	1			3				Nicolspurgensis	Ejusdem						1	50	Nihil habet.
Elias Samuel	1	4			3				Ex Polonia	Ejusdem						10		Exeret questum cum rebus di- versis.
Salamon Jacob	1	1			3				Ex Trebiez in Moravia	D. Casparus Gzingely						8		Cum bajulo pagatum exeret ques- tum.
David Filip	1				4				Ditrichstein.	D. Casparus Gzingely						24		Crematorius.
David Jacob	1	1			3					Ejusdem								Miser.
Jacob Abraham	1	4			1	7		2	B. Comes Magne ex Moravia	Spis Dni Ladislai Kerekes						20		Habet fornicem pulibus vulpinis agnitis item linteis materis varis, pipere, zinzibere et aliis rebus re- ferent, quibus exeret questum.
Lebl Moyes	1	1			3		1			I. D. B. Horeczky						20		Crematorius.
Benjamin una matre et sorore	1	1			1	6		2		Dmne Sigrisana						40		Habet fornicem panno linteo, ac- diversis materis nec non ferro instructum, quibus exeret ques- tum.
Hersl Moyes	1	3			5					D. Ladislai Schlosspergh						10		Chirurgus.
Petrus Mendl	1	1			1	5		1	Ex Bohemia	I. D. Baro Horeczky						9		Chirurgus.
Joseph Abraham	1	7			1	10			Goding Com. Hersan	D. Francis Andrászky			6			50		Habet fornicem, panno linteo, pi- pere, Zinzibere et aliis rebus re- ferent, quibus exeret questum.
Benjamin Polak	1	5			7				Ex Bziuecz	Ill. D. C. Sigism. Nyáry			2			8		Mercor cum portinibus.
Heraf David	1	2			4				D. Comes Magne ex Moravia	Ejusdem			2			8		Exeret questum pagatum cum bajulo
Salamon Lebl	1	4			5				Huno-Brunensis	Ejusdem			4			7	50	Partier pagatum pergit cum ba- julo.
Jacob Lebl	1	4			6				Godingensis	Ejusdem						4		Miser.
Joseph Jacob	1	5			7					Dmne Sigrisana						10		Pagatum exeret questum cum ba- julo.
Moyes Izak	1	4			6					D. Stephan Demkovies						6		Exeret questum cum farina.
In Rudo: Naban	1	3			5					D. Schlosspergh						3	50	Crematorius cum exiguo alieno.

* Graf Hersan Godingi fideles vol.
** Graf Magne Hodo-vana vol. a strasenzai xido kőszegnek.

Szenicze volt tehát Vágújhely után a vármegye legnagyobb zsidó községe. Tagjainak családi, származási, adózási és foglalkozási viszonyairól világos képet nyújthat az olvasónak a mellékelt kimutatás, mely hű másolata az első országos zsidó conscriptio Szeniczére vonatkozó íveinek. Annál nagyobb érdeklődésre tarthat e melléklet igényt, mivel az akkori conscriptio íveinek formulái eddig nyomtatásban még sehol napvilágot nem láttak. (L. melléklet.)

Valóban igen érdekes adatokat tár nekünk fel ezen hivatalos okirat községünk történetére vonatkozólag. Megtudjuk belőle, hogy Szeniczének ezen időben 50 zsidó családja volt, a szomszédos Kunón lakóval együtt 51-en, összesen 237 lélekkal, kik kevés kivétellel mind Morvaországból származtak oda. Volt földesuraiknak fizettek 118 frt 50 denárt, az új véduraknak pedig 665 forintot és 80 denárt. A családfők között voltak különféle iparosok ú. m. szeszegető, serfőző, szabó, cipész, mészáros és üveges. Kisebb-nagyobb üzletekkel bírtak nyolcan, ennyien foglalkoztak különféle kereskedéssel is, négyen házalással; kettő közülök sebész volt, egy tanító, kettő metsző, egy pedig — ami elég jellemző és érdekes — községi bohóc (*jocosta communis*), kinek abban az időben ott bő és jövedelmező teendője akadhatott, miután a fent említett kemény császári rendelet folytán a morva határ mellett fekvő helységben zsidó lakodalom gyakori jelenség volt.

Sokkal feltűnőbb ezen összeírásban azon körülmény, hogy úgy mint sok más nagyobb zsidó községnél, itt se találunk rabbit bejegyezve. E hiányt csak úgy

magyarázhatjuk, hogy abban az időben 1724—1753, Magyarország főabbija Eskelesz Bernát volt, kinek székhelye Bécsben volt. A kisebb rabbiteendőket valószínűleg a község metszője vagy tanítója, a nagyobbakat a főrabbi kiküldöttje végezte.

Szépen indult meg és folyt is Szenicze zsidó községének gyarapodása, míg ezen városkának kegyetlen főura, gr. Nyáry József középkori zsarnokságával rablólovag módjára az egész vidék réme nem lett és a fiatal községre oly csapást nem mért, mellyel derék és ártatlan elnökét és még egy másik tagját kínos halálra nem ítélte és belőlük martyrokat nem csinált. Gyászos emléküket a szeniczei zsidók még most is minden sewuoth második napján a hazkárában fellevenítik.

E szomorú esemény előadása azonban, mely a feltörekvő zsidó községnek fejlődését vagy két évtizedre visszavetette, már más fejezetbe tartozik.

Budapest.

Mandl Bernát.

FOGADALOM.

Míg a beteg bénán leköttve
Vergődik s örli félelem,
Szent fogadalmat suttog ajka
Álmatlan, lázas éjjelen:

«Csak egyszer még segíts meg isten,
Egyetlen egyszer még csupán!

Minden percet, mely majd nekem jut,
Hogy' megbecsülök ezután!

Az élet apró túsúrásit
Nem veszem én majd már zokon,
S szívem mindig azért dobog majd,
Hogyan segíthet másokon.

Nem sértek meg jövőbe senkit,
Lelkén nem vágok több sebet
S letörlöm majd a szenvedőknek
Arcáról pergő könnyeket.

S ki meggyógyított: Istenemről
Megfeledkezni nem fogok.
Fölkeresem majd áhítattal
A rég elhagyott templomot! —

S ha újra kint küzd friss erővel,
Fogadalmának vége lett.
Szétfoszlik, mint a szél sodorta
Imbolygó köd a rét felett.

Az öreg templom, hej, hiába
Keresi megtérő hívét.
Szent ihlete az áhítatnak
Sohsem érinti meg szívét.

Aranyért harcol nappal-éjjel,
Ökölbe mind a két keze,
S nem kérdi, hogy a vad tusában
Másoknak lelke vérez-e?

Az alatt ott a nagy kórházban
 Ah, hányszor hallja a terem
 A szenvedők szent fogadalmát:
 Egyszer segíts még istenem!

Budapest.

Feleki Sándor.

KÉT ÉLETKÉP.

Dávid.

A termete zömök, kicsit kövéres. A haját, a szakállát meglepte a moly. Inas arcában fakó két szeme úgy pislog óvatosan, mint a tarlón az ürgéé. Egy szürke, hosszú kabát, röpködő szárnyakkal, mintha bátortalan átmenet volna a kaftánból a polgári elpuhulást hirdető saccohoz, mindössze ennyi ceruzaheggyel mérve Dávid. Ebben a nagyvonású jellemzésben már az is bizonytalan, hogy csakugyan Dávidnak hívják-e. Elménk azonban úgy szereti berendezni a világot, mint egy nagy boltot s e csillogó állványok egy szürke zugában ott áll elfelejtve, egy polcon egy jelentéktelen, vánnyadt emberke, akinek önkényesen adom a nevet: Dávid. Semmi több, csak: Dávid. Nem tudom megokolni, hogy miért épen Dávid és nem is ragaszkodom hozzá túlságosan. De gondolom, ha már nevet kell neki adni, hadd legyen Dávid. Ebben a névben van valami komorság, valami makács szentség. Kimondom és száz ember közül kilenevenkilenc bizonyosan nem ama legendás Dávidra gondol, akinek az alakja áttöri a biblia kereteit és

széles vállával, lövésre kész parittyájával végigméri Góliátot. Oh nem . . . A mai Dávidok jutnak inkább eszünkbe. Az egyik, aki a vásárban kis sárga bekecsben, sáros csizmában fázva táncol és spórkasszák meg sziták felett kinyújt egy főzőkanalat, hogy behúzza rajta a nikkelpénzt meg a rézpénzt. Másnak egy másik Dávid jut eszébe, aki valahol egy templomsarokban a falnak támaszkodva olvas. Néha befelé fordítja a szemeit, hogy csak a fehérje pislog elő. Miért teszi? Talán ama Dávidok lelkét keresi, akik az évezredek alatt elköltöztek, akik valaha uralkodtak Izraélben és most mind beléje szorultak az ő göthös mellébe? Mert sokféle Dávidok vannak. Ám e mai Dávidok csak koldusai s nem királyai az életnek . . .

Az a Dávid, aki nekem jut eszembe néha, szintén e szürke és szegény Dávidok közül való. Mi sem volna könnyebb és egyszerűbb, mint megtörni azt a homályosságot, mely őt körülveszi. Mint odamenni hozzá és megkérdezni tőle: mondd, csakugyan Dávid vagy-e te is? Miért gondolom én azt, hogy téged is így hívják? . . . De én ezt sohasem tudnám megtenni, mert egy halk és szép legendát tépnék szét vele. Egy legendát, amely úgy borúl a neve köré sötét szárnyaival, mint ahogy a cserlevelekből font koszorú övezi Napoleon nevének kezdőbetűjét. S azonkívül ma már el is késtem volna vele egy kissé. Mert épen hat esztendeje, hogy láttam őt s azóta csak gondolatban foglalkoztat néha, mikor magam vagyok. Ilyenkor odalépek a polc elé, melyen molyos szakállával, bolondos köpenyével ott áll Dávid. Ilyenkor

megfogom és megsimogatom őt, ahogy a szép régi dolgok szerelmesei szokták tenni s azután csöndesen visszateszem a helyére.

Az ismerkedésünk, ha ugyan annak lehet nevezni, furcsa és felejthetetlen volt. Egy téli hajnalon történt. Előtte a napok és hetek fáradtan, lassú repüléssel szálltak el fölöttem. Lomha madaraknak éreztem őket és szerettem volna átvágni felettük valahova messzire, magam sem tudom hova. Köd... köd... hetek, hónapok hosszat köd volt bennem, körülöttem, amellyel birkóztam és amely lassan leterített. Hányszor gondoltam ezalatt az északi fjordok diorámáira, amelyek felett peng a napfény, mint az érc-húr! Hányszor vágyódtam egy messzi-messzi üvegkalitkába, amelybe melegen permetezve ömlik be a napfény és részegen hullámszik a virágpor! Az elmúlás gondolatával küzdöttem és zakatoló szívvel futottam egy este a nagy vasesarnokba, melyben pöfögve, fütve, csillogón állottak a vonatok. Január vége felé járt az idő, szombat este volt és egy mámoros, mulató nagyvárost hagytam magam mögött. A fejemet ráhajtottam egy bársonytámlára és összegubbaszkodva hallgattam, hogyan ömlik a melegvíz szörtyögve a csövekben. Olyan jó volt magamra lenni. Emlékszem, valaki még egy ernyővel megkopogtatta az ablakot és az én szédült fejem felett még kurjongatott távol, gőzködben a város. A nehéz levegőjű, bűnös város. Bódult fejjel sejtelmem sem volt róla, hova megyek, mi fog történni velem. Ernyedten engedtem, hogy himbáljon, elringasson a vonat.

«Biharkeresztes» — kiáltotta a kalaúz, ahogy végigszaladt a kavicsos sín mentén. Felemeltem a fejemet. A kupé ajtaja nagyot csattant valaki után. A lámpa-ernyő félig leeresztve. Mintha egy tompa részegség-ből ébredtem volna fel, tikkadt és forró voltam a száraz levegőtől. Hol vagyok, hogy jutottam ide? A gondolatom egy perc alatt száz kilométereket cikázott vissza az úton, melyet idáig megtettem. És megakadt egy sírgödörnél, melybe aznap délelőtt temettünk valakit. Emlékeztem a koporsó dördülésére, ahogy a gödörbe eresztettük. A nehéz viaszgyertyaszagra, mely belefeküdt a posztókabátokba, a lusta batárokra, ahogy lassan gördültek befelé a hosszú kőbányai úton. Valaki azt súgta mellettem: minden bolond okos... ki kell élni a perceket is. A sárga villamoskocsik pedig ott billegtek a kőhíd felett. Azután megint köd. Azután esteledett és én kis külvárosi utcákra emlékszem, melyekben nem történt semmi, csak az ívlámpák bágyadt violaszíne himbálózott s a láncok csikorogtak... És mi még?... Tükrös kirakatok jutnak eszembe, fehér, puha cipők szakadnak fel a sárból, azután egy vendéglő ragyogása és benne prémes bundákban suhanó emberek. És a nagy szőke lányok, még kóvályognak a fejemben, hasonlóak a feketepettyes lepkékhez, melyeket gyerekkoromban láttam piszkebokor ágain rebbenni. Emlékszem egyiknek a keze érintésére, amely megperzselt. Emlékszem, hogy valami bolondot szerettem volna neki súgni. De semmit sem mondtam, csak a poharak csengtek, muzsikáltak, ahogy össze-rezzentek az asztalon.

És most itt vagyok, most éjjel van, ennek mindössze egy pár órája és ebben a pár száz kilométerben mintha egy év szomorúsága volna. Most itt vagyok és az országhatár felé visz a vonat. Körülöttem mély csend van és csak fent a lokomotív mellett van ébren egy keménykezű gépész. Most csend van és ahogy felemelem a fejemet holdas, havas kis háztetők felett prüszög el a vonat. Mi van ott? Valahol egy kémény mered makacsul az égnek s ontja a szikrát. Mellette egy sor lámpa villan. Ez malom. Milyen furcsa egy falu, télen, szombat éjszákán, holdban, hidegben, ahogy süppednek a házak a hó alatt. Vajjon mit csinálnak ott az emberek? Vajjon ott is vannak-e fájdalomok? Milyen jó békés emberek lakhatnak ott e kis házakban! Valahol egy mécs pislog ki, ott talán gyerek mellett virrasztanak most, vagy tort ülnek, vagy a feleségét várja vissza valaki a sírással csatázva..?

Így gondolkoztam és a fejem újra nehéz lett. Éreztem, hogy hűvösebb a levegő és a felöltőt szelíden magamra borítottam. A vonat robogott azzal az édes, álomba ringató muzsikával, mely az anyai nótára emlékeztet. És az élet nagy, fáradt gyerekei, mi, szelíden ráhajtjuk fejünket a párnára és újból elalszunk...

Mikor újra felebredtem, a vonat nagyot rántott és én talpraugrottam. Künn a hajnal tejében úszott egy kis állomás és az ablak zuzmarája, a friss hideg egyszerre kijózanított. Egy perc alatt elhatároztam, hogy leszálok. Begombolkoztam és lassan megindultam a pislogó állomási lámpák alatt. A bundás em-

berek egykedvűen csóválták a zöldszemű olajlámpákat. Távolabb alig hallhatóan kevély és kövér vasúti kocsik körvonalait láttam, párologva a gőzben. Az expressz-vonat volt, amely itt az oláh havasok közt megáll egy lélekzetvételtre. Azután ez is kigördült halkán és én becammogtam a váróterembe.

Egy szűk, füstös szobában voltam, egy pár bőrzekés oláh paraszt, nagy batyús asszony ült a fapadokon s csendesen bóbiskolt. A nagy kályha pirosan, mérgesen tüzelt a közepén és egy vasutas ember káromkodva lapátolta belé a szenet. Mikor kiment a szunyókálók közül, szinte észrevétlen lépett az egyik asztal elé e történet hőse: Dávid. Előlépett és azután nagy, rejtelmes papírsomagokat vett elő a melléből. Nagy flaskókat meg nyakas pálinkás poharakat rakott ki az asztalra s köréjük egy pár nagy, piros zsemlyét. Dávid azután dúdolászni kezdett és föl meg alá sétált az asztal előtt. Úgy látszott, mintha a petroleumlámpa, mely fuldokolva égett a pipafüstben, kirakatlámpája lenne egy meginduló üzleti életnek, mely Dávid körül fog lebonyolódni.

Az üzleti élet nem is váratott soká magára. Először egy asszony lépett oda és sóhajtva hara ottegy zsemlyébe. Utána egymásután jöttek az oláhok és mérgesen tették le a rézkrajcárokat s némán ittak. Az üvegajtó, a folyósó felől egyre többet zörrent és új meg új emberek jöttek, parasztok, nagycsizmájú lókupecek, vadászkabátosak. A zuzmarás bajuszokon érezni lehetett a reggelt. A koránkelők életöröme jött velük, a hegyek alján derengő világosság, mely lassan el fogja sáppasztani ezt a szomorú olajlámpát.

Egyre többen jöttek, kefékkel, pléhedényekkel, vásárra készülők. Hangosakat nevettek és ittak. Egy úr formájú bizalmaskodva ütött széles tenyerével Dávid vállára, mialatt a cimborája pajkosan megbillentette a Dávid fején levő kalapot. Ijedten kapott utána, a nehéz bársonykalap után, amelyik messze gurult. Hangos kacagás támadt erre és ő maga is nevetett furcsán, félszegen.

Valami sajátságos érzéssel néztem mindezt. A nehéz, fojtogató éjszaka után ez a homályba vesző kis kuckó itt a világ végén maga volt az ébresztő, durva valóság. És e valóságban, bágyadt, nehéz levegőjében egyetlen fénylő pont: az ő rongyos mivoltával Dávid. A tekintetem néha összeakadt az övével és ilyenkor alázat volt benne és félelem. Mintha azt kérdezte volna:

— Mi végre jöttél ide..? Mit keresel itt ilyen szokatlan időben, vasárnap hajnalban?

Szeliden, barátsággal néztem rá. De ő nyugtalanul kapta el a szemeit.

— Csak úgy idevetődtem, Dávid, — szerettem volna vele megértetni. Hajnali madár, senki és semmi. Egy kicsit lázas és inkább szánalomraméltó, mintsem félelmetes.

És igyekeztem belekapaszkodni a szelíd, szürke szemeibe. De Dávidot nagyon elfoglalta az üzlet. Sürgött-forgott, öntögette a pálinkát és hajlongott. Most egyszerre vonat állt be a pályaúdvarra, az őrtálló hangosan bekiáltotta az állomások neveit és mindenki kifelé tódult, csak egy öreg paraszt maradt a teremben, csendesen pipálva. Meg mi ketten, Dávid

és én. Ahogy így újra csend lett, Dávid újra pakkolászni kezdett. Megtörülgette a flaskókat, megszámlolta a pénzt és utána könnyebbség, bizalom volt a tekintetében.

— Haj, bizony... mondta ez a tekintet... nehéz az élet.

— Elhiszem Dávid, felelte az enyém, elhiszem...

Köhécselni kezdett és letette a kurtá kis szivart.

— Kivált ha göthös is hozzá az ember...

Küzdöttem magammal, ne lépjek-e hozzá. Ne kérdezzem-e meg tőle, csendesesen: «Mennyi idős vagy, mondd Dávid? Mióta éled ezt a cudar féreg-életet?» De nem tettem, csak ránéztem és megeirógattam egy pillantással:

— Sebaj, ha nyikorog is, csak forogjon...

A vonat elment és nagy csönd lett. A vasutas újra bejött, újra lapátolta a szenet, de most nem káromkodott utána, hanem odalépett az asztalhoz és ő is hörpintett egy pohárával. Azután úgy tett, mintha pénzt kotorászna a zsebéből, de Dávid ezt méltósággal utasította vissza.

— Mit csináljak? — magyarázta nekem a pillantása — az üzlet rizikóval jár. Az államhatalom szolgája megtörölte a száját s kimenőben még visszafordult felém:

— Budapest felé tíz perc késése van a gyorsnak.

Egy tegnapi újságot húztam ki a zsebemből.

És ott ültünk mi ketten egy pár lépés távolságra egymástól, az életnek két furcsa és szélsőséges koldusa, Dávid meg én. Négy lépés volt köztünk és kétszáz esztendő. Én, egy zürzavaros világnak kivert,

fészektelen madara és ő: a béketűrés, a csendes megadás rongyosa. Bennünk és közöttünk egy néma világ, melynek reggeli szellője bezuhant a réseken s kibontotta a hegyek, a hegyek alatt ébredő falvak friss hidegjét. Dávid halkán dúdolászni kezdett. Mit dúdolt és kinek? A reggeli imádság melódiái voltak-e ezek, ahogy félénken, esetlenül kapaszkodnak fel az Úrhoz? Vagy az elégedettség, a magához bizás csöndes öröme? Dávid dúdolni kezdett és ekkor bizonyára hazagondolt. Egy pár meleg, piroscihájú ágyra. Egy tipegő-topogó öregasszonyra. Egy-két boglyas fiúcskára, akik most vesződnek a cipőpertlivel a kanapén és a kis cselédet pofozzák. És talán a kisasszonylányára is, ahogy kuglófot kever, puha, foszlós, mazsolás kuglófot, mert délután zsúr lesz náluk boldog zongoraszóval és tánccal.

A Dávid csöndes dúdorászásában most egy kis szünet áll be. Leül és elgondolkozik. Azután hirtelen a térdére üt és feláll. Kire gondolhatott most? Az elborúlt komolyságból látom: a nagy fiára. Arra, aki katona a százketteseknél Csabán és ugyan jó dolga van, mert már két csillagja van és irodában ül, de mégis: másfél éve van még a kiszabaduláshoz. S ki tudja, addig nem telepszik-e meg valaki a faluban, hogy egy rövidárú-üzlettel eléje vágjon a Márton jövendőjének. Csöndes fátyol támad e gondolatra Dávid avas szemei körül. Odahúzódik a tűzhöz és egy kicsit fázósan dörzsöli a kezeit. Különben, hiszen nagyon jó a gyerek, csak egy kicsit hirtelen lobban, állhatatlan, bolondos. Tavaly is avval a keresztény lánnyal, avval a kaszirnővel...

Sebaj, gondolja Dávid, sebaj no, az ő szíve az enyém is. Azután rám néz. Csendesen rázni kezdi a fejét és az ajkait összehúzza. Csak rezzen a tekintete, a hangtalan szemrehányás belőle, mint két messzi földrész közt a dróttalan üzenetváltás:

— Bizony, fiam, bizony... A mi melódiáink elcsittulnak a ti ajkaitokon. Ti értetek eljön a vonat és visz oda, ahova a mi vágyaink félve osontak hajdan. Mink pedig itt maradunk őrtállni, zsörtölődni, krajcároskodni, részegek tréfáin nevetni, sárban járni, hajlongani, megörlődni. És csak félve nézünk a ti távoli éjszakai egetekre...

Messziről halk fütyülés jelezte, hogy jön a vonat. Mit mondjak neki búcsúzóúl. Ha bolondnak tart is, odamegyek hozzá és megcirógatom az ő szőrös, öreg kezét. S megmondom neki:

— Dávid, irigyellek és csodállak. Ne haragudj rám ezért a tegnapi részegségért, bolondság volt Dávid. Én sohasem leszek többet rossz, én most szépen hazamegyek, lefekszem és a te csendes, mosolygó megadásodat viszem magammal Dávid.

Felugrottam a vonatra, melyen még villogtak a lámpák és sohasem láttam többé Dávidot. Kinéztem és csak egy pár hangos cselédet láttam, ahogy vizet merítettek az állomás kútjánál. Hátnál, messze piroosan kezdtek izzani a havasi csúcsok. És még azt láttam, hogy a váróteremben elalszik a lámpa. Reggel lett. A fáradtan nyújtózó emberek közt olyan jó volt frissnek lenni.

Hillél.

Ketten ültünk egy kerti lugasban: a kis húgom és én. Egy csöpp kis orr, egy finom kis áll rajzoló-dott be a komlólevelek haragos zöldjébe. Égett és remegett körülöttünk a nyári délelőtt. Valami bágyasztó szépség van ezekben a délelőttökben. Az ember ül nehéz tétlenségben és előtte ezüstös csészéken szakadt tojánhéjak, az abroszon zsemlyemorzsák és méhek röpdösnek az aranyon folyó méz üveg-harangja körül. Augusztusi lustaság; sem közel, sem távol nem hallatszik emberi hang. Csak mi ketten ülünk a kékbabos abrosz körül és hol olvasunk, hol egymásra nézünk. Ő a szép kék szemeivel úgy néz, mint egy megrebbent kis madár néz a diák bátyjára, akitől valami mesét vár az életből. Én meg arra gondolok, hogy nini a kicsinek most indul meg a kontya és milyen jó volna egy kicsit meghúzgálni a kontyát. De nem lehet, mert tisztelnem kell a korát, mivel már elmúlt hét esztendő. És ez ellenkezne azzal a komolysággal, mellyel most a magyar olvasókönyvbe merül. Hol itt, hol amott lapoz és bökdösi a kövér *o* betűket meg az *r*-eket. Milyen magányosak ezek a betűk, míg fel nem lapozzák őket és hogy elkezdenek egér után futni, hancúrozni mikor megböki őket a kis gazdájuk. Cicu, ucu, úri, cím, mondja a kis leány és elsütögetve az *u* betű kis mozsárágyúit egy hirtelen fordulattal áttér Hillélre.

Hillélre, aki szegény volt és favágással keresett naponta egy csekélyke pénzt. Nagyon csekélyke

pénzt. Ámde ő, az egyszerű ember, keresményének csak egyik felét fordította családjára, a másik felét pedig a tudós iskola kapusának adta, hogy ez bebo-csássa a terembe, melyben Izraél bölcs mesterei a szentírást magyarázták. Az ő egyszerű, balga alakja bizonyára még mindnyájunk lelkében ott lappang valahol a sötétben meghúzódva. Es valószínűleg e percben is ott lappangana még, ha a kis húgom valami szokatlan melegséggel nem ropogtatná az ő nevét Izraél bölcsei közt. De ő csak ropogtatja, húzza, szótagolja Hillél bánatos nevét és az ő története odalopózik hozzám, az ujságsorok közé. És íme ezt tudom meg róla.

Egyszer bizony még az ő csekély kis keresete is elapadt és azontúl a fősvény kapus nem bocsájtotta többé a rabbik gyülekezetébe. Szegény, szegény Hillél hiába kérlelte, unszolta a szűkkeblű kapust. Mig végre egyszerre csak különös gondolata támadt. És nyomban meg is valósította a törekvő Hillél. Sarkalva a tudás szomjától felmászott a háznak lapos tetejére, melynek üvegfedelén keresztül szűrődött a világosság a terem belsejébe. Hillél ehhez az üveglaphoz szoritotta a fülét, hogy legalább ilyen módon hallhassa a bölcs tanításokat, melyeket ott lenn osztott az ifjaknak a két nagy rabbi: Semája és Abtálion.

Megvallom, — és miért ne lehetne ezt megvallani, — hogy Hillél, aki az én számomra nem volt több, mint egy bágyadtfényű név, most az újság ingerével kezdett ragyogni. A homályos zúgból, melyben együtt élt dohánybarna iskolai faliképekkel, már-

marosi faúsztató ruténekkal és a cukorrépa-termesztéssel Bács-Bodrogmegyében, most egyszerre kilépett az érdeklődésem napfényére. És én röstelkedve voltam kénytelen bevallani a lány előtt, hogy mindezt én is tudhatnám róla, hogyha annak idején én is így énekeltem volna, ennyi bensőséggel, az ő kised és tanulságos történetét. De a férfilelek már az iskola-padban is nagyralátó. És engem azokban az években egész odaadással csak az a gondolat tudott magához bilincselni, hogy én egykor kántor lehessek, zengőszavú, finom kántor. Ám ezt tudvalevőleg nem könnyű elérni, mert a legelőkelőbbfajta kántor nemcsak évekhozzát issza a nyers tojást, hanem egy mesterséges aranyból való géjét is tesznek a torkába Pesten.

És a sok között bizonyára ez volt a legfőbb ok, amiért Hillél nemes, dacos alakja úgy lerongyolódott az emlékezetemben. De most már újra az érdeklődésem napvilágára lépett és én tágranyilt szemekkel néztem őt. Ezt tettem volna akkor is, ha a kis leány meg nem áll és be nem jelenti, hogy

— Most jön még csak az érdekes.

Akkor tudniillik, mikor ez történt Hilléllel, hogy fölmászott az üvegfedelre, szombat előestéje volt és a két rabbi egész éjen át oktatott a szent tanokban. Hillél a nagy figyelemben egészen elmerült. Nem vette észre, hogy finom hópelyhek szállingóznak reá s hogy lassan-lassan sűrű hóréteg dermedti meg tagjait. És hajnalodni kezdett már, midőn lent, a teremben a mesterek egyike így szólt: «Testvérem, nem tűnik-e fel neked is, hogy ma oly setét e terem?»

Akaratlanúl a tetőzet felé irányult tekintetök, hol az üvegfedélen egy megdermedt emberi alakot vettek észre...

— Mit vettek észre? — kérdezem ijedten és álmélkodva...

— Egy megdermedt emberi alakot vettek észre — ismétlé a kisleány.

— Megdermedt — mondom utána halkán — inkább csak azért, hogy megállítsam a történetet gyors pergésében. És hogy a megilletődés fáklyáját gyújtsam meg valaki felett, aki egyszerre nagygyá lett a szívemben, szegény, rongyos Hillél felett. Még egy percig akarom őt így látni a szótagok rohanásában, ahogy fekszik fenn az üveghez lapulva és néma muzsikával szállnak körötte a hópihék. Mi tűrés-tágadás: Hillél sorsa magához láncolt, megrendít. Az újságlap kiesik a kezemből és én álmélkodva hallgatom őt és politika, világ harsogása, mind némúljon el, mikor új életre támad a bibliai Hillél.

A kis leány azonban nem szívesen engedi magát feltartóztatni. Ő már ismeri Hillél megdermedésének a részleteit, őt a történet apró rezzenései nem érdeklik, csak a vég, mely felé Hillél életsorsa fut.

— Ez még semmi — mondja — az a legszebb, ami ezután jön.

— Az?

— Igen, a tanító úr is mondta — teszi hozzá meggyőződéssel.

— Mit mondott a tanító úr?..

— Azt, hogy ami ezután van, az a legszebb... Nem hiszed? Bizonyisten...

Az érveknek ekkora súlya megroppantja kétségeimet és a szavak hömpölyögve vitték tovább Hillélt. Felkapták az ő sovány, cingár alakját és két szolgálán hozták le gyorsan a terembe. A rabbik egy darabig tanácstalanul álltak felette, de némi habozás után tüzet gyújtottak és életre melengették őt, mondván, «megérdemli, hogy a törvény szavát megszegjük egy életért, mely kockáztatva volt a törvény szaváért». Így szólt a két rabbi és ezentúl nem volt szabad a tanításért külön díjat szedni Jeruzsálemben. Hillél pedig, akinek nemcsak tudása, hanem szerénysége és türelme is közmondásossá lett, a rongyos Hillél a legnagyobb tanítómesterré emelkedett hazájában.

Idáig tart a történet, mely fakó emlékeimből feltámasztotta Hillélt. Lelkiismeretem aggodalmait nagyon megnyihítette az a kellemes tudat, hogy Hillél még soká és bölcsen élt.

— Szép volt? — kérdezi most a húgom.

— Nagyon szép... És te már megérted, kicsikém, ezt a történetet? — A kis leány előbb rám néz, azután vállat von.

— Hát hogyne, hisz a tanító úr megmagyarázta.

— Mit magyarázott róla a tanító úr?

— Sok mindent... Azt mondta, hogy a rabbik jól tették, hogy megszegették a szombatot és tüzet gyújtottak... És hogy mink is megszeghetjük ilyenkor a szombat tilalmát...

— Mikor?

— Hogyha valakinek a háztetőn vastag hóréteg dermedti meg a tagjait...

— Ezt is mondta a tanító úr?

Az igazat megvallva, akármennyire humánusnak találtam is a tanító úr felfogását, ez a magyarázat nem elégített ki teljesen. Úgy éreztem, hogy a Hillél bátor és nemes egyénisége e magyarázatban határozottan háttérbe szorúl.

— Mást nem mondott a tanító úr?

— De igen... Hogyne... azt is mondta, hogy Hillélnek azért mégsem kellett volna felmásznia ilyen hideg, téli időben az üvegtetőre. És hogy mi sohase másszunk fel télen a háztetőre...

— Csak télen?

— Sohase. Nyáron sem szabad, mert leeshetünk.

— És?...

— És akkor kikapunk a mamától.

Egy percig még gondolkoztam, vajjon illik-e felülbírálnom a tanító úr megjegyzéseit. És vajjon e komoly egészségügyi aggodalmakkal szabad-e szembehelyezkednem... De aztán mégis megcirógattam az okos kis arcát és egy kicsit ünnepélyesen mondom:

— De csak másszál fel fiam azokra az üvegtetőkre, amelyek alatt bölcsek tanakodnak... Hiszen tudom, egyszer úgyis fel fogsz oda mászni.

— Én?

— Te. Most még hitetlenül rázod a kis vállaidat, de egyszer majd nagy és büszke leszel és akkor érezni fogod, hogy te is a Hillél fajtájából való vagy... A száműzött Hillélek fajtájából, akiket hiába akarnak kidobni kapusok és hiába mered eléjük az üvegfal...

A kis leány puha kezére hajtja a fejét s úgy néz

rám... Kicsi, gömbölyű alakja hirtelen megnő előttem dacossá, széppé.

— Te ezt még nem érted, kicsikém. De én láttam őket: nem egy, de ezer, tízezer Hillélt futkosni e földön. Sápadtak, koravének és szalmán alszanak. De vérszegény agyukban tüzesen ég a tudás vágya. Kancsuka kergeti őket egy országból a másikba, de ők cipelik magukkal az olthatatlan szomjúságot: hallani és tudni... Te még picike vagy, de valaha tudni fogod, hogy a megismerés is a gazdagok paradicsoma. Ámde a mienk, koldusoké az a gyönyör, hogy titokban felkapaszkodhatunk egy tetőre s bekukucskálhatunk egy résen... És míg csillog a szemünk, tüzel az arcunk, szelíd hólepedővel takar be a tél... Te ezt még nem érted, kicsikém.

A kis húgomnak nyitva maradt a szája és piros ajka megett megvillannak a fogai. Tekintete messze kószál a kert felett és ki tudja, hol áll meg. Neki még kérdőjel mindez: ez a történet, ez a sok hó és ez a kérdőjel rám mered. - Én odamegyek hozzá és megsimogatom a haját.

... Oh bárcsak sokára, nagyon sokára értené meg azt, amit mondtam!

Budapest.

Nádai Pál.

SZEZONKERESZTÉNYEK.

Arról vitatkoztak Galambosék: az idén hol nyaraljanak, Galambosné a tengerért ekszponálta magát. És az sem akármelyik kellett neki. Neki az északi tenger kellett.

Galambos szelíden ellenkezni bátorzkodott:

— Mama lelkem, számoltam és számoltam és nem megy. Az az északi tenger nem megy. Én már nem dolgozhatok angróba. Mama, lelkem, elégedjél meg egy kisebb tengerrel. Hiszen mink csak hárman vagyunk, mit csinálunk azzal a rengeteg tengerrel? Annyi víz, amennyi nekünk kell, annyi a Balatonban is van.

Az asszony felcsattant: neki nem elég a Balaton. Egy Galambosné megengedheti magának az északi tengert is.

Galambos egy közvetítő indítványon törte a fejét:

— Mama, lelkem — szólt némi habozás után — és mit szólnál hozzá, ha én neked egy látcsövet vennék a Balatonhoz? Kimennél vele a strandra és bele néznél a látcsőbe, oszt azt hinnéd, drágám, hogy a tengert látod. Éjszaka látnád az északi tengert és délben látnád a déli tengert, fizetni mégis csak a Balatonért fizetnék.

Az asszony megvető pillantással mérte végig az urát:

— Ez az, látod — szólt hegyesen — amiért minket méltán lenéznek. A dolgoknak mindig csak a külső színét nézzük. De tévedsz, ha azt hiszed,

hogy a látszat engem is kielégít. Nekem igazi tenger kell.

Mit csinálhat egy asszonyfegyelemhez szokott szegény zsidó ember, ha a felesége a tengert követeli? és ha éppen az északit akarja, s azt is az egészet? Hiszen ha azt hozatni lehetne Pestről, hát onnan hozatná. Egy adóssággal több, vagy kevesebb, az már igazán nem számít. De tengert nem adnak hitelbe a pesti kereskedők. Hát ilyen körülmények között mit csináljon az ember?

Galambos belemerült a könyveibe és számolt meg számolt de nem sok eredménnyel. Meg is mondta az asszonynak:

— A tengert, mama, nem engedhetjük meg magunknak. Mert ha tudni akarod, már most is uszom. És azok a pesti angrosszisták csinálnak nekem olyan tengeri betegséget, hogy annál nagyobb nem kell. Mit mondjak neked, mama, a Titanic kiskutya hozám képest.

— Mit jelentsen ez? kérdezte Galambosné megütkezve.

— Sülyedünk, drágám, azt jelenti.

Az asszony elhalaványodott. A leányára gondolt.

— És mi lesz Edittel? kérdezte alig hallhatóan.

Ettől Galambos is elszomorodott:

— Előbb talán férjhez adjuk.

— Mennyivel?

— Tízezerrel.

Galambosné levegő után kapkodott, azt hitte elájul. Hogy az ő leánya, a Galambos Edith, férjhez menjen tízezerrel!

— Én nem blamirozom magam — tiltakozott erélyesen.

— Többet nem adhatok — bizonykodott Galambos. — Tízezer sincs, de annyit legalább ígérhetek.

— Nem kell.

— Gondold meg — kapacitálta az ember. — Tízezer forint az egy hozomány. Ha a te apád ígért volna nekem tízezret, akkor ma már milliomos lehetnék.

— Talán az én lányom is olyan partit csináljon, mint az anyja? — kérdezte Galambosné dühösen.

— Ments isten — ijedezett Galambos. — Editnek rendes ember kell. És ha én ígérek tízezret, hát azzal rendes partit csinálhat.

— Te buta parvenü — szidta az asszony. — Mit jössz nekem mindig azzal a rendes partival? Azt akarod, hogy szerencsétlenné tegyük? Én talán nem rendes partit csináltam? De azt csináltam. És hol van a szerencse? Hát hol van? A rendes parti azért rendes, mert nem szerencse-parti. Tudod, melyik a szerencsés parti? Az, amelyik olyan, hogy a férj úgy érzi, mintha becsapták volna. De ha összepaszolnak, akkor az egy kész szerencsétlenség. A lány a tízezer forintjáért olyan férjet kapott, aki pont tízezret ér. Nohát ilyen partit az ellenségemnek kívánok. Nekem olyan férj kell az Editem részére, hogy bánatában és csalódottságában a haját tépje. Aki érezze, hogy mi őhozá méltatlanok vagyunk. Aki szégyelje magát hogy közibünk keveredtet. Szóval: egy úr kell, egy milliomos. Érted?

Galambos nem értette.

Az asszony ennél fogva tovább fejtegette a maga különös teoriáját, aminek az volt a lényege, hogy egy leánynak csak úgy érdemes férjhez menni, ha egyenlőtlen házasságot köthet.

— Egy mezaliansz, látod, az már valami. Ha Editnek sikerülne fogni valakit, aki . . .

A mondatot nem fejezte be. Váratlanul megint a furdósra terelte a beszédet:

— Holnap utazunk — mondta keményen.

— Hová? — kérdezte félénken az ura.

— A Balaton mellé, de nem Siófokra. Földvár az előkelőbb.

— Ott csupa keresztények vannak.

— Vannak ott zsidók is. A pesti milliomosok közül sokan oda mennek. Ott pihenik ki a zsidóságukat.

— Micsodát? álmétkodott Galambos.

— A zsidóságukat — ismételte Galambosné.

— Mit kell azt kipihenni? — értelmetlenkedett az ember.

— Mit? Hát egy tízhónapos gyomorrontás után mért kell Koritnicza? Azt hiszem, elég nagy strapa, ha valaki tíz hónapon keresztül furtunfurt zsidó. Ebből egyszer csak kipihenheti magát az ember. Hát a pesti milliomosok is ezt csinálják ott.

— Hát mi mit csinálunk ott?

— Mink is üdülni fogunk. Nekünk is jól fog gyünni az a kis keresztény-szezón. Hiszen mi eddig még egyszer sem voltunk keresztények.

Galambos azt hitte, a felesége megbolondult.

— És keresztények leszünk?

— Szezonkeresztények, mint a többi.

— És ha ránk ismernek?

— Azt csak bizd rám.

Galambos még most sem értette a dolgot, hát tovább firtatta.

— És az Edit dolgáról mit gondolsz?

Galambosné nagy szemmel nézte az urát, hogy ez az ember még most sem érti a taktikáját.

— Hát ide hallgas — magyarázta. — Földváron vannak igazi keresztények és vannak szezon-keresztények. Már most mi történhetik? Az történhetik, hogy minket vagy igazi kereszténynek fognak nézni, vagy szezonkereszténynek. No és aztán? Aztán az lesz, hogy Editet meg fogja szeretni egy fiatal úr. Tegyük fel, hogy egy igazi keresztény. Hát akkor mazeltov. Mert mér? Mert akkor kész a mezalliansz. De tegyük fel, hogy egy szezonkeresztény. Nohát akkor is mazeltov. Mert mér? mert az azt fogja hinni, hogy mi igazi keresztények vagyunk, a hozományt nem fogja merni még említeni sem, mert azt fogja hinni, hogy ő a mi Editünknek csak egy me-me-zalliansz. Érted már?

Galambos még most sem értette egészen, de most már többet nem kérdezett.

Galambosék ennélfogva Balaton-Földvára utaztak. A legelőkelőbb hotelben három szobát béreltek, aminek mindjárt hire ment. Egy óra mulva már ő róluk beszéltek a strandon.

— Te, kérdezte Zwipp Arnoldné Zwipp Arnoldot — igaz, hogy keresztények gyüttek?

Zwipp legyintett:

— Az itt nem exisztál. Aki itt azt mondja magáról, hogy keresztény, az egy svindler.

Zwippné megnyugodott. Így mégis csak ő lesz a legkeresztényebb.

Közben pedig Galambosék berendezkedtek. Nagyszerű grandezzával végezte Galambosné ezt a munkát. Keveset beszélt, jóformán csak a szemével parancsolt. A szobalányok el voltak bűvölve. És a Mici a folyosón megsugta a Jucinak, hogy a nagyságos asszony a kápolnát tudakolta, meg azt, hogy hány óraker lesz mise.

Zwippné, mikor ezt meghallotta, az orrát fintorgatta.

— Ezt már ismerem — szólt gúnyosan az urának.

Zwipp a fejét rázta. Sok csodát hallott már. Itt is csoda történhetett. Mért ne? Hátha ezek a zsidók nem zsidók, hanem keresztények.

Galambosné úgy dolgozott, mint egy hadvezér. Mindenre gondolt.

— Hallod-e — intette az urát, mielőtt a strandra mentek. — Nekem a strandon ne kiabálj. És ha beszélsz, hát beszélj szögediesen. Így, hogy mög-mög. Ez egy keresztény zsáner.

Galambost elkeserítette ez a disciplina, de azért engedelmeskedett.

A szögedi dialektus szemelláthatólag hatott. A strandon egymásra néztek az emberek: nini ezek csakugyan keresztények. Galambosnét azonban nem tette elbizakodottá ez az első siker.

— Hallod-e — szólt az urának — ez nem elég. Azt a dolgot a szolgálával elintézd.

Galambos -elintézte. Este a szobájába hívta a szolgát és barátságosan szóba ereszkedett vele:

— Mennyit keres maga, barátom?

— Nem sokat, nagyságos úr.

— No hát tőlem kereshet. Kap tőlem minden napra egy forintot és ezért még csak munkát sem követelek. Csak azt kívánom, hogy ügyes és titoktartó legyen. Érti?

A szolga azt mondta, hogy érti.

— Nohát jól van. Magának az lesz a dolga, hogy ha én lemegyek a strandra, akkor utánam szalad és utánam kiáltja: nagyságos úr, az apát úr keresi. Érti?

A szolga ravaszul a nagyságos úrra pislogott, hogy de most már igazán érti. Hát csak bizza rá a nagyságos úr.

Másnap aztán, mikor legnépesebb volt a sétány, a szolga a tömeg közé fúrta magát és tüdeje szakadtából ordított Galambos után:

— Nagyságos úr, keresi az apát úr.

Ez hatott, ez úgy hatott, mint egy bomba. Ezek aztán előkelő emberek. Senkise látta ugyan az apát urat Galambosék társaságában, de azért mindenki arról beszélt, hogy Galambosnak az apát ur a legjobb barátja. Ezzel aztán megrendíthetetlenre alapozódott a pozíciójuk. A szezonkeresztényeknek még csak eszükbe se jutott, hogy leereszkedő barátságot várjanak ettől a telivér szittyá familiától.

Galambosnénak tetszett ez a kipraktikázott eksklusivitás, annál kevésbé Galambosnak. Ő barátkozni szeretett volna, elszórakozni egy parti kalabriász

mellett, fölszedegetni egy pár börzeviccet és mindezt nem lehet, mert a felesége fejébe vette, hogy ők itt a keresztényt játsszák.

— Engödelmöt kérök — fakadt ki bosszankodva — es göht nicht. Itt lebzsölök két hét óta és röggeltől estig muszáj neköm szögediösen beszélni és muszáj neköm köröszvénynek lenni. Többet dolgozok, mint egy hordár. Hol itt a passzió?

Galambosné felvilágosította, nem azért vannak itt, hogy passziózzanak, hanem azért, hogy Editet férjhez adják.

— Talán a Szitányihoz? — gúnyolódott Galambos.

— A Szitányihoz — felelt komolyan Galambosné.

— És a mezalliansz, mama? — nevetett az ember. — Csak nem gondolod, hogy ezek a Szitányiak keresztények?

— Nem, de milliomosok és mi rólunk azt hiszik, hogy keresztények vagyunk. A fiú azért olyan bátoratlan, mert azt hiszi, hogy nekünk derogálna a mezalliánsz.

— És te meg fogod neki mondani, hogy nem derogál?

— Most még nem. Ha egészen megpuhul, értésére fogom adni, hogy nem bánom.

A fiatal Szitányi lassan-lassan hozzájuk bátorkodott. Edithet minden reggel a tenisz-grundra kísérte, este felé a tóra csónakázni vitte és hogy a mamának is kedvébe járjon, szidta a Balatont, hogy az már egészen elzsidósodott. Az öreg Szitányi féltette a millióit és bebizonyította a fiának, hogy egy nagy számár. A fiú azonban aperte megmondta, hogy ő Edithet

szereti. Igaz, hogy nincs pénze, mert keresztények s ők nem adnak hozományt, de az egy zsidó fiúnak karriér, ha keresztény családba nőszül. Egy mezalliansz majdnem annyi, mint a kikeresztelkedés.

A mezalliansz — elméletet tudniillik Galambosné csöpögtette beléje.

— Edith, hogy álltok? — kérdezte Galambosné minden este, mikor feküdni mentek.

— Még nem nyilatkozott — volt a rendes válasz.

— Mama, fenyegetőzött Galambos — siessetek azzal a mesalliansz-izralittal. Mert én már nem bírom ki sokáig. Én ezt az inkognitót nem állom sokáig. Nem vagyok ahhoz hozzászokva, hogy ezer zsidó között én legyek az egyetlen keresztény. Mama, siess, mert én téged kompromittálni foglak.

Csakugyan sietni kellett. Akárhányszor attól félt, hogy Galambosból egyszer csak mégis ki fog csordulni a visszafojtott zsidóság.

A negyedik héten egyszer azzal lepte meg őket Galambosné, hogy másnap a fiatalok dolgát okvetlenül rendbe hozza. Másnap ugysem maradhatna itthon, mert jön az apátúr és ha nem látják őket az apátúr társaságában, akkor végük van. Ennélfogva kirándulnak Tihanyra, még pedig Szitányiék társaságában, ő már meghívta őket és ott Szitányi Fricinek nyilatkozni kell.

Abban állapotok meg, hogy Tihanyig gyalogosan teszik meg az utat. Csak Galambos szabadkozott: ő nem bírja a gyaloglást. Inkább hát fiakkorra kapott és úgy ment neki a dombnak. Majd a visszhangnál találkoznak.

A fiatalok elől mentek, az öregek utánuk. És hogyan nem, az úgy volt, hogy minden napsugár csak a fiatalok felé szikrázott, a madarak nekik dalolászta és a virágok rájuk mosolyogtak. És a fiatal Szitányit ez a nyári pompa megrészegítette. Egy nagy fához dült és elhalványodott, Edith meg a napernyőjével játszadozott és elpirult. Aztán azt mondta a fiú:

— Edith, maga egy madonna.

— Nem, nem! — sikoltott Edith és az anyjához futott, a keblére vetette magát és sirt, meg nevetett, hogy ő olyan boldog, de olyan boldog.

Galambosné az öreg Szitányira nézett:

— No ezek, nászuram, túljártak a mi eszünkön. De ha már úgy van, hát nem bánom. Legyenek boldogok, legyenek egymásé.

Ügyesen megint egymás mellé terelte a fiatalokat. A fiatal Szitányi lehántotta magát a jegenyéről és félénken Edith szemébe nézett:

— Edith, maga, maga egy madonna. (Még sose udvarolt keresztény lánynak, azt hitte, annak mást nem mondhat.)

Edith lesütötte a szemét és szégyenlősen rebegette:

— Frici, kérem.

A végzet összekötötte őket, ez olyan világos volt, mint a nap. A legközelebbi jegenyénél már jegyesek voltak.

Az öreg Szitányi egy kicsit fanyalgott. Hiszen ez szép, ez nagyon szép, de egyet-mást mégis csak meg kellene beszélni. Egynémely családi ügyet, miegyebet.

Galambosné megnyugtatta: ez fölösleges.

Az öreg nem firtatta tovább. Az már bizonyos, hogy pénzt nem kap a fia, de kap egy keresztény leányt és a Frici azt mondja, hogy egy mezalliansz a legszebb karrier. Ebbe hát ő is belenyugszik és vidáman poroszkált a méltóságteljes Galambosné mellett, aki olyan keményen kapaszkodott felfelé, mint egy vártüzér.

Galambos eközben megelőzte őket. A vidék szépségével keveset törődött, örült, hogy magára hagyták. Még a parasztfiúkat is elhessegette akik kecskekörmökkel kínálgatták.

— Megyek az echóhoz — gondolta — azzal legalább beszélhetek.

Megkerülte a dombot és mikor a tetejére ért, mulatozni kezdett az echóval. Harsány hangon köszöntette:

— Gasamadiner.

Az echo ágyudüörgéssel adta vissza:

— Adiner.

A tihanyi hegyeken megrázkódtak a vén tölgyfák és meghajtották lombos fejüket, hogy ők még ilyent nem hallottak.

Galambosné is megrezzent és Szitányi is. Egy-másra néztek, gyanakodva, megütközöttek. Mi ez? Itt valahol egy zsidó van.

Galambosné rosszat sejtett. Szitányi azonképen. És körülnéztek: merre van az a zsidó? És fölfelé rohantak.

Az a zsidó az echónál volt és szabadjára eresztett jókedvvel kiáltotta:

— Na, wie gehts? wie gehts?

Az echo visszamondta:

— Wie gehts.

Galambosné a földre roskadt. Szitányi pedig Galamboshoz törtetett:

— Sie, sie . . . maga az a zsidó?

Galambos riadtan a feleségére nézett. Most mit feleljen.

Az öreg Szitányi a fiához somfordált és a fülébe sugta:

— És te számár, még azt hitted, hogy egy mezallianszt csinálsz. Egy szép mezalliansz, az ellenségeimnek legyen mondva. De hát kicsodák ezek az emberek? Hozomány az persze nincs? Frici, köszönd el magadat.

Frici ránézett Edithre, félénken, kétségbeesetten:

— Edith — rebegte — azért maga . . . mégis egy madonna.

Aztán szépen, engedelmesen elment papájával.

Galambosék is hazamentek. Mikor a parkba értek, lelkesedve futott elébük a hotelszolga:

— Nagyságos úr itt van az apát úr, de most igazán itt van.

Galambosék a szobáikba rohantak. No hiszen ez az apát úr is jókor jött.

— Pakkolunk — adta ki Galambosné a parancsot.

Galambos elébe állt. Mintha kicserélték volna.

Olyan keményen beszélt, hogy csuda:

— Nem pakkolunk. Most majd én fogok cselekedni. Aztán az asztalhoz ült és leveleket irogatott.

— Kinek írsz? — kérdezte az asszony.

— A hitelezőknek. Bemondom a fizetésektelenséget.

Harmadnapra közölték a lapok, hogy Galambos Ignác a Nyírség legnagyobb kereskedője két millió passzívával inzolvens lett.

Ezt a hirt Szitányi is olvasta. Sokszor elolvasta és az arca lassan, lassan földerült:

— Ez már egészen más... dűnnyögte magában és Galambosékhöz sietett. Galambosné kékült-zöldült, mikor meglátta, Galambos ellenben nyugodtan és barátságosan fogadta. Szitányi a kezeit rázogatta:

— De hát mért nem mondta mindjárt? Hiszen ha inzolvens, akkor rendben vagyunk. Két millió passziva, kérem, ez egy vagyon. Szép pár lesz a Frici, meg az Edith, én úgy élek.

Galambosné felállt és az ura elé lépett. Mint egy ismeretlent, úgy nézte. Most imponált neki az öreg Galambos.

Budapest.

Ujvári Péter.

A TEMPLOM HELYE.

— Kopisch —

S mesterének Salamon király
 Meghagyá, hogy templomot emeljen...
 De hogy ez hozzá fogott a műhöz,
 Hirtelen megrendült a talaj,
 S el nem türte, hogy igába vonják.
 «Jaj nekem!» kiált fel Salamon,
 «Mért nem akarod föld! elviselni,
 Hogy házat építsek Jehovának?»

S szólt a föld: «O fejedelmi bölcse te!
Méltó helyet válassz templomodnak,
Úgy örömmel hordom örökkéig!»

Mély bánatba borult Salamon,
S így sóhajt magában szomorún:
«Hol találom a méltó helyet?
Hisz bűnnel fertőzött mindenik,
Még maga a paradicsom is!»

S a hogy így barangolt kutatón,
Egy szántóföld végiben lerogy,
— Aratásnak volt épp' ideje —
S búgva tört ki a panasz szivéből:
«Ki ad jelt, hogy mittevő legyek?»

Ekkor egy olajfa tetején
Így szólalt meg egy szitakötő:
«Itt a hely, melyet esennen esdesz,
Nézz, figyelj és megtudod miért!»

S a király maga körül tekint,
S látja, tarló a hely, a hol áll,
Közepén két egyenlő kazal.

S így folytatta a kis czirpelő:
«Ez a föld két testvér birtoka,
Az egyik családtalan legény,
Bő családért fárad, küzd a másik.
S hogy bevégzék minap aratásuk,
Feloszták két egyenlő halomra,
És nyugodtan tértek pihenőre.»

De éjfélkor ébred az idősebb,
 S e szavakkal költi hitvesét:
 «Munkámat megáldotta az Úr,
 Künn sárgállik kazlam aranya.
 S itthon is lásd, virul a vetésem,
 Ott szunnyadnak édes magzatink,
 Egykoron aggságunk támaszi —
 Ám öcsém magán, örömtelen,
 Szövi álmát rideg gunyhajában,
 S árvaságát növeli a gond,
 Vaj öregen ki lesz gyámola:
 Hadd gyűjthessen nálam többet ő,
 Teljen kedve a nagyobb kazalban!
 Megyek és a kévékből nehányat
 Felrakok az ő kalászira!»

És valóban még hajnal előtt
 Követé szive sugallatát.

Ám reggel, hogy a kazlakra nézett,
 Elcsodálva látta, nincs különbség,
 Mindakettő egyenlő magas.

Nem tudhatta, hogy ugyanaz éjjel
 Öccse ekkép töprengett magában:
 «Minek nékem a jószágból ennyi?
 Hisz nincs feleségem, gyermekem!
 Míg gondoktól fő bátyám feje,
 Hogy tömjön be annyi éhes száját!»

Így tünődvén, ő is odarakta
 Pár asztagját a másik kazalra,

És reggelre éppenúgy elámult,
Látván, hogy nem történt változás.

Másnap éjjel kétszerannyi kívét
Tett a bátya öccse részihez,
S ugyanannyit vitt ez amazéra.
De reggelre mindkettő elbámult,
Látva, hogy minden a régiben.
És magukba rejtve titkukat,
Most harmadnap azt határozzák :
Garmadára rakják meg a másét.
— Maradj itt, állj lesbe bölcs király
Nemsokára újra megjelenek !» —

Nem sokáig várta Salamon :
Jobbról balról im odalopózott
A két testvér. Mindeniknek háta
Roskadott az ajándéktehertől.
Ámde az olajfa tövinél
Hirtelen összetalálkoznak.
Megijedtek, súlyuk földre ejték,
És egymásra ismervén, zokogva
És kacagva forrtak össze csókban.

S a király a testvérszeretetnek
Ily nemes példáján felhevülve,
Égi jelnek nézte e csodát.

S hogy a mezőn, hol a kazlak álltak,
Építtetni kezdte templomát,
Meg nem rendült már az anyaföld,
De pihent miként ha ünnepelne.
És a szentély mint varázsütésre

Nőtt ki büszkén az egek felé,
 A két testvér versenyét dicsérvén,
 Hirdetőn Salamon áhitatját,
 Magasztalván a Mindenhatót.

Budapest.

Lenkei Henrik.

JEREMIÁS.

Jeremiás próféta működése a VII. századra, valamint a VI. század elejére esik a közönséges időszámítás előtt. Visszanyúlik arra a korra, amelyre, mint a ma legműveltebb világrésznek történetére, csekély kivételével a déli és délnyugati részeknek, mély sötétség borúl. A mi magyar hazánk csak 1600 esztendővel ezután lesz hazánkká és ha már abban az időtájban is voltak lakói, akkor azok a kultúrának csak olyan fokán állhattak, mint amilyenre ama nem rég felfedezett földterületek és szigetek lakóinál akadunk.

Ez időtájban és ezen idő előtt a Kelet, vagy hogy magunkat helyesen fejezzük ki, az északkeleti Afrika, a nyugati és déli Ázsia — ma is csodált romjai tanubizonyágunk — magas kultúrával dicsekedett. A keleti kultúra már letűnőben volt, midőn a görög derengeni kezdett és ennek romjain bontogatta szárnyait mai, fejlett modern kultúrájuk.

Ily szellemi áramlatok hatásának, miként az délnyugatról, azaz Egyiptomból és északkeletről, azaz Assyriából és Babylonból akár kereskedelmi összeköttetések révén, akár pedig háborús események kö-

vetkeztében érvényesülni kezdett, Izraél sem állhattott ellent. Idegen fényűzés és keleti deszpotizmus minden örökölt tan és jogszokás ellenére diadalmaszkodott fölötte. A jónak magvai, melyeket a késő hajdankorban az Isten embere, ez a hatalmas lelki-erő elhintett, kis hijja, hogy a zúgó vihartól el nem pusztultak. Kevésbe múlt, hogy maga Izraél is a szigorú Spártának és a hatalmas Rómának sorsára nem jutott. De Izraélben fennmaradt egy intézmény, mely — eredetét, ha emberileg követni tudjuk — a dicsőített korszakot bevilágító proféciára vezethető vissza, arra az intézményre, melynek példáit az ókori népek történetében is megtaláljuk, ez azonban egy erkölcsi világnézet alapjain mindinkább nemesebb lesz és óvja, védi minden külső hatástól a vallásos tannak becses tartalmát.

Nem céloim a prófétaságról és prófétákról értekezni; teljesen beérem azzal, ha sikerül kimutatnom ez egyetlen nagy emberen azt, hogy a profécia megnyilatkozása, működése mire volt képes; de még azzal is szívesen megelégszem, ha működésének csak egyetlen oldalát is helyesen megvilágítom.

Jeremiást nem azért választottam, mintha én őt a legnagyobb prófétának tartanám, mert ily szellemi nagysághoz honnan vegyük a mértéket, hanem azért, mert beszédeinek reánk maradt tartalmából képét megfesthetjük és mivel e férfiúnak személyes élményei fényt árasztanak a próféták működésére általában. Kortársainak egyikénél sem, de főleg azoknál nem, akiktől feljegyzések maradtak reánk, ily részletekkel nem rendelkezünk. Egy részüknél be kell érünk a

megjelölt időponttal, amelyben éltek, a másiknál meg kell elégednünk azzal, hogy a nevét tudjuk, de olyan esetünk is van, hogy még az illetőnek nevét is vitássá tették.

Jeruzsálemtől északkeletre, körülbelül két és fél órányira létezik ma is egy Anata nevű falu. Ezen Anata nevű falunak maradványa Jeremiás prófétának szülőhelye, melyet Izraél története Anatot városa néven említ. Benjámin törzsében feküdt és ama 13 helységhez tartozott, melyeket Józsua az ország felosztásánál a papi családoknak lakóhelyül kijelölt. Jeremiás (Jirmia, Jirmijahu), ki maga is Chilkia nevű papnak volt a fia, itt született 650 körül időszámításunk előtt.

Izraél birodalmának akkori helyzete akár szomszédaival szemben, akár pedig erkölcsi és vallási tekintetben fölötte véstjósító volt. A birodalom egyik része, a tíz törzs birodalma, vagy miként a próféták azt nevezik, «Efraim» egy évszázad óta bűnös bálványimádásnak és kicsapongó erkölcstelenségnek esett áldozatul. A szentföldnek a Jordán keleti részén elterülő része vagy egészen pusztá volt, vagy bevándorolt és odatelepített idegenek lakták. A déli részt, Judát is hasonló sors fenyegette. Igaz, hogy jobb királyok is kormányozták; elég itt Chizkijáhura utalnunk, aki, ha nem is indult mindig Ezsajás tanácsa után, de már ő szomorúan feljajdul: «Utánam az özönvíz!», valamint Jósiás alatt, aki életének virágjában az egyiptomiak elleni háboruban esett el.

Jósiás király uralkodásának 13. évében, 628-ban, tehát 2541 esztendővel ezelőtt lépett föl először Jere-

miás mint próféta és negyven hosszú esztendőn át visszhangos az ő tanító, intő, dorgáló és vigasztaló szavától a szentföld. Ekkoron épen azokon a vidékeken Izraél birodalmát a legnagyobb veszély fenyegette, az Eufratesen túl fekvő országokban átalakulás ment végbe, melynek hatását Egyiptomig is megérezték. A nagy Assyr-birodalom, mely másfél évszázad óta rettegésben tartotta Előázsia népeit, uralkodójának túltengő, élvezethajhászó, elpuhult életmódja miatt 625-ben elbukott a babylóniak és médek egyesült erejétől. A sorsnak igazságos képe ez, mely később Babylont, Perzsiát és végül a nagy római birodalmat érte. De az Eufratesen innen lakó népeknek gyült meg csak igazán a bajuk ezzel az új, erős, gyorsan fejlődő, hódító néppel és a veszély annál nagyobb volt, mivel a néptömeg, és ide sorozzuk a népek nagyjait, a királlyal élükön, a közeledő veszélyről mit sem tudott. Ekkor ébredszik Jeremiásban a hivatás érzete és fellép prófétaként, mai kifejezéssel élve: a küzdőtérre lép, hogy az igazságot hősieles elszántsággal hirdesse. Bizonyára hasznos vállalkozás, de hálátlan és veszedelmes. Már 2500 évvel ezelőtt sem szerették a nagyok és hatalmasok, ha az igazat megmondották nekik. 2500 esztendővel ezelőtt is azt a népszónokot bálványozták, aki a nagy tömeg szenvedélyeinek és vágyainak kedvében járt. Így volt ez akkor, így van ez most is. Emellett aztán egészen közömbös, hogy a nép barátja, vagy a nép ellensége héberül vagy görögül, latinul vagy franciául, magyarul vagy németül beszél.

Vágyak és szenvedélyek az emberi szívet minden

időben, Jeremiás előtt és után egyformán mozgatták. Két, sőt háromezer évvel ezelőtt is csak úgy szerettek és csak úgy gyűlölködtek, mint manapság; s miként a szeretet és gyűlölet, úgy az igazság és hazugság, szerénység és önteltség, mértékletesség és zabolátlan érzékiség, bőkezűség és kapzsiság irányították az embereket és ezeken a találmányok, fölfedezések: vasút, telegráfia, markonigramm, spektrálanalízis, villamos világítás, repülőgépek, napsugárral való rajzolás, bármennyire jogos ezek miatt a büszkeségünk, de érzületeinken változtatni mégsem tudtak. Ezért lett a könyvek könyve: a biblia, minden erkölcsi nézet fundamentumává. Ebben mi nem filozofálunk, nincs benne reflexió és nem is jutott eszébe soha, hogy fizikai tankönyv is szeretne lenni. Emberekhez szól emberi módon, amennyiben azok igazi emberek. Minden ember szívét egyaránt mozgatja, éljen az akárhol és élt bármely korban. Megtalálja benne az ember magamagát és a maga sorsát, idő és térbeli különbségek itten elenyésznek.

Az Énekek Énekéből vett példával világítom ezt meg: A vőlegényének karjára támaszkodó menyasszony ezt sugja neki: «Pecsétként tégy engem szívedre, pecsétgyűrűként az ujjadra. Erős, mint a halál a szerelem, kemény, mint az alvilág, a féltékenység; villámai tűzvillámok az Úrnak lángjából. Hatalmas vizek sem képesek eloltani a szerelmet, folyók áradata el nem mossa azt soha. Ha valaki házának minden kincsét kínálná is fel a szerelemért, kigúnyolnák és megvetnék őt.» Ez természetes érzésünknek, a tiszta, igaz szeretetnek kifejezése, melyet sem

idő, sem ország korlátok közé nem szoríthat. És van-e csak egy is közöttünk, kinek fiatal szívében ily gyöngéd érzelmek nem fakadtak volna?

Jeremiásról minden tudományos apparátus nélkül is megállapíthatjuk, hogy ily boldogító érzelmek osztályosa nem lehetett. A legtöbb beszédén átvonuló elégikus hang: a szomorú sorscsapások visszhangja, mely őt és népét sujtotta. Meggyőződésének rendíthetetlen erejével szolgálja hivatását és lelkének igazságait tárja népe és királya elé, megrajzolva a szomorú sorsot, mely őket bűnös útjaikon érni fogja. És nemcsak, hogy hitelre nem talál és részére hála nem fakad, hanem úgy bánnak vele, mint rendbontóval, árulóval, mint a haza ellenségével.

A Kassandráról költött homéri monda Jeremiáson valósul meg. Negyven hosszú esztendőn át a népének szóló intelmek osztogatásában el nem ernyed, el nem fárad, de népe őt, a próféta nagy bánatára, egyetlen egy esetben sem követi. A belső harcokról, melyeket önmagával vívott, mielőtt hivatására vállalkozik, a róla elnevezett könyvben ő maga szól és vízió formájában a lelkét átjáró isteni szót így fejezi ki: «Istennek szava ekként szólt hozzám: Mielőtt teremtettelek, mielőtt életre hívtalak, téged szenteltelek föl, téged avattalak népem prófétájává; de én így szóltam: Óh, Uram, nem tudok beszélni, még fiatal vagyok. És Isten így szólt hozzám: Ne mondd, hogy fiatal vagy, ahova én küldelek, oda mégy, amit én parancsolok neked, azt cselekedjed meg! Ne félj tőlük, mert veled vagyok én és megmentelek!» És másodizben így szólt hozzá Isten: «Te pedig övezd

ágyékkodat, kerekedjél föl és mondd nekik, amit én neked parancsolok. Ne csüggedj előttük, mert különben csüggedtté tesznek velük szemben. Így léssz te erősített várossá, vasoszloppá, acélfallá az egész országgal, Júda királyaival, fejedelmeivel, papjaival és az ország népével szemben.» És ő ment és szólt és szónokolt és intett és fenyegetett; rámutatott az államot rövidesen fenyegető pusztulásra és lelki szemével látta az elkövetkező rémes jeleneteket. Ezért tudta azokat oly meghatóan ecsetelni. Az erkölcsi romlottság általánossá lesz: szegények elnyomása, jogtiprás, bálványimádás, gyilkosság és házasságtörés — ezeket a bűnöket festi — mert ezek miatt omlik össze az állam. Hogy milyen volt az eredmény és milyen viszonyok közt végezte tisztét, melyre belső szózat ösztökélte és amelytől hiába huzódzott, miként ezt Mózesnél, Ezsajásnál és Jónánál látjuk, azt ő maga írja le kétségbeejtő kitörésében: «Te beszéltél rá Uram és én engedtem; erősen megfogtál és úrrá lettél fölöttem; nap-nap után újra meg újra nevetés tárgya lettem, mindenki csak engem gúnyolt; ha szólok, jajveszékelnem kell az erőszak s jajgatnom a rablás miatt. Istennek szava nekem mindig csak gyalázatomra, megcsúfolásomra volt. És ha arra gondoltam: Nem akarom Őt említeni többé, nem beszélek az Ő nevében, akkor az olyan lőn az én szívemnek, mint lobogó tűz, bezárva csontjaimba, nem tudtam elviselni és nem bírtam ki.»

Zokon vegyük-e Jeremiásnak, hogy ő az igazságtalanság és erkölcstelenség ellen vívott alig szünetelő harcán, itt-ott elernyed és munkájának sikere

fölött kétségbe esik! Nem tagadja meg természetét, egyéniségét egy pillanatra sem; szívének érzelmeit szinte elénk tárja. Hiszen a mi isteni férfaink, prófétáink nem voltak sem fél-, sem egész istenek, csakis emberek voltak ők és azok akartak lenni. Hiszen azért váltak ők mintaképeinkké, mert mi is hozzájuk hasonló emberek vagyunk. Hallgassuk meg őt egyik gyenge pillanatában: «Te ismersz engem Istenem, gondolj reám és te támogass. Adj nekem igazat elnyomóim előtt és a te hosszantűrő kegyelmedet ne nyujtsd nekik! Tudd meg, mint tűrök én gyalázatot temiattad; ha szózatod eljutott hozzám, magamba fogadtam azt. A te szavad üdvösség volt nekem és lelki öröm, hiszen a te neved említettik az én nevemben. Nem ültem az enyelgők körébe, hogy én velük örvendezzem. Hiszen a te hatalmadnál ültem magányosan, a te haragod töltött el. Miért állandó az én fájdalmam és az én sebem miért gyógyíthatatlan? Nagyonis igazságos vagy én Istenem és perbe hogy is szállhatnék veled; mégis a jogról szólok hozzád: miért sikeres a gonoszoknak útja, a hűtleknek miért van jó soruk? Te plántálad őket s ők gyökeret vernek, virulnak és gyümölcsöt hoznak. Szájukhoz közel vagy, de távol az ő gondolkozásuktól.»

Jeremiás működése négy király uralkodásának idejét öleli fel. Az első közöttük Jósiás, aki alatt az ország minden idegen kultusz emlékétől megtisztul. Jeremiás működése ekkoron még csak alig észlelhető. Megkezdte azt szülővárosában Anatotban, melynek lakói-nál meghallgatásra nem talál és akiket később min-

denkorra elhagy. Jóllehet Jósiás uralkodása alatt értesülünk a mozaizmus helyreállításáról, mégis a Menasse hosszúra nyúló kormányzása alatt burjánzott erkölcstelenség nyomait teljesen eltüntetni nem lehetett. Úgy vagyunk ezzel is, mint a francia köztársasággal, mely a napoleoni uralkodás következményeit még ma is sínyli. Majdnem természetes, hogy az új életre kelt áldozati és templomi szellem rejtve maradt az elbeszélő elől, az erkölcstelenség, a jogtalanság eme lappangó, káros következményei miatt. Jósiás halálával a birodalom sorsa eldőlt. A siralmak, melyeket Jeremiás és korának költői a veszteség nagysága fölött elkeseregtek, a jogosult gyásznak hűséges kifejezői voltak és a beköszöntő pusztulást fel nem tartóztathatták. Jósiás halálával Júda Egyiptomnak hűbérállama lett. Ennek királya, Necho nagy adót vetett az országra és Jósiásnak második fiát, Jojakimot nevezte ki királynak. Neki természetesen vállalnia kellett az adóbehajtás szomorú feladatát. Necho, megelőző egyiptomi uralkodók példájára, kik Előázsiát leigázták, északkeletre vezet hadat; de Nebukadnecár az Eufrates folyónál megverte őt és a gázai tengeri erődítésen át csak nehezen juthatott el seregének kis részével hazájába. Az egész ország az Eufratestől Egyiptom határáig Nebukadnecár lábainál hevert.

«Jojakim akként cselekedett, mint atyái cselekedtek, és ez visszatetsző volt az örökkévaló szemében.» Ez a röpke szó a király-könyvnek kifejezése, amiről e könyvben már semmit sem találunk, csakis a Jeremiás könyvében. De hát nem okvetlenül szükséges,

hogy a régi és az új Kelet deszpotikus országaiba menjünk és arra a tapasztalatra jussunk, hogy ez a légáram, mely az alkotmányos államok magasabb köreiben uralkodik, mindinkább táguló, koncentráló köreivel a néprétegeket is érinti, bár ezek ama központoktól távol esnek. Ily viszonyok közepette Jeremiás előtt tisztán állott a helyzet és ehhez az egyetlen tárgyilagos nézethez rendületlen hűséggel ragaszkodott is. Egy pillanatra sem volt Jeremiás előtt kétséges, hogy Júda nagyonis gyöngé volt Babylonia nagy hatalmával szemben és hogy csakis mint hűbérállam állhat fönn. Ezzel természetesen lemondott arról a dicsőségről, hogy az uralkodó, harcias hatalomhoz tartozzék és fel kellett kelnie a királyt körülvevő, hizelgő kamarilla ellen; kénytelen volt eltérni, hogy hazaárulónak tekintsék és saját szemeivel látnia kellett, amit ő előre látott és megjósolt: a hazának pusztulását, a függetlenség elvesztését, hazájának a szomszédos államba való bekebelezését és a királynak száműzetését. Jeremiásnak és kortársainak működése, mondhatnám a zsidó népnek több ezer esztendőös egész története, legfényesebb cáfolata annak a mi napjainkban is sokszor megújuló szemrehányásnak, hogy mi világhuralomra törünk; aki népünket ismeri és annak történetét, az nem szorul e vastag tudatlanság cáfolatára. Távolról sem venném a felelősséget magamra azért, amit akár zsidók is Izraélnek más népekhez való viszonyáról írtak, de azt már igenis állítom, hogy én olvasni szeretném azt a midrást, azt a zsinagógai költőt, aki a zsidók világi hatalmát vindikálná; hanem igenis minden próféciá-

nak alapvető igazsága: hogy *Istennek tana és az Ő világhatalma az emberiség közkincese léssen.* Ha Jeremiás nem esett kétségbe egy jobb jövő fölött, akkor az ő reménye nem politikai hatalomban csúcsosodott ki, hanem igenis abban, hogy az ő népe méltóvá fogja majdani tenni magát jobb sorsra, istenfélelem és vallásosság, igazság, mértékletesség, erkölcsösség és a törvényben megírt erények által. 40 esztendei működése alatt nem mondott le egy pillanatra sem az igaznak és a jognak győzelméről; ebben vagyion e férfiúnak nagysága, ebben ő a mi munkásságunknak is mintaképe. «Sokat támadtak engem fiatalkorom óta, így szóljon Izrael.» Ez ismert zsoltárvers, és hogy tényleg mily nagy a zsidógyűlölő iratok száma Hámán és Apion óta, berlini theológus körömben bibliográfiai kézikönyvek segítségével összeolvastam 231-et. Azóta persze ez a szám, mert az a múlt század 80-as éveiben volt, bizonyára megszorodott. Rövidesen napvilágot látott a 232. is ezzel a hangzatos címmel: «A sátánnak tüzes nyilai.» A gyűlöletnek e terméke megtette hatását. Az összes szavazatok 90%-ával ekkor választották meg Berlin főpolgármesterévé a zsidó Strassmann Wolfgangot. (L. Magyar-Zsidó Szemle 1883—85.)

Megelőzőleg említettem, hogy a történeti könyvek Jojakim királyról nem igen emlékeznek meg. Jeremiás könyve értesít, hogy ő Urija prófétát kivégeztette. Sok próféta osztozott e sorsban a szókimondó igazságért és kevésbe múlt, hogy Jeremiás menekülhetett. De ez a zsarnok király különös figyelmet érdemel, mint a cenzura feltalálója. És aki meg fogja

valamikor írni a cenzura történetét, annak azt Jojá-kimmal kell kezdenie. Az erről szóló bibliai értesítés itt következik.

Jeremiás nem mehetett el a templomba, ezért beszédét lediktálta iródeákjának, Báruchnak és megbízta azzal, hogy azt a templom udvarán a népgyűlésnek fölolvassa. E beszédek hatása oly nagy volt, hogy egy udvaronc azoknak félelmetes tartalmát közölte társaival és ezek révén jutott el a királyhoz. Télre járt akkor az idő, a 9. hónap volt az (később Kiszlevnek nevezték), a király előtt szénkandalló állott és annál melegedett. Ha a felolvasó az egyik tekercsnek végére járt, akkor a király a felolvasott részeket levágta és az előtte álló szénfogóba dobta s így aztán az egész tekercs elégett. «És ők — így beszéli a biblia — nem szörnyűködtek, ruhájukat meg nem szaggatták, sem ő, sem az ő szolgálói, kik e szavakat hallották.» Báruch újból leírta az elégett beszédek s amiatt őt is, Jeremiást is halálra kerestette a király; szerencsére azonban nem akadtak rájuk.

Jojákim is azok közé tartozott, akik a tükrön boszulják meg magukat, ha az nekik csunya arcot mutat, pedig hát a csunya arc alig lesz szebbé, ha az igazságos tükröt szétzúzzuk is. A VI. században történt ez, 2425 esztendővel ezelőtt; hányszor égettek már el azóta kellemetlen igazságokat; pergament, papírt el lehet égetni, de gondolatokat nem lehet lábbal taposni, igazságokat pedig még kevésbé.

Jojákim életének 36. évében bekövetkezett halálakor menekült meg Nebukadnecár fenyegető bünteté-

sétől. Három havi uralkodása után Jechonja, fia és utóda megy Babyloniába számkivetésbe.

Nebukadnecár akként döntött, hogy Júda birodalmának még egyelőre nem vet véget, bár az ország intelligenciáját és a fegyverek készítéséhez értő iparosokat magával vitte. Így cselekedtek a rómaiak Karthagóval is, hogy közvetlenül annak elpusztulása előtt a lakosságot lefegyverezték. Jósiásnak harmadik fiát Cidkia névvel tette meg királynak és ez ünnepélyesen hűséget esküdött Nebukadnecárnak. Valószínű, Nebukadnecár ezzel azt célozta, hogy biztos kezekre bizza eme határvédőt Egyiptom ellen. Ha Cedékiás e kötelezettségnek lelkiismerettel megfelel, akkor még megvolt a lehetősége annak, hogy az állam az átélt súlyos sorscsapások után helyreáll. De Jeremiás e reménye megcsappant, mert tudta, hogy a fiatal király szűkölködik ama tulajdonságok nélkül, amelyekre épp ez időben szüksége lett volna.

Cedekiást nyugalmasabb időben talán a jobb királyok közé sorozhattuk volna, de gyöngé volt és híjjával minden önállóságnak; és miként a franciák XVI. Lajosának, neki is elődeinek vétke miatt kellett bűnhődnie.

Cedékiás 11 esztendő uralkodása képezi Jeremiás prófétai működésének csúcspontját. Ő nem csatlakozott azokhoz, akik halált megvető bátorsággal az utolsó, kétségbeesett harcot akarták megvívni Nebukadnecárral. Láttá, mint döntik örvénybe népét és birodalmát a királynak rövidlátó tanácsosai. Áthatva a meggyőződéstől, hogy minden ellenállás hiábavaló, kénytelen volt önmagát árulónak tartatni, akinek sza-

vára nem érdemes hallgatni; hiszen így szóltak: «Papok mindig lesznek, kik tanítanak, bölcsek, akik tanácsot osztogatnak és próféták, akik prófétálnak.» A templom főnöke, Paschur, börtönbe veti, megvereti, de a rákövetkező napon már szabadon bocsájtják. A papoknak odakiáltja: «Hiába vannak oly nagyra az áldozással, nincs annak értéke, mert nem tiszta érzelemből fakad.» Az a folytonos jajgatás: «Istennek temploma, Istennek temploma» el nem pusztulhat soha — ez a túltengő bizalom a rómaiak ellen megvívott harcban is lábrakapott a második templomnál — Jeremiásra semmi hatással sem volt. Cedékiás uralkodásának negyedik évében Jeruzsálemben a Nebukadnecártól leigázott kisebb fejedelmek küldöttei Edom, Moáb, Ammon, Tyrus és Sidon részéről gyűléseztek; bizonyára arról esett szó, hogy a közös nagy úr ellen hogyan védekezzenek. Ezúttal is Jeremiás óva intette az idegen fejedelmeket, hogy Babylonia nagy ura ellen fel ne lázadjanak és Cedékiást megeskette, hogy sem nagyjai hízelgésének, sem a hamis próféták szemfényvesztésének fel nem ül. Szerencsére e kongresszus eredménytelenül szétoszlott. Cedékiás még követeket is küldött Babylonia királyához és Nebukadnecár megnyugtatóására maga is oda utazott. A küldöttséggel Jeremiás a Nebukadnecár részéről elvitt testvéreinek levelet küldött, melyben kéri őket, hogy a száműzöttek ne áltassák magukat hamis reményekkel, amelyeket hamis próféták hirdetnek; éljenek békességben, nyugalomban és imádkozzanak annak a helynek jólétéért, ahová száműzve lőnek. Talán fölösleges is kiemelnem, hogy ez a le-

vél a legrégebb dokumentuma annak a minden zsinagógában szokásos imának: Királyért és hazáért.

E szomorú állapotok közepette nem vesztette el Jeremiás rendületlen bizalmát csodás hitéhez, amelyhez egész hivatása fűződött; ebben áll ennek a férfúnak igazi nagysága. A kortársak, a város, a templom elpusztulhatnak; éhség, dögvész, kard nyomán megsemmisülhet minden, de Izraél népe, az örökké igaz gondolatok letéteményese le nem tűnhet; a szenvedések kohójából tisztultan kél újra életre. A jobb jövőnek méltatása, mely a tíz törzs birodalmának maradékait sem zárja ki, méltón állítható ama szép kort festő képekhez, amelyeket Ezsajas második könyvében a nagy Ismeretlen hagyott reánk: «Ime, napok jönnek, Istennek szava ez, mikor Izraéllal és Júda házával új szövetséget kötök. Nem hasonlót ahhoz a szövetséghez, amelyet atyáikkal kötöttem, midőn őket kézen fogva Egyiptomból kivezettem, mert ezt a szövetséget ők megszegték, jóllehet, hogy én őket magamévá tettem, hanem ez az én szövetségem, amelyet én ama napokban Izraél házával kötök; tanomat bensőjükhöz helyezem és szívükhöz írom; én istenük vagyok és ők az én népem. Akkoron már nem tanítja egyik a másikat arra: Ismerjétek meg Istent! Hanem valamennyi ismerni fog engem, nagy és kicsiny. Megbocsátom bűnöket és nem gondolok vétkükhöz többé. Így szól Isten, ki a napot a napnak fényévé tette, holdat és csillagokat örök törvények szerint az éjnek világítóul rendelte, mikoron eme törvények megszűnnek, akkor már Izraél sem létszen többé az enyém. Ha az eget felülről mé-

rik, a földnek alapjait alulról fogják kikutatni, akkor fogom elvetni Izraélt magamtól mind azért, amit cselekedett. Ne félj, én szolgám Jákob, ne csüggedj, Izraél, én távolból is segítelek és hazaviszem gyermekeidet a fogságból; akkor fog Jákob újból békében, biztonságban lakozni. Tehát ne félj, Jákob; veled vagyok én; pusztuljon el bár mind a nép, ahova téged taszítottalak; te el nem pusztulsz, ha érdemed szerint fenyítelek és büntetlenül nem is hagylak.»

«Ama napokban és ama időben szól Isten: Keresni fogják Izraél bűnét, de az nem lesz sehol és Júdának vétkét, de azt nem találják, mert én megbocsátok azoknak, akiket megtartok.»

A szebb jövőről szóló megnyilatkozások más prófétánál is kifejezésre jutnak, nemcsak Jeremiásnál; de ezekre a napsugarakra csakhamar sötét felhő borúl. Júdát utoléri végzete. Necho utóda lesz Egyiptomban fia, Psammit, majd ennek fia, Hofra, ki nagyatyja hódító politikájának híve és fölhívja Cedékiást, hogy Nebukadnecártól a neki nyújtott anyagiakért pártoljon el. Ezt az oktalan és gyalázatos esküszegést minden helyesen gondolkodó elítélte. A száműzetésben lévő Ezekiel erősen ostorozza ezt a hűtlenséget; esküszegésnél nincs expiáció. El is következett a büntetés. Nebukadnecár hatalmas sereggel körülzárta Jeruzsálemet; a szomszédos népek, Ammon, Moáb, Edom, akikre Cedékiás bizvást számított, kárörömmel nézték a fenyegető eseményt, aminek később ők is áldozataul estek. Az egyiptomi király kilátásba helyezett fegyverkezésével csak nem tudott elkészülni. Jeruzsálemben hatalmas ellenállást fejtettek ki, mert

tisztában voltak azzal, hogy Nebukadnecár a szövetség-törő országot súlyosan megbünteti. Egy rég figyelmen kívül hagyott törvénynek is érvényt szereztek, mely szerint minden hébert, aki bármi okból szolgaságba jutott, a hat év elteltével szabaddá tettek. Erről ünnepélyes nyilatkozatot állítottak ki. Jeremiás csak nem nyugodott és szünös-szüntelen meghódolást hirdetett. Ezt tanácsolta a királynak is, aki őt felszólította, hogy Jeruzsálemért imádkozzék. A gyenge király az őt szorító két párt között ingott-lengett és amikor az egyiptomi segélycsapat közeledtének hírére Nebukadnecár az ostrommal felhagyott, hogy Egyiptom ellen induljon, akkor az ellenálló párt felfuvalkodottságában határt nem ismer, a szolgák szabadonbocsájtásáról szóló ediktumot visszavonja és Jeremiást azzal gyanúsítva, hogy az ellenséghez pártolt, elfogatja és amíg van kenyér Jeruzsálemben, a prófétának is juttatnak naponként egyet-egyét.

Az egyiptomi segítségre épített remény csalókának bizonyult. Ezt a közeledő sereget csakhamar megverték és Jeruzsálemet újból minden oldalról körülzárták. Az ostromlók sáncok emelésére házaikat, sőt a királyi palotának egy részét is lerombolták és vitéz ellenállásra készültek és ha ezt a készülődést eredmény nem is biztatta, ezt a bátorságot, ezt a hősiességet csak elismeréssel jegyezhetjük föl. Az ellenállás hiábavalóságára börtönében figyelmezteté Jeremiás a népet és kijelentette, hogy aki a városban marad, azt kard élére hányják, éhség és pestis emészt meg, de aki az ostromlókhoz áll, legalább az életét menti meg. Akadtak, akik követték a tanácsot és a

városból menekültek; de a radikálisok dühe Jeremiás ellen annál nagyobb volt, mert ezek a királyt kérik, hogy Jeremiást ítélje halálra, mert a harcolókat megfélemlíti. Ez az ember, mondották, nem a város boldogulását akarja, hanem pusztulását. A király már kiejtette kezéből a kormányzás gyepelőjét és kiadta nekik Jeremiást. Ezek a szerencsétlen prófétát köteleken a fogság udvarán lévő vízmedencébe bocsátották, melyben víz helyett csak iszap volt és melyben Jeremiás elmerült. Egy udvari tiszt ezt látva, a királyhoz sietett és őt részvétre indította. Hadd haljon meg Jeremiás természetes halállal, hisz Jeruzsálemben kiütött az éhínség; éhhalál lészen a sorsa. Erre a király felhúzatta őt és Jeremiás a börtön udvarán maradt. Erre rövidesen Cedékiás titkos megbeszélésre magához hívatta. Valamit kérdezni akarok tőled. Ne maradj adós a felelettel. Jeremiás már tudta, miről van szó és így szólt: «Ha megfelelek neked, akkor megöletsz és ha tanácsot adok, azt úgy sem követed.» Erre megesküdött Cedékiás, hogy meg nem öleti, sőt még ellenségeivel szemben is védelmébe fogadja. Erre Jeremiás: Így szól az Örökkévaló, a seregek Istene, Izraél Istene: «Ha te kimégy Babelnek fejeihez, úgy megmented életedet és a város tűzben el nem hamvad. Ha ezt nem teszed, akkor a város az ellenség hatalmába jut, tűz emészti meg és te sem menekülsz meg.» Erre így szólt Cedékiás: Én csak azoktól a zsidóktól félek, akik már átpártoltak az ostromlókhoz; azoknak szolgálnak ki és azok csúful bánnak velem. De Jeremiás így szólt: Nem szolgálnak ki téged, hallgass csak

Isten szavára, melyet én neked hirdetek, akkor jól megyen sorod és megmenekülsz. Ezután megkérte a király Jeremiást, hogy ezen megbeszélésükről, ha megkérdeztetnék, csak annyit mondjon a főtisztviselőknek, hogy ő kérte a királyt arra, hogy Jonátánnak, «az írónak» házában lévő fogságba ne vitesse őt többé.

Tebet hó 10-én Cedékiás uralkodásának 9. évében (588) kezdődött Jeruzsálem ostroma és Tamusz 9-éig, uralkodásának 11. évéig tartott (586). A szerencsétlen lakosságnak bőven kijutott a megpróbáltatásokból, amelyeket az ostrom, a városok kiéheztetése okozott. És amikor az erődöket az északi részen áttörték, seregének maradékával a délkeleti kapun menekült Cedékiás; az ellenség azonban utóleri, Nebukadnecár elé viszi, aki a rövidlátó, gyenge királyon súlyos ítéletet hajt végre. Áb hó 9-én Nabuzáráddán, Nebukadnecár tábornagya elhamvasztja a szent templomot és tengernyi zsákmányt visz magával; rabszíjra fűzi a lakosok nagy részét és csak szegény földműveseket és vincelléreket hagy hátra otthonukban.

A szentély romjain kesergő prófétát zürös-zajos riadal ébreszti fel révedezéséből; szellemének terjesztőjét, Gedálját a babyloni királynak helytartóját megölték azok, kik a megváltozott helyzetbe belenyugodni nem tudtak. Egyiptomba menekülnek a szerencsétlenek, pedig Jeremiás bátorítja őket, maradjanak csak hazájukban, ne féljenek Nebukadnecár bosszújától, nem lesz bántódásuk; míg ha az ellenséges Egyiptommal szövetkeznek, vesztükbe rohannak. S ez

a nagyszivü ember elkiséri szerencsétlen társait, abba az Egyiptomba, hol a halál ólalkodott reája.

Elkiséri azokat, akiknek Jeruzsálemben Gedaljával együtt megújhodást, új szellemi közösséget akart teremteni, azokat, kik ellenségei voltak. De ezek az ellenségek egyben testvérei is voltak, kiket siralmas helyzetükben magukra hagyni nem akart. De elhagyja hazáját még azért is, mert népe leigázójának kegyelméből nem élhetett.

A Jeremiást megelőző próféták a vallás fogalmát nem választották külön a nemzet fogalmától. Jeremiás az első, ki azt tanítja: a vallás a szívben honol, a nemzet talaja pedig a föld, melynek áldásait élvezük, terheit viseljük. Ezt nem tudta felfogni a prófétának kora és ez egyben népnek és prófétának egyaránt a tragikuma. Népe hazaárulót látott abban a lángszellemben, ki a vallás fogalmát külön választotta a zsidó nemzet fogalmától. Nem tudta eszméinek meghódítani nemzetét, ki a zsidóság fennmaradásáért küzdött és a zsidóság boldog jövőjéért szünös-szüntelen dolgozott. Meggyőződésének tiszta mélyéből fakadt hatalmas szónoki ereje. Lelki fájdalom a költői szárnyalást bénítja, de fenkölt gondolatai, érzelmeinek bensősége és vigasztaló szózatai új reménnyel töltik el a nemzeti függetlenségének elvesztén kesergő népet. És ha a próféta korának vezető emberei a próféta, erkölceit a mi szívünket, lelkünket átjáró tanításait a nemzeti lélekbe beoltani sem nem tudták, sem nem akarták, e férfias jellemnek mintaképét szívébe kell zárnia a mai és az eljövendő nemzedékeknek, mert tanításának foglalatja:

az erkölcsi tökéletesség nyomán kél a béke és a megelégedettség. Nemes életének nagy példája a mi örökségünk.

Fogaras.

Dr. Kelemen Adolf.

BERGSON ÉS MAJMONIDES.

Bergson Henrik helyét kijelölni a filozófia történetében még túlkorai volna. Egyelőre csak annyit látunk, hogy ma ő uralja az egész francia bölcsészettet és a jelenkor legünnepeltebb filozófusa. Támadói és ellenfelei épen úgy hozzájárulnak ahhoz, mint barátai és hívei, hogy ő ma legemlegetettebb az összes élő filozófusok között.

Filozófiája elernyedtt korunknak életet, reményt, optimizmust, kiengesztelődést és szabadságot hirdet, és ő maga Bergson oly elragadó ékesszólással, annyi rábeszélő tehetséggel és annyi lebilincselő lelki bájjal van megáldva, hogy nekünk akaratlanul is Majmonides és Mendelssohn jut eszünkbe, kiknek személyes kiválóságairól és szeretetreméltóságáról legenda-szerű dolgokat beszélnek a mi körünkben, épen úgy mint Bergsonról az ő hívei.

Beszélik, hogy Páris legtekintélyesebb és legelegánsabb lakósága jóformán harcol a szerencséért, hogy bejuthasson a Collège de France legtágasabb termébe, hol Bergson előadásait tartja; ha pedig a francia főváros legelegánsabb szalonjaiban megjelen,

a hölgyek becsukják szemeiket és extázisba esnek, ha beszélni kezd.

Az egyéniségnek amaz elragadó bájával, ama tündöklő szellemességgel, mellyel egykoron Majmonides meghódítá Szaladin szultán udvarát Kahirában, Mendelssohn pedig Nagy Frigyes körét Sanssouciban, azzal uralkodik ma Bergson Páris legmagasabb társadalmi köreiben.

Ma a férfikor közepén van, 1859-ben született Párisban, angol származású, elég vallásos zsidó szülőtől. Iskoláit Londonban kezdte meg zsidó felekezeti tanintézetben, hol alapos vallásoktatást kapott. Nem tudom, foglalkozott-e később zsidó tudománnyal és tanulmányozta-e nagy zsidó elődeinek munkáit? De ez talán nem is oly lényeges. Szaadja gaonról majdnem biztosan tudjuk, hogy előtte 900 évvel élt nagy zsidó földijének, alexandriai Philónak munkáit nem ismerte, mégis a leghatározottabban állítgatjuk, hogy belőle a zsidószellem ugyanazon irányú gondolkodása szól, mely Philóban talált hatalmas kifejezőre. Hogy a közhasználatú frázissal fejezzem ki magam, nemcsak nagy szellemek találkozása ez, hanem a zsidóság nagy szellemi hőseinek természetes rokonsága. Még ha nem ismerték egymás munkálkodását, akkor is szellemi örököse egyik a másiknak.

Tudom, hogy megütközést kelt első pillanatra, ha Bergson és Majmonides szellemi rokonságáról beszélünk. A fölületesen gondolkodó meg sem tudja érteni, hogy lehet a kettőt összehasonlítani, hiszen Majmuni tisztán vallásfilozófiát ad és nem is akar

mást nyújtani, Bergson pedig istenről, lélekről erkölcsről egyáltalán nem beszél soha. De meg ha tárgyilagosan és az igazsághoz híven akarunk beszélni ama hatásról, melyet Majmuni filozófiája az utókorra gyakorolt, magunknak is be kell vallani, hogy itt a legnagyobb óvatosságra van szükségünk. Ha tényleg megtaláljuk ugyanazon gondolatot vagy fölfogást Majmuni műveiben, mint egy későbbi filozófuséban, ebből még nem következik, hogy ez azt amazéból vette. Hiszen Majmuni művei felölelik Aristoteles, Alfarabi és Ibn Sina bölcséleti elméleteit. Igaz, hogy Majmuni ezeknek filozófiáját egészen átformálta és a zsidóság eszmekörébe olvasztotta be, de azért mégis lehetséges, hogy ezen eszmék mégsem Majmunitól, hanem az eredeti forrásokból jutottak a későbbiek birtokába. A rokonságot tehát nem ily incidentális dolgokban és nem a részletekben akarom keresni, hanem az alapirányzatban, a két gondolkodó filozófiájának kiindulópontjában és a végeredményben.

A bergsonismus alapja az intuicióról, az ihletről szóló elmélet. Ez az ő kiindulópontja és azért is sokan az ő elméletét «intuiciós filozófiá»-nak nevezik. (Lásd Babits a Nyugat III. év. 14. l.) Épenúgy Majmuni egész filozófiájának alapköve az ihletről, a prófétai intuicióról szóló elmélet. Ez a rész a legönálóbb, legeredetibb és a legzsidóbb az ő főműveiben, a «Tévelygők kalauzá»-ban. Ezt a részt írta meg legelőször és ez «a próféták könyve» (széfer nevua) címen már teljesen készen is volt és amidőn később kedvelt tanítványának, József ben Akninnak

kérésére az egész nagy művet kidolgozta, ezt helyezte annak középpontjába és e köré csoportosította egész filozófiai rendszerét. (Bloch Ph.: Charakteristik des More Nebuchim p. 8.) Ezt tekintette ő maga egész rendszere alapjának és ezzel gyakorolta tényleg a legnagyobb hatást az utókorra, nemcsak a zsidó gondolkodókra, hanem a középkor összes keresztény filozófusaira, kik közül a legnagyobbak Aquinoi Tamás és Albertus Magnus föltétlenül elfogadták a próféciáról szóló ezen elméletet. (Guttman S.: Der Einfluss der majm. Philosophie auf das christliche Abendland 52. l.)

De mint minden nagy gondolatot, úgy ezt is sokan nem értették és sokan félreértették. Sőt sokan azt hiszik, hogy Majmuni a prófétai intuicióról ezen elméletében útmutatást akar adni arra, hogyan válhatik az ember prófétává. Ez bizonyára nem volt célja. Ez a szó prófécia Majmuni filozófiájában nem jelent mást, mint a teremtés rejtelmeinek, a lét titkainak, Isten és ember, szellem és anyag közti viszonynak megismerését, amit — zsidó felfogás szerint — egyedül a próféták értek el. Majmuninak prófécia elmélete tehát az ő tulajdonképeni metafizikája.

Az ő kérdése tehát nem az, hogyan válhat az ember prófétává, hanem hogyan juthat az ember a lét titkainak, az istenség s a világ közötti viszonynak megismeréséhez. A legtöbbet itt — ez Majmuni felelete — az emberi értelem és gondolkodás tehet. Ha fáradhatatlanul kutatunk és elmélkedünk, ha bölcsességünket egész erővel tökéletesíteni törekszünk,

ha eltölti lelkünket a vágy, a sóvárgás a végtelenség és örökkévalóság megismerése után — amit Spinoza Majmuni nyomán *amor intellectualis deinek* nevez — eljuthatunk a természetnek és a természetben megnyilvánuló istenségnek ismeretéhez. De maga az isteni lény és annak tulajdonságai, az isteni szubstancia és attributumai az emberi ész előtt örökké ismeretlenek maradnak. E tekintetben Majmuni, a nagy racionalista is kimondta az *ignoramus* és *ignorabimus* elvét. De azért az embernek mégsem kell föladni a világegyetem nagy problémái megismeréséért folytatott küzdelmet, mert az emberi ész mellett ott van a prófétai intuición, a sefa, az emanáció, mely a korlátolt elme segítségére jó és elménk munkáját befejezi. (Móre II. 32.)

Ez Majmuni nézete a profetizmusról s ha Bergson intuiciós filozófiáját ismertetni akarjuk, csaknem szórul-szóra megismételhetjük az elmondottakat. Egyformán tanítja mindakettő, hogy ész és ihlet egymásnak alárendelve nincs, hanem mindakettő autonóm; nem egymásból származnak, nem magasabb fejlődési foka egyik a másiknak, hanem egy közös ősforrásból erednek, melyet Bergson ősélet-lendületnek, Majmuni cselekvő észnek, világszellemnek, szechel hapoelnak nevez. De az észnek és ihletnek egymásra való jelentőségét illetőleg már eltérnek fölfogásaik. Bergson még annyi jelentőséget sem tulajdonít az emberi észnek a metafizikai kutatásban, mint Majmuni. Szerinte az ész tisztán a testi világra vonatkozik, tulajdonképen nem egyéb az ember számára, mint fegyver a létért való küzdelemben. Eredetileg

kizárólag gyakorlati célú volt és szerepe abban állott: megszerezni a táplálékot, meglátni és elkerülni a veszélyt. Csak később, midőn az értelem tökéletesedni kezdett és kicsinyelte a számára rendelt ezen munkakört, midőn az ész fejlődése folytán erőfelesleg állott elő a gondolkodásban, akkor lett az elméletivé és a kiterjedéstelen lelki jelenségeket is elmélkedési körébe vonta. Majmuni szerint azonban a gondolkodás már kezdettől fogva elméleti célú és az emberi ész arra van teremtve, hogy Istent megismerje és feléje vágyódjék, de azért odáig eljutni az ihlet nélkül képtelen, viszont Bergson, ki az anyagnélküli dolgok megismerését az intuicióra alapítja, kifejezetten vallja azt is, hogy a metafizika az emberi ész által alkotott fogalmakat nem nélkülözheti (Intr. à la Metaphysique 12. l.). A különbség tehát a kettő között abban áll, hogy Majmuni szerint eszünk munkája a lét titkainak megismerésében bizonyos magaslatig fölvezet minket, aztán jön az isteni kegyelemből kisugárzó emanáció vagy intuíció, mely az egészet föltárja előttünk, míg Bergson szerint az intellektuális megérzés segítségével be kell helyeznünk magunkat az anyagnélküli élet folyamatába és ha így intuíciót nyertünk, azt az emberi ész segítségével elemeire kell bontanunk, vagyis az ész által alkotott fogalmakat abba belevinnünk.

Ami azonban az intuicio belső természetét és eredetét illeti, erre nézve a két filozófus fölfogása annyira azonos, hogy módomban áll mind a kettőnek erre vonatkozó elméletét egyszerre ismertetni

Az ihlet a világszellemből, az életlendületből áramlik ki minden élő lényre és az állatoknál mint ösztön nyilvánul meg. Ezen ösztön az állatfajok szerint finomul és (Majmuni szerint a sublunáris világban) az embernél lép föl legfinomultabb formájában, ahol egyúttal már az értelemmel párosul. Ez az ihlet mindjárt a születésnél tökéletesebb alakban lép föl, mindig biztosabb, határozottabb, csalhatatlanabb, mint az ész, de míg az ész fejleszthető, tökéletesíthető az egyes embernél, addig az ihlet fejlődésre — az egyes fajokon belül — sokkal kevésbé képes.

Mivel az ihlet közvetlen az életlendület ősforrásából ered, azért egyedül ez képes arra, hogy megértse az életet, míg az ész legföljebb csak pillanatfölvételeket vesz a folyton áramló életfolyamatból, melyek ha még oly számosak is, az életet a maga valóságában vissza nem adhatják. Így jutunk el aztán a két gondolkodó filozófiájának ama kimagasló pontjához, melyet Majmuni így fejez ki:

Az emberi ész által alkotott fogalmakat, tulajdonítványokat Istenre alkalmaznunk nem szabad, mert az ő lényét ilyen attributumok segítségével egyáltalán nem fogjuk megérteni. Bergson pedig így: Az emberi ész által alkotott szimbolumokat az anyag nélküli életre alkalmaznunk nem szabad, mert ezek segítségével ezen élet megértésében semmire se jutunk.

A főkülönbség a két böleselő között tehát az, melyet koruk különbözősége s hazájuk kulturája közötti éles ellentét idéz elő náluk, de ez egyúttal

a legnagyobb hasonlóság is, mert ez mutatja, hogy mindakettő egyformán képes volt elméletét a kora gondolkodási irányzatába beilleszteni. Majmuni vallási filozófiát ad, ő az intuicio megnyilvánulását mutatja ki a hitben, mert ez kellett akkor Arábiában. Bergson a művészeti intuiciót tárgyalja, a költészet és művészet filozófiáját adja, mert francia hazája ennek szükségét érzi és ez őt ma tényleg a művészet filozófusának nevezi. Bergson épenúgy mellőzi a hitet, mint Majmuni a művészetet. Az intuicio elméletét mindegyikük azon ágba dolgozza ki, melyet kora szempontjából a legfontosabbnak tart, de természetesen ezt a többi ágba is hasonlóan képzei és nekünk egyszerűen csak ott is alkalmazunk kell a módszert és megkapjuk a többi ágak elméletét is.

Bergson szerint a művészt a veleszületett ihlet, a megfinomodott ösztön teremti, az ész, értelem és tanulmány csak tökéletesíti művészetében, de természetesen ihlet nélkül semmiféle oktatás művészt, költőt nem teremthet. Épen így van ez a hitben is és bizonyára Bergson is így képzei azt. A hit épen oly független a tudománytól és az emberi észtől, mint a művészet. Tanítás, oktatás útján a hitet senkiben föl nem ébreszthetjük, ha a vallási ihlet iránti hajlam vele nem született, de ezen ihletet nagy mértékben tökéletesíthetjük, fejleszthetjük és tisztíthatjuk a vallásoktatás útján.

A közös alap, melyből kiindulnak mind a ketten, világosan érthetővé teszi előttünk, hogy azonos, csupán a messze megváltozott korviszonyokhoz módo-

suló küzdelmet folytatnak mindama felfogások ellen, melyek elméletükkel ellenkeznek. Majmuni síkra száll az arabs Alrázi ellen (élt 930 táján) ki a peszimizmus bölcseleje volt a középkorban és azt állította, hogy a rossz elválaszthatatlan kísérője a létnek és mindig több van jelen belőle, mint a jóból. Bergson Schopenhauert támadja, ki azt állítja, hogy akarni, annyit jelent, mint szenvedni és ezzel szemben szilárd tudományos alapra állítja az optimizmust és bebizonyítja, hogy akarni annyit jelent mint élni. Majmuni kiméletlenül töri össze nagy elméje szellemi fegyvereivel Epikurnak lelketlen atomizmusát és okkazonalizmusát, hasonló módon igyekszik megsemmisíteni Bergson Spencernernek és az újabb német filozófusok életnélküli mechanizmusát, mely az életjelenségekre is ráakarja erőszakolni az anyagi világban található mechanikus elméletét. Mind a két bölc irásaiból az emberi szellem mindenhatóságába vetett lelkesedő bizalom árad felénk, mind a kettő a szellem uralmát hirdeti az anyag fölött. Így jutnak el mind a ketten gondolkozásuk végcéljához az *emberi szabad akarat tanításához*.

Jól ismeri mind a kettő ama nehézségeket, melyekbe az emberi szabadakarat elve ütközik és csak miután az összes támadásokat visszaverték, az összes akadályokat legyőzték, akkor állítjuk oda filozófiájuk koronája gyanánt az emberi szabadság tanát. Midőn Majmuni az isteni mindentudással és előrelátással összeegyezteti az emberi szabadakaratról szóló tant, vagyis a lehetőségét annak, hogy az ember ujat, nem létezőt teremthet (II. 20.), világosan

megállapítja, hogy a szabadakarat nem velünkszülett tulajdonság, hanem olyasvalami, mit az ember csak hosszas munka, önművelés, öntökélesedés útján érhet el. Sőt annyira megy, hogy a lélek halhatatlanságát csakis az ilyen lélekre vonatkoztatja. Épen úgy beismeri Bergson is, hogy az anyagi világban minden pont kiszámítható az előző pontokból, minden pillanat az előző pillanatokból. Az emberi értelem, mely csak az anyagot vizsgálja, a lélek szabadságát nem is értheti meg, mert — azt mondja Majmuni — az isteni előrelátást és előre meghatározást, összetévesztjük az emberi előrelátással, holott a kettő egymástól nemcsak nagyságban, hanem lényegben különbözik; mert — azt mondja Bergson — mi a fizikai időt összetévesztjük a teremtő idővel, mely pedig attól lényegben különbözik. Ez a teremtő idő minden pillanatban újat hozhat létre, mi a jelen még oly teljes ismeretéből sem állapítható meg előre.

Az ember képes függetlenül a megelőző okok mechanikus sorától újat, nem létezőt teremteni; de természetesen ez csak a lehetőség, de a legtöbb ember cselekedete azonban, Bergson szerint és Majmuni szerint is, nem teremt újat, hanem csak mechanikus cselekedet, mely szokásainak s tapasztalati jellemének következménye s mint ilyen előre kiszámítható. De minél intenzívebb életet él valaki, annál sűrűbben szabadítja föl magát szokásai alól; ilyenkor aztán bekövetkezik az igazi szabad cselekedet, mely az előző okokból ki nem számítható és újat teremt.

exportálták. A IX. század fordulójáig, mikor az arabok Kína és más országokból a rongyból készült, ma általában használatos papirozt behozták, a kulturvilág elsősorban papyrusra írt. Egyiptom száraz homokföldje ezt a gyenge növénykészítményt évezredek át sértetlenül tartotta meg. Városok romjaiból és szemétdombjaiból, továbbá sirokból és más helyekből kerültek elő, először véletlenül — a véletlen a legszerencsésebb felfedező — azután céltudatos ásatások útján. Az egyiptomi arabok a klasszikus ókor romba-dőlt városainak szemétdombjaiban trágya (sabak) után ásván, könyvtekercsekre bukkantak és már 1778-ban ilyen ötven darabot ajánlottak egy európai kereskedőnek megvételre. Minthogy csak egyet vett meg, a többi szemelattára elégették és az illatot gyönyörűséggel szagolgatták. Több további véletlen felfedezés után az európai tudósok éppen egy negyed század előtt kezdték meg a rendszeres ásatásokat és eddig közel 10,000 görög papyrusst bocsátottak közre.

A papyrus mellett a földközi tenger országaiban a cserép volt a legelterjedtebb íróanyag. Az eltört cserépedények egyes darabjait írásra használták, nemcsak magánemberek, hanem hivatalok is, a befolyt adót leginkább cserepeken nyugtázták. Ezrekre rúg az Egyiptom földén talált teleírt cserepek száma. Az 1899-ig ismereteseket Wilcken egyik úttörő munkájában összegyűjtötte és közzétette.¹ A papyrus és a cserép között íróanyag tekintetében nincs különbség és ugyan-

¹ Wilcken U., Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien, Leipzig-Berlin 1899.

ezért mindkettőre gondolnak, sőt kő- és fatáblákra és egyebekre is, ha papyrusról beszélnek. Rendszerint mi se fogjuk az íróanyagot külön felemlíteni.

A papyrusok tömegei nem irodalmiak, a legkülönbözőbb jogi okmányok, pl. bérszerződések, számlák, nyugták, házassági szerződések, válólevelek, végrendeletek, hatósági parancsok, bejelentések, vádiratok, törvényszéki tárgyalások jegyzőkönyvei, adóakták óriási számban, magánlevelek, iskolai füzetek, varázsszövegek, horoszkópok, naplók, stb. Ezek a nemirodalmi papyrusok oly sokfélék, mint maga az élet... Az antik világ feltámadt részét képviselik.¹ «A legszebb ezekben az új forrásokban az, hogy ezer évnél többre terjedő időszakon át a valódi életet nagyban és kicsinyben megkapó világossággal varázsolják szemünk elé.»²

A papyrológusok joggal hangsúlyozzák a papyrusok levéltári jellegét, ami az irodalmi források fölé helyezi őket. Ezt a kitüntetést a talmud nem igényelheti ugyan, de másrészt nem is irodalom a szó közönséges értelmében. Az ó-rabbinikus művek nem írott művekként jöttek a világra, nem egyes szerzőktől származnak, évszázadokon át szájhagyományként szálltak egyik nemzedékről a másikra — nevezetes jelenség oly ősrégi irodalmi népnél, mint a zsidó — egyesek és testületek mondásainak és rendeleteinek gyűjteményei. Tartalmuk a mindennapi élet jelenségeire

¹ Deissmann A., *Licht vom Osten*, 1 kiad. Tübingen 1908, 18. köv.

² Wilcken U. és Mitteis L., *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* I. 1., XV. lap.

vonatkozik, mint maga a talmud mondja «a tudósok a mindennapi esetekről beszélnek.»¹ A talmud ezen sajátosságainál fogva középállást foglal el a papyrusok és az irodalom között, épp ezért közelebb áll a papyrusokhoz, mint az egész antik irodalom, a görög bibliafordítást és az új testamentumot sem véve ki. A régi rabbik az élet forgatagában állottak, az életet törvényileg és erkölcsileg szabályozni kívánták, rendeleteik és beszédek tehát a való életre vonatkoznak. Ezen elvi nézetet a talmudról a papyrusok mezejére teendő kirándulásaink is meg fogják erősíteni.

I.

Az új leletek elsősorban örvendetesen gazdagítják ismereteinket Egyiptom országának zsidó diaszpórájáról. Az arameus papyrusok azt mutatják, hogy a messzi egyiptom — nubiai határon már a VI. században időszámításunk előtt zsidó határőrség élt, a görög papyrusok pedig azt, hogy a zsidók a makedóniai görög uralom kezdetétől fogva, vagyis már több, mint 2200 év előtt az ország minden vidékén laktak. Ezek az immár okmányilag bizonyított tények mindenképp igazolják a zsidó-görög írók idevágó adatait, melyeket modern történetírók kétségbevontak, egyik-másik pusztá koholmánynak nyilvánított. Nem is oly régen az egyik papyrologus az egyiptomi diaszpóra kezdeteit a Makkabeusokat követő korszakba helyezte, tehát tisztán éleselméjű kritika alapján a valóságnál lega-

¹ Sabbat 6, 9; b. 66 b; Jebámót 15, 2.

lább fél évezreddel későbbre tette.¹ A bizalmatlanság az ózsidó történetírók irányában oly mély gyökeret vert, hogy egy különben igen meggondolt historikus egy füst alatt beszélt a mesélő Ariszteaszról és adatainak a papyrusok által történt megerősítéséről.² A biblia utáni zsidóság történészei úgy jártak a papyrusokkal, mint a bibliakritikusok a régi emlékekkel. A meglepő leletek folytán mindkét téren az egyes állítások helyesbítése mellett az eddig követett módszer is revízió alá kell venni. A bizalmatlanság helyébe, mellyel a zsidó forrásokat eleve fogadják, a történeti kritika érintése nélkül, a bizalomnak kell lépnie, amint ez minden más történeti forrásnál szokásos.

Néhány papyrustöredék, melyet bámulatos tudással és époly ügyességgel fejtettek meg, új adalékokat szolgáltat a görögök és zsidók harcaihoz az ókori Alexandriában. Ezeket más adatokkal egyetemben önálló művekben is feldolgozták.³ Valamennyi kitünő

¹ Willrich H., *Juden und Griechen vor der makkabäischen Erhebung*, Göttingen, 1895. Hogy szerző az újabb leletek hatása alatt állítását visszavonta, ennek symptomatikus jelentőségén mit sem változtat.

² Schürer, *Theologische Literaturzeitung* XXXII, 7.

³ Stähelin F., *Der Antisemitismus des Altertums*, Basel. 1905.

Bludau Aug., *Juden und Judenverfolgungen im alten Alexandria*, Münster i. W. 1906.

Wilcken U., *Zum alexandrinischen Antisemitismus*, Leipzig 1909. (Különlenyomat az Abh. Sächs. Ges.)

Reinach Th. a *Revue des Études Juives* több évfolyamában.

tudósok kiváló alkotása. De kifogásolnunk kell, hogy munkáinkban a «ghettó» és «antiszemitizmus» kifejezéseket használják és ezáltal újkori fogalmakat az ókorba vetítenek. Az ókorban nem találjuk a ghettónak ismertetőjeleit. Egyrészt a zsidók nem voltak korlátozva lakóhelyeik megválasztásában, másrészt a zsidólakta városrészek pogányok számára is nyitva állottak. Maga Wilcken Alexandriáról, az ókori zsidógyűlölet főfeszkeréről, szóról-szóra a következőket mondja: «A város öt kerületéből kettőt zsidó kerületnek neveztek, mert többnyire zsidók laktak, de a zsidók szétszórva a többi kerületekben is laktak.» Két kerületben tehát többnyire zsidók laktak, de hellének is, három kerületben pedig többnyire hellének laktak, de zsidók is. Ezen tényállás szerint a hellének-lakta városrészeket époly joggal nevezhetnék ghettónak, mint a zsidóklakta városrészeket. A ghettó elnevezés azonban még akkor sem volna helyén, ha a zsidók kizárólag saját városrészekben laktak volna, mert a ghettó szóhoz a számkivetettség fogalma fűződik, amit a zsidók lakóhelyei tekintetében nemcsak az ókor, de még a középkor sem ismert. Montrealban, Canada fővárosában, a franciák és angolok mai napig teljesen külön városrészekben élnek. Az elkülönödés önként történvén és tartatván fenn, senkinek sem jutott még eszébe, francia vagy angol ghettóról, vagy pláne mindkettőről beszélni. A szó a jelen esetben nem mellékes, szuggeráló erővel hat az íróra, felkelti benne a ghettó jogtalanságának képzetét és argumentummá lép elő. A nevezett híres tudós maga, Willricht követve, az alexandriai zsidókról szóról-szóra ezt mondja:

«Alexandriában a gheztóban laktak, ami már önmagában megcáfolja a régi zsidó források azon állítását, hogy a zsidók itt az alexandriai polgárjoggal bírtak.»¹ Ha gheztóban laktak, nem bírták az alexandriai polgárjogot, de hogy gheztóban laktak, csak abból következik, hogy nem bírták az alexandriai polgárjogot. Valóságos iskolai példa a körbenforgó hamis következtetésre. Konstatálhatjuk, hogy a zsidók az ókorban sem Alexandriában, sem máshol nem voltak gheztóba bezárva. A gheztót különben, mint említettem, még a középkor sem ismerte. Az elsőt Velencében létesítették, hol az a terület, melyet a XVI. század elején a zsidók számára lakóhelyül kijelöltek, a gheztó nevet viselte. Ezt a nevet azután átvitték minden zsidólakta városrészre.

Még megtévesztőbb az «antiszemitizmus» szó. A ptolomeus királyok egész uralkodása idején és a római császárok uralmának első évtizedeiben is, kerekén 350 évig, zsidók és hellének Egyiptomban békében éltek egymással. Fajharcra csak akkor került a sor, mikor a makedónokat a rómaiak uralkodónépből szolganéppé süllyesztették le. Ekkor az alexandriai hellének zsidó polgártársaikban, kik mindenhol és mindenha a rend és béke elemei voltak, és ugyanezért az új uralkodók ellen szított lázadásokban résztvenni nem akartak, politikai ellenfeleket láttak. Ebben igazuk is volt. De a politikai gyűlöletre, akár a legádázabbra is, antiszemitizmus nem megfelelő szó. Mert az antiszemitizmus nem az ismert embergyűlö-

¹ Wilcken I, 1, 24. lap (v. ö. még u. o. 63.); I, 2, 60. sz.

let, a népek közt mindenütt létező kölcsönös ellenszenv, mint pl. a német- vagy franciafalás, hanem az ok és válogatás nélkül való gyűlölködés, az embergyűlölet a hatványon. Ilyesminek az antik világban semmi nyoma sincsen. Az ókori világ antiszemita hangulatára zsidóellenes irodalom és zsidó apologetika létezéséből következtetnek.

Figyelmen kívül hagyják először azt, hogy a klaszszikus írók javarésze hallgatott, másodszer pedig azt, hogy a gyűlölet mindig felette hangos. E negatív bizonyítékra különben nem is szorulunk. A papyrusok ugyanis azt mutatják, hogy a népben antiszemita hangulat egyáltalában nem volt: tizezer papyrus közül, ahány eddig publikálva van, mindössze egy darab található, amely itt tekintetbe jöhet. A 41. évből keltezett egyik levélben, melyet egy kereskedő üzlettársának írt és melynek főtartalma homályos és ezenfelül a két faj között dúló véres viszály időpontjára esik, a következő két szó található: «őrizkedj a zsidóktól.» Meglepetésünkre ehhez a színtelen mondat-hoz a következő észrevételt olvassuk: «Az egész irodalomban először bukkanunk itt annak jelzésére, hogy a zsidókat az uzsora vádjával illették.»¹ Először, és hozzátehetjük, utoljára. Joggal kérdezhetjük: hihető-e az, hogy a régiek egész zsidóellenes irodalma, amely a zsidók ellen a legotrombább képzelenségeket koholta, ép ezt a közérthető és leghatásos-

¹ Wilcken i. h. A jegyzetben: «zsidó állítása elleni bizalmatlanság jelentkezik Faj. 123.» (A 100. évből.) Egyéb nem található.

sabb vádat hallgatta volna el? A papyrusok hallgatása felette ékesen beszél. Milyen bizonylatok fognak napfényre kerülni, ha majd korunk utolsó nemzedékének papyrusait ássák ki! Itt is szuggeráló erővel hatott a szó. Az antiszemitizmus műszava a jelenkor tollait legmodernebb jelszavaival, mint pl. «gazdasági feszültség» és «növekedő verseny» töltötte meg, oly fogalmakkal, melyeket a régiek soha nem említenek és egyáltalában nem is ismertek. Ha a zsidógyűlöletnek Alexandria és Róma művelt felsőbb rétegében a pogány világnézet megtestesítőjében, voltak is fanatikus képviselői, az még semmikép sincs bizonyítva, hogy ez a gyűlölet a közép- és alsó rétegekben, melyek a népet alkotják, szintén élt. Ez pedig az ókori antiszemitizmus kérdésénél a főpont.

Az egyoldalúan orientált történetírás ellen, a mely pusztán zsidógyűlöletről referál, nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az az érzelem, melyet Juda vándor fiai az antik népekben keltettek, a szimpáthia volt és nem az antipáthia. Ez egyaránt áll az óvilág nagy uralkodóiról, mint Cyrus, Nagy Sándor, Ptolemeusok, Caesar és Augustus, kik a zsidókat messzeterjedő privilégiumokkal tüntették ki, valamint az összes régi népekről. Nagy tömegekben csoportosultak mint fél és egész prozeliták a zsidó községek körül, úgy hogy egy keresztény theologiai történetíró szavai szerint az egész ókori világ azon az úton volt, hogy zsidóvá váljék. Ez az egy tény, valamint ama másik tény, hogy a pogány népek e hatalmas előmunkálat után zsidó apostolok buzgólkodására zsidóktól alapított vallást véglegesen elfogadtak, többet nyom, mint

a gyűlölködő írók összes nyilatkozatai, mely nyilatkozatokat a rövidlátó történetírás egyedül hitelt érdemlő történeti forrásnak tekint. Gyűlöltek és megvetettek, amilyeneknek a görög-római korszak zsidóságát feltüntetik, sohasem lettek volna képesek arra, hogy a népeket szellemi bűvkörükbe vonzzák és még kevésbé arra, hogy teljes szellemi behódolásra bírják.

II.

Új fény esik a papyrusokból a zsidók elterjedésére. Egyiptomnak mindhárom részében laktak, Felső-, Alsó- és Közép-Egyiptomban; városokban épúgy, mint falvakban és mindenütt saját imaházaik voltak. Fajumban, a hasonnevű kerület fővárosában, hol még ezer év után a kebelükben továbbélő hellenista kultúra erejénél fogva az első tudományos iskolafőt (Szaadja Gáont) ajándékozták a zsidóságnak, templomuk a vízesatorna mellett állott. Az egyik papyrusban, melyben a városi vízvezeték bevételei vannak felsorolva, két zsidó imaház tekintélyes tétellel szerepel.¹ Az apostolok cselekedeteiben (16, 13) azt olvassuk, hogy az apostolok szombat napján kimentek a városból és a folyó partján keresték az imaházat. Figyelemreméltó, hogy azt a szokást, hogy a zsinagógát a folyók partjára építsék, már egy ópalesztinai írásmagyarázat is ismeri, azt állítván, hogy már Mózes csak a városon kívül, a víz mellett imádkozott és hogy az Isten a többi prófétával szintén csakis folyó

¹ Schürer III⁴. 48.

mellett, tiszta helyen beszélt.¹ Az egyiptomi zsidók imaházukat *proseuche* névvel nevezték, amely szó a prófétai eredetű imaház² utánzata és kétségtelenül régibb, mint a zsinagóga név. Ugyanezért a zsinagóga szót a papyrusokban sohasem találjuk. Ez a szó tulajdonképpen gyülekezést jelent és a héber *kenészijjáh* (כְּנִסְיָה) hű mása. Oly mély gyökeret vert, hogy az ó-keresztények is átvették. A milanoi türelmi rendelet, melyet Galérius római császár 311-ben a keresztények javára kibocsátott, még nem templomokat, hanem *conventiculumokat* említ, mely szó a zsidó zsinagóga szolgái latin fordítása.³ Bevándorló zsidók származási országuk vagy városuk szerint hitközséggé tömörülnek és saját zsinagógát alapítanak. Így látjuk ezt még ma is, pl. New-Yorkban az orosz zsidóknál, Berlinben a galíciai zsidóknál. Ezt a jelenkorban is élő szokást visszakövethetjük az évszázadokon át egészen a szürke ókorig. A spanyol és portugál száműzöttek az újkor elején a török birodalomban, új hazájukban, toledo-i, cordovai, lisszaboni és más zsinagógákban egyesültek. Mikor hazánk a félhold igája alól felszabadult, a török birodalomba visszaszorított magyar zsidók «madzsar» nevű zsinagógákat alapítottak, ahonnan a még ma is létező Madzsar családnév ered. Az ókorban az Alexandriából bevándorolt zsidók-

¹ Mekilta bev. elején (Magy. Zs. Szemle X. 492—96 és XX. 370).

² בֵּית תְּפִלָּה (Ezsaiás 56, 7).

³ U. o. 320.

nak Jeruzsálemben saját zsinagogájuk volt.¹ Hogy ezt a szokást követték az egyiptomi zsidók is, látjuk most egy 113—114-évből származó papyrusból. Ezen említve van a «thébeiek imaháza» Fajumban, vagyis a Thébe városából bevándoroltak imaháza.² Thébe a nemzeti állam fővárosa és a fajbeli egyiptomiak főfészke volt. Az első században időszámításunk előtt, 88 körül, a várost nemzeti fölkelés miatt a király elpusztította és lakóit szétszóratta.³ Bizonyára ekkor telepedtek le a thébei zsidók Fajumban és akkor épített templomuk, mint látjuk, éppen 200 évvel később még mindig az ő nevüket viselte.

Általában azt hiszik, hogy az egyiptomi zsidók mindnyájan görögül beszéltek. Biztos azonban, hogy a hellenista diaszpóra mellett arameus nyelven beszélő diaszpóra is volt. Alexandria egyik nekropolisában, hol a korai ptolomeuskor zsoldosai vannak eltemetve, az egyik sírhelyen aram írással Akabja, Elioénaj fia olvasható. Továbbá egy thébei, 100-ból időszámításunk előtt eredő papyrus azt bizonyítja, hogy az aram nyelv Egyiptomban a hellenista korban is tovább élt. Ez az a nyelv, melyet a szentföldön és Babyloniában beszéltek és amelyen a talmud is írva van. A talmudból még azt is látjuk, mire az egyiptomi historikusok nem is gondolnak, hogy ugyanakkor voltak Egyiptomban, még pedig nagyobb számban, olyan

¹ Tószefta Megilla 3 (2), 6, 224. l.; b. Meg. 26a; Apost. cselekedetei 6, 9.

² Schürer III⁴, 48; Wilcken I, 162. lap.

³ Schubart W., Ein Jahrtausend am Nil, Berlin 1912, XV. lap.

zsidók is, kik az egyiptomi nemzeti nyelvet használták. Ezek számára külön egyiptomi bibliafordítás készült. A zsidók egyiptizálása legalább 250 évvel előbb kezdődött, mint a görögösítés és ez minden hatalmi eszközei mellett sem volt képes azt teljesen kiszorítani.¹ Még Rabbi Akibának volt egy fajbeli egyiptomi prozelita tanítványa, ki azt mondotta, hogy fiát is egyiptomi prozelita nővel fogja összeházásítani.²

III.

A papyrusok elsősorban kulturtörténeti jelentőséggel bírnak. Nemcsak a klasszikus ókorra, hanem a zsidó könyv és jog történetére is sok fényt derítenek. Csupán néhány kiragadott példával fogom ezt a tényt megvilágítani. Egyiptomban főképp papyrust és cserepeket használtak íróanyagul. Ezt a képet mutatja a talmud a szentföldről is. Az osztrakonnak, az írásra használt cserépnek Palesztinában még nagyobb tere volt, mint Egyiptomban, a papyrus hazájában. Mig Egyiptomban 1624 cserép között csupán két szerződés találtatott, addig Palesztinában a cserépszerződés mindennapi jelenség volt. Ilyen cserepekre írtak vételleveleket, házassági szerződéseket, rabszolga-felszabadító okmányokat. Ha az okmány érvénytelenné vált, összetörték. Ujabb időben a szentföldön ásatások

¹ Sabbat 115a; Megilla 18a; Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 61 köv.; 80. A talmud az egyiptomi nyelvet gypt-nek nevezi, épígy az arabok később kybtet mondtak, miből a mai kopt név származik.

² Tósz. Kiddusin 5, 4 (342, 6).

alkalmával az időszámításunk előtti IX. századból eredő cserepeket találtak, melyekre a királynak szálított bormennyiség van feljegyezve. Nevezetes, hogy hasonló cserepek ugyanabban az országban még ezer évvel később is említve vannak.¹ A szentföldön azért a papyrus a cserépnél is sűrűbben használt íróanyag volt, melyre szintén mindenféle okmányt írtak, és ha érvénytelenné váltak, épúgy, mint ma, elszakították őket. De Palesztinában a papyrus mellett más növényekből készült íróanyag is járta. Múzeumainkban és könyvtárainkban ritkaságkép olyan könyvek vannak kiállítva, melyek pálmalevelekre és egyéb exotikus íróanyagokra vannak írva. Mindezeket a ritkaságokat elhomályosítja a talmudnak egyik mondata, melyben egymásután olajfa-, szentjánosfa-, tök-, hagyma-, rózsa- és zöldséglevelek vannak íróanyagkép felsorolva. Ez úgy értendő, hogy ezekből a növényekből papírost készítettek. Kétségtelenül nem valamennyit a szentföldön, hanem máshol is és a talmud bölcsei ezekről zarándokok, bevándorlók, hazaküldött válólevek révén szereztek tudomást. A zsidó nép szétszórtságának képét is látjuk ebben. Megállapíthatjuk a talmudból, hogy az íróanyag sokfélesége tekintetében Palesztina Egyiptomot messze felülmulja.

Ezeket az íróanyagokat azonban csak magánírásoknál használták, mert a szentírást kizárólag állatbőrre, a régi izraelita nemzeti íróanyagra írták. Ez a szokás, valamint az is, hogy az istentiszteletnél csupán írott

¹ Tósz. Bába Mecia 2, 4 (373, 22).

(nem nyomtatott) könyvből olvasnak, a mai napig fennáll. Aminthogy a zsinagóga tórapéldánya az ókornak egyetlen könyve, amely meg mai napig él. Már külsőleg magán viseli az antik könyv jellegét: göngyölitett és nem összehajtott könyv, mint a mi könyvünk, továbbá csupán egy oldalon van írás és nem mindkét oldalon. Egyiptomi papyrustekercsekből, melyek görög klasszikus műveket tartalmaznak, az is bebizonyítható, hogy a tórapéldány, az antik könyvilág emez egyetlen képviselője a jelenkorban, az írásmód tekintetében is fenntartotta az antik hagyományt. Csupán két példát említek, egyet a másoló és egyet a korrektor eljárására.

A bibliai iratok nem használnak külön jeleket a mondatok elválasztására, mert ezeket a szent szöveg bővítésének tekintették volna. Csak az értelem szerint tagozódó szakaszokat jelzik üres tér által, és pedig kétféle módon. Kisebb szakaszoknál kilenc betűnyi teret hagynak üresen és az írást még ugyanabban a sorban folytatják; nagyobb szakaszoknál a sort félbeszakítják és az írást a következő sorban kezdik. Ezt a két szakaszt a zárt és nyílt szakasznak nevezik, és az eljárás az összes bibliai könyvek számára pontosan meg van állapítva.

Ezt az írószokást, mint most eredeti kéziratokból látjuk, követték már a IV. században időszámításunk előtt a görög papyrustekercsek írói. Abuszirban, Kairo mellett egy sírban a mumia mellett összegöngyölitett papyrus feküdt, amely «A perzsák» című addig csak idézetekből ismert költemény befejező részét tartalmazta. Miletí Timotheos leghíresebb verses műve.

Ebben a Timotheos papyrusban «nagyobb értelmi szakaszoknál a megkezdett sor nincs kitöltve . . . és az új gondolat a legközelebbi sorral kezdődik.» Schubart¹ a berlini papyrusgyűjteményen tett ez irányú megfigyeléseit a következő mondatokban foglalta össze: «A régiek már követték itt-ott azt a magától kínálkozó eljárást, hogy a mondatokat üres tér által választják el egymástól, feltűnően sűrűn éppen a legrégebb verses és prózai könyvkéziratokban, de ezt a szokást csakhamar abbahagyták és csak hosszú megszakítás után került nagy későn újból elő. Nagyobb gondolat-szakasznál az utolsó sort, ha a mondat nem tölti ki, gyakran üresen hagyják, az új szakaszt pedig az új sorral kezdik.» Ez a leírás szó szerint illik a szentiratok «nyílt szakaszaira.» A tóramásolók azonban a meghonosított szokást nem adták többé fel, hanem következetesen megtartották mind e mai napig, ami amellet szól, hogy a szokás náluk régebb és ép ezért mélyen meggyökeresedett volt. Eből következik, hogy a szóban forgó írószokás vagy tisztán zsidó, vagy pedig általános ókeleti eredetű, melynek átvételére a hellenista könyv kísérletet tett. Az analógia folytán a héber szent könyv «nyílt és zárt szakasza» immár nem áll elszigetelve, hanem az általános könyvirás egyik jelensége, mely körülmény ősrégi voltát bizonyítja.² Ezek alapján az is biztosra

¹ Schubart W., *Das Buch bei den Griechen und Römern*, Berlin 1907, 32. és 76. lap.

² Bővebben «*La letteratura moderna sul libro considerata dal punto di vista del libro ebraico*», Firenze 1910, 50 kövv.

vehető, hogy a tórának 5 könyvre és 54 heti szakaszra osztása kisebb-nagyobb spatiumok által, valamint a többi szentiratoknak egymástól való hasonló elkülönítése szintén a szürke ókorra megy vissza. Ez már azért is feltehető, mert a könyvekre való felosztás és az egyes könyveknek a többiektől való elkülönítése régebbi szükségnek mutatkozik, mint a szövegnek kisebb gondolatszakaszokra tagolása.

És most a korrektorhoz. Mózes öt könyvében 10, a többi szent könyvekben 5 helyen vannak pontok egyes betűk vagy szavak fölött. Ezek a «rendkívüli pontok», mint a talmudból még látható, kritikai jelentőséggel bírnak. Ezra, az első írástudó, mint korrektor alkalmazta ezeket a pontokat, hogy az illető betűk törlését jelezze. A papyrusok tanúsága szerint ugyanezt az eljárást követték az antik másolók.¹ A hibás szó barbár áthúzása azonban, amely ezeknél szintén járta, a zsidó bibliairónak nem volt megengedve. A kipontozás mint törlésjel számos héber töredék tanúsága szerint, melyeket újabb időben ugyancsak Egyiptomban, a fosztati (ókairói) Genizában, azaz az elnyűtt héber könyvek és egyéb iratok gyűjtő kamrájában találtak, még századokkal az ezredik év után is járta, ami a zsidó hivatásos írnokok szilárd hagyományainak és egyúttal az ózsidó konzervativizmusnak egyik érdekes jelensége.

(Kül. leny. a Rivista Israelitica V—VII. évfolyamaiból). Lásd még Wilcken I, l. XLVI. lap.

¹ Masoretische Untersuchungen 6 kövv.; Wilcken I, 1, XLVII. lap.

IV.

A zsidók az ókorban főképp két nyelvet beszéltek: Keleten, melyhez a szentföld is tartozott, az arameust, Nyugaton, melyhez Egyiptomot is hozzá kell venni, a görögöt. Ez a két nyelv volt az akkori világban a legelterjedtebb és a zsidók ezt a két köznyelvet beszéltek. A görög nyelv Nagy Sándor óta egyre nagyobb hódításokat tett a népek között és a zsidók a hellenista világban elfogadták az új világnyelvet. Már a III. században időszámításunk előtt a bibliát lefordították erre a nyelvre, elsősorban az egyiptomi zsidók számára. Ez az első fordítás, melyet a világirodalom egyáltalában ismer. Több mint 300 év után íródott ugyanezen a nyelven az újtestamentom. E két mű nyelve nem a klasszikus görög nyelv, melynek termékeit az újkor óta az iskolákban tanítják, hanem a hellenista világ köznyelve, amely a klasszikus görög nyelvtől sok tekintetben eltér. Minthogy az említettem két művet zsidók írták, a tudomány évszázadok óta azt állította, hogy a görög ó- és újtestamentom zsidó-görög nyelven van írva. A görög papyrusok azonban, amelyekben az akkor élő nyelv, más szóval nem az irodalmi, hanem a beszélt nyelv jelenik meg, megdönthetetlenül bizonyítják, hogy az úgynevezett Septuaginta és az Újtestamentom ezen a görög világnyelven vannak írva. A zsidók abból a helyes elvből indultak ki, hogy a biblia a népé és ugyan ezért a nép nyelvére ültették át. A zsidó-görög nyelv a mesék országába tartozik, aminthogy oda tartozik az a hit is, hogy a zsidók zsargonban beszéltek.

A zsidók mindig úgy beszéltek, mint a többi népek; csak a XVI. század óta, amikor a társadalomból kizárták és külön városrészbe szorították őket, fejlődött ki a német-zsidó nyelv, amely eredetileg tiszta német volt.

A papyrusok rehabilitálják a régi arameus nyelvet is, melyen a talmud beszél. Kereken 1500 görög és a görögön át behatolt latin kölcsönszó van a talmudi irodalomban. Ezeket a kölcsönszavakat, amennyiben a klasszikus görög nyelvtől alakra vagy jelentésre nézve eltérnek, szintén zsidó-görögnek tekintették. A papyrusok most megtanítják a világot arra, hogy ezekben is a görög népnyelvet lássa.¹ A zsidóknak, mint az egyiptomi és perzsa kölcsönszók pontos átírása a bibliában² és az újonnan felfedezett aram papyrusokban mutatja, igen finom fülük volt, finomabb, mint a görögöknek. Nem tagadhatták meg önmagukat a görög nyelv átvételénél sem.

V.

A zsidó nép szoros összeköttetését az ókori kulturvilággal a legfényesebben jogrendszere bizonyítja. Ezt előadásom céljához képest néhány közérthető példa kapcsán akarom megvilágítani, mihez az anyagot ugyancsak a görög papyrusokból merítem. Az egyip-

¹ Példák: liblár (írnok, másoló), kategór (védő), homologia (szerződés) s sok más.

² Spiegelberg, Randglossen zum Alten Testament, Strassburg i. E. 1904. Előszó.

tomi ingatlan-eladásnál mindig két okmányt állítottak ki. Ezek közül az egyiket az «ezüst okmányának», a másikat pedig az «eltávolodás okmányának» (ἀποστασίου, sc. συγγραφῆ) nevezték. Az elsővel megkötötték a vételt, a másodikkal pedig az eladó a vétel tárgyát átengedte a vevőnek. Ezt a lemondó okmányt az i. sz. e. V. századból származó aram-zsidó okmányok, melyek Elefantinében találtattak, szintén az eltávolodás okmányának nevezik (ספר מרחק). A lemondást úgy a görög, mint az aram okmány e szavakkal fejezi ki: «eltávolodom tőle, mától fogva örökre.» A másik görög műszó a lemondásra (παράχωρησις) az előbbitől oly csekély jelentési árnyalattal tér el, hogy magyarul vissza sem adható. De a talmud ugyanily szót használ, sőt a mai rabbinikus okmány is, melyet legjobban «eltávolítom magam» kitételrel adhatunk vissza.

Az eladó az eladott tárgyért vállalja a felelősséget, vagyis azt, hogy a vevőt minden támadás ellen, mely őt ebből az ügyletből kifolyólag érhetné, meg fogja védeni. Ezt a jótállást az egyiptomi görög papyrus a következő formulával fejezi ki: «Ezt a dolgot számodra tisztázni fogom minden okmány ellen.» Nevezetes jelenség, hogy ugyanez a formula még 700 évvel később járta a babyloniai zsidók között, mint a talmud egyik okmányidézetéből látjuk.¹ A jótálló rendszeren részletezi, hogy ügyfelét ki ellen fogja megvédeni, megnevezvén fiát és leányát, fivérét és nővérét, rokonát és idegent. Ezt a formulát találjuk a

¹ Bába Mecia 15a.

görög és aram okmányokban és meglepő módon egy barcelónai héber okmánygyűjteményben a XI. századból, egy olasz héber okmánygyűjteményben a XVI. századból és helyel-közzel napjainkban is.¹

Hasonló áll a még ma is érvényben levő házassági és válólevélről, a ketubáról és getről. Mint a zsidó házassági szerződés, úgy sorolja fel egy görög házassági szerződés is a férj kötelesegeit leendő feleségével szemben, szólván: «A házasulandók kifogástalanul éljenek együtt, a férj feleségének tehetsége szerint *ellátást és lakást ad és mindent, ami megilleti, az asszony pedig kifogástalanul viselkedik.*»² A válólevél lényege a férj ezen kijelentése: «Elbocsátalak . . . és férjhez mehetsz, kihez akarsz.» Már a kereken 2400 éves zsidó-aram papyrus házassági szerződésben az egyiptomi kir. kamarás a válás esetét e pár szóval fejezi ki: «mehetsz, ahova akarsz» (Pap. G.) Hasonló formulára akadunk két görög váló végzésben, melyek közül az egyik 123-ban, a másik pedig 305/6-ban kelt. Az utóbbiban, amely a Nagy Oasisban lett kiállítva, a férj kijelenti, hogy elbocsátja feleségét és meg van neki engedve, hogy elmehet és férjhez mehet, akihez akar.³

A Ptolomeusok királysága korában, az időszámítá-

¹ Bővebben értekeztem e tárgyról Cohen-Festschrift, Berlin 1912, 210—218.

² Nietzold, Die Ehe in Aegypten zur ptolemäisch-römischen Zeit, Leipzig 1903, 2. l. Az egész emlékeztet a bibliai és talmudi **שאר כסות ועונה**-ra.

³ Bővebben munkámban: A zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólevél története. II. rész, 19. lap.

sunkat megelőző 300 esztendőben a görög okmányok egyik fajtáját kétszer állították ki ugyanazon az írólapon. A papyrus azon darabját, melyen az első fogalmazvány állt, összegöngyölítették, azután áthúztak rajta egy fonalat és ezt lepecsételték. A pecsét feltörése nélkül a belső írás nem volt kinyitható. A papyrus másik felére még egyszer írták szórulszóra ugyanazt és ez nyitva maradt. Ezt az okmányt azután a két fél egy harmadik embernek adta át, ki az okmányörző¹ nevet viselte. Az egyiptomi-hellén okmányból, melyet most a görög papyrusokból ismerünk, fény derül az egyetlen adásvétel szerződésre, amelyről a szentírásban szó van. Jeremiás próféta magához váltja a családi birtokot. Prófétai eleven-séggel és szemléltető stílusban mondja el az eseményt: «Megvettem nagybátyám fiától a földet . . . és lemértem neki az ezüstöt, hét sekelt és tíz ezüstpénzt. És írtam okmányt és lepecsételtem és állítottam tanukat . . . Ezután fogtam a vétellevelet, a *lepecsételtet* és a *nyiltat* és odaadtam Báruk-nak . . . rokonom szemeláttára és a tanuk szemeláttára, kik a vétellevelet aláírták . . . És megparancsoltam Báruk-nak előttük szólván . . . vedd e levelet, ezt a vétellevelet, a *lepecsételtet* és a *nyiltat* és tedd őket cserépedénybe, hogy sokáig megmaradjanak» (32, 9—14). A talmud még ismerte a duplaokmányokat vételeknél és kölcsönöknél; tanusága szerint az V. században még járták. A szóban forgó egyiptomi-görög okmányt a zsidó népnél teljes ezer esztendőn át

¹ συγγραφοφύλαξ.

követhetjük, Jeremiás prófétától az utolsó babylóniai amórákig.¹

Sok egyéb látható még a papyrusok világában, de kirándulásunk máris hosszúra nyúlt és az idő int, hogy befejezzük. Hogy benyomásaink el ne tűnjenek, idézzük fel képzeletünkbe még egyszer a látottak főpontjait. Láttuk, hogy az antik népeknél nem volt antiszemizmus és hogy az ó- és középkori világban «Ghetto» nem létezett. Láttuk, hogy a zsidóságnak már 300 évvel időszámításunk előtt voltak minden országban zsinagógái és hogy az ókereszténység templomai még 300 évvel időszámításunk után a keresztények javára kiadott római császári türelmi rendeletben zsinagógáknak neveztetnek. Láttuk, hogy a zsidók az ókorban a Keleten az arameus és a földközi tenger országaiban a görög világnyelvet beszélték, mindkettőt tisztán, a kiejtés vagy jelentés minden sajátos színezete nélkül. Láttuk, hogy a zsidó nép írásai és könyvei íróanyag és írószokás tekintetében az általános antik vonásokat mutatják és hogy a zsinagóga tórapéldánya az antik könyvvilág egyetlen élő képviselője. Láttuk, hogy a zsidó nép vallási különállása mellett a szent földön is az ókor kultúrájának egyenjogú részese volt, minek kiváló jele és bizonyítéka, hogy jogi okmányai és jogrendszere nagy vonásokban az ókeleti és hellenista világgal közösek.

Mint az ókeleti és hellenista világkultúrájának az

¹ Bővebben Cohen-Festschrift 219—226; Fischer Z. A. W. XXX, 136—142.

ókorban, úgy volt osztályosa a zsidóság az arab, majd európai világkultúrának a közép- és újkorban, mindkettőnek részese és fejlesztője. Ez a nagy múlt emelje önértékünket, de egyúttal kötelességérzetünket is a hazai és általános művelődés irányában a jelenben és jövőben.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Dr. Vadász Lipót államtitkár elnöki székfoglaló beszéde.

Elmondattott az 1914 február 26-ikán tartott közgyűlésen.

Dr. Fischer Gyula rabbi társelnök üdvözlésére elnök úr a következő beszéddel válaszolt:

A főtisztelendő úr ékesen szóló ajakáról elhangzott szép szavak közvetlen melegsége nagyon alkalmas arra, hogy mélyítse lelkemben igaz érzését annak a hálának, mellyel ezt a nagy — és még eddig meg nem érdemelt — tisztességet megköszönöm. Köszönöm Önöknek Uraim ezt a tisztességet, melyet az Önök bizalma mellett naggyá tesz előttem a Társulat nagy és szép céljainak a meggondolása; de meghat és egyben felemel az az érzés is, hogy az elnöki székben utóda lehetek azoknak a jeles és nemes férfiaknak, akik felekezetünknek igaz kiválóságai, önfényüktől ragyogó díszei voltak. Ilyen férfi volt e székben közvetlen elődöm, néhai Báró Hatvany József is; tudom, őszinte visszhangja kél szavamnak, amikor az igaz tisztelet, nagyrabecsülés és rokonszenv érzésével emlékszem meg róla.

Ilyen érzésekkel és gondolatokkal foglalván el ez elnöki széket, azon leszek, hogy Társulatunk nemes céljait, amennyire kevés erőm engedi, igaz buzgalommal előrevinni segítsem.

Az igazán nemes célok, Uraim, mindig egyetemesek! Egyetemes e Társulat feladata és működése is, mert hiszen egyszerre szolgálja felekezetünknek, a magyarságnak és az irodalomnak nemes és nagy érdekeit. Egyszerre és egyaránt szolgálja mindezeket, mert hiszen nincs közöttünk ellentét: egyes szólamai ezek annak a nagy magyar szimfóniának, amely minden művelt magyar zsidó lelkében zeng. És ha — valamenyiünknek édes és drága — magyar nyelvünk megadja nekünk az erőteljes és egyben gyöngéd instrumentumot ahhoz, hogy kifejezzük mindazt, ami a zsidó lelkében él, úgy másrésről boldogan és büszkén visszük ennek a zsidó léleknek, évezredek kulturáján át differenciálódott lelkünknek, egy viszontagságos mult annyi küzdelme, annyi szenvedése által érzékennyé, minden emberi nyomoruság iránt fogékonnyá vált szívünknek minden kincsét abba a nagy folyamba, amely a magyar kulturát hordja, viszi előre!

Ezt a magyar kulturát ápoljuk ebben a mi izraelita magyar irodalmi társulatunkban! És ha lenne ebben a gondolatkörben valami, ami speciális zsidó érdekek istápolására intene, úgy ezt a külön érdekét ismét csak az egyetemességben kellene keresnünk. Mert hiszen lehet-e a magyar zsidónak nagyobb és forróbb óhajtása és érdeke annál, hogy itt ebben a mi hazánkban a műveltség — a nagy egyetemes emberi célokat a nemzet érdekeivel párhuzamosan szolgáló kultúra, a tudás és a mindezek virágaként pompázó irodalom, a magyar irodalom céljaiban fejlődjék és hatásában erősödjék?

Szép és nemes az a munka, amelyet el kell látnunk! Köszönöm Önöknek Uraim, hogy engem ide hívtak és részt adnak a vezetés munkájában. Úgy érzem, hogy a vezető és vezetendők közti kontaktus hamar kialakul közöttünk. Meglesz, mert hiszen máris megvan! Megvan régóta, száz év óta, ezer év óta! Rokon a lelkünk!

Érzéseink egysége, önzetlen céljaink közössége, a haladás utáni forró vágyunk ereje vezessen bennünket utunkon.

Nagy tisztesség reám nézve, hogy Önökkel együtt tehetem meg ez utat. Köszönöm, hogy bizalommal vannak irántam s kérem Önöket Uraim, tartsanak meg jóakarataikban.

II.

Dr. Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1914 február 26-ikán tartott közgyűlésen.

Tisztelt közgyűlés!

Jelentésemet a gyász és szomorúság hangján kell kezdenem: a lefolyt évben veszítettük el elnökünket és társelnökünket. Hirtelen és váratlan távozott el tőlünk az egyik, hosszú kínlódás törte meg a másiknak életerejét. Mindkét veszteség fájón sajgatja szívünket s elborult szemmel tekintünk két sírhalomra, mely vezetőinket takarja.

Hatvany József báró két évig állott Társulatunk élén és sikerrel és dicsőséggel töltötte be helyét. Mert nemcsak az élet valóságai iránt volt érzéke, hanem az eszmények kultusza is hevítette — s épen ez vezette közénk. Nem azért érdeklődött munkánk iránt, mert elnökünk volt, de mert átérezte föladataink nemzeti és felekezeti súlyát, azért lett elnökünk. Ő tudta, hogy az irodalom élő erőt jelent s amely nép csak anyagi érdekekért fárad, jövőjének legbiztosabb támaszait hanyagolja el.

Munkánk vezetésében megértő lélekkel vett részt; itt is, mint egyebütt, a dolgok lényegét nézte s gyorsan felfogva, azonnal el is intézte. S amit így időben megkímélt, kipótolta áldozatával. Emlékeztessenek-e külön arra, hogy Péchi Simon most megjelenő imádságos könyvének

kiadását az ő nagylelkűségének köszöni Társulatunk és a nemzeti irodalom?

Báró Hatvany Józsefben a gyáros, a mágnás, a mecénás, a jótévő mind egységbe olvadt. Mi minden volt ő! — és mindenben egész. Ebből ítéljetez visszafelé arra az erőre, amely benne lakozott.

Pályája a kitartás és áldozatkészség, a munka és a siker pályája volt. És élete nemcsak a zsidó arisztokraciának mutat példát, hanem mindnyájunknak — nekünk is, az Izr. Magyar Irodalmi Társulatnak, mely ha eddigi eredményeinek gyarapítása útján akar haladni, követni fogja az ő praktikus idealizmusát, az ő magyar szellemét s az ő zsidó lelkét.

Szórjunk babért és nefelejtset sírjára.

★

Az év végén hagyott is bennünket társelnökünk, *Dr. Bacher Vilmos*.

Mi volt ő a zsidó tudománynak, a zsidó felekezetnek, az országos rabbiképzőnek s minden intézménynek, körnek s társulatnak, mely nevével és részvételével büszkélkedhetett — azt a friss fájdalom hatása alatt elzokogták ország-s világszerte s fogják az örök megemlékezés kötelessége révén hirdetni időtlen időig. Én csak arról szólók ehelyütt, mi volt ő nekünk, az Izr. Magyar Irodalmi Társulatnak.

Bacher Vilmos Társulatunknak egyik megalapítója volt, s csakhamar kitünt, hogy szellemiekben vezérünk lett. Nem mintha becsvágya erre a polcra kívánczozott volna, de az lett magától, mintegy önkénytelenül. Mindnyájan meghajoltunk előtte, mindnyájan munkatársai voltunk. Az ő indítványára határozta el a Társulat, hogy egyik állandó kiadványa az Évkönyv legyen s az első ötnek ő volt egyik szerkesztője s így módjában volt azt saját sok-

oldalúságának képére formálnia: megszólalt benne a költészet, az irodalom, a tudomány s mindenekben a zsidó és a magyar lélek. Annyira szerette az Évkönyvet, hogy járulékos részei számára is mindig volt ideje s a naptárt évről-évre ő szerkesztette. Szakbeli tanulmányok előzetes bírálatát mindig készséggel végezte s szerzőjüktől sohasem tagadta meg útbaigazításait. De az Évkönyvnek egyik legszorgalmasabb munkatársa is volt s az ő adalékai az egész sorozat becsét emelik. Felolvasó asztalunk mellett is többször csodálhattuk népszerűsítő tehetségét, nagykorú műveltségét, emelkedett stílusát. Pályatételeink legnagyobb részét ő állapítja meg. Ő határozza meg évekkel előre mit s miről irassunk. Hogy kiadványaink a hazai irodalom egy új ágát, a zsidó tudományét teremtik meg, legnagyobb részt az ő műve.

S neki köszönjük legértékesebb vívmányunkat is: a Szentírás elő magyar fordítását a héber eredetiből. Mihelyt Társulatunk megalakul, megszervezi biblia-bizottságát s csakhamar Bacher Vilmost teszi elnökévé. Soha szerencsésebb választás — mondanám, ha nem ő lett volna az egyetlen, kit el sem lehetett kerülni. Tíz évig vezette a szerkesztés munkáját, mindig egyforma türelemmel és elmélyedéssel, odaadással és lelkesedéssel. Az ő fáradhatatlansága élesztette a mi munkakedvünket, az ő buzgalma acélozta a mi kitartásunkat. Ekkor tűnt ki igazában, hogy Bacher Vilmos a maga szakkörében nemcsak ritka tudós, hanem valóságos vezérlő elme volt. S midőn e jelentés előadója az 1906 december 18-iki ülésen közölhette, hogy a nagy munka immár kész s a melynek e dicsőségét megszerezte, a Társulat nevében Bacher Vilmos előtt meghajtotta zászlaját: forró taps zúgott végig e termen s ő szerényöntudatosan és boldogan élvezte a kivívott sikert. Mert boldogsága mindig érdemen és munkán épült. Oh hogy ezt a dicső embert el kell parentálnom! Ifjuságom öröme

és férfikorom büszkesége volt ő, s a haladó évekkel ki nem érzi, hogy barátai és szerettei elhunytával hidegedik körülötte a világ?

★

Tisztelt közgyűlés!

A lefolyt évben az egész nemzettel együtt Társulatunk is kegyelettel és hálával járult egyik felolvasó estéjén születésének századik fordulója alkalmával *Eötvös József* elé. Irodalmunk, állami és társadalmi életünk eltörölhetetlen nyomait őrzik fénylő tehetségének s mindeneket megértő nagy szívének. Hőse és kiválasztottja volt ő nemzetének és az emberiségnek, ezért vált az igazság és humanitás minden kérdése mintegy személyes ügyévé. Ezért vett ő észre bennünket, zsidókat is, ezért küzdött és dolgozott mi értünk is.

Negyvenhat évvel ezelőtt így szólott hozzánk: «Bizton reményelem, hogy azon hatás által, melyet a szabadság minden nemes emberi törekvések sikereire mindig gyakorol, gyors fejlődésnek fognak indulni mind intézményeik, mind összes szellemi életük. És most a szabadság áldásait bizonyosan fokozott mértékben érzik azok, kik majd két ezredéven át az elnyomatás nyomorait tűrték, meg vagyok győződve, hogy épen e szabadság a leg-erősebb kötelék leend, mely e hon izraelita polgárait minden viszonyok közt azon hazához köti, melynek alkotmánya nekik e szabadságot biztosítja.»

Fennkölt szavai nem váltak egész teljességökben valóra. Intézményeink ma is szűkölködnek az egész felekezet egységes hozzájárulása nélkül. De egyebekben úgy lett, ahogy az ő prófétai lelke előre látta: a magyar szabadság válhatatlanul hozzá kötött bennünket a magyar hazához, melynek épen ő tett meg egyenrangú polgárává. És a szabadság e levegőjében a magyar Izraél szellemi élete csakugyan alig remélt fejlődésnek indult a nemzeti

és felekezeti munka minden terén. Így irodalmi Társulatunk is az ő által megalapozott mozgalom eredményeként jelentkezik s méltán hódolunk dicső emlékének.

★

Választmányunk illusztris tagja, *Kiss József* 70. születésnapja alkalmából legközelebb az egész ország meleg ünneplésének tárgya volt. Társulatunk örömmel csatlakozott az ünneplőkhöz s fölhasználom a mai alkalmat, hogy a kitünő magyar poétát, ki felekezetünknek is annyi díszet szerzett, újból, valamennyink nevében hódolattal köszöntsem.

★

Évi működésünkről, tisztelt közgyűlés, a következőkben számolhatok be.

Tagilletményünk a napokban fog szétmenni: az *Évkönyvön* kívül *Péchi Simon* erdélyi kancellár imádságos könyvét adjuk, mely egyike héber imakönyvünk legrégibb s magyar nyelven legelső fordításainak, melynek jelentőségét tavaly méltattam. Az Akadémia által a minap kiadott Zsoltárain kívül *Péchi Simon* irodalmi hagyatékából eddig jóformán semmi sem jelent meg, s nagy megelégedésünkre szolgál, hogy ez értékes kötetet a mi kezünkől veszi a magyar közönség. *Péchi* kisebb prózai dolgozatai is, egytől-egyig zsidó theologiai tartalmúak, várják a kiadást s dr. *Lövy Ferenc* marosvásárhelyi rabbi Társulatunk megbízásából most készíti sajtó alá. A jövő évben az *Évkönyv* mellett az Ifjúsági Biblia első kötetét fogjuk közzé adni, utolsó kiadványunk, mely *Bacher Vilmos* közreműködésével készült. A kötetet Dr. *Blau Lajos* és a titkár szerkesztik.

Felolvasásaink a lefolyt évben is — örömmel jelentem — teljes sikerrel jártak, amiért *Ágai Adolf* bizottsági elnöknek és *Lenkei Henrik* előadónak tartozunk köszönettel.

Ágai Adolf nagynevű írónk majd kivétel nélkül elnököl felolvasó estéinken s ezzel díszít és súlyt ad nekik. Mindnyájunk óhajtása, hogy még soká gyönyörködhessek a fiatal irodalmi tehetségek fejlődésében s felolvasásainknak általa is öregbített népszerűségében.

A *vidéken* az elmúlt évben négy helyen tartottunk felolvasást: Érsekújvárt, Nagykanizsán, Galgócon és Ungvárt. Kiküldött fölolvassóinkat mindenütt örömmel és várakozással fogadták s büszkeséggel és hálával búcsúztatták. A Magyar-Izraelita Közalap jóvoltából ez intézményünk immár meggyökeresedett s nagy missziót teljesít.

Oklevéltárunk második kötete *Dr. Marczali Henrik* vezetése mellett *Dr. Frisch Ármin* buzgólkodásából készülőben van s ha anyagi erőnk engedné, már sajtó alá mehetne. Ez is oly föladat, melyet senki más az országban helyettünk el nem végez s melynek teljesítését a hazai történettudomány joggal mi tőlünk várja.

A *propaganda* munkájában *Steiner József* tanácsos a tőle évek óta megszokott odaadással fárad s ha ezúttal jelentősebb sikerről be nem számolhatok, nem ő rajta, hanem a mostoha viszonyokon mult, melyek a mi háztartásunkban is éreztetik hatásukat. Annál nagyobb örömmel emlékszem meg *Deutsch Zsigmond* és neje *Stauber Borbála* nagylelkűségéről, kik házasságuk 50 éves fordulójakor, 1913 június 6-ikán, 1000 koronás névértékű 4%-os magyar koronajáradék-kötvénnyel kettejük nevére alapítványt tettek. Két adományért is köszönetet kell mondanom: *Dr. Bodor Zsigmond* úr 60 koronát adott *Flesch László* úr Veszprémben a Pesti Hirlap révén 10 koronát küldött.

Dr. Mezey Ferenc kir. tanácsos 1912-ben indítványt tett az igazgatóságban a Talmud magyar fordítására s az országos iroda e célra a felekezeti részére törvényhozásilag megszavazott államsegélyből 2 tételben 1600 koronát

adott, melyet mint talmudfordítási alapot kezeltünk. De mert most e nagyszabású feladatot egy vállalat fogja — remélhetőleg mielőbb és teljes sikerrel — megoldani, utolsó ülésében azt határozta, hogy ez összeget az országos irodától a Társulat egyéb céljaira fogja kérni.

Fájdalommal kell végül négy választmányi tagunk elhunytáról megemlékezni. Elköltöztek: *Singer Zsigmond* főszerkesztő, ki mindig melegen érdeklődött ügyeink iránt; *Ruttkay-Rothausser Miksa* hirlapíró, kit közönségünk mint író és felolvasót méltán nagyrabecsült; *Dr. Farkas Emil* ügyvéd, ki soha egy gyűlésünket el nem mulasztotta, és *Schwarz Jakab* csáktornyai rabbi, akit csak tavaly üdvözölhettünk a kitüntetés alkalmából, melyre működését felséges királyunk méltatta. Hadd említsem végül *Grünhut Lázár* jeruzsálemi árvaházi igazgató halálát, ki a távolban is megőrizte magyar hazájához való szeretetét s ki Évkönyvünknek értékes munkatársa volt.

Tisztelt közgyűlés!

Midőn az elköltözötteknek kegyelettel és hálával adózunk, kötelességünk élő, örökkön élő Társulatunk ügyeinek továbbviteléről gondoskodni. Minden igaz és egész egyéniség pótolhatatlan s ily értelemben Báró Hatvany József és Dr. Bacher Vilmos helyettesítésére nem is gondolhattunk. De mindnyájan bizonyosak vagyunk abban, hogy helyökbe olyanokat választottunk, kik majdan — óhajtjuk, hogy minél később — ép oly pótolhatatlanok lesznek. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat vezető tisztségei a legkülönbek közé tartoznak, melyekkel a magyar zsidóság ez idő szerint rendelkezik. Ez fölemelő tudat lehet nekünk és azoknak a férfiaknak, kiket ezennel új vezéreinkül köszöntünk.

III.

Pályakérdések.

1.

Halmos pályadíj.

A zsidó eskü eredete és fejlődése, különös tekintettel Magyarországra.

Határidő 1915 május 1.

A pályadíj Halmos Izor úr ajándékából 500 korona.

A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll, mely a munkát közzéteszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel frott pályamű a társulat titkárához, dr. Bánóczi Józsefhez, VIII. ker., Tavaszmező-u. 10. sz. küldendő.

2.

Kunewalder pályadíj.

Kívántatik Palesztina története a második templom elpusztulásától a jelenkorig, különös tekintettel zsidó lakosságára és a zsidó diaszporának hozzá való viszonyára.

Határidő 1914 június 1.

A pályadíj a Kunewalder-alapítványból 100 darab arany s a végrendelkező akaratához képest csak zsidó szerzőnek adatik ki. A munka népszerűen és úgy legyen megírva, hogy a felnőtt mindkét nemű izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidó tudást terjessze s a felekezeti érzést fokozza. A díj csak önálló becsú műnek adatik ki.

A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll át,

mely a munkát közzéteszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat titkárához, dr. Bánóczy Józsefhez, VIII. ker., Tavaszmező-u. 10. sz. küldendő.

IV.

Bizottsági jelentések.

1.

Jelentés az IMIT felolvasó bizottságának 1912/13-iki működéséről.

Az elmúlt felolvasó ciklus legfontosabb eseményeképpen emelkedik ki annak a rég táplált óhajunknak megvalósulása, hogy végre anyagi viszonyainknak is megfelelő, erkölcsi céljainkat is teljesen szolgáló hajlékhoz jutottunk. A Lloydtársulat elnökének hálára kötelező készsége megnyitotta előttünk a társulat dísztermét, mely fekvésénél, befogadó képességénél és előkelőségénél fogva felolvasásaink megtartására alkalmasnak és méltónak bizonyult, annyira, hogy immár minden valószínűség szerint a felolvasások véglegesen befejezték vándoréletüket és mindenképpen kifogástalan keretben fejthetik ki tevékenységüket.

Már az első évad is nem közönséges eredményekkel dicsekedhetik, melyek közül külön említést érdemel két emlékesténk, az egyik, melyet Horn Ede emlékezetének, a másik, melyet b. Eötvös dicsőítésének szántunk. Igen érdekes és várakozásunkat messze felülmuló ujitásképpen a biblia költészetéből adattunk elő részleteket, melyek mesteri előadásával Beregi Oszkár gyönyörködtette hallgatóságunkat. De kérdés nélkül mondhatjuk el, hogy az

összes felolvasások, úgy a tudományosak, mint a szép-irodalmiak a legkövetelőbb igényeket is kielégíthették, amit egyrészt az is bizonyít, hogy mind többen kívánnak felolvasó estéinken közreműködni, másrészt az, hogy hallgatónk mind újabb sorokkal szaporodva, megütött hangjainknak megadják a meleg és sokáig visszhangzó rezonanciát.

A felolvasások teljes tárgysorozata a következő:

Nov. 1. Dr. Kiss Arnold: Messzianizmus.

2. Lenkei Henrik: Salamon és Jób.

3. Ujvári Péter: Szezonkeresztények.

Dec. 1. Dr. Bodor Zsigmond: Horn Ede emlékezete.

2. Dr. Feleki Sándor: Falumból.

3. Dr. Szilágyi Géza: Salamon király Endorban.

Jan. 1. Dr. Sebestyén Károly: Heine és a zsidóság.

2. Dr. Mezey Sándor: Keleti szimfónia.

3. Dr. Nádain Pál: Idillek.

Febr. 1. Dr. Szegő Arnold: Prolog.

2. Dr. Heller Bernát: Eötvös emlékezete.

3. Dr. Jánosi Engel Róbert: Eötvös és a zsidóság.

Márc. 1. Patai József: A biblia költészete.

2. Beregi Oszkár: Szemelvények a bibliából.

Vidéki felolvasóestét négyet tartottunk: Érsekujvárt, Nagykanizsán, Galgócon és Ungvárt. Kiküldötteink voltak: Dr. Kiss Arnold, Dr. Sebestyén Károly, Dr. Blau Lajos, Dr. Patai József, Dr. Szilágyi Géza, Ujvári Péter, Lenkei Henrik és Dr. Szabolcsi Lajos.

A beérkezett jelentések, ujságcikkek, köszönő levelek azt tanúsítják, hogy mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel fogadták felolvasóinkat, akiknek sokszor önfeláldozó részvétele nemcsak személyes sikerük volt, de újra nagyban előmozdította a zsidó összetartozandóság érzetét.

Mindezen rózsás és a jövőre is hódító munkával kecsgető beszámolások kapcsán mély megilletődéssel kell

megemlékezmem felolvasó bizottságunk egyik legértékesebb tagjának, úgy fővárosi mint vidéki felolvasásaink egyik legszivesebben hallgatott közreműködőjének, Ruttkay Miksának korai és gyászos kidőléséről, mely nemcsak a magyar irodalomnak és a hazai német sajtónak, de nekünk is szinte pótolhatatlan, fájdalmas veszteséget jelent. Nemes alakja és előkelő egyénisége nem fog eltűnni bizottságunk kegyeletéből.

Budapest, 1913 okt. 30.

Lenkei Henrik,
a felolv. biz. előadója.

2.

A propaganda-bizottság

a következőknek tartozik köszönettel és pedig:

Budapesti gyűjtők: dr. Ágai Adolf, dr. Kormos Sándor, dr. Stern Ignác, Szabolcsi Miksa.

Vidéki gyűjtők: Baka Jenő Mezőtúr, Belgráder József Oravicabánya, jánosi dr. Engel Róbert Pécs, dr. Fischhof Károly Érsekújvár, Friedländer Gyula Dés, dr. Füh-
rer Simon Újpest, dr. Goldberger Ignác Gálszécs, dr. Haáz Simon Szucsány, Heller Mór Sárvár, dr. Hoffner Elek Moson, dr. Junger Mózes Siklós, dr. Káldor Arthur Zágráb, dr. Lenke Manó Lugos, Nasser Samu Újpest, Rosenberg Emil Bácsalmás, Rosenberg Hermanné Bécs, dr. Silberfeld Jakab Békéscsaba, dr. Singer Jakab Temesvár, dr. Steiner Vilmos Hátszeg, dr. Vajda Béla Losonc, Vajna József Szabadszállás, Weisz Hugó Máramarossziget, Weltmann Lipót Csurog.

Lakóhelyükön kívül is gyűjtöttek:

Jánosi dr. Engel Róbert Pécs: Zombor, Gátalja, Rozsnyó, Mezőtúr, Losonc és Temesvár; dr. Haaz Simon Szucsány: Zsolna; László Adolf Miskolc: Budapest, Szerencs, Mezőtúr, Diósgyőr; dr. Mosonyi Albert Dorog: Sárísáp; Weisz Frigyes Csurog: Zsablya.

Külön hálával kell fölemlítenem *Rosenberg Hermanné úrhölgyet* Bécsben, aki Szombathelyen, Körmenden és Nagykanizsán is gyűjtött.

Fogadják valamennyien meleg köszönetünket.

Dr. Dezső Sámuel

a propaganda-bizottság előadója.

V.

Dr. Mezey Ferenc indítványa a Talmudnak magyarra való fordítása tárgyában.

Tekintettel arra, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat alapszabályszerű feladata, hogy a vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstanak ismertetésére és megvilágítására szolgáló műveket adjon ki és azokat terjessze;

tekintettel arra, hogy a Szentírás után a zsidó vallástörvény anyagának és a megszentelt hagyománynak legkiválóbb forrását a talmud alkotja;

tekintettel továbbá arra, hogy a zsidó vallás fejlődésére, szellemi és erkölcsi életére oly nagy kihatású, de csak szaktudósoknak hozzáférhető Talmud általános megismerése a zsidó tudományoknak szélesebb körökben való elterjedésére, a hitben való megerősödésre szolgálna; és

tekintve végül, hogy az elszigetelt és szűk körre szorító talmudi ismeretek körüli hamisítások és ferdítések révén hitfelekezetünk alaptalan támadások célpontja volt a múltban, aminthogy az a jelenben is, holott e nagybecsű ősi írásművek a zsidó szellem örök büszkeségének tekinthetők:

mondja ki az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat igazgatósága, hogy a talmudnak hazánk nyelvére leendő fordítását, kiadását és terjesztését a társulat elsőrendű cél-

jai közé felveszi és tegyen mielőbb előmunkálatokat az iránt, hogy ez a bár felette nagy, esetleg a felekezeti külön újabb anyagi áldozatait is igénylő feladat hitünk dicsőségére megvalósíttassék.

Budapest, 1912. évi február hó 12-én.

Dr. Mezey Ferenc.

Minthogy a talmud magyar fordítására kiadó akadt, az Izr. Magyar Irodalmi Társulat örömmel üdvözli a nagyjelentőségű vállalkozást, melynek teljes sikerét óhajtja és reméli.

VI.

Jelentés a Magyar Zsidó Múzeumról.

A Múzeum 1913 november 1-én V., Hold-u. 23. sz. alá költözött, ahol 1800 K évi bért fizet. Folyó leltára kész, lényegben leíró katalógus; a betűsoros katalógus is kész az ajándékozók neve szerint; a vételek számba vannak véve; a szakkatalógus készülöben van. Mérlege az 1913. évre a következő:

Vagyon 1912 november 1-én K 4329.24

Bevétel.

Izr. m. közalap 1912. évi subv.	K	800.—	
“ “ “ 1913. “ “	“	1000.—	
Társági díjak	“	20.—	
Az Izr. magy. közműv. alap részéről “	“	126.60	K 1946.60
			<hr/> K 6275.84

Kiadás.

Vásárolt tárgyakért	K	2042.48	
Dr. Fabó Bertalan illetménye	“	800.—	
Házbér	“	1014.—	
Költségek	“	235.14	K 4091.62
Vagyon 1913 október 31-én			<hr/> K 2184.22

A Múzeum tavasszal megnyílik, a miről a Társulat minden tagja értesítést fog annak idején nyerni.

VII.

Zárszámadás és költségvetés.

Zárszámadás 1913 október 31-én.

Bevételek:

1. 1912. évi tagdíjak	---	---	---	---	K	45.—	
2. 1913. évi tagdíjak	---	---	---	---	"	13404.65	
3. Folyószámla kamat	---	---	---	---	"	1010.13	
4. Értékpapír	---	---	---	---	"	2000.17	
5. Társulati kiadványok	---	---	---	---	"	543.06	
6. Pesti izr. hitközség subventiója	---	---	---	---	"	1000.—	
7. Izr. Magyar közalap subventiója	---	---	---	---	"	1000.—	
8. Adomány	---	---	---	---	"	60.—	19063.01
9. Egyenleg	---	---	---	---			K 2989.84
							K 22052.85

Kiadások:

1. Titkár tiszteletdíj	---	---	---	---	K	2000.—	
2. Jegyzői tiszteletdíj	---	---	---	---	"	1000.—	
3. Kezelés és postaköltség	---	---	---	---	"	3335.50	
4. Írói díjak	---	---	---	---	"	2720.—	
5. Nyomdai kiadás	---	---	---	---	"	6992.52	
6. Budapesti felolvasások	---	---	---	---	"	1200.—	
7. Vidéki felolvasások	---	---	---	---	"	900.—	
8. Kolozsvári felolv. egyesület subventiója	---	---	---	---	"	100.—	
9. Orsz. Rabbi-egyesület					"	300.—	
10. Magyar-Zsidó Szemle					"	800.—	
11. Árfolyam veszteség	---	---	---	---	"	2704.83	K 22052.85
							K 22052.85

Budapest, 1913 október 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Deutsch Sámuel s. k.

Adler Lajos s. k.

Szirmai Oszkár s. k.

Breitner Zsigmond s. k.

Willheim Arthur s. k.

számvizsgálók.

Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat vagyonkimutatása.

Vagyon:

<i>Folyószámlabetét:</i>		
Belvárosi Takarékpénztár r.-t.-nál	10872.—
<i>Értékpapírok:</i>		
K 36900.— 4 ¹ / ₂ %-os Belvárosi Takarékpénztári záloglevél	34317.—
K 2000.— 4 ¹ / ₄ %-os ugyanaz	1730.—
K 20200.— 4%-os Magyar. koronajáradék	16362.—
		<u>52409.—</u>
<i>Betétkönyvek:</i>		
A Belvárosi takarékpénztár r.-t. betétkönyve (Kunewalder-alapítv.)	3840.—
A Budapesti takarékpénztár és orsz. zálogkölesön r. t. betétkönyve (Tencer-alap.)	2500.—
		<u>6340.—</u>
<i>Alapítványhátralékok:</i>		
Nagyvárad i. hitközség	200.—
Szabadkai i. hitközség	300.—
		<u>500.—</u>
<i>Tagdíjhátralékok:</i>		
1913. évi tagdíjából	100.—
<i>Átmeneti számla:</i>		
Előleges kiadások	487.88
Egyenleg	2989.84
		<u>73698.72</u>

Teher:

Törzsvagyon	17200.—
Rendelkezésre álló vagyon	9326.31

Alapítványok:

Dr. Freund István alapítványa	20000.—
Kunewalder M. Fülöp-féle hagyaték	8000.—
Eötvös Károly-alap	3750.—
Herzmann Bertalan és neje féle alapítv.	1000.—
Deutsch Zsigmond és neje	1000.—
		<u>33750.—</u>
Franklin-Társulat követelése	9138.19
Magyar Zsidó Múzeum	2184.22
Halmos Izor-féle pályadíj	500.—
Talmud-fordítási alap az Országos irodától	1600.—

Budapest, 1912. október 31-én.

73698.72

Beck Dénes s. k.
ellenőr.Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Deutsch Sámuel s. k. Breitner Zsigmond s. k. Adler Lajos s. k.
Szirmai Oszkár s. k. Wilhelm Arthur s. k.
számvizsgálók.

Az Izr. magy. irodalmi társulat költségvetési előirányzata
1913 november 1-től 1914. október 31-ig.

Bevételek.

1913. évi hátralékos tagdíjak	---	---	K	100.—	
1914. évi tagdíjak	---	---	"	12000.—	
Társulati kiadványok és kötések	---	---	"	500.—	
Értékpapír és folyószámla kamatok	---	---	"	3000.—	
Izr. magyar közalap subventiója	---	---	"	1000.—	
Pesti Izr. Hitközség subventiója	---	---	"	1000.—	
Néhai b. Hatvany Józseftől a Péchy imakönyv kiadására	---	---	"	4000.—	K 21600.—
					K 21600.—
Rendelkezésre álló vagyon	---	---	"	9326.31	
					K 30926.31

Kiadások.

Titkár tiszteletdíja	---	---	K	2000.—	
Jegyző tiszteletdíja	---	---	"	1000.—	
Kezelési és postaköltségek	---	---	"	3200.—	
Írói díjak	---	---	"	4500.—	
Budapesti felolvasások	---	---	"	1200.—	
Vidéki felolvasások	---	---	"	1000.—	
Kolozsvári felolvasó egyesület subv.	---	---	"	100.—	
Orsz. rabbi-egyesületi közlöny subv.	---	---	"	300.—	
Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	---	"	800.—	
Nyomdai kiadás	---	---	"	6500.—	K 21600.—
					K 21600.—

Budapesten 1913 október hó 31-én.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

VIII.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

- a) a szentírás magyar fordításának kiadása és terjesztése;
- b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstannak ismer-tetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára, valamint a zsidóság jelen életére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban és a vidéken;

d) ugyancsak e körbe tartozó tudományos és népszerű munkák kiadása és terjesztése;

e) a társulat céljaival összefüggő pályakérdések kitűzése és jutalmazása;

f) a zsidóság történetére, szellemi életére, vallási kultuszára tartozó, különösen magyar vonatkozású műemlékek, könyvek, okiratok, képek és egyéb tárgyak gyűjtése, egy erre szolgáló múzeum alapítása és fentartása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek: 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona évi tagdíj fizetésére kötelezik magukat; 5. a 2. §. f) pontja szerint létesítendő zsidó múzeum alapja külön alapítványokkal, adományokkal és évi járulékokkal növelhető. Az erre vonatkozó módokat a múzeumi bizottság az igazgatóság jóváhagyása alá tartozó ügyrendjében határozza meg.

21. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

A rendes tagság megszűnik halál esetén, továbbá kilépés által, a mely úgy válik érvényessé, ha a kilépni

kivánó tag ebbeli szándékát legkésőbb a hatodik év első felében a titkárral írásban közli; ha ezt elmulasztaná, tagsági kötelezettsége újabb hat évre érvényben marad.

Az alapító tagok a 14. §. értelmében a választmánynak tagjai.

IX.

A Társulat képvisellete.

Az évszám a megválasztás évét mutatja. Ahol évszám nincs kitéve, ott a választás 1909-ben történt.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők:

Elnök: DR. VADÁSZ LIPÓT államtitkár.

Társelnök: DR. FISCHER GYULA, rabbi.

Titkár: DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

Pénztáros: SZÉKELY FERENC, bankigazgató.

Ellenőr: BECK DÉNES, bankigazgató,

Ügyész: DR. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai:

DR. AGAI ADOLF, író.

DR. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.

DR. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.

10 DR. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.

DR. MEZEY FERENC, az orsz. iroda alelnöke.

DR. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.

DR. SIMON JÓZSEF, ügyvéd.

STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.

15 DR. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok :

Dr. ÁGAI ADOLF, író.

Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.

Dr. BAKONYI SAMU, országgy. képviselő.

Dr. BALASSA JÓZSEF, gimn. tanár.

5 Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

BECK DÉNES, bankigazgató.

Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár. 1912.

Dr. DEZSŐ SÁMUEL, ügyvéd. 1912.

FLEISCHL SÁNDOR, főkonzul.

10 Dr. FRISCH ARMIN, hittanár.

GOLDSCHMIDT LIPÓT, kereskedő.

Dr. GRAUER VILMOS, gyáros. 1912.

Dr. GUTTMANN MIHÁLY, rabbiképzői tanár. 1912.

Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

15 Dr. HELLER BERNÁT, reálisk. tanár.

Dr. HEVESI SIMON, rabbi. 1912.

Dr. KÁRMÁN MÓR, egyetemi tanár. 1912.

Dr. KISS ARNOLD, rabbi. 1912.

KISS JÓZSEF, író.

20 Dr. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.

Dr. KUNOSS IGNÁC, keleti akad. igazgató. 1912.

LAJTA BÉLA, műépítész.

Dr. LASZ SAMU, gimn. tanár.

25 Dr. LENKEI HENRIK, reálisk. tanár. 1912.

Dr. MAHLER EDE, egyetemi tanár.

Dr. MÁLNAI MIHÁLY, tanítóképzői tanár.

MANDL BERNÁT, polgári isk. tanár. 1912.

Dr. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.

30 Dr. MEZEY FERENC, az orsz. iroda alelnöke.

Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd. 1912.

- Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő. 1912.
 Dr. PAP DÁVID, ügyvéd.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
- 35 RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató. 1912.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 Dr. ROSENBERG GYULA, országgy. képviselő.
 SÁNDOR PÁL, országgy. képviselő. 1912.
 Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
- 40 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 SCHÖN DÁVID, hittanár. 1912.
 Dr. SCHWARZ VILMOS, ügyvéd.
 Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, szinműv. akad. tanár. 1912.
 Dr. SIMON JÓZSEF, ügyvéd.
- 45 Dr. STAMBERGER FERENC, kir. közjegyző. 1912.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyetemi tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
- 50 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő. 1912.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gimn. tanár. 1912.
 WEISZ BERTHOLD, udv. tanácsos. 1912.
 Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. főtitkár. 1912.
 Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros. 1912.

B) *Vidéki tagok:*

- ADLER EMIL, cégvezető, Nagyikinda. 1912.
 Dr. BALKÁNYI MIKLÓS, ügyvéd, Debrecen.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Nyiregyháza.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely. 1912.
- 5 BÜCHLER P., rabbi, Mór.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 Jánosi ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs. 1912.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.

- Dr. FLESCH ARMIN, rabbi, Mohács.
- 10 FREUND JÓZSEF, földbirtokos, Óbecse. 1912.
FRIEDLÄNDER GYULA, Dés. 1912.
Dr. FÜHRER SIMON, ügyvéd, Ujpest.
GOLDSCHMIED JÓZSEF, Sárvár. 1912.
Dr. HELLER ZSIGMOND, ügyvéd, M.-Sziget. 1912.
- 15 Dr. HERZOG MANÓ, rabbi, Kaposvár. 1912.
Dr. HEVES KORNÉL, rabbi, Szolnok. 1912.
Dr. KECSKEMÉTI ARMIN, rabbi, Makó. 1912.
Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.
Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras. 1912.
- 20 KLAUBER FRIGYES, tanár, Eger.
Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.
Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek. 1912.
KOHLBACH SIMON, százados, Brassó. 1912.
KÚN LAJOS, tanár, Baja. 1912.
- 25 LÁSZLÓ ADOLF, könyvkereskedő, Miskolc.
LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok.
Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
Dr. LÖVY FERENC, rabbi, Marosvásárhely. 1912.
LÖVY MÓR, iskolaigazgató, Igló.
- 30 MESTITZ MÓR, kereskedő, Marosvásárhely. 1912.
Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs. 1912.
PINTÉR GYULA, Abony. 1912.
Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
- 35 Dr. PROPPER JÓZSEF, Eperjes. 1912.
REISNER EDE, Gyula. 1912.
Dr. RÉVÉSZ DEZSŐ, ügyvéd, Balassagyarmat.
Várhelyi Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.
SCHREIBER IGNÁC, (Győr) Bécs.
- 40 Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr.
SELTMANN LAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely. 1912.
Dr. SINGER JAKAB, rabbi, Temesvár.

- Dr. SINGER BERNÁT, rabbi, Szabadka.
 Dr. SZÉKELY ALBERT, ügyvéd, Sátoraljaújhely. 1912.
 45 SZÉLL MIHÁLY, földbirtokos, Kisvárdá.
 Dr. STEINHERZ J., rabbi, Székesfehérvár.
 NAGYPÉLI STERNTHAL S. földbirtokos, Temesvár.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losonc. 1912.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.
 50 WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad. 1912.
 Dr. WEISZ KÁROLY, orvos, Szatmár. 1912.
 Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, Óbuda.
 WERTHEIM ÁRMIN, Székesfehérvár. 1912.
 MUCSINYI WOHL-RUMI ADOLF, Losonc. 1912.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- DEUTSCH ZSIGMOND.
 Dr. FREUND ISTVÁN.
 Báró GUTMANN VILMOS, Nagykanizsa.
 Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője.
 5 Néhai Báró HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF alap. képviselője.
 Báró HATVANY-DEUTSCH JÓZSEFNÉ.
 Néhai HERZMAN BERTALAN alapítvány képviselője.
 Néhai KOHNER ZSIGMOND alapítvány képviselője.
 Néhai MEGYERI KRAUSZ LAJOS alap. képviselője.
 10 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előlj. tag.
 PESTI CHEVRA-KADISA képviselője.
 15 Néhai SCHWEIGER MÁRTON alapítv. képviselője.
 Néhai SVÁB KÁROLY alapítvány képviselője.
 Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 SZÉKELY FERENC, bankigazgató.
 20 Néhai TAUB SALAMON alap. képviselője.

Néhai Dr. WEINMANN FÜLÖP alap. képviselője.
WINTERBERG GYULA.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS, nagykereskedő.
BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő.
DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.
NAGYSÁROSI SZIRMAI OSZKÁR, bankigazgató.
WILLHEIM ARTHUR, cégvezető.

X.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: —

Előadó: Dr. Blau Lajos.

Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

Elnök: Dr. Marczali Henrik.

Előadó: Frisch Ármin.

Tagok:

Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	Dr. Pollák M., Sopron.
⁵ Dr. Büchler S., Keszthely.	¹⁰ Stern Ábrahám.
Dr. Gábor Gyula.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Málnai Mihály.	Vajda György.
Mandl Bernát.	Dr. Venetianer Lajos.
	Dr. Weisz Mór.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök: Dr. Ágai Adolf.*Előadó:* Lenkei Henrik.*Tagok:*

Dr. Adler Illés.	15 Dr. Mezey Sándor.
Dr. Balassa József.	Palágyi Lajos.
5 Balla Ignác.	Dr. Patai József.
Dr. Blau Lajos.	Radó Vilmos.
Dr. Edelstein Bertalan.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Feleki Sándor.	20 Szabolesi Miksa.
Gábor Ignác.	Szilágyi Géza.
10 Gerő Odön.	Timár Szaniszló.
Dr. Hevesi Simon.	Ujvári Péter.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Venetianer Lajos.
Komáromi Sándor.	25 Dr. Waldapfel János.
Dr. Mezey Ferenc.	

4. Propaganda-bizottság:

Elnök: Steiner József.*Előadó:* Dr. Dezső Sámuel.*Tagok:*

Barber I. Zsigmond.	Dr. Heller Bernát.
Dr. Bernstein Béla,	Dr. Heller Zs., Máramaros-
Nyiregyháza.	5 sziget.
5 Friedländer Gyula, Dés.	Dr. Heves Kornél, Szolnok.
Dr. Frisch Ármin.	Klauber Frigyes, Eger.
id. Dr. Glasz Izor.	Kohlbach Simon, Brassó.
Goldmann Emil.	Kun Lajos, Baja.
Goldschmidt Lipót.	20 László Adolf, Miskolc.
10 Dr. Grauer Vilmos.	Löwy Mór, Igló.
Dr. Gyulai Noé Hugó.	Dr. Neumann Ede, Nagy-
Hegyei László.	kanizsa.

Dr. Schwartz Vilmos.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Schweiger Imre.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
Sterné Mauskopf Teréz,	Wechsler Adolf, N.-várad.
Beregszász.	30 Dr. Weiszburg Gyula.
25 Dr. Szabolcsi Izidor.	Dr. Wellesz Gyula.
Szabolcsi Miksa.	

5. Múzeumi bizottság:

Elnök: Székely Ferenc.	Társelnök: Dr. Mezey Ferenc.
Jegyző: Dr. Mezey Sándor.	Előadó: Lajta Béla.
Ór: Dr. Fabó Bertalan.	

Tagok:

Dr. Alexander Bernát.	Mandl Bernát.
Dr. Bánóczy József.	15 Dr. Marczali Henrik.
Dr. Blau Lajos.	Spitzer Mór.
Fényes Adolf.	Dr. Stiller Mór.
10 Keszler József.	Surányi Béla.
Dr. Báró Kohner Adolf.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Kohlbach Bertalan.	20 Telcs Ede.
Dr. Mahler Ede.	Dr. Venetianer Lajos.

XI

A társulat kiadványai.

Ahol a könyv ára nincs kitéve, azt tagoknak a postaköltséget bele nem értve, 2 K-ért szállítjuk. Tíz koronás megrendelés esetén a postaköltséget is a Társulat viseli.

1. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENCZ. 1895. (Elfogyott.)

2. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENCZ. 1896. (Elfogyott.)

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896. (Elfogyott.)

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896. (Elfogyott.)

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897. (Elfogyott.)

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: Dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898. (Csak pár kötött példány van még.)

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898. (Elfogyott.)

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899. (Elfogyott.)

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899. (Csak pár példány van még). — 3 K.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.—4 K.

15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1902. (Elfogyott.)

16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. VENETIANER LAJOS 1902. — 4 K.

17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.

18. Szentírás. Harmadik kötet.— Az utolsó próféták 1903.

19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.

20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1905.
21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1906.
22. Rasi élete és működése. Irta Dr. WELLESZ GYULA 1906. — 1·50 K.
23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1907.
24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.
25. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1908.
26. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. I. k. 1908. — 3 K.
27. Magyar Zsidó Oklevéltár. I. k. 1092—1539. Dr. WEISZ MÓR közreműködésével szerkesztette Dr. FRISCH ÁRMIN. I. k. 1903. — 10 K.
28. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1909.
29. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. II. k. 1909. — 3 K.
30. A négy fiú. Elbeszélés serdültebb zsidó ifjúság számára Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat által jutalmazott pályamű. Irta MÉSZÁROS ZSIGMOND tanító. Előszóval ÁGAI ADOLF-tól. 1909. (1911.)
31. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1910.
32. PATAI JÓZSEF, Héber költők. I. k. 1910. — 3 K.
33. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1911.
34. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1912.
35. PATAI JÓZSEF. Héber költők. II. k. 1912. — 3 K.
36. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1913.
37. Tompa és a Biblia. Irta POLLÁK MIKSA. 1913.
38. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1914.
39. Péchi Simon Szombatos imádságos könyve. Közzéteszik dr. GUTTMANN MIHÁLY és dr. HARMOS SÁNDOR. Néhai báró HATVANY JÓZSEF és neje báró HATVANY JÓZSEFNÉ VÁGUJHELYI LATZKÓ FANNY adományából kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. 1914. — 3 K.

A társulat tagjai

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Deutsch Zsigmond és neje
Stauber Borbála.	10 Néh. Machlup Adolf.
Nagykanizsai izr. hitkösz.
Néh. özv. Hatvani Deutsch
Bernátné.	Nagyváradi izr. hitközség.
Pesti chevra kadisa.
Néhai Vágujhelyi Latzkó
Antalné nevére Bátor
Hatvany-Deutsch Jó-
zsefné.	Pesti izr. hitközség.
15 Néhai Schweiger Márton.
Néhai Gavosdiai Sváb
Károly.
Néhai Bátor Hatvany-
Deutsch József.	Néhai Sváb Sándor.
Szabadkai izr. hitközség.
Székely Ferenc.
5 Dr. Freund István.
Bátor Gutmann Vilmos,
Nagykanizsa.	20 Néhai Taub Salamon.
Néhai Dr. Weinmann
Fülöp.
Néhai Herzman Bertalan.
Néhai Kohner Zsigmond.
Néhai Megyeri Krausz Lajos.	Winterberg Gyula.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Néhai Bródy Zsigmond.
Dr. Chorin Ferenc.
Deutsch Sámuel és
neje.	Néhai Steinfeld Antal,
Debrecen.
Néhai Steinfeld Mihály,
Debrecen.
Néhai Löwy Mór.
5 Néhai Bátor Schossberger
Henrik.	Néh. Sternthal Adolf.
10 Sternthal Sal., Temesvár
Dr. Stiller Bertalan.
Schreiber Ignác, Bécs
(Győr).	Schwarz Ferenc.
Weisz Berthold.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- Adler Lajos.
 Aradi izraelita hitközség.
 Bacher Emil.
 Dr. Basch Gyula.
 5 Beck Dénes.
 Néh. Boschan Jakab.
 Beregszászi izr. nőegylet.
 Braun W. Arnold, Meran.
 Breitner Zsigm. L.
 10 Budai izr. hitközség.
 Deutsch Sámuel.
 Elek Lipót, Nagykanizsa.
 Néhai Ehrlich Mózes.
 Néh. Frank Antal.
 15 Tószegi Freund Ferenc.
 Tószegi Freund Salamon.
 Tószegi Freund Vilmos.
 Maróthi Fürst László.
 Néh. Garai Károly.
 20 Guttmann Vilmos,
 Torontálvásárhely.
 Horváth Zsigmond.
 Izr. Nőegylet, Beregszász.
 Kecskeméti izr. hitközség.
 ifj. Katser Henrik, Trencsén.
 25 Klein József.
 Kohner Ágost.
 Néh. B. Kornfeld Zsigm.
 Megyeri Dr. Megyery I.
 Néhai Leopold Sándor,
 Szekszárd
- 30 Lindenbaum Mór
 Linzer Béla
 Losonci izr. hitközség.
 Marcali izr. hitközség.
 Néhai Markbreit Adolf.
 35 Dr. Misner Ignác.
 Nemesvidi izr. fiók-hit-
 község.
 Ifj. Neumann Adolf,
 Arad.
 Beocsini Báró Ohrenstein-
 Henrik.
 Ókanizsai izr. hitközség.
 40 Pécsi izr. hitközség.
 Néhai Dr. Pillitz Benő,
 Veszprém.
 Dr. Pillitz Pál, Veszprém.
 Popper István.
 Néhai Reich Márton,
 Kalocsa.
 45 Dr. Rosenberg Gyula.
 Dr. Ság Manó.
 Dr. Simon József.
 Steiner Farkas.
 Steiner József
 50 Báró Tornyai Schossber-
 ger Lajos
 Dr. Schuschny Henrik.
 Néhai Schweiger Adolf.
 Néhai Stern Ignác.
 Dr. Stiller Mór.

55	Szekszárdi izr. hitközség.
Temesvár-belvárosi izrael.
hitközség.
Tolnatamási izraelita hit-
község.
Néhai lovag Wechseltmann
Ignác. | Néhai Dr. Weinmann
Fülöp.
60 Csepeli Weisz Manfréd.
Néhai Weisz Manó J.
Wellisch Sándor és Gyula.
Mucsinyi Wohl-Rumi
Adolf, Losonc. |
|----|---|---|

4. RENDES TAGOK.

a) Fővárosi tagok.

Abel József
Abelsberg Lajos
Adler Ernő
Adler Gyula
5 Dr. Adler Illés
Dr. Adler Mihály
Adler Sándor bankár
Adler Sándor
Dr. Adler Zsigmond <i>k.</i>
10 Dr. Ágai Adolf <i>k.</i>
Ágoston Kálmán
Dr. Alapy Henrik
Alapi Béla <i>k.</i>
Aldor Frigyes
15 Dr. Alexander Bernát <i>k.</i>
Dr. Aron Géza
Auer Béla
Auer Róbert
Auspitz Pál
20 Bacher Miksa
Dr. Bacher Vilmosné
Dr. Bakonyi Samu <i>k.</i> | V. Dorottya-utca 11.
V. Géza-utca 9.
VI. Andrássy-út 19.
V. Sas-utca 25.
VII. Király-utca 35.
V. Nádor-u. Jelzaloghitelb.
V. Fürdő-utca 7.
V. Árpád--utca 10.
V. Lipót-körút 16.
VIII. Baross-u. 11.
VIII. József-utca 16/18.
V. Honvéd-utca 3.
I. Uri-utca 10.
V. Nádor-utca 15.
V. Ferenc József-rakpart 27.
V. Koháry-utca 2.
V. Nagykorona-utca 2.
V. Nádor-utca 25.
VIII. Üllői-út 30.
VI. Király-utca 88.
VII. Erzsébet-körút 9.
V. Falk Miksa-utca 7. |
|--|---|

	Dr. Balassa József <i>k.</i>	V. Ferenc József-rakpart 27.
	Bálint Benő	VI. Lázár-utca 13.
25	Bálint Gyula	VI. Csengery-utca 58.
	Dr. Balkányi Miksa	VI. Hajós-utca 15.
	Dr. Bánóczy József <i>k.</i>	VIII. Tavaszmező-utca 10.
	Dr. Baracs Marcel	V. Mária Valéria-utca 12.
	Bárdos Lipót	IV. Bécsi-utca 3.
30	Dr. Barna Károly <i>k.</i>	V. Rudolf-rakpart 3.
	Dr. Barsi Dezső	I. Alkotás-utca 7.
	Barta József	VII. Tökölyi-út 26.
	Bató J. Lipót	III. Lajos-utca 165.
	Dr. Bátori Dániel	VII. Stefánia-út 15.
35	Bauer Ferenc	V. Személynök-utca 23.
	Dr. Bauer Mór	V. Széchenyi-utca 10.
	Dr. Baumgarten Izidor <i>k.</i>	VII. Erzsébet-körút 41.
	Baumhorn Lipót	VII. Izsó-utca 8.
	Beimel Sándor	V. Nagykorona-utca 19.
40	Békés Márton	VII. Kertész-utca 33.
	Békesi József	VII. Almásy-utca 1.
	Dr. Béla Pál	V. Sas-utca 9.
	Benedek Károly	V. Teréz-körút 5.
	Benedek Sándor	VI. Városligeti-fasor 40.
45	Benedict Miksa <i>k.</i>	V. Bank-utca 4.
	Benyovits Adolf	VII. Damjanich-utca 44.
	Dr. Berczeller Imre <i>k.</i>	IV. Deák-tér.
	Dr. Berényi Sándor	III. Lukács-utca 4.
	Berger Lipót <i>k.</i>	V. Lipót-körút 16.
50	Dr. Berger Miksa	V. Nagykorona-utca 11.
	Bergmann Mór	V. Szabadság-tér 6.
	Bernstein Győző <i>k.</i>	VIII. Baross utca 4.
	Dr. Betlen Sándor	VIII. Józsefváros, állomás.
	Dr. Bihari Mór	VI. Váci-körút 21.
55	Binéter Józsefné	VII. Károly-körút 17.
	Bing Gyula	VI. Szondy-utca 37/b.

	Birnbaum Imre	V. Nagykorona-utca 21.
	Birnbaum László	V. Mária Valéria-utca 19.
	Biró Henrik	VI. Bajza-utca 34.
60	Biró Károly	VII. Akácfa-utca 57.
	Bisslichess Mózes	VI. Teréz-körút 27.
	Blau Adolf	V. Pesti M. Keresk. Bank.
	Dr. Blau Lajos k.	VII. Stefánia-út 16.
	Bleier Jónás	VII. Akácfa-utca 59.
65	Bloch Ignác k.	VI. Eötvös-utca 34.
	Blücher József	VII. Síp-utca 12.
	Dr. Bodnár Samu	V. Lipót-körút 19.
	Barta József	VII. Tökölyi-út 26.
	Boschán Artur	X. Kőbánya. Indóház-u. 18.
70	Boschán Péter	X. Onódy-utca 5.
	Böhm Emil	VII. Király-utca 9.
	Özv. Böhm Lipótné	VII. Rákóczi-út 38.
	Dr. Brachfeld Lajos	V. Hollán-utca 3.
	Braun Ignác k.	V. Széchenyi-utca 1.
75	Ifj. Braun Ignác	V. Hold-utca 23.
	Braun József	IX. Ferenc-körút 34.
	Breitner Imre	V. Zrinyi-utca 12.
	Breitner Károly	V. Váci-körút 8.
	Breuer Mihály	VI. Nagymező-utca 43.
80	Breuer Mór	I. Karátsonyi-utca 19.
	Bricht Lipót	V. Keresked. Akadémia.
	Bródy József	VI. Podmaniczky-utca 21.
	Bródy Miksa	I. Krisztina-körút 39.
	Bródy Sándor	V. Alkotmány-utca 16.
85	Brück Károly	V. Lipót-körút 32.
	Dr. Brück Miksa	V. Nádor-utca 5.
	Dr. Brüll Ignác	V. Zoltán-utca 8.
	Brust Dávid	V. Sas-utca 13.
	Büchler Mór	V. Akadémia-utca 16.
90	Buchwald Béla	VII. Botond-utca 7.

Buchwald Gyula	VI. Andrásy-út 14.
Budai chevra-kadisa <i>k.</i>	II. Lánchíd-utca 4.
Dr. Burg Hugó	V. Mérleg-utca 4.
Burger Lajos	VII. Síp-utca 12.
95 Dr. Czigler Ármin	V. Váci-körút 54.
Czukur Béla	VII. Klauzál-tér 3.
Csáki Róbert	VI. Dávid-utca 4.
Csáki és Herbst	V. Országház-tér 4.
Dr. Csató Gyula	VIII. Bérkocsis-utca 3.
100 Csengeri Ferenc	VII. Dob-utca 80.
Dr. Csobádi Samu	III. Zsigmond-utca 12.
özv. Dr. Dalnoki Béláné	V. Lipót-körút 8.
Darvas Adolf	VIII. József-utca 23.
Deák Frigyes <i>k.</i>	V. Zoltán-utca 12.
105 Deák Henrik	VI. Izabella-utca 75.
Dr. Dékány Géza	V. Lipót-körút 15.
Denhof Mór <i>k.</i>	III. Lajos-utca 124.
Dr. Déri Ferenc	VI. Központi városház.
Detsinyi Károly	V. Fürdő-utca 10.
110 Dr. Deutsch Antal <i>k.</i>	VI. Bajza-utca 26.
Dr. Deutsch Ernő	V. Erzsébet-tér 16.
Deutsch Gábor	V. Marokkói-utca 1.
Deutsch Ödön	V. Árpád-utca 8.
Deutsch Vilmos	V. Falk Miksa-utca 3.
115 Deutsch Vilmos	V. Lipót-körút 4.
Dezsényi Gyula <i>k.</i>	V. Fürdő-utca 10.
Dr. Dezső Sámuel <i>k.</i>	V. Bank-utca 7.
Dirsztai Dirsztay Béla	V. Akadémia-utca 5.
Dóczi Ignác	V. Fürdő-utca 6.
120 Dr. Dóczi Imre	VI. Teréz-körút 40/42.
Domány József <i>k.</i>	IV. Deák-tér 3.
Dr. Domokos Lajos	VI. Andrásy-út 77.
Domokos Miklós	V. Szabadság-tér 15.
Dr. domonyi Domony Móric	V. Mária Valéria-utca 14.

- 125 Dr. Dömény Lajos
Donnenberg József
Donner Gyula *k.*
Dósa Kálmán
Dukász Jakab
- 130 Dukes D. Arnold
Duneitz Vilmos *k.*
Dr. Edelstein Bertalan
Egressy Artur *k.*
Ehrenstein Bernát
- 135 Ehrlich Emil
Ehrmann Leon *k.*
Eichner Árpád *k.*
Eisler Samu
Elfer Dániel
- 140 Engel Ármin *k.*
Engel Ernő
Jánosi Engel Gyula
Cserkuti Engel Miksa
Dr. Epstein László
- 145 Eppinger Lázár fiai
Ernst Emil *k.*
Ernst Vilmos *k.*
Dr. Ernyei Mór
Dr. Eulenberg Salamon
- 150 Fábián Ármin
Faludi Gábor
Dr. Farkas József
Fehér Mór *k.*
Feldmann Lajos
- 155 Feledi Ödön *k.*
Dr. Feleki Béla
Dr. Feleki Sándor
Fellner Leó
- VII. István-út 38.
V. Lipót-körút 12.
VII. Vörösmarty-utca 31.
IV. Múzeum-körút 21.
VII. Dohány-u. 20.
V. Váci-körút 74.
VI. Kmetty-utca 14.
II. Lukács-utca 1.
VII. Aréna-út 19.
V. Kálmán-utca 21.
VI. Bajza-utca 30.
V. Akadémia-utca 18.
VII. Damjanich-utca 28/a.
V. Erzsébet-tér 15.
V. Tőzsdepalota.
V. Pozsonyi-ut 11.
V. Nádor-utca 16.
VI. Andrássy-út 122.
V. Váci-körút 24.
VI. Hungária-út 75.
V. Sas-utca 14.
V. Csáky-utca 15.
II. Városmajor-utca 13.
II. Fő-utca 46.
IV. Károly-körút 2.
V. Váci-körút 80.
VI. Andrássy-út 122.
VII. Dohány-utca 36.
V. Országház-tér 4.
VI. Podmaniczky-utca 27.
V. Vigadó-tér 1.
VI. Teréz-körút 19.
VI. Király-utca 85.
V. Váci-út 4.

	Fényes Dezső	V. Csanády-utca 19.
160	Dr. Fényes Mór	VI. Izabella-utca 65.
	Zalai Fenyvessy Adolf	VI. Bajza-utca 4.
	Fillenz Zsigmond <i>k.</i>	V. Arany János-utca 25.
	Dr. Finger Gyula	VI. Hajós-utca 41.
	Fischer Adolf	IV. Vigadó-tér 1.
165	Fischer Dezső	X. Halom-utca 22.
	Fischer Emil	IV. Vigadó-tér 1.
	Dr. Fischer Gyula <i>k.</i>	VII. Dohány-utca 24.
	Fischer János	VII. Kertész-utca 33.
	Fischer Jenő	II. Csalogány-utca 12.
170	Fischer Mór	VI. Podmaniczky-utca 2.
	Flachs Oszkár	VI. Városligeti fasor 28/c.
	Fleischl Izsó	V. Nyúl-utca 9.
	Fleischl Samu	V. Nádor-utca 28.
	Fleischl Sándor <i>k.</i>	V. Szabadság-tér 16.
175	Dr. Fleischmann Hugó	VII. Erzsébet-körút 21.
	Dr. Fleischmann Illés	VIII. Rákóczi-út 59.
	Fleischmann Sándor	IX. Ranolder-utca 27/a.
	Dr. Flesch Jenő	Dr. Kovács iroda Andrásy-
út és Csengery-utca sarok.
	Fluss József	V. Pozsonyi-út 31.
180	Dr. Fodor Ármin	VI. Városligeti fasor 43.
	Dr. Földi Károly <i>k.</i>	VI. Bajza-utca 5.
	Földesi Joachim <i>k.</i>	II. Retek-utca 37.
	Dr. Fraenkel Sándor	V. Alkotmány-utca 16.
	Frank Dániel	V. Csáky-utca 12.
185	Frank József <i>k.</i>	V. Lipót-körút 20.
	Dr. Frank Salamon	V. Kálmán-utca 24.
	Freiwirth Sándor <i>k.</i>	IX. Üllői-út 71.
	Dr. Freund Lajos	VI. Váci-körút 16.
	Freund Sándorné	V. Bálvány-utca 24.
190	Fried Ármin <i>k.</i>	V. Lipót-körút 6.
	Dr. Fried Samu	V. Erzsébet-tér 8.

- Dr. Fried Vilmos
 Friedländer Izidor
 Friedmann Bernát
 195 Friedmann Mór J.
 Dr. Frisch Armin *k.*
 Frischmann I. F. *k.*
 Fritz Manó *k.*
- Fröhlich Vilmos
 200 Dr. Fuchs Lajos
 Füredi Gyula
 Maróthi Fürst Bertalan
 Fürst István *k.*
 Gábor Bertalan *k.*
- 205 Gábor Ignác
 Gara Emil
 Gellért Jakab *k.*
 Dr. Gerber Béla
 Gergely Hugó *k.*
- 210 Gerő József
 id. Dr. Glass Izor *k.*
 Glaser Vilmos *k.*
 Glasner Gyula *k.*
 Dr. Glasner Samu *k.*
- 215 Özv. Glauber Fülöpné
 Dr. Glück Gyula
- Dr. Glücksthal Samu
 Dr. Gold Simon
 Budai Goldberger Bertalan
- 220 Goldmann József
 Goldner Samu
 Goldschmied Bernát
 Dr. Goldschmied Mór
- V. Aulich-utca 4—6.
 VIII. Kenyérmező-utca 6.
 VII. Erzsébet-körút 26.
 VI. Révay-utca 22.
 VI. Eötvös-utca 33.
 V. Arany János-utca 25.
 V. Vigadó-tér 1. Pannónia
 bizt. társ.
 II. Margit-rakpart 52.
 V. Lipót-körút 4.
 V. Nádor-utca 7.
 VII. Damjanich-utca 12.
 V. Lipót-körút 15.
 V. Zoltán-utca 2.
 VI. Munkácsy-utca 21.
 V. Nádor-utca 16.
 X. Jászberényi-út 11.
 V. Hold-utca 6.
 V. Arany János-utca 25.
 V. Dorottya-utca 6.
 VI. Andrassy-út 25.
 V. Nádor-utca 30.
 VI. Bulyovszky-utca 21.
 V. Széchenyi-utca 1.
 VI. Andrassy-út 79.
 VI. Városligeti-fasor szana-
 torium.
 V. Akadémia-utca 3.
 VII. Erzsébet-körút 9.
 V. Sas-utca 27.
 VII. István-út 23.
 V. Szabadság-tér 7.
 V. Bálvány-utca 18.
 VII. Wesselényi-utca 41.

	Goldschmied Ödön	V. Honvéd-utca 8.
225	Goldschmidt Lipót <i>k.</i>	V. Nagykorona-utca 15.
	Goldschmiedt Sándor <i>k.</i>	V. Béla-utca 4.
	Goldzieher Géza <i>k.</i>	V. Báthory-utca 7.
	Dr. Goldzieher Vilmos	V. Báthory-utca 5.
	Gorócz Jakabné	VII. Ovoda-utca 40.
230	Dr. Gosztonyi Ármin	IV. Muzeum-körút 35.
	Dr. Görög Adolf	VII. Erzsébet-körút 9—11.
	Görög Gábor	V. Nagykorona-utca 15.
	Görög Kálmán	V. Csanádi-u. 18.
	Dr. Grauer Vilmos <i>k.</i>	VIII. Rákóczi-út 45.
235	Greiner Jakabné	I. Kemenes-utca 12.
	Dr. Grosz Lipót	VI. Váci-körút 45.
	Grosz Nándor	VI. Munkácsy-utca 24.
	Groszmann Leó <i>k.</i>	V. Széchényi-utca 1.
	Grünbaum Miksa	IV. Kristóf tér 1.
240	Grünfeld Miksa	VII. Szövetség-utca 9.
	Grünwald Miksa	VII. Ilka-utca 32.
	Grünwald Samu	I. Alagút 2.
	Gussman Simon	VI. Váci-körút 59.
	Özv. Guttmann Jakabné	V. Akadémia-utca 11.
	és fiai	VIII. Röck Szilárd-utca 26.
245	Dr. Guttmann Mihály <i>k.</i>	VII. Nyár-utca 16.
	Guttmann Tamás	VII. Dohány-utca 98.
	Gyömrői M. Manó <i>k.</i>	VIII. József-körút 81.
	Dr. Gyulai Noé Hugó	V. Nádor-utca 14.
	Hacker Bertalan	V. Vadász-utca 42.
250	Dr. Halász Frigyes <i>k.</i>	V. József-tér 14.
	Halász Manó	VI. Dalszinház-utca 10.
	Halbrohr Adolf	VI. Aréna-út, nyugati p. u.
	Halmos Salamon	VI. Podmaniczky-utca 43.
	Handel I. Tódor <i>k.</i>	VII. Rottenbiller-utca 54.
255	Handelsmann Arnold <i>k.</i>	V. Erzsébet-tér 19.
	Handler Jónás	

- Dr. Harnos Sándor *k.*
 Báró Hatvany-Deutsch
 Sándorné *k.*
 Hausbrunner Vilmos
 230 Havas Dezső
 Dr. Havas Manó *k.*
 Hay Gyula
 Dr. Hecht Ernő
 Hecht Gusztáv
- 265 Hecht Samu
 Dr. Hegedüs Gyula *k.*
 Hegyei László
 Heidelberg Imre *k.*
 Dr. Heidelberg Márton
 270 Heidelberg Ödön *k.*
 Heidelberg Vilmos
 Hein Samu *k.*
 Heisler József *k.*
 Dr. Hetényi József
- 275 Heller Ármin
 Dr. Heller Bernát *k.*
 Dr. Herbst József
 Herzfeld Frigyes
 Herczeg Zsigmond
- 280 Hermann Antal
 Hermann Géza *k.*
 Herz Ármin
 Herz József
 Özv. Herzman Bertalanné
- 285 Herzog Gusztáv
 Dr. Hevesi Simon *k.*
 Hirschfeld Arnold *k.*
 Hirschl Hugó *k.*
- VIII. Röck Szilárd-utca 26.
 V. Nádor-utca 3.
 VIII. Röck Szilárd-utca 26.
 V. Béla-utca 5.
 VII. Damjanich-utca 41.
 V. Bálvány-utca 21.
 IX. Ferenc-körút 39.
 V. Arany János-utca,
 Tüköry-palota.
 IV. Ferenciek-tere 6.
 V. Nádor-utca 18.
 V. Hold-utca 15.
 V. Csáky-utca 8.
 V. Fürdő-utca 1.
 V. Csáky-utca 8.
 V. Zoltán-utca 12.
 V. Fürdő-utca 1.
 V. Pozsonyi-út 21.
 VI. Nagymező-utca 21.
 V. Váci-körút 62.
 II. Fő-út 77.
 VII. Kertész-utca 20.
 V. Árpád-utca 7.
 IV. Vigadó-tér 1.
 V. Akadémia-utca 6.
 V. Vigadó-tér 1.
 V. Nádor-utca 8.
 V. Mérleg-utca 4.
 V. Perczel Mór-utca 4.
 VI. Teréz-körút 40/2.
 VII. Wesselényi-utca 10.
 VII. Rákóczi-út 28.
 V. Váci-körút 50.

	Hirschl Mátyás <i>k.</i>	VI. Nagy János-utca 5.
290	Dr. Hirschler Henrik	IV. Koronaherceg-utca 11.
	Hirschler Samu	VII. Rózsa-utca 8.
	Hochstädter József	VI. Aradi utca 31.
	Hoffer Béla	V. Lipót-körút 3.
	Hoffer Mihály	VII. Jávör-utca 11/a.
295	Hoffmann Béla	V. Arany János-utca 9.
	Hollós Oszkár <i>k.</i>	VI. Dávid-utca 8.
	Dr. Horváth Dezső	VI. Aradi-utca 31.
	Horváth Sándor	IV. Ferenc József-rkpt 22.
	Dr. Hüttl Hümér	IV. Ferenc József-rkpt 23.
300	Dr. Botfai Hüvös József	VII. Kertész-utca 20.
	Ignác Lajos <i>k.</i>	V. Mérleg-utca 9.
	Dr. Jacobi Béla <i>k.</i>	V. Kálmán-utca 24.
	Jacobi Fülöp <i>k.</i>	V. Sas-utca 10.
	Dr. Janovitz Bertalan	V. Nádor-utca 24.
305	Jármai Gyula	VII. Wesselényi-utca 31.
	Jónás Bertalan	V. Nádor-utca 31.
	Justus Izidor	IV. Ferenc József-rakpart
13—15.
	Kada Sámuel	V. Magy. Ált. Hitelbank.
	Káldor Marcel	VII. Erzsébet-körút 9.
310	Káldor Pál	V. Honvéd-utca 18.
	Kammer Benő <i>k.</i>	VI. Andrássy-út 34.
	Kanczucker Adolf	V. Akadémia-utca 7.
	Dr. Kann Sándor	V. Leszámítoló Bank.
	Kántor Oszwald	V. Értéktőzsde.
315	Kardos Ernő <i>k.</i>	VIII. Népszínház-utca 32.
	Kassai Ignác	VI. Podmaniczky-utca 10.
	Katona Gyula	II. Tudor-utca 6.
	Katzburg Fülöp	V. Nagykorona-utca 15.
	Kaufmann Sándor	VIII. Csokonay-utca 8/a.
320	Dr. Kecskeméti Adolf	VII. Rákóczi-út 30.
	Kecskeméti Árpád	VI. Kertész-utca 43.

- Kecskeméti Imre
 Kelemen Alfréd
 Kelemen Bernát
 325 Kell Hugó
 Keller Arnold
 Keller Antal
 Keller Lipót
 Kellner Albert
 330 Kendi Antal
 Dr. Kenéz Ede
 Kertész Bódog *k.*
 Dr. Kiss Arnold
 Kiss József *k.*
 335 Dr. Kláris Fülöp
 Klauber Samu
 Klein Dávid
 Klein Géza *k.*
 Klein Henrik *k.*
 340 Klein J. D.
 Klein József *k.*
 Klein Lipót *k.*
 Klein Sándor *k.*
 Klein Simon
 345 Kleinmann Adolf
 Klug Lajos *k.*
 Dr. Kohlbach Bertalan
 Kohn Arnold
 Kohn Jakab és fiai
 350 Kohn Lajos
 Dr. Kohn Sámuel
 Kohn Vilmos
 Dr. Kohner Adolf *k.*
 Kónyi Manó
 355 Konta Arnold
- V. Béla-utca 4.
 VI. Szaboles-utca 29.
 VI. Révay--utca 40.
 V. Váci-körút 80.
 VII. Bethlen-utca 8.
 V. Árpád-utca 12.
 VI. Váci-körút 37.
 VII. Csányi-utca 13,
 IV. Semmelweis-utca 7.
 VII. Erzsébet-körút 27.
 V. Báthory-utca 9.
 II. Fő-utca 12.
 VIII. Népszínház-utca 22.
 V. Nádor-utca 7.
 V. Váci-körút 80.
 IV. Váci-utca 16.
 V. Falk Miksa-utca 7.
 Magy. francia bizt. társ.
 V. Arany János-utca 19.
 VI. Anker-palota
 V. Zrinyi-utca 17.
 V. Nádor-utca 28.
 V. Aulich-utca 8.
 VI. Bajza-utca 27.
 V. Bálvány-utca 24.
 VII. Elemér-utca 38.
 VI. Teréz-körút 40.
 V. Aulich-utca 6.
 VIII. Üllői-út 30.
 VII. Holló-utca 4.
 VIII. Aggteleky-utca 10.
 IV. Deák-tér 1.
 II. Szalag-utca 9.
 VI. Felső-erdősor 12.

	Koppély Géza	VI. Andrásy-út 113.
	Kopstein Lipót Emil	V. Honvéd-utca 2.
	Dr. Kovács Gyula	VIII. Népszínház-utca 25.
	Kovács Róbert	VII. Károly-körút 15.
360	Kozma Rezső <i>k.</i>	VIII. Népszínház-utca 59.
	Kőbányai izr. hitközség	X. Kőbánya.
	Krakauer Samu <i>k.</i>	VI. Fóthi-út 25.
	Dr. Kræmer Miksáné	V. Lipót-körút 8.
	Kramer József	VI. Király-utca 52.
365	Kramer Marcel	VII. Síp-utca 12.
	Kramer Rezső	V. Lipót-körút 10.
	Krausz Hugó <i>k.</i>	V. Verseny-utca 4.
	Krausz Jakab	VI. Felsőerdősor 38.
	Krausz József	VII. Király-utca 9.
370	Kriegler Miksa	IV. Királybérháza.
	Dr. Kriszhaber Adolf	II. Margit-körút 3.
	Krishaber és Schlesinger	V. Géza-utca 9.
	Kronberger Zsigmond <i>k.</i>	V. Tükör-utca 2.
	Kuffler Géza	V. Bank-utca 5.
375	Dr. Kunos Ignác <i>k.</i>	VIII. Eszterházy-utca 1/b.
	Kunstädter Adolf	VI. Eötvös-utca 4.
	Dr. Künsztler Mór <i>k.</i>	V. Lipót-körút 26.
	Dr. Kurucz Zsigmond	VI. Teréz-körút 48.
	Küszler Henrik	V. Erzsébet-tér 18.
380	Lager Samu <i>k.</i>	VI. Stefánia-út 40.
	Lajta Béla <i>k.</i>	VII. Pálma-utca 10.
	Lajta Lipót	VII. Károly-körút 15.
	Lajta L. Pál	VII. Miksa-utca 17.
	Landauer József	VII. Rottenbiller-utca 5/a.
385	Landesmann József L. <i>k.</i>	V. Báthory-utca 3.
	Landsberger Izidor	V. József-tér 11.
	Langer Simon	VII. Dohány-utca 28.
	Langfelder Ede	VI. Andrásy-út 36.
	Langfelder Károly <i>k.</i>	VI. 56. sz. postahivatal.

- 390 Langfelder V. *k.*
 Lányi Emil *k.*
 Lányi Henrik
 Dr. Lasz Samu *k.*
 László Izidor
- 395 Latzkó Károly *k.*
 Latzkó Sándor *k.*
 Dr. Laufer Lajos
 Lázár József *k.*
 Lazarus Adolf
- 400 Ledermann Mór
 Leitersdorfer Dávid
 Dr. Leitner Adolf
 Lenkei Henrik *k.*
 Leopold Rudolf *k.*
- 405 Lévai Samu *k.*
 Lichtig Samu *k.*
 Dr. Lichtenstein Salam.
 Dr. Lichtenstein I.
 Dr. Links Ármin
- 410 Littmann Lajos *k.*
 Litzmann Ignác *k.*
 Dr. Loránt Leó
 Lord és Társa
 Löffler Károly
- 415 Löw Sándor *k.*
 Dr. Löwenstein Arnold
 Löwy Sámuel
 Lukács Emil *k.*
 Szegedi Lukács József *k.*
- 420 Lukács Lajos
 Magy. izr. kézmű és
 földműv. egyt. *k.*
 Dr. Mahler Ede *k.*
- VI. Figyelő-utca 14.
 VII. Rákóczi-út 26.
 IV. Eskü-tér 5.
 II. Margit-körút 64/a.
 II Bimbó-utcza 15.
 VI. Andrássy-út 7.
 VI. Andrássy-út 7.
 V. Lipót-körút 22.
 VII. Dob-utca 20.
 VII. Síp-utca 17.
 VII. Károly-körút 13.
 VII. Dohány-utca 42.
 VI. Petőfi-utca 3.
 VII. Stefánia-út 31.
 V. Visegrádi-utca 3.
 V. Béla-utca 5.
 V. Váci-körút 26.
 VI. Váci-körút 17.
 VI. Váci-körút 17.
 V. Dorottya-utca 3.
 V. Arany János-utca 24.
 V. Mercur, Fürdő-utca.
 IV. Kossuth Lajos-utca 10.
 III. Zsigmond-utca 51/3.
 V. Szent István-tér 16.
 VIII. József-körút 81.
 V. Honvéd-utca 10.
 VII. Király-utca 67.
 V. Akadémia-utca 9.
 V. Hitelbank.
 V. Lipót-körút 8.
 VII. Damjanich-utca 48.
 IX. Ferencz-körút 24.

	Mairovitz Jakab	VI. Hegedüs Sándor-u. 23.
	Major Aron	V. Lipót-körút 13.
425	Major I. Gyula	VIII. Rökk-Szilárd-utca 26.
	Dr. Málnai Mihály <i>k.</i>	VI. Bajza-utca 20.
	Dr. Mandel Dániel	VI. Dalszinház-utca 10.
	Mandl Bernát <i>k.</i>	VII. Rózsa-utca 7.
	Mandl Miksa <i>k.</i>	III. Zsigmond-utca 51.
430	Dr. Mangold Ármin	V. Szabadság-tér 10.
	Dr. Marczali Henrik <i>k.</i>	VIII. József-körút 59.
	Dr. Markbreit Gyula	V. Báthory-utca 20.
	Márkus Miksa	VI. Nagymező-utca 19.
	Mautner Adolf	V. Vécsey-utca 4.
435	Dr. Mauthner Aladár	V. Nádor-utca 32.
	Medgyes József	VI. Hunyady-tér 3.
	Dr. Medvei Béla	VII. Erzsébet-körút 9.
	Dr. Messinger Lipót	V. Bálvány-utca 26.
	Mezei Ernő	V. Nagykorona-utca 13.
440	Dr. Mezey Ferenc <i>k.</i>	VI. Laudon-utca 3.
	Mezei Lajos	V. Nagykorona-utca 13.
	Dr. Mezei Mór <i>k.</i>	V. Nagykorona-utca 13.
	Dr. Mezey Sándor	V. Sas-utca 6.
	Miklós László	V. Nádor-utca 3.
445	Milch Géza <i>k.</i>	V. Szalay-utca 3.
	Milch Oszkár <i>k.</i>	IV. Kigyó-tér 5.
	Dr. Mohr Mihály	VII. Erzsébet-körút 39.
	Morgenstern Dezső	V. Nádor-utca 17.
	Morgenstern Emil	V. Nádor-utca 3.
450	Dr. Munkácsi Bernát <i>k.</i>	VI. Szondy-utca 9.
	Müller Mór	V. Váci-körút 60.
	Müller Vilmos <i>k.</i>	VI. Teréz-körút 6.
	Dr. Nádas Bertalan <i>k.</i>	V. Vadász-utca 15.
	Nagel Ignác	V. Aulich-utca 8.
455	Nagy Andor	V. Bálvány-utca 19.
	Dr. Nagy Dezső	I. Lipótmező, elmeintézet

- Nemes Marcell *k.*
 Dr. Neuberger Árpád *k.*
 Özv. Neuberger Ignácné
 460 Neumann Artur *k.*
 Neumann Béla
 Dr. Neumann Miksa *k.*
 Neumann Samu *k.*
 Neumann Sándor *k.*
 465 Neumann Simon
 Neumayer Fülöp
 Neuser Márk
 Neuwirth Rezső *k.*
 Dr. Nyéki Károly
 470 Ó-Budai chevra kadisa
 Ó-Budai izr. hitközség
 Dr. Oláh Dezső
 Oppenheim Emil
 Orsz. izr. tanítóegyesület
 475 Orsz. izr. tanítóképző *k.*
 Orsz. rabbiképző-int.
 Pál Henrik
 Palóczy Lipót
 Dr. Pap Dávid *k.*
 480 Dr. Parcer Tivadar
 Dr. Patai József *k.*
 Dr. Patai Samu
 Paul Lipót
 Pauncz Sándor *k.*
 485 Paunz Lajos
 Dr. Paunz Sándor *k.*
 Pesti izr. hitk. fiárvaháza
 Pick Ignác *k.*
 Pintshof J. Mór *k.*
 490 Platschek Vilmos
 VI. Andrásy-út 31.
 V. Széchenyi-utca 1.
 VI. Városligeti fasor 28/c.
 V. Pozsonyi-út 10.
 V. Tőzsdepalota
 V. Nádor-utca 7.
 V. Erzsébet-tér 2.
 V. Kálmán-utca 20.
 V. Gizella-tér 4.
 IV. Deák Ferenc-tér 1.
 VI. Teréz-körút 42.
 V. Lipót-körút 15.
 VI. Hungária-út 75.
 III. Lajos-utca 163.
 III. Lajos-utca 163.
 V. Rudolf-rakpart 3.
 V. Nádor-utca 8.
 VII. Wesselényi-utca 44.
 VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
 VIII. Bérkocsis-utca 2.
 V. Sas-utca 17.
 V. Széchenyi-utca 1.
 V. Rudolf-rakpart 9.
 V. Klotild-utca 4.
 VI. Podmaniczky-utca 6.
 VII. Wesselényi-utca 32.
 V. Béla-utca 5.
 V. Erzsébet-tér 4.
 V. Eötvös-utca 28.
 VI. Teréz körút 1/a.
 VI. Városligeti fasor
 VI. Bulyovszky-utca 27.
 V. József-tér 9.
 IV. Központi városház.

	Plesz Mór	V. József-tér 1.
	Phoenix irod. r. t.	VII. Almássy-tér 8.
	Polgár Géza	V. Pozsonyi-út 2/b.
	Polgár Jacques <i>k.</i>	V. Báthory-utca 23.
495	Polgári serfőző r. t. <i>k.</i>	VIII. Népszínház-utca 22.
	Politzer Sándor	II. Apostol-utca 43.
	Pollacsek Henrik <i>k.</i>	VI. Aradi-utca 17.
	Pollák József	V. Báthory-utca 24.
	Polnai Jenő <i>k.</i>	VIII. Mikszáth Kálmán-tér 18.
500	Poór Jakab <i>k.</i>	V. Dorottya-utca 10.
	Poór Jenő <i>k.</i>	V. Szemere-utca 7.
	Popper Károly	V. Nádor-utca 20.
	Popper Mór	VII. Wesselényi-utca 2.
	Dr. Porosz Mór	V. Váci-körút 64.
505	lovag Posner Alfréd	VII. Csengery-utca 3.
	Dr. Preisach Izidor <i>k.</i>	V. Bálvány-utca 13.
	Preiser Miklós <i>k.</i>	V. Hitelbank.
	Rácz Ferenc <i>k.</i>	VI. Podmaniczky-utca 57.
	Rada Dezső <i>k.</i>	V. Dorottya-utca 10.
510	Radnai Károly	VI. Nagymező-utca 43.
	Dr. Radó Antal	VI. Váci-körút 33.
	Radó Vilmos <i>k.</i>	VI. Délibáb-utca 6.
	Ranschburg Gusztáv	IV. Ferenciek-tere 2.
	Rechnitz Ödön <i>k.</i>	V. Balaton-utca 16.
515	Redő Ignác	IX. Tüzoltó-utca 8.
	Reich Jenő	V. Nádor-utca 20.
	Dr. Reich Miklós <i>k.</i>	IV. Semmelweiss-utca 2.
	Reiner Bertalan <i>k.</i>	V. Vigadó-tér 1.
	Dr. Reiner Ede <i>k.</i>	V. Arany János-utca 25.
520	Reiner Miklós	VII. Wesselényi-utca 4.
	Reimann Lázár <i>k.</i>	V. Arany János-utca 25.
	Reisz D. J.	V. Váci-út 2.
	Reiter Lipót	V. Első Budap. Gőzmalom
	Dr. Réthy Mór <i>k.</i>	VII. Baross-tér 17.

- 525 Réti Benő *k.*
 Réti síkfödém-vállalat *k.*
 Dr. Révai Izor
 Richter Gedeon
 Dr. Richtmann Mózes
- 530 Rigócz Zsigmond
 Robitsek Géza
 Roheim Károly és Fia *k.*
 Dr. Roheim Ödön *k.*
 Róna József
- 535 Rónai Gyula
 Dr. Rosenak Miksa
 Rosenberg Henrik *k.*
 Rosenberg Félix
 Rosenfeld János *k.*
- 540 Rosenzweig Mór *k.*
 Roseth Gyula
 Rothberg Vilmos *k.*
 Rothmiller Tivadar
 Dr. Rotter Henrik
- 545 Dr. Rózsavölgyi Manó
 Dr. Sági Ernő
 Salgó Izsó
 Dr. Salgó József
 Salzberger József
- 550 Sándor Fülöp *k.*
 Sándor Pál *k.*
 Dr. Schæfer Zsigmond
 Dr. Schächter Miksa *k.*
 Schanzer Béla *k.*
- 555 Dr. Scheimann Emil *k.*
 Dr. Schiller Zsigmond *k.*
 Schillinger Sándor
 Schlanger Adolf *k.*
- VI. Eötvös-utca 29.
 VI. Eötvös-utca 29.
 V. Váci-körút 78.
 IX. Üllői-út 105.
 VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
 VII. Síp-utca 12.
 VII. Csányi-utca 5.
 VII. Dohány-utca 12.
 V. Wahrmann-utca 5.
 VI. Szabó József-utca 12.
 VII. Dohány-utca 2.
 VI. Teréz-körút 25.
 VII. Klauzál-utca 32.
 VI. Bajza-utca 30.
 V. Lipót-körút 13.
 V. Géza-utca 7.
 VI. Kmetty-utca 14.
 V. Akadémia-utca 11.
 V. Személynök-utca 23.
 VII. Rákóczi-út 22.
 VI. Podmaniczky-utca 6.
 V. Alkotmány-utca 4.
 V. Forgács-utca 5.
 VIII. József-körút 3.
 X. Szent László-tér
 IV. Papnövelde-utca 4.
 IV. Eskü-tér 5.
 VI. Teréz-körút 27.
 IV. Múzeum-körút 19.
 V. Dráva-utca 16.
 VI. Szerecsen-utca 41.
 V. Pester Lloyd.
 V. Kádár-utca 8.
 III. Timár-utca 20.

	Schlanger Armin <i>k.</i>	III. Bécsi-út 9.
560	Schlesinger Ede	VIII. Népszínház-utca 38.
	Schlesinger Gyula <i>k.</i>	VIII. Nagyfuváros-utca 27.
	Schlesinger és Polakovits <i>k.</i>	V. Tőzsdepalota.
	Schlesinger Sándor	I. Krisztina-körút 45.
	Schlichter Izidor <i>k.</i>	VI. Andrássy-út 23.
565	Schmidl Ignác	V. Sas-utca 6.
	Schöffler Bódog	VII. Erzsébet-körút 39.
	Schön Dávid <i>k.</i>	VI. Nagy János-utca 10.
	Schön Mór	VII. Damjanich-utca 44.
	Dr. Schreyer Jakab	V. Perczel Mór-utca 1.
570	Schulhof Gábor <i>k.</i>	V. Vécsey-utca 5.
	Schulz Vilmos <i>k.</i>	V. Nádor-utca 14.
	Schweiger Imre	IV. Irányi-utca 18.
	Schweitzer Henrik <i>k.</i>	VII. Thököly-út 49.
	Schwarz Adolf	V. Visegrádi-utca 12.
575	Schwarz Gusztáv	IV. Gizella-tér 6.
	Dr. Schwarz József	VI. Andrássy-út 14.
	Schwarz Lipót <i>k.</i>	VI. Ó-utca 6.
	Schwarz Mór	V. Báthory-utca 5.
	Schwarz Rudolf	V. Kálmán-utca 13.
580	Dr. Schwarz Vilmos <i>k.</i>	VII. Rákóczi-út 30.
	Dr. Sebestyén Károly <i>k.</i>	VIII. Népszínház-utca 19.
	Sebők József	VI. Bajza-utca 34/a.
	Seidler Vilmos	V. Szemere-utca 2.
	Serényi Samu	IV. Eskü-tér 5.
585	Sessler Zsigmond <i>k.</i>	VI. Vörösmarty-utca 60.
	Dr. Sichermann Bernát	V. Hitelbank.
	Dr. Simai Ödön	VII. Elemér-utca 38.
	Dr. Simon Izidor	V. Nádor-utca 23.
	Boglári Simon Jakab	V. Nádor-utca 23.
590	Simon Miksa	I. Kemenes-utca 12.
	Simonfi Jakab	VII. Abonyi-utca 21.
	Singer Sándor	VI. Andrássy-út 10.

	Singer Vilmos	VI. Lehel-utca 17.
	Singer Zsigmond <i>k.</i>	V. Mária Valéria-utca 12.
595	Soltész József	VII. Jávor-utca 11/b.
	Somló Gyula	I. Logody-utca 33.
	Somlyó Mór	V. Akadémia-u. 16.
	Sommer Ignác	VI. Podmaniczky-utca 81.
	Somogyi Albert	VII. Szabó József-utca 23.
600	Dr. Somogyi Manó	V. Alkotmány-utca 21.
	Dr. Sós Ernő	VIII. Röck Szilárd-utca 26.
	Spitz Gyula	V. Lipót-körút 19.
	Spitz Bernát cég	V. Fürdő utca 9.
	Spitz Márk <i>k.</i>	VI. Hajós-utca 25.
605	Spitzer József <i>k.</i>	IX. Czuczor-utca 4.
	Dr. Stadler Jakab <i>k.</i>	V. Vécsey-utca 5.
	Dr. Stamberger Salamon <i>k.</i>	V. Kálmán-utca 16.
	Dr. Stamberger Ferenc <i>k.</i>	V. Erzsébet-tér 15.
	Stampfer Kálmán	II. Fő-utca 11.
610	Dr. Stein Emil <i>k.</i>	IV. Koronaherceg-utca 5.
	Stein Miklós	VI. Vörösmarty-utca 36.
	Dr. Stein Miksa	VII. Rákóczi-út 38.
	Steinberger Jakab	V. Kárpát-utca 9.
	Steiner Jenő	VI. Szív-utca 16.
615	Steiner Jónás	V. Vécsey-utca 4/b.
	Dr. Steiner Lajos	I. Albrecht-út 11.
	Steinschneider Berthold	VII. Damjanich-utca 33.
	Stern Ábrahám <i>k.</i>	VIII. Népszínház-utca 27.
	Stern Alfréd	VI. Andrássy-út 24.
620	Stern Gyula <i>k.</i>	VI. Andrássy-út 19.
	Stern Henrik	IX. Lónyay-utca 17.
	Dr. Stern Ignác	VII. Dohány-utca 92.
	Dr. Stern József <i>k.</i>	III. Lajos-utca 148.
	Dr. Stern Samu	V. Nagykorona-utca 20.
625	Sterner Sándor <i>k.</i>	V. Lipót-körút 4.
	Stiffson Emil	V. Zoltán-utca 6.

- Strasser Alfréd *k.*
 Strasser Miksa *k.*
 Dr. Stricker Mór
 630 Surányi Béla
 Surányi József
 Szabó Rezső
 Szabolcsi Miksa *k.*
 Szász Béla
 635 Dr. Szegő Arnold
 Szekér Emil *k.*
 ifj. Székely Ignác
 Székely Ignác
 Dr. Székely Miksa
 640 Székely Mór *k.*
 Székely Ottó
 Székely Simon
 Szemere Jenő *k.*
 Szende Fülöp *k.*
 645 Szende Lajos
 Dr. Szenes Zsigmond
 Szepes Béla
 Szilárd Károly *k.*
 Dr. Szili Adolf
 650 Dr. Szirmai Manó
 Nagysárosi Szirmai
 Oszkár
 Dr. Tauber Jakab
 Tauszig Hugó *k.*
 Teichner Gyula *k.*
 655 Telcs Ede *k.*
 Dr. Temesváry Rezső
 Tenzer Emil
 Timár Jenő
 Toch Samu
 VI. Munkácsy-utca 15.
 V. Nádor-utca 6.
 VI. Hajós-utca 25.
 VI. Városligeti-fasor 24.
 VI. Pesti Napló.
 V. Táttra-utca 4.
 VI. Lövölde-tér 2/a.
 V. Széchényi-u. 2. Rudolfrpt.
 VI. Munkácsy utcai polg. isk.
 V. Nádor-utca 6.
 V. Zoltán-utca 12.
 V. Lipót-körút 22.
 VI. Liszt Ferenc-tér 6.
 V. Arany János-utca 10.
 VII. Aréna-út 46.
 V. Báthory-utca 20.
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 V. Zoltán-utca 2—4.
 V. Váci-körút 60.
 V. Sas-utca 17.
 IX. Soroksári-út 33.
 V. Sas-utca 6.
 VI. Hajós-utca 31.
 V. Perczel Mór-utca 2.
 VI. Dávid-utca 15.
 VI. Andrassy-út 19.
 IV. Váci-utca 10.
 VI. Lendvai-utca 8.
 VII. Erzsébet-körút 32.
 V. Báthory-utca 8.
 VII. Nyár-utca 14.
 V. Nádor-utca 34.

- 660 Tolnai Gyula
 Dr. Tolnai László
 Trebitsch Miksa
 Turóczy Sándor *k.*
 Tyrnauer Samu *k.*
- 665 Ungár Miksa *k.*
 Dr. Unger Bernát
 Urbán Adolf *k.*
 Urbán S. L.
 Vágó László
- 670 Vári Dezső
 Dr. Várkonyi Kálmán
 Vasadi Gyula
 Dr. Vermes Lajos
 Verő Henrik
- 675 Vértés Lajos *k.*
 Vidor Ernő
 Dr. Vidor Jenő
 Vidor József
 Dr. Virág Mór
- 680 Dr. Waldapfel János *k.*
 Waldner Mór *k.*
 Wahl Béla
 lovag Wechselmann Ign.
 vakok intézete
 Weidinger Miksa
- 685 Weiller Miksa *k.*
 Weiller Ottó *k.*
 Weimann Géza
 Weissmann Noé
 Weisz Bernát
- 690 Dr. Weisz Gyula
 Weisz Henrik
- Leszámitoló bank fiók,
 Baross-tér.
- IX. Ferencz-körút 30.
 V. Mária Valéria-utca 14.
 V. Zoltán-utca 2.
 V. Zoltán-utca 6.
 V. Arany János-utca 34.
 V. Gresham-palota.
 V. Sas-utca 1.
 V. Nádor-utca 17.
 I. Attila-körút 2.
 V. Ügynök-utca 10.
 VI. Nagymező-utca 19.
 VI. Podmaniczky-utca 43.
 V. Országház-tér 4.
 VI. Andrássy-út 52.
 VI. Andrassy-út 41.
 V. Váczi-körút 72.
 IV. Ferencz József-rkpt 27.
 VII. Király-utca 95.
 V. Nádor-utca 30.
 I. Villányi-út 13.
 VII. Erzsébet-körút 53.
 V. Bálvány-utca 26.
 VII. Mexicói-út 60.
 V. Nádor-utca 29.
 V. Bálvány-utca 4.
 V. Vécsey-utca 5.
 V. Béla-utca 5.
 II. Fő-utca 12.
 VIII. Kenyérmező-utca 6.
 X. Állomás-utca 9.
 V. Bálvány-utca 20.

	Dr. Weisz Hugó	VI. Eötvös-utca 28.
	Weisz Imre	V. Zoltán-utca 9.
	Dr. Weisz Jakab	VI. Gróf Zichy Jenő-u. 10.
695	Weisz Lipót	X. Jászberényi-út 5.
	Dr. Weisz Miksa	VI. Szondy-utca 22.
	Dr. Weisz Mór	X. Szent László-tér 19.
	Weisz Tivadar	V. Gorove-utca 3.
	Weiss Zsigmond	V. Arany János-utca 34.
700	Weiszberger Antónia <i>k.</i>	I. Fehérvári-út 10.
	Dr. Weiszburg Gyula <i>k.</i>	VII. Síp-utca 12.
	Dr. Wellesz Gyula <i>k.</i>	III. Óbuda, Izr. hitk. címén.
	Wellisch Hugó <i>k.</i>	VI. Király-utca 88.
	Wellisch Leó László	V. Nádor-utca 31.
705	Weitzenfeld Jakab	IV. Váci-utca 34.
	Widder Henrik	V. Arany János-utca 10.
	Wiener Mór	I. Kemenes-utca 6.
	Willheim Artur <i>k.</i>	V. Nádor-utca 3.
	Wimmer Mór	IX. Fővámter 10.
710	Wirth Kálmán	VII. Wesselényi-utca 44.
	Wittenberg Ignác	I. Pálya-utca 1.
	Wix Dávid	V. Bálvány-utca 20.
	Wodianer Artur	VI. Andrássy-út 121.
	Dr. Wolf Vilmos	VI. Eötvös-utca 24.
715	Wolfner Gyula	VII. Károly-körút 3.
	Wolfner József <i>k.</i>	VII. Károly-körút 3.
	Wolfner József <i>k.</i>	VI. Andrássy-út 10.
	Wolfner Tivadar	VII. Károly-körút 3.
	Wollák Soma	V. Akadémia-utca 6.
720	Wollner Fülöp <i>k.</i>	VII. Erzsébet-körút 53.
	Zádor Félix	V. Perczel Mór-utca 2.
	Zala Adolf <i>k.</i>	V. Lipót-körút 13.
	Dr. Zerkovitz Imre	V. Rudolf-rakpart 7.
	Zinsenheim Zsigmond	V. Aulich-utca 5.
725	Zoltán Béla <i>k.</i>	V. Bank-utca 1.

Zwack Miksa *k.*
 Dr. Zsengeri Samu
 Dr. Zsoldos Zsigmond

IX. Soroksári-utca 92.
 VII. Kazinczy-utca 31.
 V. Váci-körút 54.

b) *Vidéki tagok.*

Abádszalók.

Gróf F. Gyula

Alsósztrégova.

745 Freud Artur *k.*

Abaujszántó.

730 Dr. Fóthi Adolf

Antalfalva.

Dr. Fischer Miksa
 Dr. Klein Lipót

Abony.

Dr. Blumgrund Naftáli *k.*

Háy Mór

Dr. Hirn Márton *k.*

Izr. hitközség

735 Kopecki Armin

Pintér Gyula *k.*

Dr. Révész Géza

Richter Béla *k.*

Véli Miksa

Apa.

Teremiás Józsefné

Apátfalva.

Kalisch Mór

750 Perlusz Jakab

Apc.

Jungreis Samu *k.*

Adony.

740 Dr. Löwinger Sámuel *k.*

Arad.

Adler Andor

Bárány Dávid

Dr. Elek Oszkár

755 Funkelstein József *k.*

Végyvári Neumann Dániel

Reiniger A. S. *k.*

Singer Izraél

Dr. Steinitzer Pál

760 Dr. Vágvölgyi Lajos

Albertiirsa.

Dr. Pflug Sándor *k.*

Tábor Gyula

Ulmer István

Alsórétfalva.

Dr. Kácsér Mór

Aranyosmarót.

Dr. Ardó Sándor
 Dr. Perl Antal
 Pető Albert *k.*
 Pető Bertalan *k.*
 765 Dr. Vértés Henrik
 Dr. Weisz Zsigmond

Aszód.

Dr. Brück Adolf

Bácsalmás.

Dr. Fischhoff Béla
 Rosenberg Emil

Baja.

770 Dr. Bruck Aurél
 Dr. Bruck Samu
 Chevra Kadisa
 Dr. Dömötör Kálmán
 Fischer Adolf
 775 Fleischmann Benő fiai
 Grünhut Miksa
 Hesszer Gyula
 Izr. hitközség
 Izr. nőegylet
 780 Kaufmann Samu
 Krahl Ede
 Krausz Jakab
 Kun Lajos *k.*
 Dr. Lemberger Ármin
 785 Lemberger Rezső
 Pollák Lajos
 Pollák Illés

Ifj. Reich Vilmos

Reich Zsigmond

790 Dr. Rosenberg Samu

Somogyi Emil

Somogyi Gyula

Schliesser Miksa

Spitzer Ármin

795 Szász Ottó

Weidinger Dezső

Weidinger Rezső

Balassagyarmat.

Meissner József

Pollacsek Rezső

800 Dr. Révész Dezső *k.*

Weisz Arnold

Balmazújváros.

Fried Samu

Baranyamágocs.

Lebovits József

Barcánfalva.

Stössel Simon

Barcs.

805 Blum Dezső *k.*

Bátyu.

László Andor

Barsfűs.

Weisz Fülöp

*Békéscsaba.*Kun Ede *k.*

Dr. Révész Fülöp

810 Schwarz Jónás és Fia *k.*Wallerstein Mózes *k.*Wallerstein S. Sámuel *k.**Belényes.*Weinstein Márk *k.**Beregszász.*

Id. Bálint Sándor

815 Dr. Balkányi Jenő

Balkányi Odön

Farkas Jakab

Fehér Emil

Dr. Fehér Lajos

820 Friedländer Miksa

Gara Miksa

Goldglanz Pál

Hauszmann Ármin

Herskovits Lajos

825 Izrael & Schönfeld

Kasztor Sándor

Katz Jenő

Katz Jakab

Dr. Kertész Ede

830 Dr. Kertész Mór

Dr. Klein Jenő

Ifj. Klein Vilmos

Króh Izsó

Dr. Kroó Sándor

835 Dr. Mandel Emil

Dr. Niedermann Jenő

Ösztreicher Samu

Dr. Reismann Simon

Roóz Sándor

840 Steinberger Bertalan

Stern Salamon

Weisz Ferenc

Weisz Ignác

Beszterce.

Dr. Biss Kornél

845 Dr. Scherf Izraél

Besztercebánya.

Izr. hitközség

Izr. leányegylet

Dr. Porgesz Samu

Bezdán.

Berger Gyula

850 Nagy József

Bicske.

Freud Lajos

Herrmann Sándor *k.**Bodrogszerdahely.*

Guttman Mór

Bonyhád.

Fleischmann Lipót

855 Honig Albert *k.*

Müller Lipót

*Borosjenő.*Dr. Mérő Samu *k.**Brassó.*Deutsch Ármin *k.*

Einzig Bernát

860 Faragó Marcel

Fein Ármin

Goldfinger Adolf

Grosz Gyula

Goldsmann Miksa

865 Dr. Mandl Adolf

Kohlbach Simon *k.*

Mátyás József

Dr. Papp Lajos

Singer Mór

870 Tachauer Adolf *k.**Breznóbánya.*

Izr. hitközség

Buziás.

Brasch Mór

Csaca.

Eichenwald József

Klappholz József

875 Ruffeisen Alajos

Csákova.

Dr. Kohn Rezső

Csáktornya.

Friedenthal Andor

Heinrich M.

Mózes Bernát

880 Schwarz Jakab *k.*

Wollák Rezső

*Csáklyó.*Mandel Rudolf *k.**Csongrád.*

Farkas Mór

Csurgó.

Izr. hitközség

*Csurog.*885 Dr. Markovits Soma *k.*Roth Jakab *k.*Weisz Frigyes *k.*Weltmann Lipót *k.**Csuz.*

Honig Dávid

Cegléd.

890 Izr. hitközség

Izr. Betegsegélyző egyl.

Dr. Pfeffer György

Dr. Váradi Sámuel

Celldőmök.

Rosenberger M. Miksa

Dárda.

895 Sidlauer Ignác

Datk.

Hirschhorn Lipót

Debrecen.

Dr. Balázs Bertalan

Dr. Fejér Ferenc

Dr. Gutfreund Sámuel

900 Izr. hitközség

Izr. nőegylet

Izr. szentegylet

Dr. Szántó Sámuel

Weinstein Jakab

Dés.

905 Dr. Berkovits Bertalan

Friedlaender Gyula k.

Gálocsi Samu

Dr. Hollaender Samu

Jeremiás és Rosenberg

910 Dr. Vajda Lipót

Dr. Wettenstein Noé

Déva.

Blum Zsigmond

Deutsch Miksa

Hirsch Adolf

915 Laufer Arnold

Laufer Miksa

Dr. Leitner Mihály k.

Nussbaum Hermann

Seiger Gottlibné

920 Dr. Schulhof Zsigmond

Déaványa.

Berkovits D. Dezső

Grünfeld Ignác

Dévényujfalu.

Kohn Sámuel

Mittelmann M. és Társai

Dicsőszentmárton.

925 Dr. Erdős Izor

Diósgyőr.

Böhm Zsigmond

Veress József

Dombrád.

Dr. Diener Mór

Dombóvár.

Reinitz Gábor

930 Spitzer Sándor

Dorog.

Dr. Mosonyi Albert

Dunaföldvár.

Kovács Jenő k.

Dunaharaszti.

Pollák Jakab

Dunaszerdahely.

Steiner Salamon

Écska.

- 935 Braun Jakab
Dr. Messinger Károly

Eger.

- Dr. Czigler Henrik
Ernst Ede
Dr. Heimler Ede
940 Illés Béla
Dr. Klauber Frigyes *k.*
Kaufmann Alfréd *k.*
Mezei Dávid
Özv. Reich Ignácné
945 Rosner Jenő
Dr. Schwarz Sándor *k.*
Weinberger Zsigmond

Eperjes.

- Dr. Böhm Aladár
Chevra-Kadisa
950 Izr. hitközség
Dr. Propper József *k.*
Dr. Sonnenschein Simon

Érsekújvár.

- Dr. Fischhof Károly
Freund Benő
955 Grünfeld Adolf
Dr. Guth Jenő
Iskolapártoló talmudtóra
egylet (Roth Jenő ig-
tanító)
Neuhang Gyula
Pollák Vilmos

- 960 Singer József
Singer Lipót
Singer Izsó
Svitzer Rezső
Vadász Ferenc

Erzsébetfalva.

- 965 Graner Sándor
Izr. ifjúság önképzőköre
Izr. Nőegylet
Orbán Béla *k.*
Dr. Pártos Henrik

Eszék.

- 970 Halász Sándor
Dr. Kohlbach Oszkár
Dr. Ungár Simon *k.*

Esztergom.

- Dr. Spiegel Ármin *k.*
Dr. Berényi Zoltán *k.*

Etyek.

- 975 Dr. Burger Simon *k.*

Facset. (Krassó Szörény m.)

- Izr. hitközség *k.*
Wiener Vilma *k.*

Fehérgyarmat.

- Dr. Hunwald Izidor

Fehértemplom.

- Löwy Jenő *k.*

Feketepusztá, u. p. Lepsény.

980 Lonkai Ármin

Felsőíreg.

Dr. Fehér Soma

Felsőpulya.

Dr. Sipos Leó

Felsőszálláspatak.

Schlesinger Adolf

Felsővisó.

Glanzmann Zsigmond k.

985 Dr. Lax Samu

Ferenczmajor u. p. Devecser.

Rosenberg Henrik

Fiume.

Dr. Frank József

Hartmann József

Fogarás.

Domány Artur

990 Dr. Kelemen Adolf k.

Fugyivásárhely.

Nussbaum Sámuel

Galgóc.

Dr. Herzog Jakab

Izr. Leányok egyesülete

Izr. népiskola

Gálszécs.

995 Dr. Feldmann Jenő

Dr. Goldberger Ignác

Künstlinger Sámuel

Rátkai Péter

Dr. Schwarz Ignác

1000 Dr. Schreiber Nándor

Tyrnauer Tóbiás

Garamszentbenedek.

Dr. Krämer Béla

Garamszentkereszt.

Izr. hitközség

Gátalja.

Galandauer Alfréd

Gyergyóbékás.

1005 Simon Márton

Gyergyószentmiklós.

Stein Elek k.

Gyimesközéplak.

Smilovits Márton k.

Gyoma.

Breuer Lipót

Hartenstein Ignác

1010 Kner Izidor k.

Messinger Mór

Gyöngyös.

Bikur-Chólim egyesület

Chevra Kadisa

Feigl H. L.

1015 Izr. Jótékony Nőegylet

Keresk. csarnok

Maszkilcedoke Egylet

Statusquo Izr. Hitközség

Ormodi Adolf

1020 Péter Bertalan

Györke u. p. M.-Bód.

Alexander Simon

Győr.

Chevra-Kadisa

Dr. Erdély Jenő

Győr szabad kir. város

1025 Izr. hitközség

Mauthner Henrik *k.*

Szendrői Mór

Török Adolf

Gyula.

Braun Mór

1030 Czinczár Adolf

Czinczár Dezső

Izr. hitközség

Dr. Kohn Mór

Dr. Major Simon

1035 Reisner Ede *k.*

Schwimmer Adolf

*Halászi.*Dr. Léhner Jakab *k.**Határufalu.*

Neudorfer Izidor

Hátszeg.

Antal Márton

1040 Berger Mór

Dr. Deák Lajos

Dr. Steiner Vilmos *k.*

Dr. Székely Dezső

Dr. Vajna Farkas

1045 Vajna Izsó

Weil Lajos

Hatvan.

Dr. Sammt Dezső

Héjóbába.

Fried Miksa

Hernádgece.

Glück Lajos

Hódmezővásárhely.

1050 Dr. Arniszföld Endre

Arniszföld Sándor

Izr. hitközség

Kiss Bertalan

Pollák Sándor

1055 Seltmann Lajos *k.*

Steiner L. József

Hódság.

Dr. Schutz Miklós

Hosszúvölgypuszta.

Buchwalder Jónás

Igló.

Izr. hitközség

1060 Izr. iskolaszék

Izr. nőegylet

Krausz Áron

Dr. Lorber Adolf

Löwy Mór *k.*

1065 Pollák Simon

Rauchwerger Ármin

Rosenthal Vilmos

Tiroler Ármin

*Illava.*Fischer Félix *k.*

1070 Dr. Rosenthal Bertalan

Ipolyság.

Barok Ármin

Schmiedl Zsigmond *k.*

Statusquo izr. hitközség

Szabados Oszkár

1075 Dr. Vámos Béla *k.**Ivándárda.*

Láng Hermann

*Izakonyha.*Kaufmann Ignác *k.**Jánoshalma.*

Dr. Hollaender Adolf

Jászberény.

Chevra-Kadisa

1080 Dr. Gyárfás Ferenc

Izr. Hitközség

Dr. Kálmán Ödön

Leitner Ármin

Steinbach Béla

1085 Dr. Szivós Ferenc

Dr. Weisz István

Kalocsa.

Dr. Szántó Lajos

Dr. Vértés Izsó

Wolf Mór

*Kápolnás.*1090 Taussig Sándor *k.**Kaposvár.*

Dr. Berger Sámuel

Fábián Miksa

Dr. Herzog Manó *k.*

Izr. hitközség

*Kapuvár.*1095 Dr. Fränkl Illés *k.**Karácsond.*

Klein Aladár

Karánsebes.

Dr. Lóth Ernő

Pető Leó *k.*

Dr. Roth Ernő
1100 Wiener Gyula

Kassa.

Chevra Kadisa
Izr. anyahitközség
Izr. Leányegyesület
Dr. Kircz Viktor *k.*
1105 Korach Hermann *k.*
Dr. Weisz Béla

Kecskemét.

Feldmayer Ignác
Fischpán Mór
Gross Simon *k.*
1110 Izr. hitközség
Kovács Jenő

Keszthely.

Beck Sándor
Izr. hitközség
Neumark Ignác
1115 Dr. Schwarz Zsigmond

Kézsmárk.

Hartmann Izidor
Dr. Pollak Vilmos *k.*
Dr. Teichner Lipót

Kisbér.

Izr. hitközség
1120 Kohn Lipót *k.*
Dr. Neumann Jákó

Kiskunhalas.

Grosz Adolf
Dr. Hofmeiszter Juda
Hofmeister Mór

Kismarton.

1125 Fehér Mózes
Id. Wolf Lipót
Wolf Sándor *k.*

Kispest.

Herbacsek Bertalan

Kisporuba.

Haas Adolf

Kisselmec.

1130 Löwinger Lajos

Kisszekeres.

Fried Dezső

Kisterenne.

Dr. Schönfeld Mór *k.*

Kisvárdá.

Dr. Földes Mór
Kálmán Sándor
1135 Kereskedelmi Kör *k.*
Molnár József
Radó Adolf
Reismann Samu
Széll Mihály *k.*
1140 Dr. Vadász Lipót

- Weisz Lajos
Zuckermann Bernát
- Klekk.*
Berger Ignác k.
- Kolozsvár.*
Balassa Henrik
1145 Bergner Mór
Blumenfeld Simon
Burger Frigyes
Dr. Eisler Mátyás k.
Dr. Farkas Mózes k.
1150 Dr. Fenyő Béla
Frankl Miksa
Gombos Benő
Dr. Haar Alfréd
Halász Jenő
1155 Izr. nőegylet
Dr. Klug Lipót
Lasz Lázár k.
Mestitz Ferenc
Dr. Mezei Sándor
1160 Neuberger Zsigmond
Orth. izr. hitközség
Dr. Rosenberger Mór
Rosenfeld Mayer
Spitzer Mór
1165 Dr. Szántó Zoltán k.
Dr. Szarvas Jakab
Szenes Károly
Török Sándor
Wertheimer Samu
- Komárom.*
1170 Chevra-Kadisa
Fried Jenő k.
Izr. hitközség
Milch Ármin k.
- Korompa.*
Dr. Schwarz Izidor
- Körmend.*
1175 Grünbaum Béla
Izr. hitközség
Rosenberg Dezső k.
- Körmöcbánya.*
Izr. hitközség
- Körösbökény.*
Klein József
1180 Künstler Andor
- Kőszeg.*
Dr. Kopfstein Lipót
Dr. Wiener Márk
- Kunbaja.*
Rosenberg Mátyás
- Kunszentmárton.*
Dr. Neuberger Márk
1185 Schiffer Móric
- Lábod.*
Hermann Márkus k.

Lekence.

Dr. Balázs Lipót

Léva.

Izr. hitközség

Lippa.

Büchler Károly

1190 Grosz József

Dr. Steiner János

Schwarz János

Liptószentmiklós.

Bacher Ármin

Gansl Ignác

1195 Dr. Hertzka Gyula k.

Dr. Lefkovits Salamon

Dr. Singer József

Stark Ármin

Liptóújvár.

Bloch Mór k.

Losonc.

1200 Dr. Barta Mór

Dr. Fischer József

Kirner József

Klein Pál

Lederer Antal

1205 Löwy Adolf és Fiai

Löwy Herman

Mannheimer Leó

Mühlstein Mihály

Sternlicht Sándor

1210 Tarján Ödön

Dr. Vajda Béla k.

Lugos.

Dr. Csermely Gyula

Dr. Fényes József

Izr. hitközség

1215 Klein Sámuel

Dr. Lenke Manó

Tyroler Emil k.

Vértés Lajos

Mágocs.

Honig Dávid

1220 Komlós Miklós

Dr. Stauber Hugó k.

Magyarkanizsa.

Grünner József

Makó.

Dr. Adler Artúr

Chevra-Kadisa

1225 Dr. Dózsa Sámuel

Dr. Dózsa Simon

Ehrenfeld Bernát

Dr. Gonda József

Incze Sándor

1230 Iritz Gyula

Izr. hitközség

Dr. Kecskeméti Árm. k.

Krausz A. M. k.

Neumann Zsigmond

1235 Teltsch Adolf k.

Máramarossziget.

- Altmann Ferenc
 Farkas Sámuel
 Dr. Grünwald Zsigmond
 Dr. Heller Zsigmond *k.*
 1240 Holzmann Samu
 Dr. Klein Artur
 Krausz Miklós
 Dr. Lax Manó
 Rózsa Lajos
 1245 Schnitz József
 Schöngut Sándor
 Silberstein Emil
 Dr. Sternberg Aladár
 Szmuk Samu
 1250 Dr. Tauber Henrik
 Weisz Hugó

Margitta.

- Berger Béla
 Dr. Havas Imre
 Vadász Jenő

Marosillye.

- 1255 Kohn Jónás

Marosludas.

- Dr. Havas Sándor

Marosvásárhely.

- Betegsegélyző temetke-
 zési egyesület
 Bretter Vilmos
 Bürger Albert

- 1260 Farkas Izsák
 Fekete Bernát
 Fekete Izsák
 Goldschläger Osias
 Dr. Groszmann Rezső
 1265 Halász József *k.*
 Dr. Hirsch Gusztáv
 Kállai Adolf
 Dr. Löwy Ferenc *k.*
 Mestitz Albert
 1270 Mestitz Henrik
 Mestitz Mór *k.*
 Milhoffer Pál
 Révész Béla
 Smilovits Jakab *k.*
 1275 Vajda Zsigmond

Málca.

- Dr. Roth Mihály

Mátészalka.

- Klein Andor
 Simonyi Zoltán

Mátyásföld.

- Frey József *k.*

Mezőberény.

- 1280 Dr. Grünwald Dezső
 Izr. hitközség

Mezőkászony.

- Dr. Kiss Béla
 Dr. Weltmann Sándor

Mezőkövesd.

Dr. Roth Dezső

*Mezőtúr.*1285 Balla Jenő
Csendes Mihály*Mindszent.*

Izr. hitközség

*Miskolc.*Baruch Gyula
Bernát Sámuel
1290 Chevra-Kadisa
Fried Ernő
Dr. Fűrész Jenő
Gottfried Bertalan
Aut. Orth. Izr. hitk. k.
1295 Dr. Kurz Jakab k.
László Adolf k.
Nagy Emil
Dr. Pollacsek Vilmos
Dr. Rosenberg Márton
1300 Dr. Sidlauer Ármin
Schrecker S. L. k.
Dr. Venetianer Jakab*Mohács.*Blau Rezső
Dr. Flesch Ármin k.
1305 Halász Ármin
Dr. Löwy Jakab
Dr. Miskolczy Gyula
Miskolczy Sándor

Popper I. D.

1310 Wolf Zsigmond

*Mohol.*Horváth Emil
Mannheim Simon k.*Monor.*Dr. Huppert Jakab
Ker. Hitelbank*Mór.*1315 Büchler P. k.
Dr. Heumann J. k.*Móricföld.*

Dr. Donáth József

*Moson.*Dr. Hoffner Elek
Izr. hitközség
1320 Dr. Weisz Lajos*Mosonszolnok.*

Dr. Rainer Miksa k.

*Munkács.*Braun Sándor
Dávid Ignác
Dr. Denenfeld József
1325 Fisch Jenő
Dr. Fried Soma
Fullmann Manó
Dr. Gergely Albert k.

- Gottesmann Sámuel
 1330 Grünstein Mór
 Dr. Guth Menyhért
 Katona Jenő
 Dr. Katz Sándor
 Reizsmann Sámuel
 1335 Rosenfeld Arnold
 Saphir Albert
 Dr. Saphir Manó
 Saphir Nándor
 Dr. Schlesinger Frigy.-né
 1340 Strausz Lajos
 Tulipán József
 Weinberger Benő
 Weinberger Miksa
 Zahler Ignác

Nagyatád.

- 1345 Ilkovits Lipót k.
 Dr. Jelinek Ármin
 Dr. Kommen Elek
 Markovits Albert
 Rotter Bernát
 1350 Wimmer Ignác

Nagybecskerek.

- Hiller László
 Hirtenstein Márk
 Izr. hitközség k.
 Dr. Klein Mór k.
 1355 Mayer Henrik k.
 Dr. Pollák Győző
 Temmer Sándor k.
 Winter Fülöp

Nagybereg.

Künsztler József

Nagybiccse.

- 1360 Id. dr. Holzmann Lajos
 Izr. hitközség k.
 Dr. Weisz Arnold k.

Nagykanizsa.

- Böhm Emil
 Grünhut Henrik
 1365 Heltai József
 Hirschler Sándor
 Dr. Miklós Dezső
 Dr. Neumann Ede k.
 Singer József
 1370 Sommer Ignác
 Stern Oszkár J. k.
 Stern Sándor
 Weiser József
 Weisz Tivadar

Nagykaroly.

- 1375 Berger Armin
 Bing Mór
 Csetényi Lajos
 Diamant Samu
 Kaufmann Jenő
 1380 Singer Márton
 Singer Mór

Nagykikinda.

- Adler Emil k.
 Frankl Jakab k.

Izr. hitközség
 1385 Kálmán Géza
 Dr. Kácsér Zsigmond
 Dr. Müller Adolf
 Révész Nándor
 Dr. Rosenstein Mór
 1390 Dr. Sebestyén Emil
 Dr. Wolf Lipót

Nagykörös.

Dr. Dezső János
 Izr. hitközség
 Dr. Révész Simon

Nagylak.

1395 Benedict Jenő k.

Nagymihály.

Friedmann Mihály k.
 Dr. Glück Soma
 Dr. Kállay József
 Sterek Hermann
 1400 Dr. Widder Márk

Nagyráska.

Mandel Lipót

Nagyszalonta.

Dr. Barta Ferenc
 Izr. hitközség
 Kornstein Hermann
 1405 Sebestyén Sándor

Nagyszentmiklós.

Izr. hitközség

Jászai Vilmos k.
 Ürményi Antal k.

Nagyszombat.

Diamant Samu k.
 1410 Glaser Lajos k.
 Dr. Juszth Armin k.
 Schlesinger Hermann
 Stein Miksa
 Winterberg Adolf k.

Nagyszöllös.

1415 Bányász Menyhért
 Dr. Kraemer Lipót
 Rubin Salamon

Nagyvárad.

Dr. Adorján Ármin
 Dr. Adorján Emil
 1420 Dr. Bárdos Imre
 Dr. Berkovits René
 Bihari Endre
 Dr. Dénes Andor
 Farkas Izidor
 1425 Dr. Fehér Adolf
 Fényes Manó
 Dr. Fleischer Béla
 Dr. Fleischer Lajos
 Grósz Imre
 1430 Grünwald Jenő
 György Ernő
 Dr. Kecskeméti Lipót k.
 Kálmán Ernő
 Krausz Adolfné

- 1435 Laendler Ferenc
Lakatos I. József
Leitner Márton
May Sándor
Dr. Mihelfy Lajos
- 1440 Dr. Moskovits József
Nussbaum Gyula
Dr. Perczel Adolf
Dr. Popper Ákos
Reismann Mór
- 1445 Dr. Rezső Mór
Sonnenfeld Adolf
Dr. Schiff Ernő
Dr. Váli Péter
Dr. Visznai Ferencz
- 1450 Vermes Kornél
Wechsler Adolf *k.*
- Nógrádecseg.*
- Dr. Zuckmann Mór
- Nyirbátor.*
- Mandel Dezső *k.*
Molnár Lajos
- Nyiregyháza.*
- 1455 Baruch Artur
Dr. Bernstein Béla *k.*
Britz Miksa
Führer Mihály
Dr. Guttmann Zsigmond
- 1460 Glück Mór
Geiger Béla
Dr. Haas Emil
- Kun Mátyás
Rosenthal Ferenc
- 1465 Stark Ignác *k.*
Statusquo izr. hitközség
Zoltán József
- Nyírlövő.*
- Zuckermann Arnold
- Nyírmada.*
- Stein Salamon
- Nyitra.*
- 1470 Izr. leányegyesület
Izr. Népisk. tantestülete
Dr. Klein Dezső
- Óbecse.*
- Freund József *k.*
Izr. hitközség
- 1475 Dr. Székely Ignác
- Ófutak.*
- Schwarz Mór *k.*
- Ógyalla.*
- Dr. Fóthi Sámuel *k.*
- Oravicabánya.*
- Dr. Baumann Izsó
Belgrader József
- 1480 Grosz Adolf
Dr. Schmidl Dávid

Orosháza.

Tafler Jakab

Palánka.

Rosenstock Samu k.

Pancsova.

Dr. Graber László

1485 Izr. hitközség

Izr. nőegylet

Dr. Weil Adolf

Pazdics.

Weinberger Jenő

Pápa.

Blau Henrik

1490 Dr. Kende Ádám

Dr. Löwy László

Pápai Zsidó Deákok

Egyesülete.

Steinberger Lipót

*Párisháza,**u. p. Liptó-Szjelnic.*

Schwarc Jakab

Pécs.

1495 Jánosi Engel József k.

Dr. Jánosi Engel Róbert

Dr. Fodor Ignác

Füchsl Arnold k.

Goldberger József k.

1500 Dr. Greiner József

Izr. iskola k.

Id. Krausz Béni

Krausz Vilmos

Dr. Lóránt Lipót

1505 Dr. Perls Ármin k.

Spitzer Jakab

Dr. Stein Lajos

Ullmann Mór k.

Wertheimer Jakab k.

Petőszinnye.

1510 Weisz Vilmos

Pilis.

Schwarz Samu k.

Pogányszentpéter.

Löwenstein Emil

Polgárdi.

Dr. Márkus Sámuel k.

Poroszka.

Singer Lajos

Pozsony.

1515 Dr. Ernyei Lipót

Hauer Miksa

Pöstyén.

Dr. Neuwirth Nándor k.

Prázsmár.

Farkas Mór

Privigye.

Freiberg Bernát
 1520 Dr. Gömörö Zsigmond
 Dr. Weil Zsigmond

Puhó.

Dr. Beer Bernát
 Donáth Manó *k.*
 Engel József
 1525 Dr. Haas Lipót
 Schwarz Izidor

Pusztatorró, u. p. Tápiósáp.

Schwarz Pál *k.*

Pusztatepke.

Wohl Sándor

Püspökladány.

Deési Rudolf

Rajka.

1530 Dr. Trostler Mór *k.*

Ráckeve.

Berger Jakab

Rákoskeresztur.

Oroszlán Vilmos *k.*

Rákospalota.

Feith Gábor

Rimaszombat.

Dr. Weinberger Rezső

Rozsnyó.

1535 Dr. Auerbach Lajos
 Dr. Gotthilf Mihály
 Roth Ernő
 Dr. Weizskopf Arthur

Ruma.

Dr. Fischer Mór *k.*
 1540 Fried Izsó

Salgótarján.

Gerő Nándor *k.*

Sarkad.

Boross Miksa *k.*
 Pick Samu

Sándorfalva.

Dr. Gonda Mór
 1545 Schwarz Sámuel

Sárbogárd.

Engel Ármin *k.*

Sárisáp.

Kohn Rezső

Sárvár.

Deutsch Jenő
 Dr. Eibenschütz Emil
 1550 Goldschmied József *k.*
 Báró Hatvany Béla
 Heller Mór
 Kelemen Alfréd

- Krausz József
 1555 Loránt Gyula
 Dr. Molnár Jákó *k.*
 Plesch Károly
 Dr. Rácz Imre
 Schnabel S. Zsigmond
 1560 Spiegel Jenő
 Sulzbeck Henrik
 Winkler Elemér
- Sátoraljaujhely.*
 Alexander Vilmos
 Brüll Miksa
 1565 Dr. Buza Barna
 Dr. Erényi Manó
 Dr. Fried Samu
 Dr. Friedmann Ármin
 Grünbaum Simon
 1570 Haas Adolf
 Haas Fülöp
 Kertész Ödön
 Klein Izidor
 Dr. Klein Károly
 1575 Dr. Lichtenstein Jenő
 Markovics Márkus
 Neufeld József
 Reichárd Ármin
 Dr. Reichárd Salamon
 1580 Dr. Rudali Izráel
 Schweiger Márkus
 Dr. Székely Albert *k.*
 Widder Gyula
 Zimmer Adolf
 1585 Zimmer Henrik

- Segesvár.*
 Bretter Sámuel *k.*
Selmecebánya.
 Dr. Kapp József
- Siklós.*
 Engel Sándor *k.*
 Dr. Junger Mózes *k.*
 1590 Pick Miksa *k.*
 Spitzer Ede *k.*
 Spitzer Sándor *k.*
 Weisz Ignác
- Siófok.*
 Heimann Rafael
 1595 Dr. Ney József
- Siómaros.*
 Braun Dávidné
- Soborsin.*
 Löwinger Samu
- Somogyapáti.*
 Özv. Honig M. Lipótné
- Sopron.*
 Bolgár Ignác
 1600 Drózsa Alfréd
 Fleischer József
 Ifj. Hacker Lipót *k.*
 Izr. hitközség
 Klein Sándor *k.*

- 1605 Dr. Lukács Sándor
 Dr. Müller József
 Dr. Pollak Miksa *k.*
 Dr. Rosenfeld Nátán *k.*
 Dr. Schwarcz Ignác *k.*
 1610 Steiner Albert
 Vogl Antal
 Dr. Winkler Adolf

Soroksár.

- Miklós Benő
 Dr. Schäfer Adolf *k.*
 1615 Scheibner Félix

Stubnyafürdő.

- Dr. Milch Gyula

Sümege.

- Dr. Pfeiffer Izsák
 Izr. hitközség

Szabadka.

- Dr. Barta Antal *k.*
 1620 Fürst Béla *k.*
 Dr. Geréb Mihály
 Klein Géza
 Kunetz Ignác
 Kunetz Jakab
 1625 Löbl Salamon
 Reiter Károly
 Rottmann Imre
 Dr. Singer Bernát *k.*
 Dr. Tauszig Izsó

- 1630 Dr. Vécsei Jenő
 Dr. Wilhelm Adolf

Szabadszállás.

- Heisler Márton *k.*
 Krausz Ármin
 Vajna József *k.*

Szarvas.

- 1635 Dr. Déri Henrik
 Dr. Friedmann Ernő
 Grimm Mór
 Dr. Reisman Adolf
 Dr. Szemző Gyula
 1640 Wolf Herman

Szászrégen.

- Dr. Schwarcz József

Szászsebes.

- Erdősi Baiersdorf Nánd. *k.*
 Erdősi Baiersdorf Rich. *k.*

Szatmár.

- Bárány Samu
 1645 Chevra Kadisa
 Dr. Ehrenreich Lipót
 Dr. Farkas Jenő
 Dr. Fekete Samu
 Hirsch Sándor
 1650 Dr. Jordán Sándor
 Klein Vilmos
 Krassó Miksa *k.*
 Cs. Mayer Károly

Cs. Mayer Sándor

1655 Teitelbaum Hermann

Dr. Weisz Károly *k.**Szeged.*Beck Jenő *k.*Dr. Biedl Samu *k.*

Deési Béla

1660 Dr. Engel Mór

Dr. Goldschmidt György

Izr. hitközség *k.*

Dr. Kompolti Ábrahám

Kovács Antal

1665 Landesberg Mór *k.*Dr. Löw Immanuel *k.*

Dr. Löwinger Adolf

Várhelyi dr. Rósa Izsó *k.*Taussig Ármin *k.*

1670 Vas Károly

Wimmer Fülöp

Székesfehérvár.

Basch Adolf

Bernstein Samu

Braun Lajos

1675 Chevra-Kadisa

Dr. Fürst Aladár *k.*

Dr. Lukács Gyula

Melczer Jakab

Pető Miksa

1680 Dr. Steinherz Jakab *k.*

Vall. hitközség

Virág Sándor *k.**Szekszárd.*

Dr. Gulyás József

Leicht Lajos

1685 Dr. Leopold Kornél

Leopold Mihály

Dr. Müller Ferenc

Pirnitzer József és Fiai

Dr. Rubinstein Mátyás

1690 Schmideg Mór *k.*Wolf Henrik *k.*

Dr. Zipser Jakab

Szentes.

Dr. Friedmann Gyula

Izr. hitközség *k.**Szentgotthárd.*

1695 Dr. Erdélyi Jenő

*Szepesófalv.*Dr. Bottenstein Zsigm. *k.*Dr. Klein Ignác *k.*

Dr. Schönfeld Lipót

Szigetvár.

Izr. hitközség

Szilágysomlyó.

1700 Ifj. Brüll Sámuel

Herskovits Lipót

Dr. Keller Samu *k.*

Dr. Porjesz Aladár

Dr. Székely Sándor

1705 Dr. Szilágyi Sándor

Wollner Albert

*Szilfamajor.*Leopold Lajos *k.**Szinyérváralja.*

Neumann Mór

Stern Mór

Szirák.

1710 Dr. Vajda Mór

Szlatina.

Nádor Henrik

Szolnok.

Adler Ignác

Béla Miklós

Gyárfás Béla

1715 Havas Lipót

Dr. Heves Kornél *k.*

Holzer Vilmos

Kalmár Miksa

Dr. Karczag Sándor

1720 Dr. Kerényi Samu

Klein Mór *k.*

Kovács Béla

Lippe Vilmos

Moller Arnold

1725 Österreicher Lipót *k.*

Dr. Papp Illés

Schlesinger Zsigmond

Sebők Nándor

Dr. Vámos Géza

1730 Zucker Imre

Szolyva.

Dr. Geiger Frigyes

*Szombathely.*Dr. Dános Emil *k.*

Ifj. Deutsch Samu

Deutsch Ottó

1735 Fürst Dezső

Dr. Haimann Miksa

Dr. Horovitz József

Izr. iskola

Kemény József *k.*1746 Láng Ignác *k.*

Mayer Lajos

Neumann Miksa

Pintér Márton

Rosenberg Béla *k.*1745 Schwartz Ignác *k.*Dr. Viola Ödön *k.*

Ifj. Weiner Mór

Wohl Lajos

Wolf Izsó

1750 Zoltán Elek

*Szucsány.*Dr. Haáz Simon *k.*

Jellinek Bertalan

Klein Sándor

Porges Adolf

1755 Schulz Lajos

Tákos.

Hegyí Zsigmond

Tamási.

Dr. Hirsch Sándor

Tápiógyörgye.

Györgyei Illés k.

Tapolca.

Izr. hitközség

1760 Dr. Hoffmann László
Pollákné Frisch Adél
Dr. Schönwald Károly

Tata.

Dr. Goldberger Izidor

Temerin.

Schossberger Simon

Temesvár.

1765 Bernstein Győző k.
Buziási Eisenstaedter R.
Dr. Drechsler Miksa
Friedmann Manó
Dr. Günsz Áron k.

1770 Gyárvárosi izr. hitközs.
Dr. Hajdu Frigyes
Dr. Kemény Gyula
Köves Andor k.
Lénárd Jakab k.

1775 Neubauer Vilmos
Dr. Ozorai Lajos
Dr. Rosenthal Mór
Dr. Singer Jakab k.
Verő Adolf

Tiszafüred.

1780 Dr. Békefi Lajos
Dr. Kiss Aladár

Tiszaörs.

Klein Sándor

Tiszaszentimre.

Wildmann Ignác

Tiszolc.

Grünmann Ármin
1785 Kohn Albert

Tokaj.

Lazarovits Adolf
Neumann Albert

Toldipusztá.

Margalit Alfréd

Tolna.

Krausz Béla

Torda.

1790 Lázár Mendel Simon
Mendel serfözde r. t.

Torontálvásárhely.

Guttman Vilmos k.

Trencsén.

Id. Donáth Manó
Hoffmann Jenő

1795 Dr. Lichtenstein Adolf
Popper Zsigmond

Trencsénteplic.

Engel Károly
Dr. Szépházy Emil

Turjaremete.

Mermelstein Arnold

Turkeve.

1800 Izr. Nőegylet

Turnicska.

Bader Manó

Turócszentmárton.

Büchler Hermann
Roth Ignác
Vértes Ede

Tustya.

1805 Berger Márton

Ujkécske.

Izr. hitközség
Id. Oppenheim Adolf k.

Ujpest.

Dr. Altver József
Arányi Adolf
1810 Aschner Lipót k.
Bak József
Barta Manó k.

Dr. Boros Mór
Brenner Márton

1815 Deutsch Béla
Ehrenwald László k.

Dr. Elek Pál
Dr. Fadgyas Gyula
Fischman Miksa

1820 Földes Ármin k.

Földes István
Fuchs Bernát

Dr. Führer Simon k.
Grünbaum Vilmos

1825 Hévizgyörki dr. Héder-
váry Sámuel

Dr. Holló Artur
Izr. hitközség
Kalmár Károly

Dr. Kálmán Ödön

1830 Kepes Ferenc
Dr. Kiss Sándor
Klein Ignác

Dr. Kohlmann J. Gyula
Lichtenstein Lipót

1835 Dr. Lichtmann Mór
Löwy Ernő

Mezei Elek
Nasser Samu
Dr. Oszmann Mór

1840 Pintér József

Schwarcz Ignác
Schwarcz Jakab
Székely Miksa

Vágó Miksa

1845 Veisz Zoltán

Dr. Venetianer Lajos *k.*

Weisz Mór

Ujverbász.

Hirschl Manó

Sziklai Albert

*Ujvidék.*1850 Ernst Bernát *k.*

Dr. Freund Ede

Dr. Gál Ödön *k.*

Izr. hitközség

Dr. Kovács Bódog

1855 Dr. Kubinyi Károly

Dr. Lustig Nándor

Roth Vilmos *k.**Ungvár.*

Friedmann Mayer

Izr. Szentegylet *k.*

1860 Lendvai Aladár

Dr. Rein Artur

Dr. Reismann Henrik

Rozgonyi József

Dr. Sajó Elek

1865 Ungvári izr. iskola tan-
testülete*Vác.*

Biel Jenő

Chevra Kadisa

Deutsch Gábor *k.*

Kemény Bertalan

1870 Dr. Lengyel Soma *k.*

Dr. Révész Béla

Dr. Oberländer József *k.*

Weiner Ignác

Vágszállás.

Schlesinger József

Vágújhely.

1875 Dr. Füredi Lipót

Izr. alreáliskola

Izr. hitközség

Dr. Sonnenfeld Bernát

Varannó.

Cséri Hermann

1880 Dr. Kasztriner László

Landesmann Mór

Dr. Mandel Gyula

Dr. Simonovits Ignác

Dr. Török Vilmos

*Vecsés.*1885 Herbacsek Vilmos *k.**Verebély.*

Fischer Miksa

Versec.

Izr. hitközség

Dr. Oppenheim Ármin

Dr. Szidon Adolf

Veszprém.

1890 Izr. hitközség
Dr. Hoffer Ármin

Villány.

Bader Samu

Zagreb.

Dr. Káldor Artur
Gajeva ulica 47.
Kövesdi Imre
Petrinjsky-u. 52.
1895 Stern Adolf Vlaska-u. 89.

Zalaegerszeg.

Dr. Kaiser Emil k.

Zámoly.

Vogl Sándor k.

Zilah.

Fried Dezső k.
Gerő Antal
1900 Jakab Lajos
Jakabfi Izsák
Porjesz L. Lajos
Ressler Adolf
Terner Jakab

Zimony.

1905 Polgár Gábor k.
Dr. Urbach Henrik k.

Znióvár-alja.

Wagner Artur

Zombor.

Bruck Ármin
Dr. Fischer Mihály k.
1910 Styrum Mór

Zsablya.

Fischer M. Jakab
Dr. Schwarz Henrik

Zsolna.

Grün Gyula
Izr. hitközség
1915 Dr. Klein Emil
Dr. Kux Vilmos
Roth Jakab
Dr. Schlesinger Emil

Zsombolya.

Ifj. Schlesinger Dávid
1920 Schlesinger Dezső

c) *Külföldi tagok.**Bécs.*

Deutsch Zsigmond
IX. Pramergasse 10.

Prof. dr. S. Krausz
Ferdinandstrasse 23.
Rosenberg Hermanné k.
IX. Glasergasse 10.

Csernovitz.

Klein Márton
 1925 Politzer Izsó
 Dr. Rosenfeld József *k.*

Hamburg.

Dr. Leimdörfer Dávid
 Morweidestr. 5.

Dolnja-Tuzla.

Breiner Dezső
 Domány Hermann *k.*

Sarajevo.

1930 Dr. Fischer József *k.*

Összefoglaló kimutatás.

Alapító tag	22
Pártfogó „	13
Pártoló „	63
Rendes „	Budapesten	728
„	„ vidéken	1192
„	„ külföldön	10 1930
		<u>2028</u>

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1914. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5674 **Tébét** 3.
- 3 Sz. Vajjigás
- 8 Tébét 10. böjtje
- 10 Sz. Vajechi
- 17. Sz. Semót
- 24. Sz. Váérá
- 28 **Sebát** újholdja
- 31 Sz. Bó

Február.

- 7 Sz. Besallách
- 11 Sebát 15.
- 14 Sz. Jitró
- 21 Sz. Mispátim
Sekálim
- 26 **Adár** újholdja
- 27 Újhold 2. napja
- 28 Sz. Terúma

Március.

- 7 Sz. Tecavvé. Zákór
- 11 Eszter böjtje
- 12 Purim
- 13 Súsán Púrim
- 14 Sz. Ki-tisszá
- 21 Sz. Vajjakél-Pekudé.
Párá
- 28 Sz. Vajjikrá Niszán új-
holdja Hachódes

Április.

- 4 Sz. Cáv Sabbat Haggádól
- 10 Pészach előestéje
- 11 Sz. **Pészach** 1. napja
- 12 **Pészach** 2. napja
- 17 **Pészach** 7. napja
- 18 **Pészach** 8. napja
- 25 Sz. Semíni
- 26 **Ijjár** újholdja
- 27 Újhold 2. napja

Május.

- 2 Sz. Tazríá-Mecóra
- 9 Sz. Ácharé-Kedósim
- 14 Ómer 33. napja
- 16 Sz. Emór
- 23 Sz. Behár-Bechukkótáj
- 26 **Sziván** újholdja
- 30 Sz. Bemidbár
Sábúót előestéje
- 31 **Sábúót** 1. napja

Junius.

- 1 **Sábúót** 2. napja
- 6 Sz. Nászó
- 13 Sz. Behaalóteká
- 20 Sz. Selách
- 24 **Tammúz** újholdja
- 25 Újhold 2. napja
- 27 Sz. Kórach

Julius.

- 4 Sz. Chukkat
- 11 Sz. Bálák
- 12 Tammúz 17. böjtje
- 18 Sz. Pínechász
- 24 **Áb** újholdja
- 25 Sz. Mattót

Augusztus.

- 1 Sz. Debárim. Chazón
- 2 **Áb** 9. böjtje
- 7 **Áb** 15.
- 8 Sz. Váetchannán
- 15 Sz. Ékeb
- 22 Sz. Reé. **Elúl** újholdja
- 23 Újhold 2. napja
- 29 Sz. Sófetim

Szeptember.

- 5 Sz. Kí-técé
- 12 Sz. Kí-tábó
- 13 Szelíchót 1. napja
- 19 Sz. Niccábim
- 20 Rós-Hassána előestéje
- 21 **Rós-Hassána** 1. napja
5675 Tisri 1.
- 22 **Rós-Hassána** 2. napja
- 23 Gedalja böjtje
- 26 Sz. Vajjélek Súbá
- 29 Jóm Kippúr előestéje
- 30 **Jóm Kippúr**

Október.

- 3 Sz. Háazinu
- 4 Szukkót előestéje
- 5 **Szukkót** 1. napja
- 6 **Szukkót** 2. napja
- 10 Sz. Chól-Hammóed
- 11 Hósána
Rabba
- 12 **Seminí acéret**
- 13 **Szimchat tóra**
- 17 Sz. Berésit
- 20 **Marchesván** újholdja
- 21 Újhold 2. napja
- 24 Sz. Nóach
- 31 Sz. Lek-leká

November.

- 7 Sz. Vajjérá
- 14 Sz. Chajjé-Szára
- 19 **Kiszlév** újholdja
- 21 Sz. Tóledót
- 28 Sz. Vajjécé

December.

- 5 Sz. Vajjislach
- 12 Sz. Vajjéseb
- 13 *Chanukka* 1. napja
- 18 **Tébét** újholdja
- 19 Sz. Mikkéc
- 20 Chanukka 8. napja
- 26 Sz. Vajjigás.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	<i>Lap</i>
<i>Dr. Jánosi Engel Róbert</i> , Báró Eötvös József és a magyar zsidóság emancipációja ~ ~ ~ ~ ~	7
<i>Szegő Arnold</i> , Eötvös emlékezete ~ ~ ~ ~ ~	28
<i>Dr. Heller Bernát</i> , Régibb és újabb zsidó középiskolák ~ ~ ~	31
<i>Dr. Fürst Aladár</i> , Zsidó középiskolák ~ ~ ~ ~ ~	53
<i>Dr. Mezey Sándor</i> , Második keleti szimfónia ~ ~ ~ ~ ~	78
<i>Patai Edith</i> , Zsidó művészet — zsidó művészek ~ ~ ~	83
<i>Dr. Sebestyén Károly</i> , Heine és a zsidóság ~ ~ ~ ~ ~	90
<i>Dr. Eisler Mátyás</i> , A tenger a biblia költészetében ~ ~ ~	109
<i>Szabolcsi Lajos</i> , A holt-tengeren ~ ~ ~ ~ ~	142
<i>Dr. Kohlbach Bertalan</i> , Sütemények a zsidó szertartásban	144
<i>Dr. Richtmann Mózes</i> , A császárváros zsidósága ~ ~ ~	163
<i>Szilágyi Géza</i> , Saul király Endorban ~ ~ ~ ~ ~	188
<i>Dr. Bodor Zsigmond</i> , Horn Ede emlékezete ~ ~ ~ ~ ~	196
<i>Mandl Bernát</i> , A szeniczei zsidók történetéhez ~ ~ ~	212
<i>Feleki Sándor</i> , Fogadalom ~ ~ ~ ~ ~	224
<i>Nádai Pál</i> , Két életkép ~ ~ ~ ~ ~	226
<i>Ujvári Péter</i> , Szezonkeresztények ~ ~ ~ ~ ~	243
<i>Lenkei Henrik</i> , A templom helye ~ ~ ~ ~ ~	255
<i>Dr. Kelemen Adolf</i> , Jeremiás ~ ~ ~ ~ ~	259
<i>Dr. Vajda Béla</i> , Bergson és Majmonides ~ ~ ~ ~ ~	279
<i>Kiss Arnold</i> , A próféta anyja ~ ~ ~ ~ ~	290
<i>Dr. Mezey Ferenc</i> , A közalap aktái ~ ~ ~ ~ ~	293
<i>Dr. Blau Lajos</i> , Ókoki papyrusleletek ~ ~ ~ ~ ~	303

